Avrasya'da Şamanlar

Mihály Hoppál

YKY
Yapı Kredi Yayınları

Çevirenler: Bülent Bayram - H. Şevket Çağatay Çapraz

AVRASYA'DA ŞAMANLAR

Mihály Hoppál 1942'de eski Macaristan topraklarında olup bugün Slovakya'nın doğusuna düşen Kassa şehrinde doğdu. Budapeşte Eötvös Loránd Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Halkbilimi, Müzecilik, Macar Dili ve Edebiyatı bölümlerinde öğrenim gördü (1961-1966). 1967'de Macar Bilimler Akademisi'nde iş hayatına başladı. 1972'de doktor unvanını alıp 1990'da aynı üniversitenin Halkbilimi Bölümü'ne doçent olarak atandı. Finlandiya'da bilimsel araştırmalarını sürdürdükten sonra 1998'de Avrupa Folklor Enstitüsü müdürlüğüne seçildi. 2003'te Macar Bilimler Akademisi Halkbilimi Araştırmaları Merkezi'nin başkanlığına geçti. 2006 yılında profesör oldu. Macar halkbilimi, etnik gelenekler, köylü toplumlarda kültürel kimlik, Asya ve Avrupa'da inanç sistemleri konularında bir kısmı UNESCO tarafından da desteklenen çalışmalara imza attı. 1971-2010 yılları arasında İngiltere, Almanya, Fransa, İsveç, İtalya, Norveç, Finlandiya, Estonya, Danimarka, Polonya, Rusya, Çin ve Japonya'da çeşitli üniversitelerde dersler verdi. Belgesel filmlerde görev aldı.
Shaman-Journal of the International Society for Shamanistic Research, Ethnologica Uralica, Szemiotikai Tanulmányok ve *Folklór Archívum* gibi dergilere editörlük yapmasının yanısıra özellikle Şamanizm ve dinler tarihi alanlarında yayımlanmış çok sayıda kitabı, makalesi ve belgesel filmleri bulunmaktadır. Şamanlık ve şaman kültürü alanında Finceden Japoncaya kadar geniş bir dil yelpazesinde araştırmalarını sürdürmektedir. Kendisi aynı zamanda Macar Halkbilimi Film Jürisi başkanlığı, Halk Hekimliği Araştırmaları Kurumu başsekreterliği, Macar Bilim Akademisi Uralistik Kompleks ve Macar Bilim Akademisi Semiyotik Araştırmaları üyeliği, Macar UNESCO Jürisi Kültürel Araştırma Topluluğu başkanlığı gibi görevleri de sürdürmektedir.
Başlıca eserleri: *Studies on Shamanism* (Şamanizm Üzerine Araştırmalar, 1992), *Studies on Mythology and Uralic Shamanism* (Mitoloji ve Ural Şamanizmi Üzerine Araştırmalar, 2000), *Sámánok Eurázsiában*, (Avrasya'da Şamanlar, 2005), *Shamans and Traditions* (Şamanlar ve Gelenekler, 2007). *Shamanic Songs and Narratives as Intangible Heritage of Mankind* (İnsanlığın Somut Olmayan Mirası Olarak Şamanik Şarkılar ve Anlatılar, 2008), *Uralic Mythologies and Shamans,* (Ural Mitolojisi ve Şamanlar, 2010), *Sámánok Világa*, (Şamanların Dünyası, 2010).
Başlıca Belgeselleri: *Sámánok nyomában* (Şamanların İzinde, 1975, Belgeler ve senaryo: Mihály Hoppál; Yönetmen: Rácz Gábor), *Pusztafalu. Egy magyar falu 1939-ben és 1979-ben* (1939 ve 1979 Yılları Arasında Bir Macar Köyü, 1979, 3 Bölüm,. Halk Bilimi Danışmanı: Mihály Hoppál; Yönetmen: István Szakály), *A sámán Eurázsiában* (Şamanlar Avrasya'da, 1985-88, Yazan ve yöneten: Mihály Hoppál ve Marcell Jankovics), *Samanizmus: régen és ma* (Şamanizm: Dün ve Bugün, 1994, Yazan ve yöneten: Mihály Hoppál; Montaj: Kovács Béla).

Bülent Bayram 1976'da Adana'da dünyaya geldi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü'nde öğrenim gördü (1995-1999). Afyon'da öğretmenlik yaptı (1999-2001). Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı (2001-2010). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans (2004), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı'nda doktora öğrenimi gördü (2008). *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (İnceleme-Metinler)* doktor unvanını aldı. Rusya Federasyonu Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatar, Çuvaş ve Başkurt Türklerinin kültürleri konusunda çalışmalar yaptı. 2007-2008 ve 2011 yıllarında Macaristan'da Macar Türkoloji araştırmalarında İdil-Ural bölgesi Türkleri hakkında yapılan çalışmalar ve Macarlarda ölüm ile ilgili gelenekler üzerine araştırmalar yaptı. 2011'de Macaristan ve Romanya'da Macarların ölüm gelenekleri üzerine derleme çalışmaları gerçekleştirdi. 2010 Ocağından beri Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde görev yapıyor. Çalışmalarını İdil-Ural Bölgesi'nde yaşayan Çuvaş, Tatar, Başkurt gibi Türk boylarının dil, halk kültürü ve edebiyatları üzerine yoğunlaştırmıştır.
Başlıca Eserleri: *Osmanlı Taşrasında Kadın, Şâir, Mevlevî Olmak Tevhîde Hanım ve Dîvânı*, Gürol Pehlivan ve M. Veysi Dörtbudak ile, 2007), *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük* (2007), *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (Alplar)* (2010), *Kazak Destanları VII* (2010).

Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz 1982'de Konya'da doğdu. Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Kürsüsü'nden mezun oldu (2004). 2005'te Macaristan Szeged Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Kürsüsü'nde yüksek lisans öğrenimine başladı. 2007'de Szeged Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları Bilim Grubu'na kabul edildi. 2009 ve 2010 yıllarında iki kez Macar Başbakanlık Bursu'nu kazandı. 2011 yılında aynı üniversitede "*Pétervárad 1694. évi török ostroma nyugati és oszmán források alapján* (Doğu ve Batı Kaynakları Temelinde Osmanlıların 1694 Petrovaradin Kuşatması) başlıklı teziyle doktor unvanını elde etti. Macar paleografyası, Macaristan tarihi, Macar kaynaklarında Osmanlı vasal politikası alanlarında çalışmaktadır. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki Macaristan ve Balkan tarihi hakkında uluslararası dergilerde çeşitli makaleleri yayımlanmıştır.

MİHÁLY HOPPÁL

Avrasya'da Şamanlar

Çevirenler:
Bülent Bayram
Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz

Yapı Kredi Yayınları

Yapı Kredi Yayınları - 3683
Sanat - 192
Avrasya'da Şamanlar / Mihály Hoppál
Özgün adı: Sámánok Eurázsiában

Macarcadan çevirenler: Bülent Bayram - Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz

Kitap editörü: M. Sabri Koz

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Grafik uygulama: Hasan Fırat

Baskı: Ofset Yapımevi
Yahya Kemal Mah. Şair Sk. No: 4 Kağıthane / İstanbul
Sertifika No: 12326

1. baskı: İstanbul, Ağustos 2012
ISBN 978-975-08-2330-5

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2010
Sertifika No: 12334
© Mihály Hoppál
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

İçindekiler

ÖNSÖZ • 9
TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ • 13
ÇEVİRENLERİN ÖNSÖZÜ • 15

ŞAMANLARIN DÜNYASI • 19
Şamanizm Nedir? • 19
Bir Kişi Nasıl Şaman Olabilir? • 22
Şamanların Toplumsal Rolü • 32
Hastalıkların Sağaltılması ve Sağaltma • 35
Kurban Törenlerinin Yöneticisi • 37
Fal ve Şükür • 43
Ruh İdarecisi • 45
Sözlü Geleneğin Koruyucusu • 46
Sanatçı Olarak Şaman • 47
Şarkılar ve Dans • 47
Aracı Olarak Şaman • 55

ŞAMANLIĞIN KÖKENLERİ VE SİBİRYA KAYA RESİMLERİ • 63

ESKİ ŞAMAN RESİMLERİ • 73
Şamanların Çeşitli Resimleri • 73
Şamanların Sürgün Edilmeleri • 87

HALKLAR VE ŞAMANLARI • 91
Şamanlar ve Kültürleri • 91
Ural Halkları • 92
Laplar (Sami) • 92
Samoyedler • 95
Nenetsler • 95
Enyetsler • 97
Nganasanlar • 101
Selkuplar • 104

Obi-Ugor Halkları • 106
Mansılar (Vogullar) • 106
Hantılar (Ostyaklar) • 108
Türk Boyları • 108
Kuzeydoğu Sibirya Türkleri • 111
Yakutlar • 111
Dolganlar • 114
Güney Sibirya Türkleri • 115
Kuzey Altay Milletleri • 115
Tuba, Çalkandı, Kumandı • 115
Güney Altay Boyları • 119
Altay Kiji, Telengit • 119
Telengit (Teleüt) • 119
Hakaslar (Abakan Tatarları) • 121
Şorlar • 123
Sagaylar • 125
Tuvalar • 126
Tofalar • 131
Orta Asya Türkleri • 132
Özbekler • 132
Uygurlar • 134
Türkmenler • 136
Kazaklar • 136
Kırgızlar • 138
Moğol Boyları • 141
Buryatlar • 141
Halha Moğolları • 144
İç Moğolistan Milletleri • 146
Daurlar • 146
Güney Moğolları • 150
Çahar, Horçin, Bargu (Buryat) Moğol Boyları • 150
Mançu-Tunguz Milletleri • 152
Kuzey Boyları • 152
Evenkiler • 152
Evenler (Lamutlar) • 155
Negidallar • 156
Ulçalar • 158
Solonlar • 159
Oroçlar • 161
Güney Boyları • 164
Mançular • 164
Sibolar • 168
Nanaylar • 172
Oroklar • 176
Udeheler • 177

Paleo-Asiyatik Halklar • 179
Ketler • 179
Yukagirler • 182
Çukçalar • 183
Koryaklar • 185
Gilyaklar (Nivghuk) • 188
İtelmenler • 191
Diğer Halklar 192
Nepaller • 192
Koreliler • 195
Japonlar • 199
Aynular • 200

ŞAMANLARIN NESNELER DÜNYASI • 205
Nesnelerde İşaretler ve Semboller • 205
Giysi • 206
Başlık ve Baş Süslemesi • 214
Taç • 217
Maske • 221
Ayakkabı • 222
Kemer • 224
Davul • 225
Lapp (Sami) Şaman Davulu • 225
Davulun Hazırlanışı ve Resimlerin Anlamı • 228
Haç Şeklindeki Resimler • 235
Davulun İç Tarafı • 238
Davul Tutağı • 241
Altay Davullarının Tutaklarının Kökenleri • 243
Davul Tokmağı • 246
Yay ve Ok • 249
Şaman Asâsı • 252
Şaman Âyininde Silâhlar • 255
Kırbaç • 258
Şaman Ağacı • 261
Şaman Mezarı • 262

ŞAMANİZMİN YENİDEN DOĞUŞU • 267
Modern Şamanlar • 267

KAYNAKLAR • 279
TEŞEKKÜR BÖLÜMÜ • 303
RESİMLERİN KAYNAKLARI ve EK BİLGİLER • 305
DİZİN • 321

Önsöz

70'li yılların ortalarında ilk kez Sibirya'da bulunurken bunun hayat boyu sürecek bir seyahat olduğunu anladım. Şamanın tören sırasında "başka dünyalara" yaptığı seyahat gibi, genç etnolog için yabancı milletlerin araştırılması, yeni sırların çözülmesi anlamına geliyordu. Bu aynı zamanda bilgi edinmenin biricik yöntemidir. Ancak 90'lı yıllarda faaliyetlerini hâlâ sürdüren şaman ve şaman kadınlarla tanışabilecek kadar şanslı olabileceğimi düşünmemiştim. Elinizdeki kitap bu seyahatlerin ve buluşmaların bir ürünüdür, dolayısıyla eser, yaptığım seyahatlerle birlikte birbirine uzak "dünyalardan"; Avrasyalı şamanların dünyasından bizim dünyamıza, elde edilen bilgilerin aktarılması açısından da gene şamanların işlerine benzerlik göstermektedir. Bu satırları yazarken ben de usta bir şaman gibi farklı kültürler arasında bilgi alışverişi sağlayan bir aracıyım.

Sámánok. Lelkek és Jelképek (Şamanlar. Ruhlar ve Semboller, Budapeşte, 1994) adlı kitabımın el yazmalarını bitireli on yıldan fazla oldu. Toplam üç yüz resmi okuyuculara sunan cildin yayınlanmasından kısa bir süre sonra eser Almanca ve Japonca olarak basılırken, 2002 yılında Çince bir çeviri de hazırlanmaya başlandı. Macarca ilk baskısı kısa süre içinde tükendiğinden meraklıları kitabı nerede bulabilecekleri ya da yeni baskının hazır olup olmadığı konusunda sık sık sorular sordular. Ben ise kitabımı tekrar basmak yerine tamamen yeni bir eser hazırlamaya karar verdim. Dinlerinin pratiğe dökülmesine izin vermeyen, Sibirya'da ve Çin'de ya-

1. Mançu Şamanı ruh çağırma şarkısını okuyor.

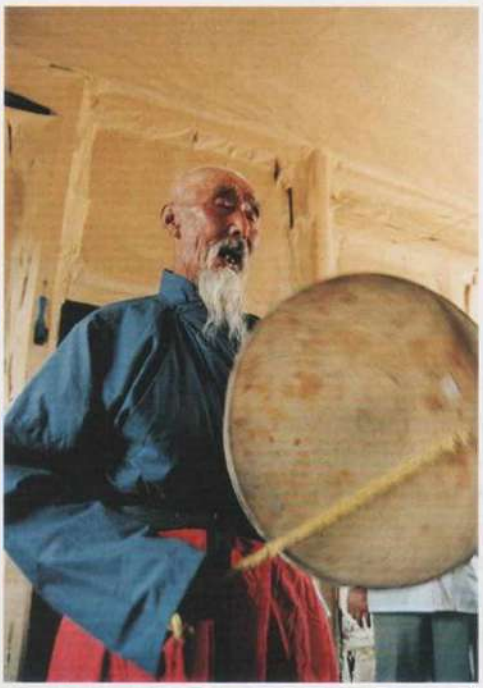

2. Guardijia büyük aile şamanı ruhları çağırıyor.

şayan şamanlar hakkında araştırma yapabilmem, film ve fotoğraf hazırlayabilmem konusundaki imkânlara özellikle geride bıraktığımız on yılda ulaşabildim. Şamanların üzerindeki baskının ortadan kalkması politik ve tarihsel olarak yeni bir gelişmedir; çünkü komünist ideolojinin savaşçıları yorulmak nedir bilmeden eski dinin ve geleneklerin muhafızları olan şamanları ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Yüzyılımızın son yıllarında başta Sibirya olmak üzere, dünyanın birçok farklı bölgesinde şamanlığın yeniden doğuşuna tanıklık ediyoruz. Şamanlar; hayatta kalan yaşlı şamanlar ya da onların bilgilerini aktardıkları gençler, hekimlik faaliyetlerine yeniden başladılar. Kirlenmiş dünyamızda ruhsal bir dayanak noktası, rahatlama ve kudret sunmalarından ötürü, halkın şamanlara ihtiyacı devam etmiştir.

1993'te başta Tuva olmak üzere şamanlar dernekler kurmaya başladı. Bunu daha sonra Buryatlar ve Hakaslar da takip etti. Altmıştan fazla üyesi olan Moğolistan'daki dernek, Ulanbator'da 1999 yılında düzenlenen şaman araştırmacılarının uluslararası konferansında da yer almıştır.

Bir yandan Åke Hultkrantz, Hamayon Róberté, Anna-Leena Siikala, Juha Pentikainen, Piers Vitebsky, Valeriy Basilov gibi hocaların sayesinde şamanlık üzerine yapılan araştırmalar hız kazanmış, öte yandan yeni kuşaklar için sunulan imkânları kullanan araştırmacılar uzun alan çalışmaları gerçekleştirip şamanlarla yakından görüşme fırsatı bulmuştur. Bu bilimsel gelişimi *International Society for Shamanistic Research*'ün (Uluslararası Şamanizm Araştırmaları Derneği) kuruluşu da destekledi. Bu bilim adamı derneği resmi olarak 1988'den itibaren çalışmalarına başladı. Bu derneğin resmi yayın organı olan *Shaman*, 1993 yılından bu yana İngilizce olarak Macaristan'da da yayınlanmaktadır. Derneğin kitap dizisi "*Bibliotbech Shamanistic*"de Akademi Yayınevi'nin (Akadémiai Kiadó) işbirliği ile monografik çalışmalar yer almaktadır. Şimdiye kadar bu şekilde on iki cildin hazırlanıp yayınlanması başarıyla gerçekleştirilmiştir.

Hem Şamanizmin yeniden doğuşuna tanıklık edebildim hem de araştırmalarımı derinleştirip bunların sayılarını arttırabildim; böylece binlerce fotoğ-

raf hazırlayabilme imkânım oldu. Bilimsel selefim Vilmos Diószegi tarafından tasarlanan ve belirli sistemlere oturtulan *Sámánarchívum*'un (Şaman Arşivi) malzemeleri tarafımdan hazırlanan fotoğraflarla tamamlandı. *Tomsk Üniversitesi Koleksiyonu* gibi daha önce onun bulunmadığı arşivlerde de araştırmalarımı gerçekleştirdim. Bunun dışında Operatör Lajos Nádorfi ve Éva Aranyosi yardımıyla Yakutistan'da, Sahaların topraklarında; ayrıca Buryatlar, Nanaylar, Tuvalar ve en sonunda Kore ve Mançu şamanları arasında filmler çektim. Başkaları tarafından hazırlanan filmlerden önemli ölçütte video dokümantasyonu hazırladım. Böylelikle dostlarımın ve meslektaşlarımın hediyelerinin verdiği destekle orijinal örnekleriyle örtüşen şaman resmi ortaya çıkarılmış oluyordu. Bütün bunları kitabımızın sunduğu hacimsel sınırlar içinde yansıtmak zorunda olduğumuzdan elimizde bulunan zengin kaynakların yanlızca çok küçük bir kısmını burada sizlerle paylaşabildik.

Bu kitapta genel çizgilerinin yanı sıra şamanlığın bazı yerel özelliklerine de değinmeye gayret ettim. Bazı dil grupları temelinde yapılan sınıflandırmalar bu amacı yansıtmaktadır ve Macarca eser bu çerçevede Almanca (ayrıca Estonca ve Fince) baskısından farklılıklar göstermektedir. Bunun dışında Macarca olarak okuyucuya sunulan eser yukarıda bahsi geçen dillerde yapılan yayınlarda bulunmayan bölümlere ve bilgilere sahiptir. Ayrıca Macarca baskı için tamamen farklı resimler kullanılmıştır.

Şamanların ve onların millet gruplarının kendi ülkelerinde azınlık olarak yaşamalarından dolayı eski inançlarının barındırdıkları ögeler etnik kimliklerinin muhafaza edilmesi açısından oldukça önemli unsurlardır. Eşi olmayan bu ruhani hazineyi dünya inanç mirası olarak korumak gerekmektedir. UNESCO'nun şimdilerde uygulamaya konmuş programında bu mirasın korunması hakkında da faaliyet gösterileceğini ümit etmekteyiz.

Son olarak bu kitabın kaleme alınmasında yardımlarını esirgemeyen kişilerden söz etmek isterim. Son yıllarda sohbet etme imkânı bulduğum pek çok Nanay, Mançu, Tuva ve Buryat şamanı artık şaman atalarının ruh imparatorluklarına göç ettiler. Tavsiyeleri, eleştirileri, resim ve farklı malzemelerle yaptıkları yardımlardan dolayı bilim adamı meslektaşlarım, dostlarım Róbert Austerlitz, Valeriy N. Basilov, Galina N. Graçova, Yuriy B. Şimçenko, Kim Taegon, Heimo Lappalainen, Lauri Honko ve Michael Ripinsky-Nakson'a da teşekkür borçluyum. Bu eseri onların hatıralarına adıyorum.

Ağustos 2005, Budapeşte
Mihály Hoppál

3. Davul çalan şaman.

Türkçe Baskıya Önsöz

Basitçe ifade etmek gerekirse, ömrümü Türk ve Macar mitolojisini araştırmaya adadım. Bu nedenle eserimin Türkçe çevirisinin yayımlanması hayatımdaki dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir.

Şamanizmin eski kültürünü inceleyebilmek, bugünkü şamanların hayatını ve ritüellerini tanıyabilmek için 1991'den başlayarak periyodik şekilde Sibirya ve Uzak Doğu topraklarının küçük milletlerini ziyaret ettim. Bu esnada yaptığım araştırmalar boyunca eserimin önemli bir kısmını oluşturan resimleri hazırlamamın yanı sıra video çekimleri de gerçekleştirdim. Bu sayede okuyucuya hem bir inceleme eseri hem de görsel antropoloji yöntemiyle hazırlanmış bir monografi sunmaya çalıştım. Olabildiğince çok milletle irtibata geçmeye çalışmak yöntemde kullandığım bir başka yenilik idi. Farklı yerlerde gerçekleştirilen bu saha çalışmalarıyla (multi sited ethnography) yerel şaman kültürleri arasındaki farklılıkları vurgulama imkânım oldu.

Eserin oluşturulmasında yukarıda belirttiğimiz yöntemleri esas kabul ettik. İllüstrasyonların da yardımıyla okuyucunun Avrasya şamanlığı hakkında izlenim sahibi olmasını amaçladık. Şamanın; doktorluk, geleceği görme, tören yönetme gibi yerine getirmesi gereken toplumsal ödevler nelerdir ya da bir insan nasıl şaman olabilir gibi konulara değinerek ilk bölümde şamanların genel özelliklerini inceledik. Bir sonraki bölümde en eski şaman resimlerinde, bir başka deyişle mağara resimlerinde karşılaştığımız şaman figürlerindeki problematiği ele aldık. Ardından, basılmış eserlerdeki resimleri inceledik. Bundan sonra yine fotoğrafların yardımıyla şamanlara uygulanan zulüm ve sürgünlere değindik. Diğer bölümde Kuzey Avrasya, Orta Asya ve Uzak Doğu şamanlığının ele alındığı ansiklopedik bir iceleme sunduk. Bunun ardından şamanların giysilerinden, kullandıkları taç gibi materyallerden, sembolik ögelerden bahsettik. Eserin son bölümünde şamanlığın bugünkü durumunu ele aldık. Burada yeniden doğma, ölüyü diriltme gibi ritüellerin faklı ülkelerdeki törenlerine değindik. Böylelikle neoşaman kültürlerindeki coğrafi farklılıkları vurgulayabildik.

Bu eser daha önce Macarca, Almanca, Japonca, Çince, Estonca, Fince ve Lehçe olarak yayımlandı. Dolayısıyla çalışmamız; konusu ve içeriği açısından bilimsel çevrelerde ilgi uyandırmıştır. Bununla birlikte resimlerin çokluğu ve metinlerin kısalığı incelememizin toplumun geneli için de kolay algılanabilir olmasını sağlamaktadır.

Kitabımızın Türkçe yayımının uzak coğrafyalarda yaşayan Türkler için de yeni bir yol açacağı umudundayım, nihayetinde her birinin eski Türk şamanizminde yeri vardır.

Budapeşte, Mart 2012
Mihály Hoppál

Çevirenlerin Önsözü

Şamanizm adlandırması ve Şamanizm olarak adlandırılan sistemin bir din olup olmadığına dair tartışmalar hâlâ devam ediyor olsa da bu terimin artık hem konu ile ilgili çalışmalarda hem de halk arasında yerleştiğini söylemek mümkündür. Dünyanın neredeyse bütün kıtalarında Şamanizm olarak adlandırılan inançlar mevcuttur. Çevirisini yaptığımız bu kitap da Avrasya coğrafyasında yaşayan şamanların izlerini sürmektedir. Avrasya'nın en büyük halklarından nüfus olarak en küçük topluluklarına kadar bu coğrafyada yaşayan halklar arasında şamanların izleri sürülmektedir. Bu halkların tamamı günümüzde Şamanizm olarak adlandırılan dinin ya da inanç sisteminin mensubu değildirler. Kimileri Müslüman, kimileri Hıristiyan, kimileri Budist'tir. Ancak bu toplulukların içinde şamanların izleri kaybolmamıştır. Bu farklı dinleri kabul etmiş topluluklar içerisinde dahi şamanlar varlıklarını değişip dönüşerek korumaya devam etmişlerdir. Esere konu olan toplulukların büyük bir bölümünü Türk boylarının oluşturması da çalışmanın bizim için önemini daha da artırmıştır.

Eski Türk dininin de birçok bilim adamı tarafından bu şekilde adlandırılmış olması sebebiyle konuya ilginin Türkiye'de de yoğun olduğu bilinmektedir. Ancak hem Avrasya coğrafyasında hem de dünyanın farklı bölgelerinde Şamanizm olarak adlandırılan sistem üzerine yapılan çalışmaların da büyük bir bölümü başta İngilizce ve Rusça olmak üzere büyük oranda yabancı dillerde yapılmış yayınlardan oluşmaktadır. Bu yayınlardan bir bölümü batı dillerinden Türkçeye çevrilmiştir. Bunun yanında özellikle Türk boyları arasında Şamanizm ve şamanlarla ilgili yayınların Türkçeye tercüme edildiği görülmektedir. Bizim çevirisini yaptığımız bu kitap ise Macarca olarak kale-

me alınmış bir eserdir. *Avrasya'da Şamanlar* Türkoloji araştırmalarının hemen hemen her alanında temel eserler kaleme alan ve birçok sorunun çözümüne katkıda bulunan Macar bilim adamlarının Şamanizm ile ilgili çalışmalarının zirve eserlerinden birisidir

2007 yılında Budapeşte'de tanıştığımız Prof. Dr. Mihály Hoppál, bu alanda yaptığı çalışmalarla sadece Macaristan'da değil dünya çapında ün kazanmış bir bilim adamıdır. Macar Bilimler Akademisi'nde kısa bir süre çalışma imkânı bulduğumuz "Şamanizm Arşivi" dünyanın farklı yerlerinde yapılan binlerce çalışmanın bir araya getirildiği bir hazine gibidir. Arşiv'in bu zenginliği Hoppál'ın eserine de yansımıştır. Eseri, Şamanizm ile ilgili olarak birçok çalışmadan ayıran en önemli hususlar onun kaynakça bakımından zenginliği ve bunun yanında sunduğu orijinal malzemeleridir. Eser, daha önce kaleme alınmış eserlerin sunduğu bilgileri bir araya getiren bir çalışma değildir. Müellif, esere konu olan şamanların yaşadığı coğrafyayı bizzat gezerek alan araştırmaları yapmış ve çok sayıda görsel malzemeyi de derlemiştir. Bu anlamda okurlara şamanlar konusunda çok sayıda orijinal fotoğrafı ve bilgiyi eserinde sunmaktadır. Bu eseri diğer birçok çalışmadan ayıran en önemli özellik budur. Aktarılan bilgiler, fotoğraflarla âdeta okurun gözleri önünde canlandırılmaktadır. Aynı zamanda eser, Avrasya coğrafyasının en küçük topluluklarını dahi içermekle bu küçük halkların artık kısılmaya yüz tutmuş seslerini de okurlarına duyuruyor.

Eserin tercüme macerası 2008 yılında İstanbul'da yaptığımız bir görüşmede Prof. Dr. Mihály Hoppál'ın bizzat kendi teklifiyle başladı. Farklı dillere tercüme edilen eserinin Türkçede olmasının önemi üzerine yapılan konuşmanın ardından eserin tercüme macerası da başlamış oldu. Kendisi farklı zamanlarda yaptığımız görüşmelerin neredeyse tamamında artık bu çalışmaların merkezlerinden birinin Türkiye olması gerektiğini ve şamanların mirasını günümüze taşıyan Avrasya topluluklarının içerisinde Türkiye'nin bir lokomotif vazifesi görmesi gerektiğini defalarca bizlere aktardı. Türkiye'de büyük bir arşivin kurulması, bir araştırma merkezinin açılması, düzenli olarak sempozyumların düzenlenmesi gibi büyük projelerine cevap veremesek de bu önemli eserin en azından Türkçeye kazandırılmış olmasının dikkate değer bir adım olduğunu düşünmekteyiz.

Çeviri iki kişi tarafından yapılmış olduğundan, üslup farklılıkları görülebileceği düşüncesiyle tamamlandıktan sonra defalarca gözden geçirildi. Konu ile ilgili meslektaşlarımızın bu anlamda katkısının en az biz çevirenler kadar olduğunu belirtmekte fayda var. Bütün bu çabalara ve kontrollere rağmen olması muhtemel hatalardan da okurların affına sığınırız.

Eserin çeviri işlerinde karşılaştığımız sorunların giderilmesi sırasında çok sayıda kişinin teşvik ve yardımlarını gördük. Bu itibarla basımda emeği geçen herkese sonsuz teşekkürlerimizi sunarken eserin yayımlanması esnasında kendisini oldukça uğraştırdığımız Sayın Sabri Koz hocamızı da özellikle anmak isteriz.

Bülent Bayram - H. Şevket Çağatay Çapraz
İstanbul 2012

4. Şaman aksesuarları.

Şamanların Dünyası

Şamanizm Nedir?

20. yüzyılın son yılları pek çok değişimi hayatımıza taşıdı. Söz konusu değişim özellikle önce Çarlık sonrası Sovyet idaresi altına giren Avrasya milletleri için geçerlidir. Bu topraklar, Sibirya'nın uçsuz bucaksız taygaları Şamanizm adı verilen kültürel yapılanmanın "locus classicus"udur. Yani yüzyıllar önce dahi şamanlar hakkındaki en eski ve en ilginç verilerin kaydedilebildiği bölgelerdir.

Kültürün bazı ögeleri hızlı bir şekilde güçlerini kaybeder ve yerlerini başka motiflere bırakırlar. Özellikle insanoğlu tarafından kullanılan nesneler bu kapsamda düşünülmelidir. Bununla birlikte yoğun olarak hissedebildiğimiz gibi duygusal kültürümüzü oluşturan bazı motifler çok daha yavaş değişime maruz kalırlar, zamana meydan okurlar; elmas gibi büyük baskı altında muhteviyatlarını daha ışıltılı şekilde muhafaza ederler. Tecrübelerimize göre şamanlık olgusu da yapısını aynen böyle korumuştur.

Son zamanlarda şamanlığı araştıran eserlerin sayısında büyük bir artış görmekteyiz. Bu eserler birbirleriyle yarış halinde bir tavır sergilemektedirler ve bundan dolayıdır ki sürekli karşıt söylemler geliştirmektedirler. Avrasya milletlerinde çevreyle, şaman toplumları için gerçek dünya gibi hakiki olan uzak kozmosla; transsendental gerçekle ve

5. Tuva kadın şaman trans halinde.

6. Ortasında kuş şeklindeki yardımcı ruhun görüldüğü karakteristik Evenki şamanı.

ruhların dünyasıyla insan ilişkilerini belirleyen şaman figürü, dinsel-ideolojik sistemin merkez karakteridir.

Pek çok tanımlama, şamanların insanların dünyası ve ruhlar âlemi; yani doğaüstü ögeler arasında bir aracı olduğu görüşünü desteklemektedir. Aracılık; bilinçli olarak yaratılan kendinden geçme haliyle tekrardan vücut bulmaktır. Bu kendinden geçme tekniği şaman ustasının inandırıcılığını sağlamakta ve şaman böylelikle farklı dünyalar arasında yaptığı seyahatlerin hissini doğrudan etrafındakilere aktarabilmektedir. Esrime devresinde şaman, sembolik olarak başka dünyaları ziyaret eder ve oradaki ruhlarla konuşur. Esrime halinde iletişim, şamanların en önmeli özelliklerinden biridir.

Şamanizmin fenomen dünyası karmaşık bir inanç sistemini yansıtmaktadır. Bu sistem aynı zamanda çeşitli kültürel jargonları, işaret teorisinin deyimiyle pek çok kodu içinde barındırır. Bu nedenle şamanlar metinleri, şaman şarkılarını, duaları, yalvarmaları, şükranları şarkı olarak icra ederek ya da müzik-şarkı şeklinde kodlayarak davul gibi enstrümanlar eşliğinde dile getirirler.

Sunumlarının jest mimik oyunlarıyla ve ritüel danslarla ayrı bir hareket kareografisi vardır ve bütün bunlar hareket dilinin kodlarıdır. Şaman şarkıları dans figürleriyle, davullarla, ve belirli bazı halüsinasyona neden olan maddelerle (bitkisel karışımlar, amanita muscaria gibi bazı mantar türleri) şamanın ruhsal ve duygusal durumunu değiştirir. Mircea Eliade ve başka uzmanlar bu durumu Şamanizmin özgün motifi ve esrime ya da ekstazi tekniği olarak nitelendirmektedirler. Başka araştırmacılar ve psikoloji kaynakları ise basitçe şamanlara özgü ritüel, bilinç durumundaki değişim olarak değerlendirmektedir.

Şamanizmin karmaşık sembol dünyasının bilinçli olarak oluşturulmuş bir nesne diyarı mevcuttur. Şamanın gücü, hiyerarşik sıralamadaki yeri ve yardımcı ruhları hakkında nesneler "dile gelerek" bilgiler sunmaktadır. (Şamanların kullandıkları nesnelere kitabımızın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde değinmekteyiz).

Söylenen metinleri, müzik, dans ve nesneler gibi kültürel ögeleri güçlü bir inanç bir arada tutmaktadır. İnanç; öncelikle yardımcı ruhlar, şaman

mitolojisinin tanrı düzeni, tanrıların, koruyucuların, ruhların ve zarar getiren güçlerin üzerine inşa edilmektedir ve buna göre bizi çevreleyen her şeyin bir ruhu ya da sahip ruhu bulunmaktadır. Bu bağlamda animistik dünya görüşü Avrasya şaman ideolojisinin en önemli ayırt edici özelliklerinden biridir.

Şamanizmi, sözcüğün geleneksel anlamı itibariyle, bir din olarak değil bir inanç sistemi olarak nitelendiriyorum. Tarafsız bir kavram olarak düşünsem de inanç sözcüğünün bir nebze küçültücü anlam içermesinden dolayı bazıları için bu tanımlama yanlış anlaşılmalara neden oldu. Böyle bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için inanç sözcüğünü burada ikna olmuşluk mertebesindeki bir bilinç olarak tanımlamaktayım. Çünkü şamanların gücüne inananlar (başka şekilde inanmalarının mümkün olamayacağından dolayı) şamanın gücünü yardımcı ruhlardan ya da atalarından aldığını derin bir inançla kabul ediyor hatta biliyorlar. Başka bir deyişle şamanist halkların, şamanın gücünü pek çok kereler tecrübe etmiş olmalarından dolayı şamanizm dışardan inanç gibi görünen içeriden bakıldığında ise derin bir ikna olmuşluğu yansıtan kavramsal bir evrendir.

Pek çok dilde ve şivede şaman sözcüğünün bilmek, bilim, bilgin sözcüklerinden köklerini alması bir tesadüf değildir. Tunguzlarda da aynı durum göze çarpmaktadır. Buna göre Tunguzcada şa = bilmek– şaman = bilen, bilgin anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla şaman, bilimiyle ve inancın gücüyle şaman ustalığının dil, müzik, hareket ve nesne dünyasını bir araya getirmektedir ve oluşturulan bu kompozisyonda her ayrıntı ayrı anlama sahiptir. Bu anlamların gösterilmesi eserimizin amaçlarından biridir.

Bir Fin araştırmacının doğru tespitinde olduğu gibi şamanlık bir dünya görüşü, duruş, bir bilgi grameridir. Şamanizm, her şeyin ruhu olduğuna başka bir deyişle bir sahip ruhun olduğuna dayanan bir tür doğa felsefesidir. Bu bakış açısına animizm diyoruz. İnsanların doğanın bir parçası olduğu ve onunla karşılıklı bağımlılığa dayanan bir ilişki içinde yaşadığı, aynı zamanda kozmosun ve doğa üstü dünyanın seçilmişler; şamanlar tarafından ziyaret edilebilecek kadar yakın olduğu şamanların doğaya

7. Mançurya Handjun şamanı transa yakın bir durumda. Aile üyeleri ayakta durmasına yardım ediyor.

8. Nepalliler arasında şaman töreni sırasında adayların "hayat ağacına" tırmanması gerekiyor. Bu son sınavdır. Bakalım bu tören sırasında insan ve ruhlar dünyası arasında aracılık yapabilecek mi?

ilişkin bakış açılarının temelini oluşturmaktadır. Avrasya şamanizminin doğa üstü felsefesini bu nedenle animizm olarak adlandırmaktayız.

Ortak motiflerin aranması, bütün şaman kültürleri için geçerli modellerin hazırlanması yakın tarihe kadar şamanlığa ilişkin yapılan tariflerin temelini oluşturdu. Aynı zamanda bazı araştırmacılar şamanizmin sadece teorik bir düşünce olduğunu öne sürdüler. Bu görüşü savunan ilk kişi 50'li yıllarda konu kakkında yaptığı çalışmalarla Eliade olsa da kendisi yaşayan şamanlarla hiçbir zaman bağlantıya geçmedi. Onun tarafından yapılan model yerine daha ziyade yerel şamanların ayırt edici özellikleri dikkate alınarak oluşturulan şamanlık terimi elle tutulur bir tarif olacaktır. Bu konuda 20. yüzyılın başında yazılan en eski kaynaklar arasında yer alan ve şamanların yerel farklılıklarına ağırlık veren, örneğin Ruslarda "Şamanstvo" (Şamanizm), Almanlarda ise "Schamanentum"(Şamanizm) sıkça başvurulan eserlerdi. Verilen bu gayreti destekleyerek eserimizde bazı milletlerin şamanlarının gösterilmesine büyük yer ayırıyoruz. Şaman sözcüğünün Macar biliminde de yer almasını ümit etmekteyiz. Bazı milletlerin kültürel yaratıcılıklarının kanıtları olan yerel kültürlere ve motiflere yönelik saygımızı sunuyoruz.

Bir Kişi Nasıl Şaman Olabilir?

Herhangi birisi şaman olamaz. İnanışa göre şaman olacak kişinin farklılıklarının kendini göstermesi daha şamanın doğumuyla başlamaktadır. Araştırmacılar, erkek ya da kadın şamanın şamanlık ruhunu miras, bir tür seçilmişlik yoluyla aldıkları konusunda genellikle görüş birliğine sahiptir. 1997 yılında genç bir Buryat şamanıyla yaptığım görüşme benim için önemli bir tecrübe olmuştur. Kendisinin şaman olduğunu kesin olarak nereden bildiğini sorduğumda bana

sağ elinin iki tane olan başparmağını gösterdi. Yani şamanların fazla kemiklerinin bulunması onların şaman olduklarına dair bir işaretti. Bunun dışında eski bir şaman ailesinden geliyordu, dolayısıyla kuşaktan kuşağa aktarılan şamanlık gücü (utha) onda da mevcuttu. Gencin yedi kuşaktan şaman ataları bulunuyordu. Başka bir Sibirya halkı olan Selkuplarda da başparmak insan vücudunda ruhun yaşadığı yerdir, çift başparmak ise hem vücudun hem de şaman gücünün ruhunu göstermektedir. Aynı zamanda bu miras ölü şamanın ruhunun şaman adayına geçtiğinin göstergesiydi.

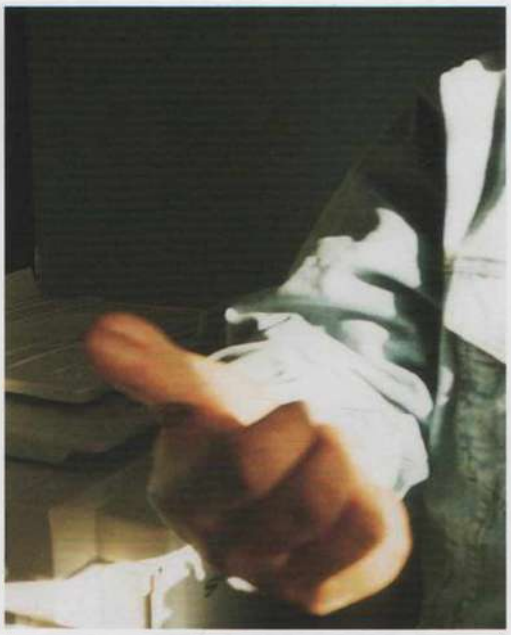

9. Genç Buryat şamanı "çift parmaklı" elini gösteriyor.

Şamanlık alameti pek çok kereler hastalık şeklinde belirmektedir. Ruhların seçtiği kişinin hastalığı şaman hastalığı şeklinde yorumlanır, trajik bir durumun meydana gelmesi ruhların şamanı çağırdığı anlamına gelirdi. Kişi ustalığını kabul etmek istemese de buna onu ruhlar zorlardı. Bu çerçevede şaman hastalığı kişinin şaman olması için önemli bir aşamadır. Tanıdığım bir Buryat kadın şaman sonunda iyileştiği hastalığın verdiği acıları anlattı. Bu iyileşme kendi kendine de gerçekleşebilir ve topluluk için hastalığın geçmesi adayın sorunları yendiği, hastalığın ruhuna kıyasla kendi ruhunun daha güçlü olduğu ve bundan böyle başkalarını iyileştirme kudretine sahip olduğu anlamına gelirdi.

Seçilmiş kişi için büyük işkencelere neden olabilecek acılarla dolu seçilme süreci şaman ataların ruhlarının kuşaktan kuşağa geçtiği şeklinde de değerlendirilebilir. Şaman adayının topluluğa yapılacak hizmet için önce acıyı sonra da şaman ustalığını üstlenmesi gerekir. Şamanın vücudunu parçalara ayırıp etini pişirirler, böylece aşamalar arasındaki sınırları geçmesini mümkün kılarlardı. Pişirmek başka bir ögeyi karşımıza çıkarmaktadır. Çiğ / pişmiş zıtlığı doğa / kültür zıtlığını yansıtmakta, başka bir deyişle şamanın doğal bilinçsizlikten bilgi sınıfına geçmesini nitelemektedir.

Vilmos Diószegi Tuva'da edindiği bilgi ve belgelerle şamanlığa seçiliş ve bu seçilişin sembolik acıları hakkında değerli verilere ulaştı:

> *"Ata şamanın ruhunu alıp ona şişlerle dolu kazanı gösterirler. Bunda bazılarını şamanların da tanıdığı insanlar var. Kazanın üstünde bir ip bulunur. Şamana köprünün üstünden geçmesi emredilir. Eğer sonuna ulaşırsa uzun süre boyunca yaşar, düşerse kam olabilir. Ancak düştükten sonra sağ kurtulan pek olmaz..."*

10. Bir büyük Moğol şamanı 1996 yılında Baykal kenarında yapılmış bir tören sırasında önünde oturan yaşlı şamana daha yüksek bir derecenin sırlarını öğretiyor

"Bu kazan sürekli orada durur ve içine sadece şamanlar düşmez. Hastaların ruhlarının da içine düştüğü söylenir. Bazı şamanları kazanın üstünden geçmeye ikna edemezler. Bazılarını kazanın yanından geçmeye zorladıklarını bana anlattılar; sonuna kadar gidip düşmediler, sonra şaman oldular."

"...Seçilmiş, hastalığından dolayı bilincini kaybeder. Böylelikle ruhu şaman atalarına gider. Ata geldiği zaman vücudundaki fazla kemik aranır."

"Bütün vücudunu küçük parçalara böler, kalbi ve ciğerlerini ayırırlar. Gün ağardığında her parçayı incelerler şaman bu arada kendisini bütün vücudunu parçalanmış halde görür. Her organını ölçerler ve fazla kemiğini ararlar."

"...Hastaydım, rüyalar gördüm. Rüyamda beni ataya götürüp siyah bir masada parçalara ayırdılar. Küçük küçük kesilen etlerimi bir kazana attılar ve pişirdiler. Orada iki siyah iki sarı saçlı ve onların üstünde olan bir kişi vardı. O kişi bana ne yapılması gerektiğini anlattı. Bunların hepsini gördüm. Beni parçalayıp pişirdikleri sırada kaburgamda fazladan bir kemik buldular, ortasında bir delik bulunuyordu. Fazladan kemiğim işte buydu. Bu nedenle ben şaman oldum. İnsanlar içlerinde fazladan bir kemiğin olması durumunda şaman olabiliyorlar. İnsan

bu kemiğin içinden baktığında herşeyi görmeye, bilmeye başlıyor; o zaman kişi şamana dönüşüyor."

"...Ardından bu durumdan kurtuldum, uyandım. Yaşadıklarım ruhumun vatanım için olduğu anlamına geliyordu. Şamanlar bana şaman olabileceğimi, şamana dönüşmem ve bunun için çalışmam gerektiğini söylediler."

Vücudun parçalara ayrılması sırasında bulunan fazladan kemik oldukça önemli bir ögedir. Parçalara ayırma ve makama seçilme bir esrime-yolculuğu tecrübesi olduğundan oldukça önemli bir anlama sahiptir ve şamanın bütün acılarından arınıp daha da güçlenerek yeniden doğuşunu sembolize etmektedir. Düşünüşe göre acı olmadan şaman gücüne ulaşamaz ve topluluğuna hizmet edemezdi. Dolayısıyla şaman bütün topluluk için acı çekiyor ve öteki dünyada topluluğu temsil ediyordu. Onun seçim süreci bir bireyin seçimi olarak değil bir topluluğun temsilcisinin seçimi olarak gerçekleşirdi. Bu nedenle şaman elbisesinin üstündeki kemikler ve iskelet şaman ve topluluk arasında doğrudan bir ilişkiyi temsil eder. Yine aynı nedenden ötürü Nepal'de şaman adayının gök yüzüne uzanan ağaca tırmanması gerekmektedir.

Şaman bu şekilde ölüm ve yaşam arasında aracılık sağlıyordu. Acının etkisiyle şamanın vücudu ve zihni değişime maruz kalıyor ve yeniden doğuyordu. Ruhlarla ve işkencelerle hekimlik yeteneğinin kabul ettirilmesi ortaya konulan fikri güçlendirmektedir. Parçalara ayırılmış vücuttan hastalık ruhlarının beslenmesi karşılığında şaman, başkalarını iyileştirme hakkına kavuşurdu.

Şaman olma düşüncesi, yaşanan acı ve parçalara ayrılma tecrübesi ölüm ve

11. Göğsünde kuş şeklinde yardımcı ruh sembolleri bulunan Yakut şaman elbisesi (Kopenhag Etnoğrafya Müzesi).

12. Kuş şeklindeki demirlerin bulunduğu Evenki şaman önlüğü (Sentpetervar Kunstkamera Sergisi).

13. Dudi köyünden, Ulça kökenli bir şaman, ejderhalı ve yılanlı tören önlüğüyle.

yeniden diriliş ile birlikte seçim ritüellerinin sembolik olarak gerçekleştirilmesidir. Ölüm tecrübesi ve acı o denli büyüktür ki özellikle arktik soğuğun hüküm sürdüğü kuzey bölgelerinde bu durum gerçek ölümle bir tutulmaktadır ve şaman bu tür bilinç durumuna ancak kendinde olmadan ulaşabilmektedir.

Halüsinasyona neden olan bir mantar türünü tüketen Çukçaların bu mantar vasıtasıyla ölülere götürüldüklerini ve böylece atalarıyla buluştuklarını anlatmaları bir tesadüf değildir. Bütün bunlardan ölüme yakın tecrübelerin şamanlık makamına geçişin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Bu ritüel pratik aynı zamanda yeni şamanın yardımcı ruhlarla buluşmasına yardımcı olmaktadır.

Yakut şamanının (oyun) elbisesinde yer alan kuş şeklinde biçimlendirilmiş demirler şamanın hangi "yardımcı hayvana" sahip olduğunu işaret eder. Altay Türk şamanlarının baş süslemelerinde baykuş ya da kartal tüyleri yardımcı ruhun biçimini sembolize etmektedir ve aynı zamanda esrime sırasındaki "uçuşun" sembolik niteleyicisidir. Ulça şaman önlüğünde yine aynı şekilde sahibine yardım eden, "güç veren" hayvan resmedilir. Bu desenlerde yardımcı ruhlar olarak yılan, kertenkele, leopar ve ayı resimleri de yer almaktadırlar.

14. Udehe şaman önlüğü, yardımcıların tasvirleriyle.

Şaman kendisini kötülüklerden koruyan ve yardım eden ruhla özdeşleşerek âdeta onun yerini alıyor ve bu durum ona büyük güç veriyordu. Bu bağlamda şamanın anlatımlarında kendini gösteren hayvana dönüşme, şekil değiştirme

15. Evenki şamanının elbisesindeki hayvan biçimli yardımcı ruhlar.

hikâyesi gerçeklik kazanmaktadır. Şamanlar (Eskimo ve Çukça kültürlerinde) kurda ya da (Lap Noitalarda) ayıya ve geyiğe dönüşebiliyordu. Obi-Ugorlarda ve kuzeyde Taymir yarımadasında yaşayan Nganasanlar arasında ayı biçimindeki yardımcı ruh motifine sıkça rastlamaktayız. Özellikle doğudaki Ostyaklar arasında şamanın ayıya dönüştüğü ya da hastalıkların iyileştirilmesi için ayı ruhundan yardım istediği inancı yaygınlaşmıştı.

Dolayısıyla Avrasya şamanlığının tipik işareti şaman figürünün hayvanlarla örtüştürülmesidir ve bu öge aynı zamanda inanç sisteminin eskiliğinin de bir göstergesidir. Büyük ihtimalle kendisinden daha güçlü olduğu için insanın hayvanlara duyduğu hayranlık ve bundan kaynaklı atalara yönelik saygı (örneğin ayının gücüyle ataların

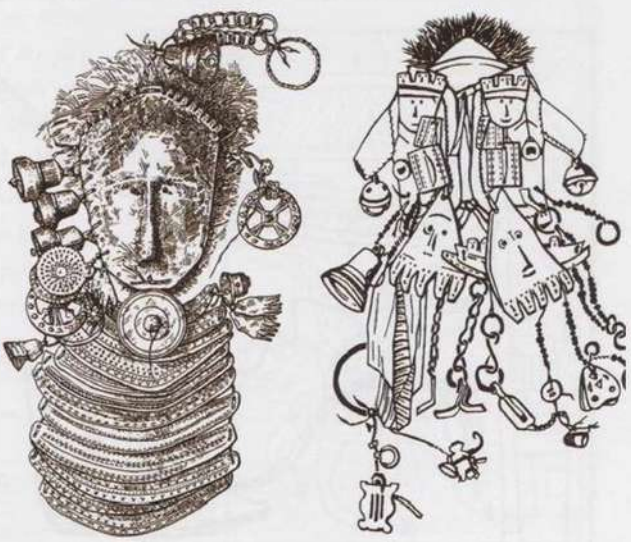

16-17. Şaman kadının yardımcı ayısı (ngarka-koyka).

18. Nganasan şaman davulu. İç tarafında kuş şeklinde yardımcılar bulunuyor.

gücünün bir tutulması) kendini göstermekte ve bu yapı bizlere şamanizmin totemist köklerini hissettirmektedir.

Şaman, hayvan şeklindeki yardımcı ruhu vasıtasıyla vahşi doğa ve hayvanların dünyasıyla ilişki kurmaktadır. Şamanlık makamına geçme aşamasında şamanın çıplak olarak ormanda günler, haftalar geçirmesi (örneğin Darhatlarda) buna iyi bir örnektir.

Şamanlıktaki ruhlara yönelik bu bağlılık bir başka şekilde de karşımıza çıkmaktadır. İnanışa göre şaman ruhları değil, ruhlar şamanı seçmektedirler. Bu seçimin bir türü rüya yoluyla yapılır. A. A. Popov daha 30'lu yılların başında Taymir yarımadasında yaşayan Samoyedlerin bir grubu arasında yaptığı araştırmalar sırasında şamanın makama geçirilişine dair rüyası hakkında şiirsel bir estetiğe sahip şu satırları aktarmaktadır.

"Çiçek hastalığına yakalandığından üç gün boyunca bilinçsiz şekilde ölü gibi yattı, öyle ki üçüncü gün defnetmek istediler. Bu sırada hastalığının sesini duydu, ona şöyle söylüyordu: 'Suların Efendisi'nden şaman olma hediyesi alacaksın. Şaman adın Huttari (yüzücü) olacak!' Bundan sonra hastalık denizin suyunu rahatsız

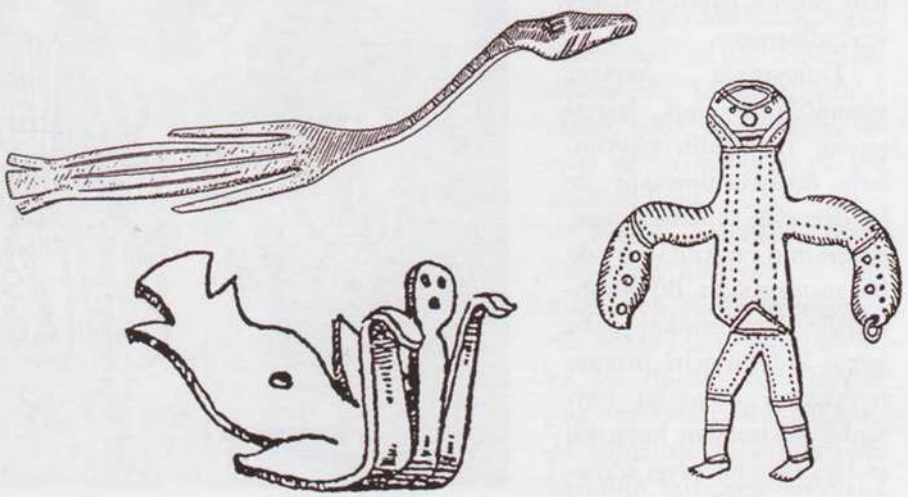

19. Bir Evenki şaman önlüğünde şamanın yardımcı ataları.

20. Evenki şaman paltosu arkasında yer alan ve yardımcı ruhları temsil eden demir parçalar.

etti. Dışarı çıkarak dağın tepesine yerleşti. Burada çıplak bir kadınla karşılaştı ve memesini emmeye başladı. Büyük ihtimalle su ana olan kadın şöyle söyledi. 'Çocuğumsun, bu nedenledir ki mememi emmene izin veriyorum. Pek çok zorlukla karşılaşacaksın ve hiç gücün kalmayacak.' Bundan sonra su ananın kocası şaman adayına iki yardımcı, bir gelin ve cehenneme giden yolu bildiğinden bir fare verdi. Başka bir yere gelindiğinde yardımcıları herbiri delik yedi tepeli bir çadırı işaret ettiler. Aday ilk delikten girdi, burada cehennemin sakinleriyle büyük hastalığın (çiçek hastalığı) *insanlarıyla karşılaştı, kendi kalplerini çıkararak bir tencereye koyuyorlardı.*

Bunlar hem kendi efendisine hem de sinir hastalığının efendisine karşı gelmişler ve kötü şamanlar olmuşlardı.

21. Moğol şamanlarının sırrın öğretilmesi törenlerinin koruyucu Tanrısı Dayan Degerki. Eski bir gravürde atla doludizgin giden bir kahraman olarak tasvir edilmiştir. Kare Tengri'yi hatırlatır, Türk boyları arasında da saygı gösterilir.

Evenki şamanı yardımcı ruhları çağırıyor.

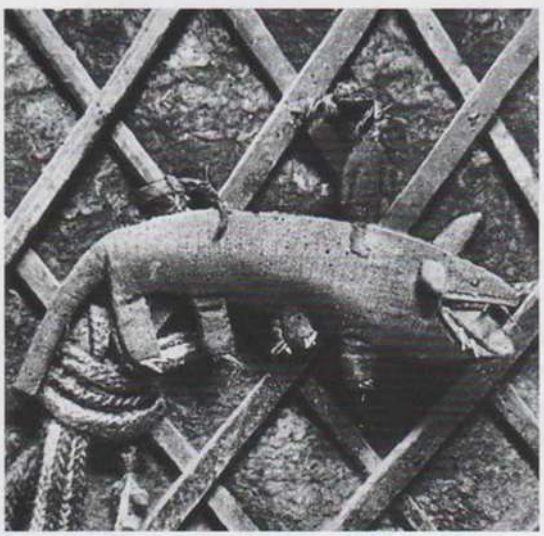

Telengir şamanlarına göre bezlerle doldurulmuş balık (ker jutba) altı dünyaya yapılan yolculukta sahibini koruyor.

Böylelikle insanlarda büyük acılara neden olan hastalıkları tanımış oldu.

Aday bundan sonra şaman kadınların ülkesine ulaştı. Onlar adayın sesini ve boğazını güçlendirdiler. Ardından Dokuz Denizler'in kıyısına ulaştı. Birinin ortasında bir ada, adada ise tohumları göğe erişen genç bir kavak ağacı bulunuyordu. Bu, yerin efendisinin ağacıydı. Yanında toprağın tüm bitkilerinin atası dokuz ot bulunuyordu. Ağacın çevresini denizler kaplıyordu ve her birinde bir tür kuş yavrularıyla yüzmekteydi. Kaz, kuğu ve atmaca. Aday bu denizleri tek tek ziyaret etti. Bazılarının suyu tuzlu, bazılarınınki ise yanına dahi yaklaşılamayacak kadar sıcaktı. Bu yolculuğu gerçekleştirdikten sonra aday başını kaldırdı ve ağacın zirvesinde çeşitli milletlerden insanları gördü. Tavgi Samoyedler, Ruslar, Dolganlar, Yakutlar ve Tunguzlar. Sonra bir ses duydu: 'Davulunun ve tokmağının bu ağaçtan ve onun dallarından yapılmasına karar verildi!' Deniz kuşlarıyla beraber uçmaya başladı. Ağaç şöyle seslendi: 'Dalım kırıldı kırılacak, tut ve hayatın boyunca sana hizmet edecek bir davul yap.' Bu yol üç kola ayrılıyordu. Ağacın efendisinin şamana üç davul hazırlatacak ve bunları üç hanımın muhafızlığına verecek gücü bulunuyordu.

Bu davulların her birinin başka işlerde kullanılmak üzere kudreti vardı. Birincisi anaç kadının şamanlığa yükseltilmesi için, ikincisi hastaların iyileştirilmesi, sonuncusu ise karda yolunu kaybetmiş insanların bulunması içindi. Bundan sonra şaman adayı iki yardımcı yol gösterici, fare ve vadi meleği tarafından engin yuvarlak dağa götürüldü. Kayaların kapılarını açmasıyla buzlarla kaplı bir mağaraya girdi. Bu yerin ortasında ateşe benzer bir şey bulunuyordu. Ateşin ardında iki çıplak; fakat geyiğinin tüylerine benzer tüylerle kaplı iki hanım fark etti. Mağarada herhangi bir ateş olmadığını, yukarıdaki bir çatlaktan ışığın süzüldüğünü gördü. Hanımlardan birisi hamile olduğunu, iki geyik doğuracağını, birincisinin Dolganla-

24. Bir Moğol kadın şamanın yardımcı tasvirleri.

rın, ikincisinin Evenkilerin kurban hayvanı olacağını söyledi. Ardından geyiklerle tören yaptığında kendisi için önemli olacak bir tüyü şaman adayına uzattı. Diğer kadın da benzer şekilde iki geyik doğuracaktı. Bunlar insan oğluna her işinde yardımcı olacak ve ona yiyecek olarak hizmet edecekti. Mağaranın kuzeye ve güneye doğru açılan iki çıkışı bulunuyordu. Kadınlar her geçitten ormanın insanlarına (Dolganlar ve Evenkiler) *hizmet etmeleri için birer geyik saldılar. Kadınlardan biri şaman adayına tören sırasında ruhunun mağaraya doğru dönmesi için yine bir tüy verdi.*

Bundan sonra aday büyük, ucu bucağı olmayan bir bozkıra ulaştı. Uzaklarda bir dağ fark etmişti. Üç gün boyunca yürüdükten sonra dağın dibine ulaşmış ve bir yarıktan içine girmişti. Elinde körük olan çıplak bir adam gördü. Ateşte dünyanın yarısı gibi kocaman bir kazan vardı. Şaman adayını görür görmez kerpetenini eline aldı. 'Ölümün oğluyum!' Şaman adayının başını kesip vücudunu küçük parçalara ayırdı. Üç yıl boyunca bedenini pişirdi. Çıplak adamın üç örsü bulunuyordu ve şaman adayının başını üçüncüsüyle ezdi. Bu şamanların yontulmasındaki en önemli aşamaydı. Şaman adayının başını diğerlerine nazaran suyu en soğuk olan kazanın içine attı. Ona birini iyileştirmek için çağırdıklarında soğuk su kullanmasını öğretti; su çok soğuksa şaman için hiçbir faydası olmaz, hasta ölebilir, su ılıksa hasta iyileşir. Soğuk su sağlıklı insan içindir.

Demirci, şaman adayının bir ırmakta akan kemiklerini çıkardı, onları bir araya getirip etle kapladı. Saydığında üç fazla kemik buldu ve adaya üç şaman elbisesinin olması gerektiğini söyledi. Aday başını geri kazandı, demirci ona başı olmadan nasıl mektup okuyacağını öğretti.

Demirci, adayın gözlerini değiştirdi, böylece tören sırasında bedeninin değil ruhunun gözüyle görebilecekti. Kulaklarını bitkilerin dilinden anlaması için oydu. Bundan sonra aday kendini bir dağın tepesinde buldu, kemerlerinin yanında yuvarlak bir çadırda uyandı. Artık yorulmak bilmeden şarkı söyleyecek ve tören yapacak gücü vardı."

25. İki Tuva adig eeren'i. Kurutulmuş ayı burnu ve pençesini kendileriyle birlikte taşıyorlar. Fakat sadece çok güçlü şamanlar. Çünkü nesneler onları koruyorlar.

26. Evenki büyük şamanı bir sağaltma töreni başlangıcında elinde asâyla ruhları çağırıyor.

Özet olarak şaman adayı şamanlık gücüne farklı kabul törenleri ve farklı aşamalarla ulaşabiliyordu. Büyük acılara, denemelere ve hastalıklara maruz bırakılıyordu. Bununla beraber Nganasan şamanlarında olduğu gibi şamanlık gücü kişiye rüyası sırasında da bahşedilebilirdi. Rus bilim adamı A. A. Popov yukarıdaki satırları otuzlu yılların başında kaydetti. Bu metin bir model gibi şamanlığa kabul sürecinin pek çok ögesini bir araya getiriyordu. Sembolik olarak vücudun parçalara ayırılması hadisesi, göğe ulaşan ağaç kültü, davul hazırlama emri ögesi ve diğer motifler, hayvan biçimli yardımcı ruhlar ve şaman adayının gökyüzüne ve yer altına yaptığı seyahatler. Bütün bunlardan ruhların şamanı sadece seçmediklerini aynı zamanda seçim sırasında ona yardım ettiklerini açıkça anlamaktayız; çünkü aday ancak ruhların dünyasında gerçek bir şamana dönüşebilirdi. Hayvan biçimindeki ruhlar ise son aşamada ataların ruhlarını temsil ettiler. Bütün bunlar temelinde adayın şamanlığa seçilebilmesi için yaptığı "seyahatte" eski kültürün vücuda gelmesini görmekteyiz.

Türk ve Moğol kavimlerinde şamanın ruh ataları farklı şekillerle resmedilmiştir. Bu resimlerde sembolik olarak şaman ataların ruhlarını gösterdiler. Şaman atalar aynı zamanda şamanın ya da şaman kadının yardımcıları idi. Bu şekilde bir milletin ataları sürekli olarak hayattaki mevcudiyetlerini korudular.

Şamanların Toplumsal Rolü

Otuz yılı aşkın süredir şamanizmle ilgili motifleri çalışırken şamanların dinsel uzmanlar olduklarının farkına vardım. Cemaat üyelerinin aynı zamanda birkaç farklı alanda önceden kararlaştırılmış toplumsal görevleri yerine getirmeleri gerekiyordu. Bu tamamen doğal bir durum; çünkü bir toplum, konularında uzmanlaşmış bazı üyelerin belli ödevleri yerine getirmesiyle var olabilir. Sözünü ettiğimiz yapı, toplumsal teori ve sosyal antropolojide rol

27. Yakut sağaltma töreni. Fotoğraf 1910 yılında çekilmiştir.

üstlenme teorisi olarak tanımlanıyor. Bir Fin araştırmacı, bu düşünceyi ayrıntılı açıklamalarla genişleterek mükemmel bir şekilde hazırladığı monografisinde ele aldı. Şamanların basit bir şekilde, içinde bulundukları kültürel çerçeveye, gelenekleşmiş kanunlara ve beklentilere uygun olarak davranmaları; şaman ritüellerini buna göre düzenlemeleri teorik yaklaşımının temellerini oluşturuyordu. Şamanların maddi ve manevi etkisi büyüktü, onların yardımıyla herkes ayrıntıların anlamlarını kavrayabiliyor ve böylece şamanların gücüne ve etkilerine inanıyordu.

Sağaltma, fala bakma, kurban törenlerinin yönetimi, ruh yönetimi ya da başka bir deyişle ölülerin ruhlarının öteki dünyaya geçirilmesi, öykü anlatımı ve şair-şarkıcılık şamanların en önemli görevleri arasında sıralanmaktadır. Bazı milletlerde doğuma da katıldıkları belirtilmektedir (Örneğin Tuva kaynaklarında bu tür bilgilere rastlıyoruz). Bunların yanı sıra örneğin Mansı rüyaları dinle-

28. Yakut halk hekimi kadın 1992 yılında bilimsel gezimizin bir üyesini muayene ediyor.

29. Uygur baksı omuz masajı yapıyor, hasta dünya ağacını tasvir eden ipi (tuğ) tutuyor.

30. Ladak'da bir şaman kadın kızgın bıçakla hastayı temizliyor.

yerek fala bakıyorlar. Tarihsel kaynaklarda erkek şamanların avcılıkla uğraştığı ve askeri operasyonlarda doğal güçleri idare ettikleri de kaydediliyor. Önceleri şamanları Hıristiyan rahiplere benzeterek yanlış bir tespitte bulunmuşlardı. Şamanlar sadece belli ritüellerin kutsal niteliklerini vurguluyorlar, bunun için Sibirya kökenli motiflerden; tamamen yabancı bir kültürden ilham alıyorlardı. Yapılan çalışmalar ve etnografik araştırmalar şamanların faaliyetlerinin günlük hayatla ilgili olduğunu, içinde mistik bir yapı barındırmadıklarını açıkça göstermektedirler.

Hastalıkların Sağaltılması ve Sağaltma

Hekimlik şamanların en çok sözü edilen özelliklerinden biri oldu. Gerçekten de balıkçılık ve avcılıkla hayatlarını devam ettiren küçük topluluklarda günlük işler dolayısıyla birinin hastalanması ailesini oldukça olumsuz şekilde etkilerdi; hastalık görev paylaşım dengesinin bozulmasını da beraberinde getirdiğinden vakit geçirilmeden hastanın sağaltılması gerekmekteydi. Dolayısıyla şamanlıktaki doktorluk faaliyetlerinin diğer milletlere oranla Sibirya'da ağırlık kazanması bir tesadüf değil. D. K. Zelenin daha otuzlu yıllarda hazırladığı ünlü monografisinde, "ilkel" kavimlerin hastalık ruhunun vücuda yerleşmesini ölümle ilişkilendirdiklerini gösterdi. Bu kavimlerin ölümü doğal kabul etmediklerini biliyoruz, onlara göre hastalar ongonların vücutlarına yerleşmesi neticesinde ölüyorlardı. Hangi ongonun vücuda yerleştiğini sadece şaman bildiğinden hastayı da yalnızca o iyileştirebilirdi. Avrasya milletlerine özgü ikili ruh düşüncesi burada da önemli bir motif olarak karşımıza çıkmakta. Åke Hultkrantz, kuzey avcılık kültüründe ikili ruh düşüncesinin oldukça güçlü olduğu gerçeğini şaman dinî törenlerine ait yazıları inceleyerek açıklığa kavuşturdu. "*Vakaların çoğunda şamanın özgür ruhu hastanın kayıp ruhunu aramaya koyuldu, bu sırada hayatta kalması için hastanın diğer ruhu vücutta kalmaya devam etti...*"

31. Tuva şaman kadını göçebe bir ailenin en yaşlı üyesini sağaltıyor, temizliyor. Üstte suyla, ortada ateşle ve dumanla, altta ise bıçakla ya da demirle.

Hastalığın ruhlardan birinin bedenden ayrılmasıyla ortaya çıktığı ve bunun yeniden elde edilmesi gerektiği kaynaklarda açık bir şekilde takip edilebiliyor. Ruhun kaybedilmesi durumunda şamanın yoğun şekilde çalışması gerekiyordu; çünkü durum hem hastaya hem de sevilen hastanın ölümü halinde yakınlarına büyük acılar veriyordu. Şamanın başka dünyalarda yaptığı seyahatler ruhun bedenden ayrılması durumunda bir iyileştirme modeliydi.

Kısaca özetlemek gerekirse şaman mükemmel bir psikolojik iyileştiriciydi. Tarafımca da vurgulanan Tuva ve Buryat hekim şamanlarına özgü olgu burada kendini gösteriyor. Onlar doğrudan hastalığın iyileştirilmesi-

32. Buryat şamanı Baykal kenarında bakır aynayla tedavi yapıyor.

33. Buryat şamanı keskin bıçakla hastayı temizliyor.

ne değil, önlenmesine yoğunlaşmışlardı; bozulmuş ruhsal ve bedensel dengenin düzeltilmesiyle uğraştılar. Örneğin 1996'da Buryatya'da Baykal Gölü kıyısında gerçekleştirilen bir kurban töreninde bir şaman elindeki bıçakla sembolik olarak insanlardan hastalıkları, kötülükleri kesti. Aynı "tekniği" bir Nepalli ve bir Tuvalı hekim şaman kadın da kullandı. Orta yaşlı Tuvalı kadın soruma cevaben planlarının şanssız bir şekilde başarısızlıkla sonuçlanmasından ötürü oğluyla beraber şamana geldiklerini, kendini iyi hissetmediğini, bu nedenle şamandan temizleyici bir tören talep ettiğini söyledi. Belki de bu nedenle seansın son motifi hastalığın gerçek ve sembolik anlamda hastanın içinden dışarıya üflenmesi oldu. Bu figürü daha önceleri Kuzey Obi-Ugorlar ve Nenetsler'de pek çok kez görmüştüm. Temizleyici törenler, şaman toplumlarında varlığını bugüne kadar sürdüren önleyici hekimlik formlarından biridir.

Orta ve Kuzey Asya şaman milletlerinde hastalığın ortaya çıkması hakkındaki en yaygın görüş hastanın ruhunun çalınması idi. Şamanın bu ruhu başka ruhların yardımıyla öbür dünyada gerçekleştirdiği seyahatinde ele geçirmesi gerekiyordu.

Kurban Törenlerinin Yöneticisi

Türk ve Moğol boylarında kurban törenlerinin yönetiminin şamanların görevi olduğu 19. yüzyıl kaynaklarında sıkça yazıldı. Burada kurbandan hayvanların kurban edilmesini anlamak gerekiyor; başta at olmak üzere bazı hayvanları öldürüp Tanrı'ya sundular. Altay Dağları civarında yaşayan Türkler Göktanrı'ya beyaz, Toprakana'ya kahve ya da koyu renkli hayvanlar sundular. Şaman kültürüne ilişkin sağlam temellere dayanan yazılar ve resimler nadiren gün yüzüne çıkıyor, dolayısıyla konuyla ilgili geniş çaplı bilgiye sahip değiliz. Macar seyyahı Balogh Benedek Baráthosi'den 1911'e ait mükemmel bir yazıyı aktarıyoruz:

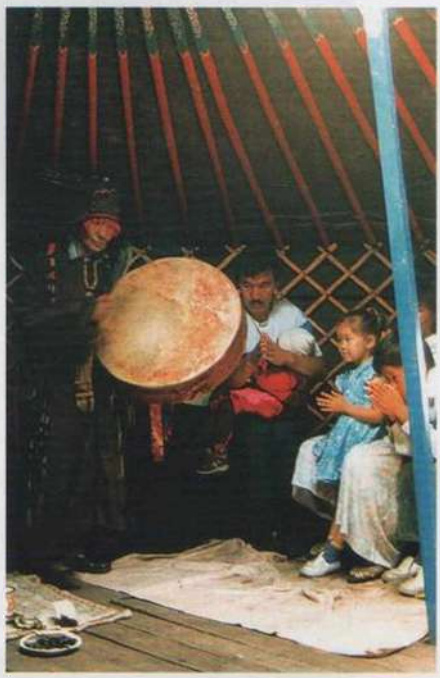

34. Yaşlı Tuva şamanı bir tören sırasında dört çocuklu bir aileyi temizliyor.

"...Baykal kıyılarında kayalık bir yere ulaştık. Burada devasa, üç metre uzunluğunda bir buçuk metre genişliğinde bir kaya öbeği bulunuyordu. Ön kısmı ateş yakmak için yapraklarla örtülmüştü. Bazıları sütle dolu bir kaç sürahi getirip lahite süt serpmeye başladılar. Bu arada altı Buryat, lahite gri bir at getirdi; iki kişi iki yandan atın koşunlarını tuttu, diğerlerinin elinde ise birer halat bulunuyordu; bunları atın ayak bileklerine bağlamışlardı. ... Baykal'ın suyundan günün ilk ışıkları yansımaya başladığı anda dört erkek lahite doğru koşarak atı *yere devirdiler ve ayaklarını dört bir yandan germeye başladılar. Yaşlı bir adam hançere benzeyen bir bıçakla atın karnını kesti, açılan yarığa elini sokarak kalbe giden damarları bulup çekip kopardı; böylece at fazla acı çekmeden birkaç dakika içinde öldü. Bundan sonra oradaki erkekler hızla atın derisini yüzdüler ve lahite yerleştirdiler. ...atın derisi doğrudan ateşe atılmıştı, yanıyordu, ... yaşam için gerekli nimetleri sağladığından dolayı şükranla tanrıya sunulmuştu. Hayvanın gökyüzüne yükselen ruhu Tanrı'ya insanın şükranını götürecekti..."*

Sovyet makamlarının yarım asır sonra yasağı kaldırmalarıyla 1987'de hazırlanan bir halkbilim belgeseli Buryat kurban törenini ölümsüzleştirmişti. Töre-

35. 1930 yılında Buryat at kurbanı.

nin değişmediğine, eski kuralların bütün ayrıntılarıyla beraber mevcudiyetini koruduğuna şahit olundu. 1996'da filme aldığım benzer bir kurban törenine (tailga) katıldım. Bu törenin yapısı genel ritüellerle örtüşüyordu. Farklılık noktası alışılmış şekilde atın kurban edilmesi yerine üç kuzunun kurban edilmesi oldu, bu değişikliği ekonomik nedenlere bağlamışlardı.

İnsanlar kaderlerini belirleyen Tanrı'dan bir şey istiyorlar, karşılığında başka bir şey vermek uygun düşer; şamanlar Tanrı'ya yönelik kurbanı bu şekilde açıklıyorlardı. Özellikle av ile ilgili şans için Tanrı'dan kurbanla yardım dilemek ya da Tanrı'ya kurbanla teşekkür etmek ve av sırasında öldürülen hayvanın yeniden dünyaya gelişini garantilemek gerekiyordu. Bu nedenle kaynatılmış eti

36. Sagay at kurbanı. Ağaca bağlı koyu renkli hayvan, yer anasına kurban olarak sunuluyor.

37. Üç kurban ağacı yanında atın göründüğü Yakut tütün kutusu sayfası.

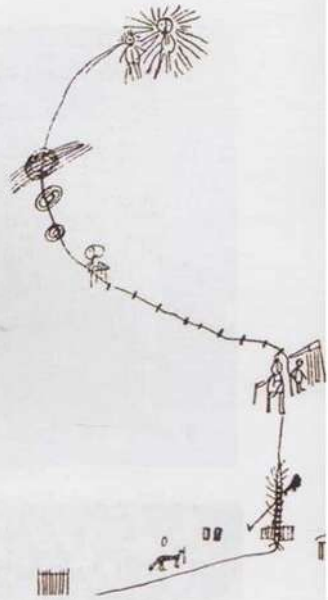

38. Şamanın Ülgen'e giden yolu.

üzerinden sıyırdıktan sonra kemikleri anatomik bir hassasiyetle üst üste koyuyorlardı. Hayvanın derisinin güçlü ve uzun sırıkların üzerine konmasının nedeni de hayvanın ruhunun bu sayede göğe daha kolay yükseleceğine inanılmasıydı. Kısacası Sibirya halklarının hayvan kurbanları sadece Tanrı'nın iyi niyetinin sağlanması değil aynı zamanda dengenin, doğal fonksiyonların devamının garantilenmesiydi.

Erken dönem tarihi kaynakları, büyük Moğol İmparatorluğu'nun başının, Möngke Kaan'ın sarayının avlusunun baş şaman tarafından sonbahar ve ilkbaharda kurban seremonilerinin düzenlemesi için kullanıldığını anlatmaktalar.

39. Tuva şamanı "dugursürun" kutsal kaynakta (arsan) yiyecek içecek kurban ediyor.

Olayların daha iyi betimlenebilmesi için 19. yüzyılın sonunda Altay Türkleri tarafından Göktanrı'ya, Bay Ülgen'e bir atın kurban edilişini aktarıyoruz:

"İlk akşam sadece ön hazırlıklar yapıldı. Kam yurtu koyacağı yeri tespit ediyordu, orta noktaya alt kısımlarındaki dalları kesilmiş, üst kısmındaki dallar ise yurta uzanan gelişmiş genç bir kayın ağacı yerleştirdiler. Yurtanın etrafını kısa çam ağacından *yapılma çitlerle çevirdiler, girişe ise oldukça kalın kayın ağacından değnek yerleştirdiler ve bu değneğin ucuna topuz şeklinde at kuyruğu bağladılar. Şaman bundan sonra açık renkli bir atı orada bulunanlardan birine yularlarını tutması için teslim eti. Hayvanın ruhunun bedenini terk etmeye zorlamak için şaman atın sırtında bir kayın ağacı dalını çırpıyor, başını öne doğru uzatan bir kişiyle aynı ritüeli tekrarlıyordu (baş tutan kişi), böylece hayvanın ruhunun göğe yükselmesi sırasında baş tutan kişi, bu ruhu talep ediyordu.*

40. Üç kurban ağacı (turu) önünde Nanay şaman kadını idaresinde tavuk kurban ediliyor.

Bundan sonra şaman yurtaya geri döndü; davulunu ateşin üstünde tütsülüyor ve yardımcı ruhları davula girerek atın ruhunun gökyüzüne yükselmesinde kendisine yardımcı olmalarını istiyordu. Şaman ördek biçimindeki bir idole otururak yükselişini ve atın ruhunun bedenden çıkarılmasını (pura) taklit ediyor, bu sırada kişniyor ve gaklıyordu. Atın ruhunu yakalayıp tütsüledikten sonra atı öldürdüler; derisini ve kemiklerini uzun bir direğe asıp etini yediler.

Törenin en önemli kısmını oluşturan bir sonraki akşam şaman gerçek gücünü gösteriyor, esriyerek Bai-Ulgengök'ün yaşadığı yere doğru yolculuğa çıkıyordu. Şaman davulun ruhlarına at eti ikram ettikten ve aile reisinden başlayarak yurtada bulunanları temizledikten sonra yardımcı ruhları çağırmaya başladı. Yurtada bulunan ve üzerinde dokuz basamak olan kayın ağacının etrafında pek çok kez döndü. Şaman ağacın üzerindeki basamaklarda aşamalı olarak yükseliyor; gökteki tabakalarda gördüklerini buradan aktarıyordu. Esrik haldeyken yolculuğun ne kadar yorucu olduğunu söyleyerek ördeğin ruhunu tekrar yardıma çağırıyor, bundan sonra büyük ve kara kuşla buluşuyordu (karakuş). Göğün beşinci tabakasında kehanetler duyuyor, orada bulunanlara duyduklarını anlatıyordu. Şaman altıncı katta ayın, yedinci katta ise güneşin huzuruna çıktı. Dokuzuncu katta (güçlü bir şaman on birinci göğe kadar yükselebiliyor) Bay Ülgen ile buluştu.

Tam bu sırada davulunu düşürdü, kendilerini kötü ruhtan (körmös) korumasını istedi ve kurbanlarını kabul edip etmediğini, başka ne gibi kurbanlar istediğini ve havanın nasıl olacağını sordu. Bu epizot esrimede ulaşılan son nokta; şaman

41. Genç Mança şamanı [illegible] önünde [illegible] kurban. 42. Altay Türklerinin at kurbanı (Helsinki Müzesi).

[illegible] yere taşıdılar. Tam bu sırada şamanın davulu çalmaya başladı, bir süre kenarında kalan şaman bir rüyadan uyanırmışçasına gözlerini yavaşça açtı ve orada bulunanları selamladı."

Bu eski kayıtları boşuna uzun uzadıya aktarmadım. Helsinki Milli Müzesi Fotoğraf Arşivi'nde Altaylı bir Türk boyunda beyaz bir atı kurban etmek için hazırlık yapan bir şamanı gösteren resme rastlamıştım. St. Petersburg Akademisi Halk Bilimi Bölümü'nün şimdiye kadar yayımlanmadığı fotoğrafları arasında ise bir Saray şamanının yönettiği ve koyu renkli bir atın büyük ihtimalle Toprakana'ya kurban edildiği tören hakkında bir fotoğraf dizisi buldum.

Bazı bilim adamları atın kurban edilişi nedenini Hint-Avrupa geleneklerinin etkisine bağlamaktalar. Bilinmektedir ki Hint-Avrupa kökenli milletlerin her şamanın grubunda belli formlarda hayvanların kurban edildiği söz konusu; bu, kabiledeki etik düşünce tarzının bir sonucu. Kurban edilen hayvanlar kuzeyde köpek (Koryaklar, Yukagirler, İtelmenler), geyik (Obi-Ugorlar), ayı (Orçeyak ve Amur civarındaki kavimler ve Aynuklar), at (hayvancılıkla hayatlarını sürdüren Türkler ve Moğollar), domuz (Mançular ve Koreli milletler) gibi türlerde değişebiliyorlar.

43. 18. yüzyılda hazırlanmış el yazması Mança [illegible]. Domuz kurbanı [illegible]

Şamanların Dünyası

41. Genç Mança şamanı [illegible] önünde [illegible] kurban. 42. Altay Türklerinin at kurbanı (Helsinki Müzesi).

[illegible] yere taşıdılar. Tam bu sırada şamanın davulu çalmaya başladı, bir süre kenarında kalan şaman bir rüyadan uyanırmışçasına gözlerini yavaşça açtı ve orada bulunanları selamladı."

Bu eski kayıtları boşuna uzun uzadıya aktarmadım. Helsinki Milli Müzesi Fotoğraf Arşivi'nde Altaylı bir Türk boyunda beyaz bir atı kurban etmek için hazırlık yapan bir şamanı gösteren resme rastlamıştım. St. Petersburg Akademisi Halk Bilimi Bölümü'nün şimdiye kadar yayımlanmadığı fotoğrafları arasında ise bir Saray şamanının yönettiği ve koyu renkli bir atın büyük ihtimalle Toprakana'ya kurban edildiği tören hakkında bir fotoğraf dizisi buldum.

Bazı bilim adamları atın kurban edilişi nedenini Hint-Avrupa geleneklerinin etkisine bağlamaktalar. Bilinmektedir ki Hint-Avrupa kökenli milletlerin her şamanın grubunda belli formlarda hayvanların kurban edildiği söz konusu; bu, kabiledeki etik düşünce tarzının bir sonucu. Kurban edilen hayvanlar kuzeyde köpek (Koryaklar, Yukagirler, İtelmenler), geyik (Obi-Ugorlar), ayı (Orçeyak ve Amur civarındaki kavimler ve Aynuklar), at (hayvancılıkla hayatlarını sürdüren Türkler ve Moğollar), domuz (Mançular ve Koreli milletler) gibi türlerde değişebiliyorlar.

43. 18. yüzyılda hazırlanmış el yazması Mança [illegible]. Domuz kurbanı [illegible]

41

Şamanların Dünyası

41. Genç Mança şamanı [illegible] önünde [illegible] kurban. 42. Altay Türklerinin at kurbanı (Helsinki Müzesi).

[illegible] yere taşıdılar. Tam bu sırada şamanın davulu çalmaya başladı, bir süre kenarında kalan şaman bir rüyadan uyanırmışçasına gözlerini yavaşça açtı ve orada bulunanları selamladı."

Bu eski kayıtları boşuna uzun uzadıya aktarmadım. Helsinki Milli Müzesi Fotoğraf Arşivi'nde Altaylı bir Türk boyunda beyaz bir atı kurban etmek için hazırlık yapan bir şamanı gösteren resme rastlamıştım. St. Petersburg Akademisi Halk Bilimi Bölümü'nün şimdiye kadar yayımlanmadığı fotoğrafları arasında ise bir Saray şamanının yönettiği ve koyu renkli bir atın büyük ihtimalle Toprakana'ya kurban edildiği tören hakkında bir fotoğraf dizisi buldum.

Bazı bilim adamları atın kurban edilişi nedenini Hint-Avrupa geleneklerinin etkisine bağlamaktalar. Bilinmektedir ki Hint-Avrupa kökenli milletlerin her şamanın grubunda belli formlarda hayvanların kurban edildiği söz konusu; bu, kabiledeki etik düşünce tarzının bir sonucu. Kurban edilen hayvanlar kuzeyde köpek (Koryaklar, Yukagirler, İtelmenler), geyik (Obi-Ugorlar), ayı (Orçeyak ve Amur civarındaki kavimler ve Aynuklar), at (hayvancılıkla hayatlarını sürdüren Türkler ve Moğollar), domuz (Mançular ve Koreli milletler) gibi türlerde değişebiliyorlar.

43. 18. yüzyılda hazırlanmış el yazması Mança [illegible]. Domuz kurbanı [illegible]

41

41. Genç Mançu şamanı Fodo Mama töreninde, önünde sandıkta domuz kurbanı.

42. Altay Türklerinin ak at kurbanı (Lehsinki Müzesi).

güçsüzce yere yığıldı. Tam bu sırada yardımcısı davulu çalmaya başladı, bir süre hareketsiz kalan şaman bir rüyadan uyanırmışçasına gözlerini yavaşça açtı ve orada bulunanları selamladı."

Bu eski kayıtları boşuna uzun uzadıya aktarmadım. Helsinki Millî Müzesi Fotoğraf Arşivi'nde Altaylı bir Türk boyunda beyaz bir atı kurban etmek için hazırlık yapan bir şamanı gösteren resme rastlamıştım. St. Petersburg Akademisi Halk Bilimi Bölümü'nün şimdiye kadar yayınlamadığı fotoğrafları arasında ise bir Sagay şamanının yönettiği ve koyu renkli bir atın büyük ihtimalle Toprakana'ya kurban edildiği tören hakkında bir fotoğraf dizisi buldum.

Bazı bilim adamları atın kurban ediliş nedenini Hint-Avrupa geleneklerinin etkisine bağlamaktalar. Bilinmektedir ki Hint-Avrupa kökenli milletlerin her şamanist grubunda belli formlarda hayvanların kurban edilişleri söz konusu; bu, kültürdeki etik düşünce tarzının bir sonucu. Kurban edilen hayvanlar kuzeyde köpek (Koryaklar, Yukagirler, İtelmenler), geyik (Obi-Ugorlar), ayı (Ostyak ve Amur civarındaki kavimler ve Aynuklar), at (hayvancılıkla hayatlarını sürdüren Türkler ve Moğollar), domuz (Mançular ve Koreli milletler) gibi türlerde değişebiliyorlar.

43. 18. yüzyılda hazırlanmış el yazması Mançu tören kitabı. Domuz kurbanı resimlerle adım adım.

44. Buryat kadın şaman güneşe doğru dönerek kurban töreni icra ediyor. Fotoğraf 20. yüzyıl sonunda çekilmiştir.

Hayvanlar zaman zaman farklılık gösteren ögeler olarak kültürel sistemi temsil ediyorlar. Eğer kişinin satın alma gücü zayıfsa en pahalı kurbanlık hayvan daha az pahalı başka bir hayvanla yer değiştirebiliyor. Bir parça ekmek, tatlı, bisküvi, bir kaşık süt, birkaç damla votka, hatta küçük bir kumaş parçası, mendil ve çaput kurban olarak ruhlar için yeterli olabiliyor; kutsal ögelere ve iyileştirici kaynağa yönelik niyet ve saygı önem taşımakta. Kurbanlık olarak kullanılacak sütün serpilmesi için ustalıkla oyulmuş dokuz delikli kurban kaşıklarını kullanmaktalar. Törenlerde dikkatimi çeken bir başka olgu sadece şamanın değil bütün katılımcıların törende aktif rol üstlenmeleri oldu, hatta gerek görüldüğü takdirde bir katılımcı da şaman yerine töreni yönetebiliyordu. Toplumsal eşitlik üzerine kurulan bu yapı şamanist felsefenin doğal sonucuydu.

45. Kutsal ağaca ve yer ruhlarının şerefine "süt" serpmede kullanılan Tuva kurban kaşıkları.

Fal ve Şükür

Fala bakmak şamanların en sık yerine getirdikleri faaliyetler arasında yer almakta. Şaman bu rolü yerine getirerek topluluk içinde yeri doldurulamaz bir önem kazanmaktadır. Bir soruya cevap vermek ya da hayvanların kaybolması fala olan ihtiyacı beraberinde getiriyordu. Şamanlar fala bakacakları zaman çoğu kez bir ok kullanırlar (örneğin Çelkan şamanları), okun hareket ettiği yön hayvanın aranacağı yönü gösteriyordu. Şamanların fala baktıkları sırada davullarının tokmaklarını nasıl havaya fırlattıklarına ve bundan sonra gaipten haber verdiklerine ben de şahit oldum. Tokmağın şamanın hangi yanına düştüğü iyi ya da kötü şansın beklediğini işaret ediyordu. V.Diószegi de Sibirya'da dolaşırken yaşlı bir Karagasla karşılaşması sırasında bu olayı tecrübe etmiş ve yazmıştı.

46. Bakır aynanın bir kazanda ısıtılması, daha sonra şaman gençlere iyilik ve şans getirmesi için suyu onlara serper.

47. Yaşlı Tuva şamanı (ham) yuvarlak bronz aynayla (küzüngü) fala bakıyor.

"İsteğim üzerine bir davul tokmağı hazırladı. Hazırlığın her ayrıntısını görebilmem ve fotoğraflarını çekebilmem için gayret etti, hazırlanmış nesneyi ayaklarımın önüne attı, düştüğü yere göre beni bekleyen şeylerin iyi ya da kötü olduğu ortaya çıkacaktı. Şansım vardı! şaman, törenini bitirdikten sonra davul tokmağını sırayla orada bulunanların önüne attı.

Bu, şamanın davulunda göğe seyahat ettiğini ve oradan sağ salim geri döndüğünü, yolculuktan sonra bekleyenleri selamladığını belirten bir motifti. Sırası gelen kişi davul tokmağı havaya atıldığında yere düşmemesi için elbisesini açarak yakalamaya çalıştı. Davul çalma aynı zamanda fala bakmaktı... Birinin üzerine davul tokmağının kürklü kısmı düşerse "törek tüştü" diye, kürklü kısmı yukarı gelecek şekilde tokmak düşerse "uygu tüştü" diye şaman bağırıyordu. Bunlar iyiyi ve kötüyü simgeliyorlardı."

48. Moğol şamanlarının fal aracı bargu. Ateşe atılabilen kürek kemiği

49. Çelkan şamanı yayla fala bakıyor

Nenetslerde Vidutada adlı şamanın diğer şamanlardan farklı özellikleri vardı. O, bıçağın keskin kısmına bakarak fala bakıyordu. Bana sarılan, beni oğlu kabul ederek bilgileriyle donatacağını söyleyen yaşlı Tuvalı bir şaman, davulun yerine geçen avuç içi büyüklüğündeki bronz çerçeveli aynayla (küzüngü) fala baktı. Şamanlar ateşe atılan kürek kemiklerini de fal aracı olarak pek çok şekilde kullandılar. Kore'de renkli bayraklar kullanarak gaipten haber veriyorlardı. Koreli yaşlı bir şaman kadının söylediğine göre (mudang) hastanın rahatlaması ve ruhsal dengesinin sağlanması için her zaman olumlu etki yaratan kırmızı rengin kullanılması gerekiyordu.

Fal güvensizlik hissinin ortadan kaldırılmasına yardımcı oluyor, dileklerin istekler doğrultusunda gerçekleşeceğini vurguluyordu. Bu nedenle şaman, tören sırasında fala bakmak yerine şans ve sağlığı gelecek adına garantilemek istemekte; hareketlerini ve törenin gidişatını buna göre belirlemekteydi. Hailar civarındaki büyük bir bayram olan Evenki *ominaleng* (yaz sonu) töreninde şamanın falları insanların ve hayvanların refahını güvence altına almaktaydı.

50. Evenki şamanı yaz sonu "ominaleng" töreni sırasında atları kutsuyor.

51. Moğol şaman kadın Ulan Bator'daki kutsal mekânda şanslı ve sağlıklı olmaları için tören yapıyor.

52. 1991 sonbaharında uzun yıllar sonra ölülerin ruhlarına öteki dünyaya giderken eşlik edilmesi "kasataori" töreni yeniden canlandırılıyor.

Ruh İdarecisi

Mircea Eliade'nin "psychopompos" olarak nitelendirdiği ruhun yönetimi şamanların unutulmaya yüz tutmuş toplumsal özelliklerinden biri. Ölülerin ruhlarının öteki dünyaya geçirilmesi şamanların önemli görevlerinden birisiydi. Dünyalar arasında seyahat edebildiği, yerin dibine inebildiği ve göklere uçabildiği için şaman yeri doldurulamayacak öneme sahipti.

Amur civarında yaşayan Nanaylarda ölüler için gerçekleştirilecek törenlerde (kasa-taori) bu alanda uzmanlaşmış farklı şamanlar (kasati) görev aldı. Tören sırasında şaman üç basamaktan oluşan şaman ağacına çıkıyor ve ölülerin imparatorluğuna giden yolu buradan izliyordu. J. Pentikainen bir Nanay köyünde 1991'de bu ritüelleri kaydederek mükemmel bir belgesel hazırlamayı başardı. Kısaca özetlemek gerekirse farklı yetenekleri sayesinde şaman, ölüler kendi ülkelerine giderken onlara eşlik etti.

Erkek şamanlar da dahil olmak üzere şamanların doğumlara yardımcı olarak katıldıkları pek hatırlatılmamaktadır. Tuva'da ve Nenetslerde bu özelliğe rastlamaktayız. Görülüyor ki Sibirya'da şaman yalnızca ölülere eşlik eden bir görevli değil aynı zamanda hayatın vücut buluşunda da görevleri olan bir kişiydi; yeni ruhu yaşayanların arasına getiriyordu.

53. Nanay uyruklu şaman. Fotoğraf 20. Yüzyıl başında çekilmiştir.

Sözlü Geleneğin Koruyucusu

Avrasya şamanlarının başka bir işlevi de gelenekleri korumasıdır. Bu iş için seçilmiş insanların uzun metinleri, belli şiir ve şarkı söyleme tekniklerini (dualar, ruh çağırma şarkıları, mitler) sindirmesi gerektiği için şamanlık ustalığının öğrenilmesi pek çok kez yıllar boyunca süren bir uğraşı gerektiriyordu.

54. Moğolistan'da büyük şaman (fotoğrafın ortasında) terfi törenini icra ediyor. Davullu şaman daha yüksek bir dereceye adım atıyor.

Orta Asya Türklerindeki bazı boylarda hekim şamanın göçmen şarkıcı, tarih anlatıcısı, şair gibi farklı görev alanlarını kapsayan kavramlarla tanımlanmaları şaşırtıcı değil. Altay Türkleri içindeki çeşitli topluluklarda şarkıcıların şamanlara benzer tekniklerle yetiştirilmelerini de gözden kaçırmamak gerekiyor. Bu fonksiyon şamanların bir olayı aktarmadaki sanatlarını vurguluyor. Bir meseleyi açıklığa kavuşturmak gerekiyor. Şimdiye kadar şamanizm ile

55. Bakşı hasta önünde kopuz çalıyor. Gazete fotoğrafında iki kurbanlık koyun görünüyor.

56. Kazak bakşısı 20. yüzyıl başındaki bir fotoğrafta.

ilgili temel başvuru kaynakları tarafından oldukça yüzeysel olarak anlatılsa da genç öğrencilerin şamanlık mertebesine yükseltilmeleri yaşlı şamanların göreviydi. 1996'da bir Moğol şaman ailesini ziyaret etme fırsatım oldu, burada şamanlardan biri daha üst bir dereceye terfi ettirildi.

Hatırlatmamız gerekir ki şaman bağlı olduğu grubun gerçek idarecisi oldu, politik gücü de elinde tuttu. Kuzey Sibirya ve Uzak Doğu'daki Rus sömürüsüne karşı ayaklanan toplulukların başlarında şamanların olduğu Rusya'da şimdiye kadar gizlenmiş arşivlerden çıkarıldı. Şamanlar bazı milletlerde doğrudan en üst düzey politik yönetici idi. Tehlike ya da aktif savaş durumunda toplumu şaman bir arada tutuyordu.

Sanatçı Olarak Şaman

Şarkılar ve Dans

Şamanların faaliyetlerini sanatın başlangıcı olarak kabul eden pek çok araştırmacıya rastlanıyor. Gerçekten de şaman tek kişilik bir tiyatroda oynuyormuşçasına öbür dünyaya yaptığı seyahatleri tüm ayrıntılarıyla anlatıyor, bunun için hem şarkı söylüyor hem dans ediyor hem de bir müzik aleti çalıyordu. Şaman törenlerinde Orta Asya'da koboz, Yakutlarda ise davul kullanıldı. Güney Kore'de ruhları çağırmak ve eğlendirmek için çıngıraklar, ziller ve davullar kullandılar. Kore'de büyük kentlerde yaşlı şaman kadınlar (mudang) 10-12 saatlik törenleri sonuna kadar yönetiyorlar, dans ediyorlar ve şarkı söylüyorlardı. Törenlerde şamanlar oldukça uzun metinler kullanıyorlardı, törenin yapılmasını isteyen ailenin ruhsal durumuna, hatta maddi gücüne göre hareket ediyorlardı. İyileştirme, temizleme, ölü töreni gibi göreve göre ritüellerin şekli değişiyordu.

57. Koreli şaman kadının (mudang) "Âyin masası" önünde dansı.

Şamanın konuşmasının ve danslarının geleneksel stili âyinle ilgili tiyatronun ayrıntıları içinde kendini gösteriyordu. Kendileri hakkında film de hazırladığımız Tuva şamanları temizlenmeyi bekleyen ailenin etrafında tur atmışlar, bu sırada davullar çalmışlardı. Tören düzenine göre ruh çağırma şarkılarına davulcular eşlik ettiler.

Seans sırasında şamanlar diğer dünyada edindikleri tecrübeler ve gördükleri hakkında ayrıntılı konuşmalar yaptılar. Bütün bu motifler tören sırasında birbirini takip etti.

Demnime Kostyerkin (1926-1980) adındaki Nganasan şamanı 1977'de "Süt Yolunun Oğulları" adındaki belgeselde ruh çağırdı.

G. N. Graçeva, Taymir Yarımadası'nda 1972-1978 arasında şamanlarla buluştu. Pek çok kereler Nganasanların şaman faaliyetlerini ses kayıt cihazıyla kayıt altına aldı. Bu kayıtlar tam Rusça çevirileriyle beraber şaman metinlerinin anlaşılabilmesi için güvenilir malzeme niteliğindedirler.

Her şamanın sadece kendine ait bir şarkısı daha doğrusu bir ezgisi oldu, bunu başka bir şamanın kullanması mümkün değildi. Samoyed-Nganasan ağzında ruh ve düşünce kavramlarını aynı sözle söyledikleri için eğer biri bir başka kişinin ezgisini kendi sözleriyle söylerse ezgi sahibi kişinin aklını, düşüncelerini çalmış kabul edilirdi. Her insanın ve şamana yardım eden ruhların şaman töreninin başında ve sonunda söylenmesi gereken kendilerine ait bir melodisi vardı. Tören sırasında yardımcı ruhların ortaya çıkışı yine bir melodiyle ve davul ritminin değişmesiyle anlaşılıyordu.

58. Kırgız Kurak Tuva şamanı homus çalıyor.

Bütün bunlar ritimlerin, sözlerin (pek çok kereler anlamsızlar), ezgilerin ve ritüellerin birbirleriyle sıkı bir ilişki içinde olduklarını gösteriyorlar ve söz konusu kültürün dünya görüşünü resmediyorlar.

Şaman şarkılarının yardımcı ruhların gelişini ifade eden özelliklerinin yanı sıra başka nitelikleri de oldu. Örneğin, Orman Samoyedleri'nde şaman ölünün ruhunu şarkıyla öteki dünyaya geçirdi. Bu amaca yönelik bir şarkının söylenmesi bir-iki gün sürecek kadar uzun olabilirdi. *Şaman Davulları Söylesinler* isimli kitapta bir kısmını aşağıda alıntıladığımız bir şaman şarkısı var:

59. Yaşlı Tuva şamanı tören başında ruh çağırma şarkısı söylüyor.

Tuva Şaman Şarkısı

Ejderhayla cilalandım, kollarımı vahşice söküp attı!

Şeytanca üstüme yapıştı, elbiselerimi deli gibi yırttım...

Ellerimin gücü, ısırırcasına tutuşu; ellerimin kavrayışı, çekiç gibi inişi

Ellerim demirden pense, ayaklarım çelik kıskaç

Bedenim kayadan, tüfekle vursalar da bana bir şey olmaz; çünkü ben şamanım!

Göklerde yaşayan Hor-Abist söylüyor; gökten iniyor, aşıma inecek, geliyor;

Gök kubbeden iniyor; omuzlarıma yerleşecek, geliyor

Ateşten aletlerime, bıçaklarıma geliyor, bütün dünyada bizleri izliyor!

Kurbus'u kandırarak elde ettiğim

Başlığım kuş tüyündendir; kızıl atla getirdiğim kaftanım tekir renklidir

Titreyen vücudum yerde kendini oradan oraya vurur

Bir serap gibi süzülüyorum

Kızıl ateş, dünyaya gel, alevlen; vücudum topla kendini koşarak mücadeleni ver

"Kardeşimin oldu
Karımın oldu
Kardeşimin başı ağrıdı,
Kardeşim bundan öldü.
Karımın başı ağrıdı;
O da bundan ölecek.
Bu fakir her gün
Ölen yakınları için
Ağlıyor.
İki ölümü gömdük
İki ölümü bir tabuta koyduk.
Dört geyik öldürdük,
Hepsinin aklını başından aldık
Sonra yola koyulduk,
Kar fırtınası bastırdı.
Ben uyudum
Bir süre sonra uyandım...
Şaman davulları ses verin.

Bade Anna Tercümesi

60. Serençin, İç Moğolistan şamanı geleneksel bir tedavinin en önemli anlarını gösterirken, kadınların yardımıyla bir saat civarında tamamen şarkı söyleyip, dans etti.

Yakutlarda şaman kötü ruhların kovulması için güneşin hareketine paralel olarak kendi etrafında üç kere dönerdi. Yerin dibinden yukarı doğru yapacağı yolculukta sağ salim insanların arasına ulaşmak için daha sonra ters yöne dönerdi. Şamanların danslarıyla ilgili olarak çok az değerli bilgi kaynaklarda geçse de görsel olduğu için istem dışı olarak insan hatıralarında yer eden şaman dansı günümüze ulaştı. Eski bir film kaydında şamanın dönerken ayaklarını birbirinin önüne koymadığı, dairesel hareket ettiği dikkat çekmektedir Buradan şaman dans figürlerinin belli bir sistematiğinin olduğu gelişi güzel hareketlerden oluşmadığı sonucuna varmaktayız. Maalesef saygın bazı yayınlar "şamanların vahşice davul çalışlarına ve kendilerini yerden yere atmalarına dair" eski kaynaklardan alıntılar yapıyorlar. Bu tür yazıları yazan insanlar büyük ihtimalle şaman törenlerine tanıklık etmediler, dolayısıyla şamanların hareketlerini ve bir şaman töreninin gelişimini kayıt altına alan videolar verdikleri kesin bilgilerle büyük önem taşımaktalar.

61. Nganasan şamanı Demnime Kostyerkin (1926-1980) 1977 yılında "Samanyolu Delikanlıları" adlı belgesel filmde ruhları çağırıyor.

62. 19. yüzyıl başlarına ait seyahatnâmelerden birkaç resim. Bunlar sıçrayan şamanların resimlerini yayımlamışlardır.

Eski dönemlerde yaşamış seyyahların yazılarını boşuna okuyoruz; bunlarda dansların anlamlarını anlatan kayıtları bulmak pek de mümkün değildir. Eski veriler bizleri genellikle yanlış bilgilendiriyorlar. Bu dönemde hazırlanan fotoğraflarda da durum aynı; çünkü fotoğraf çekilmek için poz veren bir şamanın görüntüleri kullanılıyor. Otuzlu yıllardan itibaren şamanlar hakkında filmler çevrilmeye başlandı, özellikle Rus sinemasında şamanların dans ve hareketlerini belgeleyen kayıtlar hazırlandı. Aslında burada sözünü ettiğimiz şey tam anlamıyla dans değil, bunun yerine oldukça hassas, birbirini tamamlayan el, ayak ve beden hareketleridir. Örneğin Amur civarında yaşayan Tunguz şamanları bele bağlanan bir tür zilli kemeri sallamak zorunda oldukları için diğer şaman topluluklarına oranla farklı bir hareket tekniği geliştirmişlerdir. Bu hareketlerin birbirini tamamlayan uyumlu parçalar haline getirilmesi oldukça zor bir iştir. Doksanlı yılların başında Amur bölgesindeyken bir film hazırlamıştım. Burada daha ziyade yaşlılar dans ediyordu; gençler hem davul çalıp hem de hareketleri uyumluluk içinde gerçekleştirecek tecrübeyi henüz edinememişlerdi.

63. Koreli şaman kadın, zarif dans hareketleriyle ruhların toplanmasını sağlıyor.

64. Litvinov'un "Orman İnsanları" adlı filminden bir sahne. Genç bir Udehe şamanı davul çalıyor. (1930'lu yıllar).

65. Yakut şamanı üst dünyanın ruhlarına şarkı söylüyor (üstte), davul çalıyor (ortada) , sıçrayarak dans ediyor (altta). Bir halkbilimi belgeselinin fotoğrafları.

66. Amur çevresindeki Udehe şamanlarının davul çalma hareketleri.

Esrime anında da belli bir noktaya kadar aynı ilkelerin geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bilim çevrelerinde, mistik şaman resimlerinin etkisiyle esrime durumu şamanizmin en önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Seansın belli bir bölümünde şamanın ya da şaman kadının yüzünde ruhsal bir değişmenin olduğu tartışmasız göze çarpıyor; yüzde tuhaf bir rahatlama seziliyor; tatmin, bir tür mutlu tebessüm. Pek çok şaman törenini sonuna kadar izledim, bunlardan fotoğraflar ve filmler hazırladım, gördüklerimi kafamda anlamlandırmaya, tekrar canlandırmaya çalıştım. Olayların çoğunda şamanlardaki esrimenin (değişen bilinç durumunun) sadece birkaç dakika için takip edilebileceğini söyleyebilirim. Şamanların iyileştirmeyi esrime durumunda gerçekleştirdiklerine dair eski başvuru kaynaklarında okunabilen tespitleri abartılı olarak kabul ediyorum. Şamanın "başka dünyaya seyahati" sırasında seans süresini uzatmak için kullandığı halüsinasyona neden olan bir tür mantar (Amanita muscaria) yemesi ise burada tartışılması gereken bir başka konu. Tabii, mantarın sağladığı bilinç kaybına rağmen diğer dünyada edindiği tecrübeleri anlatması, bunları geleneklere uygun olarak doğaçlaması için asgari ölçüde şamanın kendinde olması gerekiyordu.

Ben şaman töreninde şamanın –esrime durumunu da içine katarak– geleneklerin kendisi için belirlediği çerçeve içinde sağlam temellere dayanan bir gösteri sunduğunu düşünüyorum. Tabii bu sırada şaman uzun ya da kısa bir süre için üstlendiği rolün etkisinde kalıyor, bilinç düzeyinin değişmesi her aşamada kendisini etkiliyor. Bunu "neoşaman" ya da "şamansal zihin durumu" şeklinde adlandırıyorlar.

Tanıştığım şamanların ya da şaman kadınların oldukça güçlü, karizmatik bir kişilik yapılarının olduğunu sezmiştim. Fiziksel ve entellektüel açıdan mükemmel düzeydelerdi. Bu durum eski kaynakların şamanların zihinsel olarak zayıf, psikotik, histerik kişilikler olduklarına dair yaptıkları tarifleri çürütüyordu. Maalesef bilimsel ya da bilimselmiş gibi

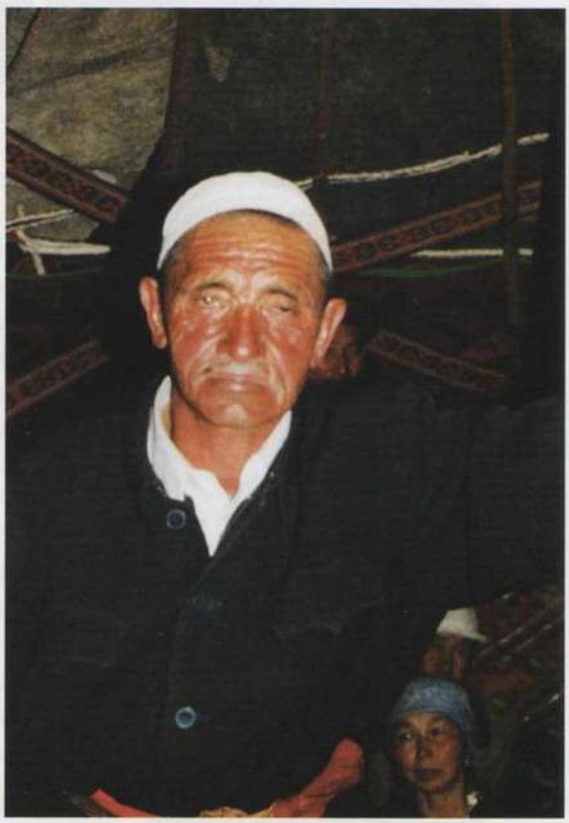

67. Kırgız baksı trans halinde "yurt"ta dolanıyor. (Fotoğraf 2005 yılında çekilmiştir).

68. 1993 yılında, Nanay kadın şaman yardımcısı üzüntüyle davul çalarak, dans ederek odayı dolanıyor.

69. İçeriye odaklanmış Tuva şamanı.

70. Evenki kadın şaman trans halinde (2004 Ocak ayında Çin'de).

görünen doğmaları çürütmek oldukça zor; çünkü bunların tekrarlanması yeni bilgilerin tanınmasından daha kolaydı. Şamanların birkaç gün süren törenleri yönetmek ve bu yorgunluğa dayanmak için dahi oldukça iyi ruh ve beden sağlığına sahip olmaları gerekiyordu.

Esrik durumuna ulaşmak için yoğun ruhsal konsantrasyon sağlanıyordu; bu durum bir bilinçsizlik düzeyi değil, aksine çift bilinçlilik seviyesiydi. Sibirya şamanlarının esrime anına bilinçli bir şekilde ulaşması onları esrik durumdaki Afrikalı büyücülerden ayırt ediyor. Ayrıca şamanlar esrimenin neden olduğu bilinç düzeyinden yine kendi istekleriyle çıkıyorlar. İnsan ruh halinin bu denli büyük değ-

71. Daur kadın şamanın bir öğrencisi tören sırasında trans haline geçiyor.

şikliklere zorlanması zihinsel anlamda önemli hazırlıklar gerektiriyor. Ayrıca Sibirya şamanları çeşitli yöntemlerle yeteneklerini sürekli kanıtlamak zorundalardı. Kavurucu sıcaklıktaki taşların üstünde yürümeleri, ısıtılmış kılıcın dillerini yakmaması, keskin bıçağın, kılıcın ve jiletin onları kesmemesi gerekiyordu. Anlatılanlara göre kuzeyde Nganasan ve Selkup şamanları bir zarara uğramadan bıçak ya da demir hançerle kendilerine vuruyorlardı. Bu nedenle eski kaynaklar şaman ustalarını zaman zaman çeşitli hilelere başvuran mistik fakirlere zaman zaman da esrik haldeki büyücülere benzettiler. Onları bir de kendi kültürel inanç sistemlerinde ve özgün şaman mitoloji metinlerinde ele almamız gerekmekte.

Aracı Olarak Şaman

Şaman mitolojisi Sibirya halkbilimi geleneklerinden, halk ozanlığından ve en önemlisi de ritüel pratiklerden temellerini alıyor. Bütün bu ögeler şaman tarafından tören süresine sığdırılmaktaydı. Şaman, halk ozanlığında başrolü insanlar ve melekler arasında aracılık görevini üstleniyordu. Aracılık Avrasya şamanlığının en ayırt edici özelliklerinden birisiydi. Şaman mitolojisi, evrenin çalışma sistemi ve dünyanın üç parçaya ayrılmış düzeni hakkında bilgi veriyor. Buna göre dünya alt, orta ve yukarı parçalardan oluşuyordu, ayrıca dünyaları birbirine bağlayan dünya ağacı ve kozmik ırmak bu sisteme dahil

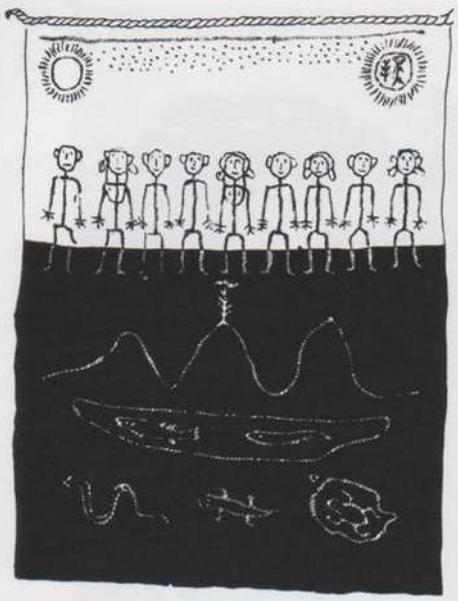

72. Mitik üç dağ ve alt dünya tasvirleriyle Buryat ongonu.

73. Moğolistan'da yol üstündeki obö. Yolcular kısa bir süre için de olsa dururlar ve hiç olmazsa sürekli büyüyen tepeye bir taş koyarlar.

oluyorlardı. Mistik öykülerden anladığımıza göre; üst dünya parlaktır ve pozitif içeriği vardır, iyi ruhların evidir, Tanrı da burada yaşar. Ölülerin dünyası aşağıdadır, karanlık ve soğuktur. Orta dünyada ise insanlar yaşar.

Bugün "yol kenarındaki taş değirmenleri" kültüne (obö) dönüşmüş dünya dağı ve dünya ağacı düşüncesinin şaman kültüründe farklı bir yeri oldu. Obö temel olarak küçük taş dağcıkları oluşturulmak suretiyle o bölgedeki ruhlara duyulan saygının göstergesi olarak düşünülmüştü. Yol boyunca ilerlerken vadilerden, dağ tepelerinden, geçitlerden geçen insanlar bu yapıları gördüklerinde genellikle bir bez parçasıyla ya da ipek bir şalla küçük bir adak adıyorlar. Bu alışkanlık bugün hâlâ devam etmekte ve istisnasız herkes uygulamaktadır.

İç Asya milletleri arasında animist dünya görüşü şaman mitolojisinin temelini oluşturmaktadır. Mitlerin ve efsanelerin öğrenilmesi ve kuşaktan kuşağa aktarılması şamanların önemli görevlerinden biri olmuştur. Şaman hikâyelerini, içeriklerini göz önünde bulundurarak iki gruba ayırabiliyoruz: Birincisi, şamanların kariyerinin başlamasının anlatılması; ikincisi, şaman törenlerinin gerçekleştirilmesinin; seansın anlatılması.

"İlk Buryat şamanının doğaüstü güçleri oldu, Tanrı'nın önünde bile başı dik dururdu, lamaları kendi sahipliğine aldı. Tanrı'nın verdiği el yazması bir kitabı vardı.

Bu devirde dünyada çok zengin çocuksuz bir insan yaşardı, derdine derman bulsun, Tanrı'dan kendisine bir oğlan çocuğu istesin diye şamandan yardım diledi. Şaman zengin adamın evine gitti, dualar etmeye, büyüler yapmaya başladı. Tanrı'ya ya da ruhlara çocuk için yalvarmıyordu; kendisi

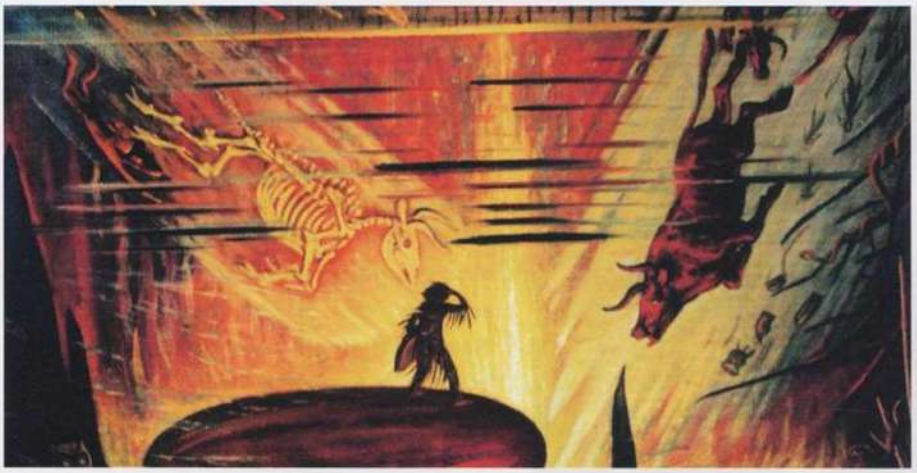

74. Şaman alt dünyada. Timofey Steponav'un 1991'de hazırladığı tablodan bir ayrıntı.

bir çocuk yaratacaktı. Kemikleri taştan etleri topraktan, kanı da ırmaktan yaptı. Bundan sonra ruhu hazırlamaya başladı. Birbirinden farklı yetmiş çiçek topladı, böylece çocukcağızın ruhunu da oluşturdu. Bir zaman sonra çocuksuz zengin adamın bir oğlu doğdu.

Göktanrı, bir kederin olup olmadığını, düzenin sürüp sürmediğini öğrenmek için kanatlı üç ulağına aşağıya, dünyaya inmelerini, etrafı kolaçan etmelerini emretti. Kanatlı üç ulak bütün gökyüzü boyunca uçtu. Çocuksuz zengin adamın evinde inanılmayacak kadar güzel bir erkek çocuğun doğması dışında her şeyi yerli yerinde buldular. Ulaklar çocuğu kimin yarattığını bilmiyorlardı, tanrıya geri dönüp olanları anlattılar.

Göktanrı böylece ilk şamanın tanrılardan çekinmeyerek bir çocuk yarattığını öğrenmiş oldu. Haksızdı; çünkü yalnızca Göktanrı insan yaratabilirdi. Bu nedenle Göktanrı kanatlı üç ulağı çocuğun ruhunu almaları için yeniden dünyaya gönderdi. Ulaklar yere indiklerinde lama görünümüne bürünüp çocuksuz, zengin adamın evine doğru yola koyuldular. Ulaştıklarında geceyi geçirmek için kendisinden izin istediler. Zengin adam onları içeri almadı.

—Mümkün değil! Küçük çocuğumuz var, yabancıların yanına sokulmalarına izin vermiyoruz.

Şaman, ev sahibine tavsiyede bulundu.

—Ölmeleri için içeri girmelerine izin ver! Bunlar ne yapabilir ki?

Lamalar sabah bir araya gelerek çocuğun ruhunu aldılar.

Göktanrı çocuğun ruhunu bir sineğinkine dönüştürdü. Onu bir şişeye koyup ağzını sağ elinin başparmağıyla kapattı. Ruhunu kanatlı üç ulak göğe götürdüğü için zengin adamın oğlu ağır hasta oldu. Babası hemen şamanı çağırdı, şaman büyülere başlasa da çocuğun ruhunu bedeninde bulamadı.

Bu sefer şaman çok daha güçlü bir şekilde yeniden büyüler yapmaya başladı. Çocuğun ruhunu bulmak için alt dünyaya gitti. Kötü ruhlarca ölüme mahkum

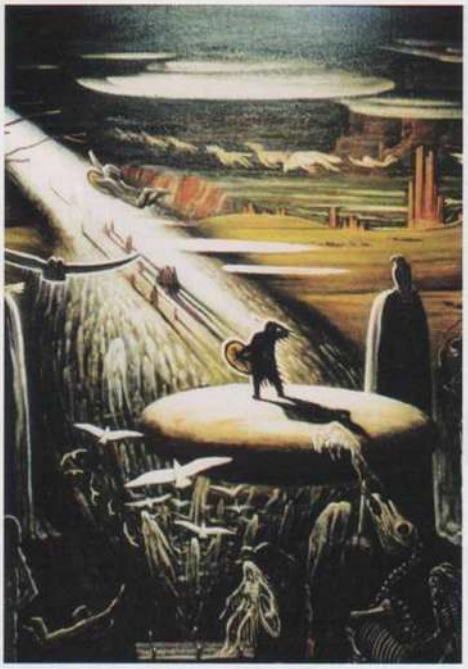

75. Şaman üst dünyaya yolculuk yapıyor. Timofey Stepanov'un 1991'de hazırladığı tablodan bir ayrıntı.

edilmiş insanların ruhları burada tutsak bulunuyordu; fakat çocuğun ruhu burada yoktu. Şaman ayın altında, suyun altında, mağaralarda, ormanlarda aradı, hiçbir iz yoktu. Davulunu çalmaya başlayıp onunla göğe yükseldi, orada aramaya devam etti. Sonunda gökte çocuğu bulmuştu; ama Göktanrı çocuğun ruhunu cam bir şişeye koymuş ağzını da başparmağıyla tıkamıştı. Şaman dizlerinin üstüne çöküp Göktanrı'ya çocukcağızın ruhunu geri vermesi için yalvarmaya başladı. Tanrı vermedi. Şaman ayağa kalktı, bir arıya dönüşerek Göktanrı'yı alnından soktu. Göktanrı korkusundan sağ elini alnına vurunca şaman oğlancağızın ruhunu şişeden çıkarttı ve aşağıya, dünyaya doğru geldi.

Tanrı kendine gelene kadar şaman yere inmişti bile. Yerde çocukcağızın ruhunu vücuduna yeniden yerleştirdi ve şöyle söyledi.

—Dünyada insan yaratabilecek bunun için gerekirse Tanrı'yla bile yüzleşebilecek benden başka kimse yok.

Tanrı bunu duydu ve ilk şamana kızdı. Tanrı şamana yanına gelmesini emretti. Şaman göğe yükseldi. Tanrı, şamanın kitabını alıp paramparça etti, yere savurdu ve şöyle söyledi.

—Sen yerdeki gelip geçici varlık, Tanrı yerine çocuk yaratmaya nasıl cesaret edersin? Bunu sadece Tanrılar yapabilir. Bana acı çektirmeye nasıl cesaret edebilirsin? Hasta ruha el koymuşsam o benimdir!

Bu sözlerin ardından şamanlık güçlerinin zayıflaması için Tanrı, şamanın davulunu ikiye ayırdı. Ama o sırada göğün dokuz oğlu yalvarmaya başladı.

—Şamana ihtiyacımız var. Her gün yere gönderdiğimiz okları sadece şaman yukarı geri gönderebiliyor.

Böylece Tanrı gücünü denemek için şamanı yere geri gönderdi. Göğün dokuz oğlu tekrar yere dokuz kor gibi kızgın ok gönderdiler. Aynı zamanda üç lamaya da dokuz ok göndermişlerdi. Böylece okları kimin daha hızlı göğe ulaştıracağını görmek istemişlerdi. Paramparça olmuş şamanın kitabını bir kuzu yedi. Şaman bunu görmüş ve kuzuyu öldürmüştü. İçinden çıkardığı kürek kemiğinden ve karnından her şeyi gördü (Şamanların bugüne kadar kürek kemiğini kullanarak fala bakmaları bura-

76. Şamanın parçalara ayrılışı. Timofey Stepanov'un Yakut tablosu (yağlı boya).

dan geliyor). Şaman hiç vakit kaybetmeden gökyüzüne dokuz oku götürdü. Lamalardan daha hızlıydı; çünkü lamalar kitabın yalnızca bir kısmını okuyabilmişlerdi. Bunun üzerine Göktanrı, ya taş ya da şamanın kendisi eriyene kadar şamana kendisini siyah bir taşa vurmasını emretti. Eğer önce şaman erirse, o zaman telef oldu deyip geçilecekti, şamanlar ise Tanrı katında değerlerini yitireceklerdi. Eğer önce taş erirse şaman eski gücüyle tekrar dünyada boy gösterecekti. Bundan sonra şaman kendine demirden çok sağlam bir çizme yaptı, bugüne kadar taşı dövüp duruyor; taş ise gittikçe küçülüyor, yarısı eridi bile!"

Şaman seçiminin öyküsü bir kişinin şaman derecesine yükselmesini anlatmakta. Ruhlar seksüel nitelikteki beklentileriyle şamanı kovalıyorlar ya da şamanı öteki dünyaya götüren yolu atalara söylüyorlar. Buna uygun olarak şaman seçimi şamanın kendisini seçecek ruhla evlilik yapmasıyla son bulabilir ki bu ruh daha sonra şamanın başyardımcısı olarak görev alacaktır. Kanadalı bilim adamı Saladin d'Anglure'ün tespit ettiği bu mit varyantı büyük ihtimalle Paleoasya milletlerindeki, Eskimolardaki, Kuzey Amerikalı pek çok Kızılderili kabilesindeki şamanın iki cinsiyetli bir varlığa dönüşmesiyle daha doğrusu üçüncü bir cinsiyeti temsil etmesi düşüncesiyle bağlantılı olabilir. Seçim, atalar ruhlarının şamanın kuş şeklindeki ruhunu yetiştirmeleriyle ya da seçilmiş şaman adayının bedeninin parçalanması ve tekrar yerli yerine koyulmasıyla son bulabilir. Bu durumda şamanın vücut parçalarını kazanda pişirirler, nalburda şekle kavuştururlar, kristalleri, sihirli taşları, yılanları şamanın derisinin altına yerleştirirler. Şaman adayının içinde diğerlerinden farklı bir kemik ararlar. Parçalara ayırma, ölüm ve tekrar diriliş olarak açıklanabilir; bununla beraber ruhlara kurban edilen bir bedenin resmi de şaman seçimi konusunda rastlanan kaynaklar arasındadır. Yakut bir ressam şaman mitolojisini gözler önüne seren bir dizi resim hazırladı. Bu resimler yöresel folklorik hikâyelerin iki boyutlu betimlemeleridir.

77. Şamanın yüzü. Şamanlar özeldir, şamanların her şeyi görebilme yeteneklerinin sembolik tasviri. Timofey Stepanov tablosu.

Şaman, töreni bitirdiğinde şamanın ve yardımcı ruhların sembolik şekilde dünyaya seyahat etmeleri, bu arada şamanın diğer yardımcı ruhunu çağırması ve hastalık şeytanlarıyla savaşması şaman mitolojisinin başka önemli bir kısmıdır. Şaman büyük ruhları gelecek-

78. Şaman eğitimi-Bilginin sunulması (ayrıntı). Timofey Stepanov'un tablosu.

ten haber veren ruhlar adına ikna eder ve istediğini elde ettiğinde (hasta birinin ruhu, yeni doğanın hayatı ya da avcıya şans) bunu yeryüzündeki hamisine verir.

Şaman atalarının faaliyetlerini anlatan hikâyelerde ruhun göç yolunu tamamlaması gibi epik motiflerin de işin içine girmesiyle gittikçe genişleyen ve ağırlaşan bir yapıyla karşılaşıyoruz. Burada düşman şamanın ruhunun çalınması, kaçış sırasında vücut şeklinin değişmesi, şamanın kendisi için elde etmesi gereken bir materyalin şekil değiştirmesi, şamanın, yardımcılarının, düşmanlarının şekil değiştirmesi gibi şamanistleşmenin eylem kısmı ön plana yerleşiyor. Sorunlara neden olanlar sadece kötü ruhlar değil aynı zamanda çoğu kez zararlı, bir bozukluğa neden olan, ruhları gizleyen yabancı şamanlar da olabilirler. Şaman seyahatlerini, iki kişi arasında cereyan eden savaşları, mucizevi faaliyetleri anlatan öyküler bizim için önemli kaynaklardır. Şaman bunları ya oynuyor ya da tören sırasında anlatıyor. Şamanlar eskiden yaşamış büyük bir şaman kültünü düşünsel merkez olarak alıp biyografisel bir çerçeveye dahil oluyorlar. Bu mitler cesur gazilerin özelliklerinin şamansal güçlerle tamamlanmasını, mistik ataların, kabilelerin ve milletlerin eskiden başlarına gelenler hakkındaki öyküleri konu alıyorlar. Bu sırada şaman belirli ritüellerin getirdiği zorunlulukları kolaylıkla görmezden gelebiliyor.

Şamanın tipik bir aracı olduğu şaman mitoloji metinlerinden açıkça anlaşılıyor. Şamanlığın Avrasya kültüründe üstlendiği gerçek rolün bu olduğunu söylemek mümkün. Mitlerin anlatılmasıyla şaman geçmiş ve gelecek arasında bir köprü görevi görür. Şarkılarla nesir ve şiir (ritmik nesir) arasındaki boşlu-

79. Genç şaman şarkıcı gece vakti icra ettiği tören sırasında zaman zaman "ritüel gülme" motifinin olduğu eski şarkı söyleme tekniğini gösteriyor.

80. Kırgız baksı alt ve üst dünya arasında aracı olarak dünya direğini sembolize eden urgan yardımıyla yurtun açık olan üst kısmından çıkıyor.

ğu doldurur. Nganasan şamanlarının sadece kendi şarkılarını yazdıkları zaman şamanlık safhasına geçebilmeleri bir tesadüf değil; bu şarkıları yazarından başka hiç kimse söyleyemezdi. Aracı şaman biçimi Kore ve Eskimo şaman kültürlerinde çok kez transseksüel erkek biçiminde kendini gösterir. Kadın kıyafeti kullanıyorlar ve törenlerinde bu özelliklerine vurguda bulunuyorlardı; bir başka deyişle iki cinsiyet arasında aracı görevi görüyorlardı. Farklı toplumsal tabakalardaki değişiklikleri de bu şekilde vurguladılar.

Şaman, hastalık ve sağlık arasında da aracı rolü üstlendi; çünkü hastalık ruhuyla ilgilenmeyi kendi görevi olarak gördü. Ölülerin ruhlarını öteki dünyaya taşıyarak yaşayanlar ve ölüler arasında aracılık görevi üstlendi. Üstelik yaşayanlar ve ölüler arasında gerçekleştirilecek konuşmayı sağlayan da onlar oldu. Genellikle şaman, seans sırasında yardımcısının topluluğun gündelik hayatta kullandığı dile çevirdiği farklı bir dil kullanıyordu.

Bütün bunlardan şamanın geçmiş ve çağdaş tecrübeleri yansıtan çok fonksiyonlu bir figür olduğu anlaşılmaktadır. Tabii şamanlık kurumu 20. yüzyıla kadar varlığını devam ettirdiği için bu kurumu yenilemek mümkün ve gereklidir. Şamanlık, geçmişin geleneklerini şimdiki zamanla birleştirdiği ve bu sayede geleneklerin devamını sağladığı için bir kültürel köprü ve sembol görevi görmektedir.

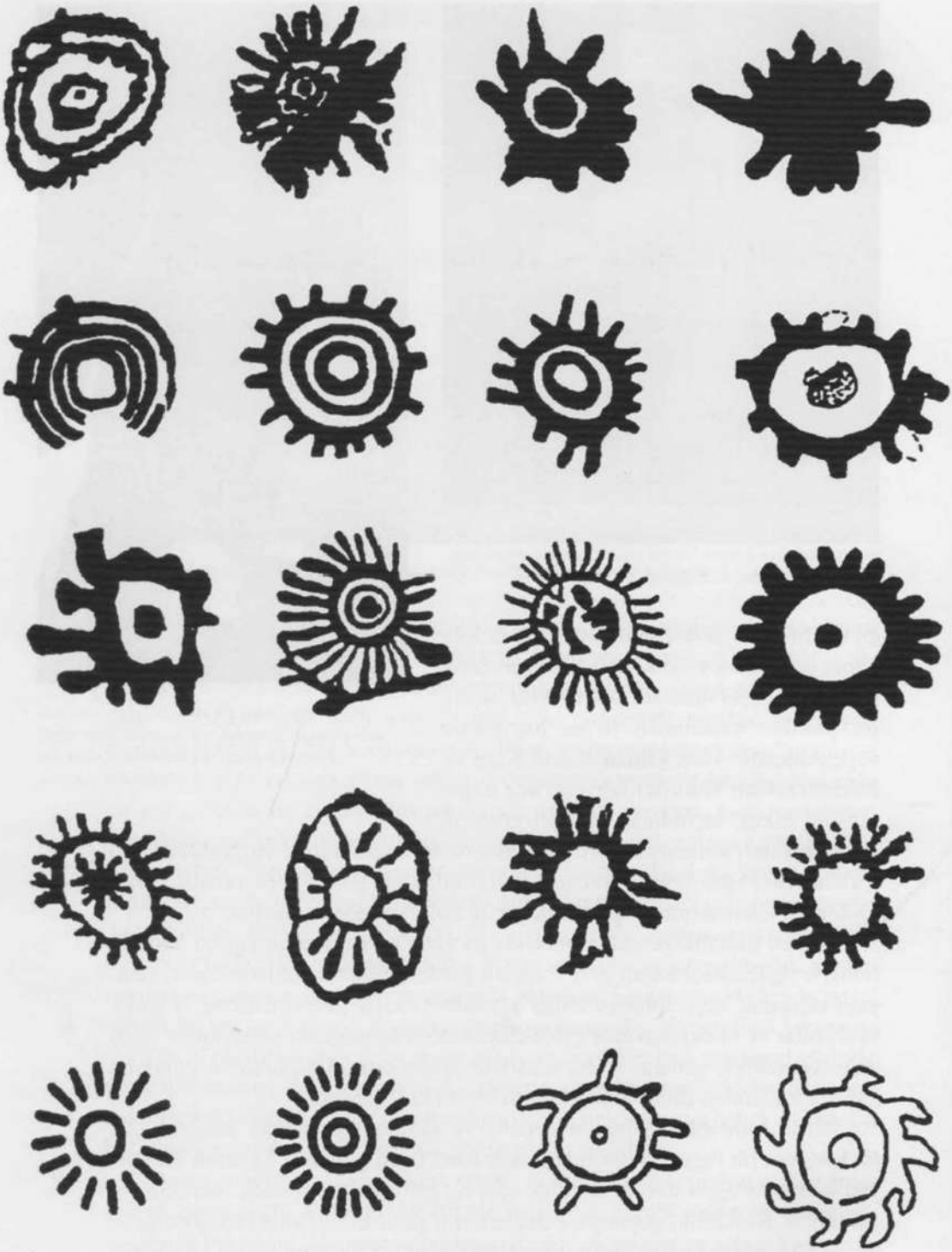

81. Kaya resimlerinde ve davullarda güneş sembolleri.

Şamanlığın Kökenleri ve Sibirya Kaya Resimleri

Şamanlığın tam olarak ne zaman ortaya çıktığı hakkında bilim adamları arasında ve uluslararası temel kaynaklarda şimdiye kadar bir fikir birliği oluşmadı. Arkeolojik kalıntıların dışında, kaya resimlerinde şamanlığı işaret eden kalıntıların ne zamandan itibaren takip edilebildikleri önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Yetersiz miktarda arkeolojik ve halkbilimsel kaynağa başvuran Joseph Campbell ve Åke Hultkrantz'a göre paleolitik dönemde kuzeyde yaşayan avcı kabilelerin ruhsal dünyalarında ve bu anlamda kültürlerinde şamanizmin döneme ait formunun önemli etkisi oldu. Son yıllarda konuyla ilgili gerçekleştirilen araştırmalarla yeni ve önemli bilgiler gün ışığına çıktı. Bir yandan arkeolojik kazıların sayısı arttı, diğer yandan ise kaya süsleme sanatıyla ilgili olarak pek çok çalışma gerçekleştirildi.

Daha önceleri belli bir inanç sisteminin halk arasında yayıldığı görüşünü destekleyen araştırmacılar, insan ya da insana benzer her çizimi basitçe büyücü ya da şaman betimlemesi olarak (hatta rahip olarak) niteledi. Bu anlamda sırt üstü yatarken önünde bir asâ arkasında ise bir kuş silueti görülen Lascaux Mağarası'nda bulunan erkek karakterine özellikle ve sıkça atıfta bulundular.

Bilim dünyasında büyüye ya da benzer bir sisteme ait her türlü fenomenal faaliyeti temel kaynakların az olduğu alanlarda şamanlık kategorisine sokmak yaygın bir âdet haline geldi. Bunun yanı sıra İlkçağ insanının dinsel dünyasını şamanlık faaliyetleri içerisinde sıralamak bazı araştırmacılar için kabul edilebilir bir duruş

82. Sibirya'da, Tom ırmağı kıyısındaki kaya resimlerinde şaman şekilleri. (MÖ 2000) Araştırmacılar insan altındaki ay ruhları taşıyan kayıklar.

83. Elinde davulla Şitalpas insan şekilleri.

84. Tom ırmağı kıyısında yazılı kayalar galerisi.

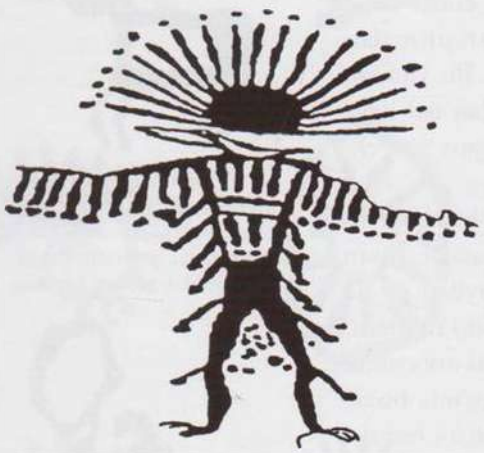

85. Işıklı taç baş süslemeli şekiller. Kollarını iki yana açmıştır. Bir Altay şamanının elbisesine benzer şekilde kurdeleler sarkıyor gibidir.

olarak görünmüştür. Bugün bilmekteyiz ki tipolojik açıdan şamanizm sadece din olarak değil aynı zamanda dönemin kültürel ve sanatsal gelişiminde bir aşamadır.

Yeni araştırmalar resim ve çeşitli oymalarla süslenmiş yerlerin bölge halkının ortak kültsel merkezleri oldukları sonucuna ulaştılar. Şamanist toplumların hayvanların üreme verimliliğiyle ve avlanmalarıyla ilgili olarak düzenli şekilde yılda bir kez kayalık yerlerde törenler gerçekleştirdikleri biliniyor.

Arkeolojik çalışmalar bu "kutsal" yerlerin binlerce yıldır kullanıldıklarını göstermekte, ayrıca buralar günümüze kadar süregelen bir şekilde kurban adama yeri görevi görmektedirler. Bu tip kayalık yerlerde, mağaralarda hem kurban törenlerini düzenlediler hem de genç şaman adaylarının seçimini gerçekleştirdiler; bu gençler tören alanındaki tutkuları ve görgüleriyle şaman gücü kazandılar.

Yeni bulgularla araştırmacılar resimlerin ve kayalık alanlardaki merkezlerin farklı bir bilinç durumuyla gerçekleştirildiği sonucuna ulaştı. Kaya dağcıklarının oluşturulması oldukça uzun süren, monoton ve zorlu bir çalışmayı gerektiriyordu, bu durum ise kişideki bilinç düzeyinde ister istemez değişikliğe neden oluyordu. Paleolitik dönemin sonunda yani on bin yıldan daha fazla bir süre önce insanlar arasında halüsinasyona neden olan maddelerin tanındığına dair bulgular ortaya çıkmaya başladıysa da bazı bilim adamları resimleri şamanın bilinç durumunu, "vizyonunu" yansıtan bir olgu olarak nitelendirmekteler. Resimler sayesinde şamanlar hatıra mekanizmalarının bakımını yaptılar. Kaya resimlerindeki başlangıçta göreni aydınlatan görüntü, resmin dikkatle incelenmesiyle şamanı yansıtan bir vizyon halini alıyordu. Mağaraların duvarlarındaki hayvan resim-

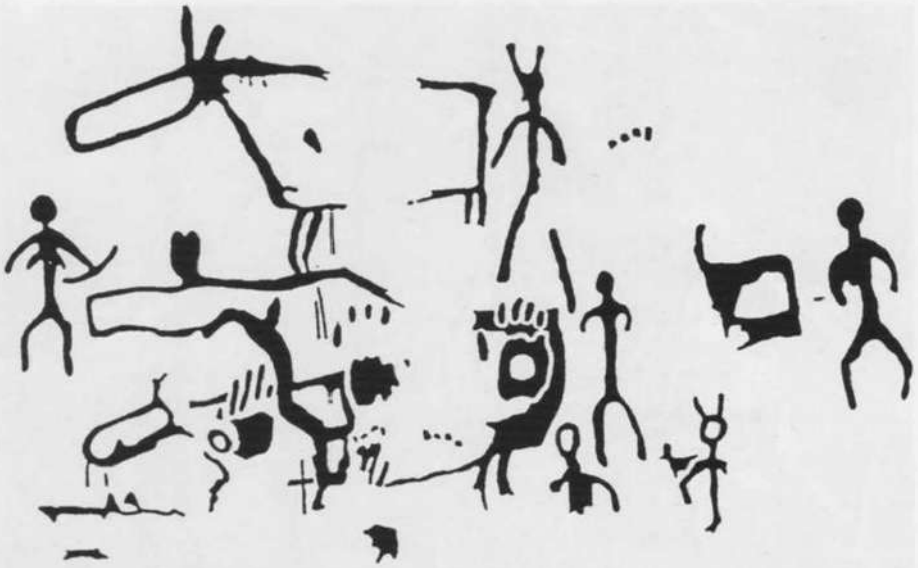

88. Finlandiya'da kaya resimleri (birçoğu kızıl boyayla boyanmış). İki dallı baş süslemesi de hayvanlar arasında göze çarpmaktadır.

89. Oroktoy kaya resimlerinden esrarlı bir kompozisyon (MÖ 3-1. yüzyıllar civarı). Resmin sağ tarafında insan sureti büyük bir ihtimalle şaman görülüyor.

90. Ayı maskeli insan sureti (MÖ 4-3. yüzyıllar).

A. P. Okladnyikov, Doğu Sibirya'nın en eski şaman resimlerini inceledi, böylece miladın başlangıcından önce Lena ve Angara ırmakları arasındaki bölgelerde tespit edilen duvar resimlerinin farklı, boynuzlu baş süslemesi betimlemeleriyle antropomorf çizimler olduğu sonucuna ulaştı. Bu resimler Evenki ve Buryat şamanlarının geyik taçlarıyla karşılaştırılabilirler. Turgay bölgesinde bulunan kaya resimlerinin birinde araştırmacılar Karagas şamanlarının da kullandığı kuş tüyünden bir tür baş süslemesi keşfettiler. A. P. Okladnyikov daha 1955'te yazdığı bir makalesinde arkeolojik verilerin özellikle Sibirya'da bulunan kaya yazılarıyla tekrar yorumlanırsa Sibirya'da şa-

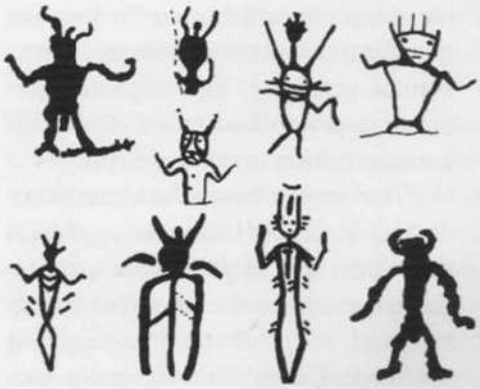

91. Sibirya kaya resimlerinden antenli boynuzlu baş süsü gibi kullanılan suretler.

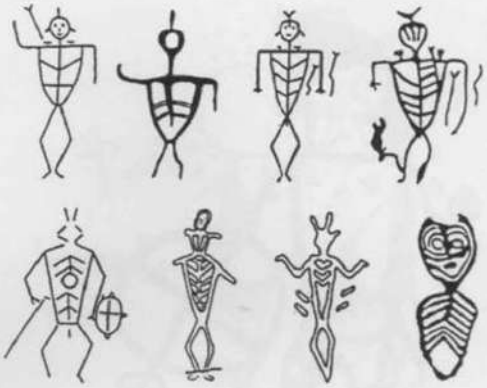

92. Şamanların benzer şekilde süslenmiş elbiselerini hatırlatan röntgen çekilmiş gibi tasvir edilmiş suretler.

manlığın ortaya çıkışının çok daha gerilere götürülebileceğini kaydetti. Araştırmacı makalesinde MÖ 2. ya da 1. bin yıldan kalma ve kendisinin bir şaman davulcuyu temsil ettiğini söylediği arkeolojik bir buluntu hakkında bilgi veriyordu. Uzmanlar Tom ırmağı boyundaki kayalara çizilen resimlerde rastlanan insan çizimlerini de şaman betimlemeleri olarak tanımlıyorlar, bunlar ise MÖ 1. binyıldan kalmalıdır. Elde edilen bu buluntuları yorumlayan Sibiryalı araştırmacılar arasında henüz ortak bir görüş ortaya çıkmadı.

Şamanizmin kökenleri kaya resimlerinin verdiği bilgiler çerçevesinde Geç Dönem Taş Devri'ne kadar gidiyor. Neolitik Döneme ait kayalar üzerine yapılan çizimler bu düşünceyi güçlendirmektedir. Çünkü bu çizimlerden yola çıkılarak ritüel bir alışkanlığın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır; yani eski çağların insanları tarafından kaya resimlerinin hazırlandığı ve yakınlarında kurban törenlerinin yapıldığı bir "kutsal mekân"ın olduğu sonucuna götüren motif kompozisyonlarına rastlanmaktadır. Sibirya'daki mağara resimlerinin Çin'de bulunan örneklerinin pek çoğu henüz çalışılmamış durumdadır. Çin'in özellikle kuzey kısımlarında bulunan kaya resimlerinin incelenmesi bilgilerimizi büyük ölçüde genişletecektir. Moğol kaya resimleri haritasının yayınlanması da daha çok yenidir.

Doğal olarak kaya resimlerindeki ifadeleri anlamlandırmak oldukça zor bir ödev, gene de bunun imkânsız olmadığını düşünüyoruz. Kaya resimlerini birer işaret kompozisyonu olarak ele aldığımızda ve semiotik (genel işaret teorisi) yöntemler uyguladığımızda işaretleri birbirinden ayırabiliyoruz, böylelikle resimlerin yorumlanması için ilk adımı atmış oluyoruz. Bundan sonra hayvanları ve insanları ifade eden şekiller, dans eden figürler, ellerini yukarı kaldırmış hayvanlar (bunlar tapınıyorlar mı yoksa Tanrı'ya şükran mı sunuyorlar bilmiyoruz), cinsel organları vurgulanan erkekler, avcılar (okla, yayla) ya da avcıları idare eden yönetici (şaman) arasındaki ayrışmalar fark edilmeye başlanıyor.

İnsan vücutlarına çizilen baş biçimleri, bir bütün olarak vücut ve eller de resimlerde ayırt edici işaretler olarak takip edilebilmekteler. Örneğin "baş"ı

93. MÖ 2. binyıldan kaya resimlerini A. Oskin 1962 yılında Orta Asya'da bulmuştur.

94. Meşhur Mugur-sargoli kaya resimleri. İnsanların başlarında boynuzlu taçlı baş süslemeleri. Bronz döneminden (MÖ 1500 civarı).

ele alacak olursak bunun bir hayvana mı yoksa insana mı ait olduğuna karar vermek gerekiyor. Eğer hayvan başıysa bir kuşa ya da ayıya ait olabileceği konusundaki ayrıma sıra geliyor.

Tom ırmağı boyundaki kayalıklarda MÖ I. ya da II. binyıla ait olduğu düşünülen kuş başlı hayvan çizimlerini tespit ettiler. Geyik kafası başlığı kullanan ve geyik yardımcıları olan şamanlara karşın Sibirya çapında gözlemlenen kuş başlı hayvan şekillerinin eski tip şaman kültürünü yansıttığı düşünülüyordu, bu kültür ise insanların köklerinin kuş atalardan geldiği düşüncesine dayanıyordu. Bilim adamları bundan yola çıkarak varsayımlar yapmaya başladılar.

Vücut için çizilen form semantik (röntgen resim) ya da iskelet biçiminde hazırlanmış olabilir. Bununla beraber "realist" bir kompozisyon da olasılıklar arasında. Realist kompozisyonda insan vücutlarının kadın ya da erkek oldukları ayırt edilebiliyor. Örneğin kadınların göğüsleri ya da kalçalarında bir delik görünüyor, erkekler ise cinsel organlarından ayırt ediyor. Bu tür resimlerde sıklıkla ereksiyon halindeki penislere yer verilmesini bilim adamları bereketin vurgulanması olarak açıklıyorlar (Baykal Gölü yakınlarında yüzden fazla bu tip çizim bulundu).

El çizimlerinde onları bir şey tutarken betimleyebiliyorlar ya da boş elleri aşağı veya yukarı tutulmuş şekilde gösteriyorlar. Kaynaklar gökyüzüne doğru açılmış elleri tapınma jesti olarak nitelendirmektedir. Elde tutulan nesneler daire ya da silindir şeklinde tasvir ediliyorlar. Özellikle Rus araştırmacılar bunları davul ya da ok gibi karakteristik şaman eşyaları olarak tanımladılar. Figürlerin ellerinde sopa biçi-

minde çizilen mızraklara, kargılara rastlanıyor. Eğer sopa kısaysa davul tokmağı da olabilir.

Figürleri bir bütün olarak değerlendirdiğimiz ve hareketlerini dikkate aldığımız zaman duran ve hareket halinde olan figürleri takip etmek mümkün oluyor. Duranlar ellerini yukarı doğru kaldırmalarıyla tapınma duruşunu sergiliyorlar, hareket edenler ise yalnız ya da toplulukla dans ediyor. Dans eden topluluk daire biçimi ya da düz bir şekil oluşturuyor.

Bir savaşı ya da insanla hayvan arasındaki mücadeleyi konu alan resimler hareketi gösteren çizimler arasında ayrı bir yer tutmaktadır. Rus araştırmacılar hem dansı hem de mücadeleyi ve savaşı tipik şaman özelliği olarak değerlendiriyor ve buradan yola çıkarak kaya resimlerini şamanizmle bağdaştırıyorlar.

Farklı görüşlere rağmen Sibirya'daki kaya ve mağaralarda bulunan resimlerden temel bazı bilgiler elde edilebiliniyor: 1. Kuş başlı dans eden figürler; 2. Cinsel organları vurgulanan erkek çizimleri; 3. Boynuzlu insan betimlemeleri; 4. Geyik başı biçimindeki maskeler; 5. Davullu şamanlar.

Maskelerin resmedilmesi hakkında biraz bilgi vermemiz gerekiyor. Bu motifler en eski çağlardan günümüze kadar bütün Sibirya arazisinde bulunuyor. Bazı araştırmacılar maskelerin yardımcı ataların ruhlarını ifade eden resimler olduğunu iddia ediyorlardı. Rus bilim adamları geyik başı ya da insan vücudu biçimindeki maskelere oldukça düşük anlamlar yüklediler. Aslında geyikler şamanın ruhunu temsil ediyordu; çünkü geyik tipli şaman kültü Sibirya'da mevcuttu. Bu nedenle resimlerdeki geyik figürleri büyük ihtimalle şamanları temsil etmekteydiler.

95. Bir Kazakistan kaya resminde dans eden figürler. Bunun gibi güneş başlı suretlerin tasviri MÖ 3000'li yıllara tarihlendiriliyor.

96. Yenisey yakınlarında çatal boynuzlu insan tasvirleri.

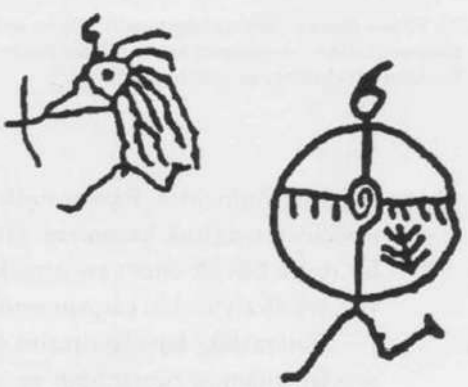

97. Hakasya'dan 18. yüzyıla ait şaman tasvirler.

98. Yakutistan'dan şaman ve yardımcı ruhlarının tasvirleri.

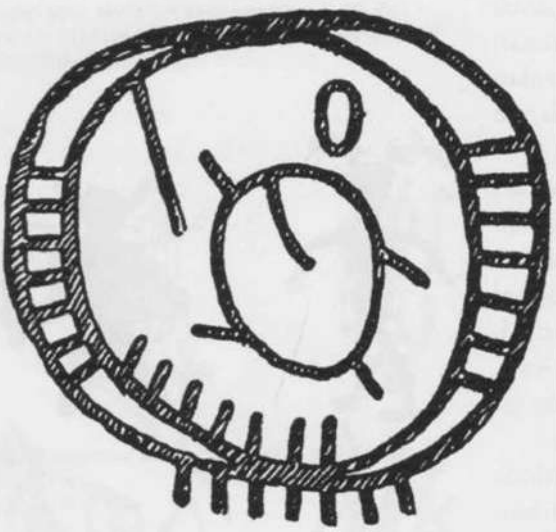

99. Vilmos Diosegi, Sibirya araştırmalarında bu bronz dönemi özelliklerini gösteren kaya resimleri buldu. O, bunların davul olduğunu düşünmüştür.

Kayalara yapılan son resimlerin geçmişi oldukça geç döneme, yalnızca iki üç yüzyıl öncesine kadar götürülebiliyor, bununla beraber bu çizimler açıkça ve reel bir şekilde şamanistleri betimliyor. Örneğin Hakasya, Abakan Vadisi'ndeki ve Çulım ırmağı yakınlarındaki kayalarda bulunan resimlerde şaman kostümünün kurdelelerini dahi açıkça ayırt etmek mümkündür.

Sibirya'daki Türkçe konuşan boyların eski dinleri üzerine çalışan araştırmacıların bir kısmı şüpheci bir şekilde olaya yaklaşarak şamanizmi oldukça geç dönemde Budizmin etkisiyle ortaya çıkan bir inanç sistemi olarak düşünüyorlar. Kırgızistan'da Fergana dağlık bölgesine bağlı Saymalıtaş Su Ayrımı'nda çok sayıda kaya resmi keşfedildi. Bölge insanları buradaki kayaları ve gizemli resimlerin yerlerini kutsal olarak addediyorlar.

Bu resimler M.Ö 7.-1. yüzyıldan, geç dönem Hun-Türk Çağı'ndan köklerini alıyorlar. Dönem şamanlığı özellikle Tienşan kavimleri arasında yayıldı. Bu resimler, benzerlerini bugün dahi görmenin mümkün olduğu mistik danslar icra eden insan gruplarını resmediyorlar ve üremeyi betimliyorlar. Bazı resimlerde özellikle kilden yapılmış kuş tüylü baş süslemeleri ağırlık kazanıyor. Hayvanlar arasındaki mücadeleleri betimleyen bir resim büyük önem arz etmekte (MÖ 2.-1. binyıl). Bunun şamanların hayvan şekilleriyle olan çarpışmasını yansıtan hatıralar olduğu düşünülmektedir.

Sibirya'daki kayalara resim yapmanın ne zaman başladığının tam olarak açıklanamaması şamanlığın ne zaman başladığına dair kesin sonuçlara ulaşılmasını da engelliyor. Bölgede iyi durumda ve tarihlendirmeye uygun ar-

keolojik buluntulara nadiren rastlanmaktadır. Resimlerdeki stillerin karşılaştırılması ise sadece rölatif bir zaman dilimi hakkında bilgi sağlıyor. Sonuç itibariyle resimlerin ve betimlemelerin anlamlarının çözümü sorunlu bir konudur.

100. Yakutsk'tan güneyde, Lena kıyısında bir kayada bulunan resim. Hemen hemen realist bir şekilde gerçeğe yakındır.

Akademisyen Okladnyikov ve ekibinin çalışmalarının onucu olarak açığa çıkarılan Tom Nehri boyundakilerle birlikte Sibirya kaya resimleri eskiden ortaya konmuş bilgilerin tazelenmesine ya da yenilenmesine imkân sağlıyor. Yeni çalışmalardan alınan sonuçlar neticesinde bugün artık hem Neolitik çağa ilişkin yeni tarihlendirmeler başarıyla gerçekleştirilmiş hem de din fenomenolojisinin yardımıyla şamanlığın ortaya çıkışını Bronz çağa kadar götürmek mümkün olmuştur. Bununla beraber şamanlığın Sibirya ama özellikle İç Asya, Tibet ve Moğol varyasyonlarını inceleyen László Vajda, içerdiği bazı ögelerin din tarihi açısından oldukça geç döneme rastlayan bir olgu olması nedeniyle şamanlığın inanç ve düşüncelerin ulaştığı gelişmiş bir sistem olarak Neolitik çağda yaşayan avcılar etrafında yayılan bir yapı olamayacağı sonucuna ulaştı.

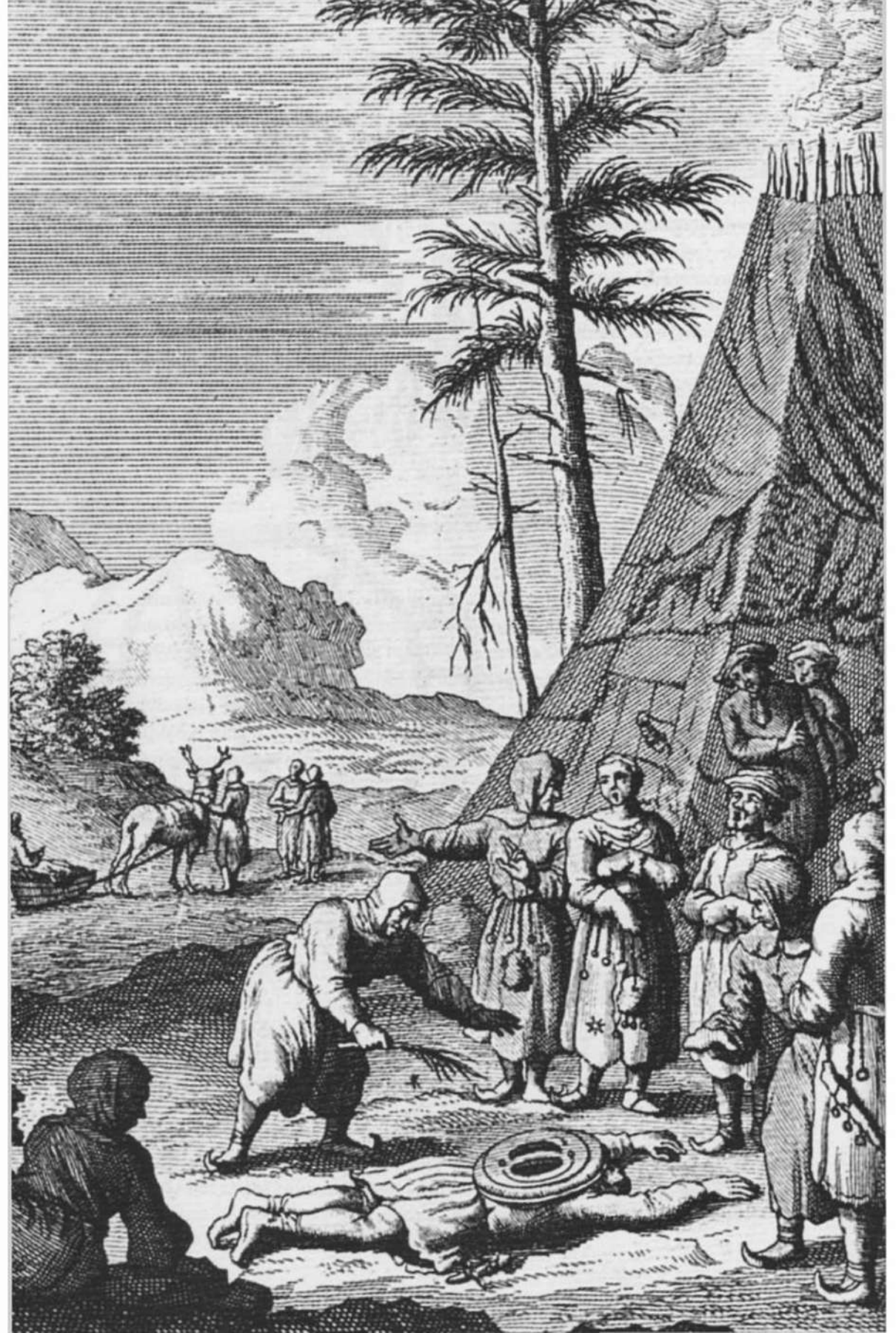

Eski Şaman Resimleri

Şamanların Çeşitli Resimleri

Haklarında yapılan tespitlerde olduğu gibi şamanların resmedilmelerine dair ilk belgelere de Avrupalı seyyahların notlarında rastlıyoruz. Az miktardaki bu kaynaklar özellikle 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başladı. Bununla beraber daha erken dönemlerden de Piano Carpini, Marco Polo, Wilhelm Rubruk gibi örnekler sıralamak mümkündür; onların sundukları resimler ise oldukça az sayıdadır. Bu nedenle yol günlüklerindeki tasvirler dahi araştırmacılar için büyük önem taşımaktadırlar. Ayrıca elimizdeki resimlerin pek çoğunun ortak zevklere uygun olarak hazırlandıklarını ve stilize edildiklerini bilmekteyiz.

Hollandalı araştırmacı Nicolaus Witsen 1600'lü yılların ortalarında Sibirya'da bulundu ve seyahatlerini kaydetti, yazılarının yanı sıra bizlere ilginç bir takım resimler de bıraktı. Oldukça hassas bir şekilde çalışılmış çizimlerinden biri devasa çatallı boynuzlarla ve çok büyük ölçülerde gösterilmiş

101. Solda: 17.yy'a ait bir gravür.
102. En eski şaman tasvirlerinden birisi, 1962.

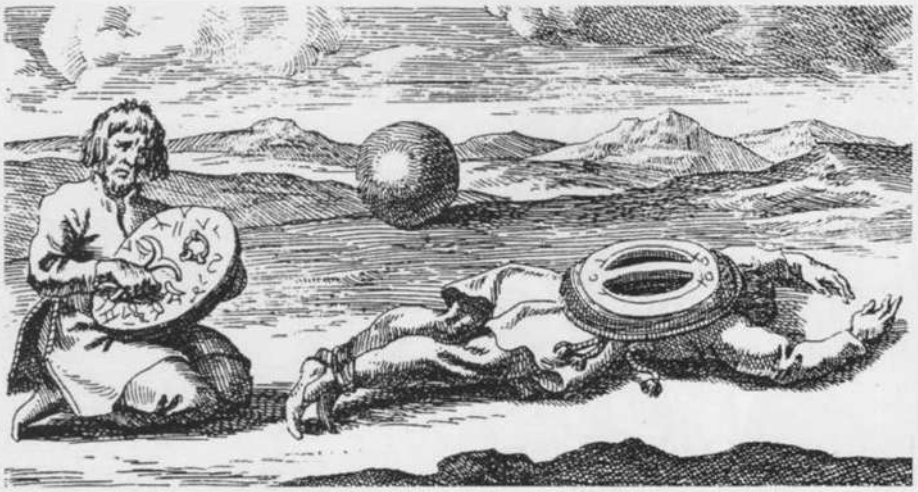

103. Johannes Scheffer'in *Laponya* (1674) adlı kitabında Lap şamanı davulla fala bakıyor.

davul tokmağıyla bir Tunguz şamanını betimliyor. İri yarı figürün deri elbisesi var, başında süs olarak iki büyük boynuz ve kulaklarında küpe bulunuyor, ayakları ise büyük tırnaklı olarak çizilmişti. Resmi çizen kişi büyük ihtimalle "pagan rahip"i tam bir insan olarak düşünmemiştir.

Başka bir şaman çizimine Johannes Scheffer'in *Lapponia (Laponya)* isimli kitabında rastlıyoruz. Latince (daha sonra İngilizce, Almanca, Fransızca ve Felemenkçe olarak basıldı) yazılmış bu çalışmanın 19. bölümünü yazar şamanizm ve büyücülük konusuna ayırmıştı. Buradaki resimde dizlerinin üzerine çökmüş bir figür elindeki davuluyla fala bakıyor, bir diğeri ise esrik halde yatıyor. Resim, Noaidi faaliyetinin iki fazını ele almakta.

104. "Lapların kış gelenekleri" hakkında 17. yüzyıl gravürü. Bir *İngiliz Dünya Atlası*'ndan.

Olaus Magnus şöyle yazıyor:

"...Fal yöntemleri birbirinden oldukça farklıdır. Davulcu bir odaya girdi, ona karısı dışında sadece bir kişi eşlik edebilirdi. Davulcu davul çalıyor ve bu arada bir şeyler okuyordu. Odaya girdikten sonra esrimeye başladı ve kısa bir süre için ölü gibi orada öylece yattı. Yardımcısı üzerine sinek konmasın diye bekledi; çünkü ruhunu kötü bir Cin yabancı bir ülkeye götürebilirdi. ... Davulcu, Yoiku olarak adlandırılan bir şarkı söyledi, bundan sonra kendilerini yere attılar..., davulcu, düştü ve yüzün koyu yattı, bu anda davulunu başına en yakın yere koyuyorlardı...şaman uyandığında söylediklerine inandırmak için topluluğa seyahatinden getirdiği birkaç nesneyi gösterdi. Davulun kullanılması bunun için ilk yöntemdir. Bundan sonra oradaki insanlar avın nasıl geçeceği gibi kendilerini ilgilendiren olayları öğrenmeye başladılar. ... Bunları öğrendikten sonra davulda bulunan güneş resmine birkaç yüzük yerleştirdiler, davul çalındı ve şarkılar söylendi, eğer yüzükler sağ el hizasına doğru hareket eder ve güneşin hareketine uygun bir çizgi yakalarlarsa bu şans ve sağlık demektir..."

105. Buryat kadın şaman.

Başka bir resimde yere yatan kişi başına konulmuş bir davulla çizilmiştir. Bu resim ilk olarak 17. yüzyılda *İngiliz Dünya Atlası*'nda basıldı. İsveç'in İngiliz Konsolosu resmin aslını başka milletlerin geleneklerine ve büyülerine ilgi duyan ünlü filozof John Locke'a 1672'de gönderdi. Bu resimlere getirilen açıklamalarda şamanların yardımcı ruhlarını zebani olarak nitelendirdiler ve öyle resmettiler.

Bu dönemde yaşamış her seyyahın konuyla ilgili görüşü aşağı yukarı aynı oldu; şamanı "vahşi insan" olarak idealize ettiler; 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleştirilen çalışmalar da pek olumlu bir bakış açısı sergilemediler.

Tübingenli doğa bilimcisi Johann Georg Gmelin 1733 ve 1744 arasında Sibirya'da bulundu, burada gördüklerini pek çok ilginç etnografik bilgiler içeren yol notlarıyla beraber yazdı. Buradan konuyla ilgili birkaç noktayı aktara-

106. Vücuttan geçirmek için oku hazırlayan Tunguz şamanı ve okun vücuttan geçirilmiş hali.

cağız. Gmelin şamanlardan sevgiyle bahsediyor. Gmelin'in sözünü ettiği şaman kıyafetlerinin tasvirlerini Jahann Gottlieb Georgi hazırlamıştır. Bunları 1776 ve 1780 arasında ciltler halinde basılmış kitabında buldum. Omuzda bulunan demirden yapılmış iki boynuz Argun ırmağı boyunda yaşayan Tunguz şaman kıyafetinin temel süsü idi. Bu "güvenilir" anlatımdan Alman seyyah Gmelin'in inanılmaz –bugün artık anlaşılmaz– kini kendini gösteriyor:

"Seyahat etmeden önce bir Tunguz şamanının sihirlerini sonuna kadar izleme fırsatım olmuştu. İsteğimiz üzerine ilk akşam bize geldi. Kendisinden sanatını göstermesini dilediğimiz zaman geceyi beklememizi istedi; bunda anlaştık. Gece saat onda bizi yaklaşık bir kilometre uzakta bulunan bir yere götürdü. Deri şaman kaftanını giydi, üstünde çeşit çeşit demirden yapılmış aletler vardı. Görenleri korkutmak için her iki omzunda çentiklerle süslenmiş boynuzlar bulunuyordu. ... Bizim tarafımızca oluşturulan dairede sağa sola koşturmaya başladı ve elbisesinde bulunan demir çıngıraklarla cehenneme dair bir müzik yaptı. ... sonunda bağırmaya ve zıplamaya başladı, hemen ardından onunla birlikte şarkı söyleyen bir koro bize katıldı. Dindaşları arasından birkaçını yanında getirmişti. Göz açıp kapayıncaya kadar yanımızda bittiler, şeytanın daha iyi duyabilmesi için şamanla beraber şarkı söylüyorlardı. Bunca gürültü patırtı ve uğraşı sonrasında şaman bize dönerek şeytanların burada olduğunu söyleyip ne bilmek istediğimizi sordu. Biz bir soru sorduk, cevaplamak için büyü yapmaya başladı, iki kişi ona yardım ediyordu. Sonuçta bütün bunların bir düzmeceden ibaret olduğu konusundaki görüşümüz güçlenmişti. Şamanı ve yardımcılarını Urguria'daki gümüş madenine götürmek istemiştik, en azından orada ömürleri boyunca çalışmalarını sağlayabilirdik."

Kaderin cilvesidir, Gmelin'in dileği iki yüz yıl sonra gerçekleşti; Stalin yönetimi onları ya çalışma kamplarına gönderdi ya da işin kolayına kaçarak idam etti.

Gmelin, illüstrasyonu (Argun ırmağı boyunda bulunan şaman resmi) Georgi kitabında bulunan başka bir olay hakkında da yazıyor. Erkek bir şamanın vücudundan daha doğrusu elbisesinden bir oku geçirmesini betimleyen iki resim takdire şayandır. Kesin olarak bilmekteyiz ki bu betimleme şaman mitolojisinin bir parçası olarak bütün Sibirya'da tanınıyordu; çünkü şamanların acıya karşı inanılmaz sabrını konu alıyordu. Alman seyyah şöyle aktarmakta:

> *"Yaşlı sihirbazın oku nasıl vücudundan geçireceğini özellikle görmek istemiştik. Fakat mucizelerin mucizesi şaman, yaşlı Tunguzlardan oluşan kalabalığa şimdiye kadar insanları kandırdığını; çünkü oku vücudundan değil kaftanından geçirdiğini söyledi. ...Bu gösteriyi yaparken deri ceketimin bir tarafından oku sokuyorum diğer taraftan çıkarıyorum, inandırıcı olsun diye oku vücudumun önünden çıkarıyormuş gibi yapıyorum. Derimde yara olan bir yere elimi koyuyorum, buradan vücudumdan geçen* oktan *kaynaklanıyormuş gibi bir miktar kan elde ediyorum. Bizim aptal Tunguzlarımız kana okun neden olduğunu zannediyorlar. Bu sözlerini önümüzde yaptığı bir provayla kanıtladı."*

107. Krasnoyarsk bölgesinden bir şaman kadın.

108. Pallas Seyahatnamesi'nde farklı beden hareketlerinde davul çalma resim olarak ölümsüzleştirilmiştir.

İşin ilginç tarafı, son Nganasan Büyük şamanı Demnime Kostyerkin'in ailesinde bir belgesel hazırlandı, burada haleflerinden birisi kameraların önünde bu "şaman hilesi"ni iki yüz yıldan beri bildiklerini söyledi. Onunla yapılan sohbet sırasında kendisinin hiçbir şey hissetmediğini, ince demir şişin zarar vermeden vücudundan geçtiğini anlattı. Şamanların "zarar verilemezliği" hakkında başka kaynaklardan da bilgilere sahibiz. Bu folklorik öge "yarayı iyileştirici" (şamanın kendisi) düşüncesinin oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Georgi'nin kitabında daha dört bölgeden edinilmiş şaman resimleri bulunmaktadır (Buryat, Moğol, Kamçatka ve Krasnoyarsk). İllüstrasyonlardan birinde şaman kadının arkasından –resimler şamanın hem ön hem de arka kısmını gösteriyordu– yardımcı ruhlarını temsil eden uçan sincapların derileri sarkıyor. Bu nedenle resim etnografik olarak büyük önem arz etmektedir. Bu tür kaynaklara ancak yakın geçmişte ulaşılabildiğinden şaman kültürünü hatıralarda tutan temel unsurlar sözlü kaynaklar oldular.

18-19. yüzyıl seyyahları, kitapları için gereken tasvirleri daha önceki eserlerden aldılar, hatta farklı tablolara resim formu verdiler. Örneğin 1771 ve 1776 arasında basılmış P. S. Pallas'ın yol günlüklerinde böyle bir resim bulunmaktadır. Resimde Buryatlara has çatallı boynuzlardan oluşan demir taç rahatlıkla görülebiliyor. Buradan aktarıyoruz:

"Şaraek Kabilesi'ne *bağlı Buryatların mezrası, Pogromnaya'dan yaklaşık üç buçuk kilometre uzaklıkta. Yakınlarda yaşayan* sihirbaz *kadın Labantşikşa'yı, cadı oyununu izlemek için buradaki yurtalara çağırdım. Kocasının eşliğinde geldi. Yanında her biri birer davulla iki yardımcısını da getirmişti. Kadın bütün davullarının bunlar olmadığını kutlama zamanlarında dokuz davul kullandıklarını söyledi. Ellerinde demirlerle süslenmiş iki koltuk değneği vardı, değneğin üst kısmında ise at başı süsü bulunuyordu; ayrıca pek çok küçük ve zilli çubuklarla da değnek süslenmişti. Benzer çubuklar şamanın deri ceketinde de bulunuyordu. Arkasında omuzlarından uzanan ve beline kadar inen, karışık renkli sıçan ve kunduz kürkü, siyah ve beyaz yılan derileri sarkıyordu. Yılan derilerinin biri, alttan üç kısma kesilmişti; şaman bunu mogoi olarak adlandırıyordu. Bunlar Buryat sihir elbiselerinin ayrılmaz parçalarıydı. Başlık demir şeritlerle süslenmişti, tepesinde üç dallı boynuzlar vardı. Güneş tepede kavurmasına rağmen önümüzde sihirler yaptı, bu ustalıktan iyi anlayan, tecrübeli biri gibi görünüyordu. Başlangıçta farklı, önce yavaş sonra hızlı ve gittikçe hızlanan hareketler yapmaya ve zıplamaya başladı, bu sırada bağırarak ruhları çağırdı. Aynı anda oradaki Buryatlar sihirli değneğe vurmaya ve bağırmaya başladılar.*

Sihirbaz kadın yarı esrik hale geçti ve elleriyle yüzünü okşamaya başladı. İlk şarkılar sırasında yurtadan bir an önce dışarı çıkmak ister bir hali vardı, buna kapıda duran iki Buryat engel oldu. Şarkılar sırasında yurtanın sağ tarafında davullarıyla oturan üç Buryat sanki kendilerine bir boğa saldırmış gibi figürler yapmaya başladılar. Şaman birden iki koltuk değneğini birden alıp, zıplayıp bacaya doğru kendini tekrar yere attı, hava ruhlarını koltuk değneklerinin kancaya benzeyen tutaklarıyla yurtaya çekmek istiyor gibiydi. Bundan sonra yüzü mutlu bir

109. Ostyak şamanının davul tokmağını farklı bir şetilde tutuşu.

110. Teleüt kadın şaman.

111. 19. yüzyıl sonunda yapılmış bir resimde zengin bir şekilde süslenmiş elbisesiyle Tunguz şamanı ve yardımcısı.

hal aldı, kendisine sorular sorulmasını istedi. Cevapları şarkı söylermiş gibi verdi. Sonunda içki istedi, bana mutlu bir hayatımın olacağını ve uzak denizlere gideceğimi söyledi, böylece seansı bitirdi."

Otto Finsch'in çalışmasında Ob Bölgesi Ostyakları hakkında pek çok resmin yanı sıra bir şaman seansıyla da ilgili bir tasvire rastlıyoruz. Karakteristik daire biçimli çadırın iç kısmını görüyoruz, şaman burada ateşin sağladığı yarı aydınlıkta davulunu çalıyor. Şamanın davulunu tutarken orta parmağını kullanmaması oldukça dikkat çekici, bu ayrıntı resmin büyük hassasiyetle hazırlandığını gösteriyor.

Leopold von Schrenk'in 19. yüzyılın ikinci yarısında Amur bölgesinde yaptığı seyahatlerini ve araştırmalarını konu alan çalışmasındaki özenli resimler de aynı şekilde inandırıcı. Kitabının üçüncü cildi *Etnographischer Teil* adıyla St. Petersburg Çarlık Bilim Akademisi

tarafından yayınlandı. Sunduğu bilgilerin yanında mükemmel ayrıntılarla ele alınan bir resimde bir Gilyak şamanı hekimlik faaliyetleri içinde betimleniyor. Resimde özellikle dikkat çeken ayrıntı şaman kemeridir. Bu nesne Sibirya bölgesinde çok da önemli olmasa da Uzak Doğu şamanlığı için sağaltmanın vazgeçilmez aracıydı.

Kari von Rechberg'in kitabı, içlerinde ilk Teleüt şamanının betimlenmesi de olan pek çok renkli çizimle 19. yüzyılın başında yayınlandı. Çağdaşı diğer tasvirlerde olduğu gibi burada da şaman kadın dans edip zıplıyordu.

Wilhelm Radloff'un mükemmel eserini araştırmacılar çoğu kez kaynak olarak göstermemekteler. *Aus Sibirien (Sibirya'dan)* adlı çalışmasındaki resim, Altaylı Türk bir şamanın davul çalma stilini gösteriyor. Kam neredeyse davulun içine girecekmiş gibi duruyor ve şaman davulun içindeki ruhla "konuşuyor". Akla gelmeyen pek çok Rus dergisinde önemli miktarda bilimsel resme rastlıyoruz. Örneğin *Jivopisnaya Rossiya*'nın 19. yüzyılın sonuna ait sayılarından birinde Baykal Gölü'nün ötesindeki şaman faaliyetlerine ilişkin iki resim bulunmakta.

112. 1991 yılında Nanay şamanı bir ölüm (kasa taori) töreninde.

113. Fin seyyah Sakari Palsi 1909 yılında şaman Oçir'in iki fotoğrafını da çektiği Baykal bölgesinde gezdi.

19. yüzyılda yaşamış seyyahlar –özellikle halk edebiyatını ele almamız durumunda– etnografyanın ilk ustaları olarak bilgiler sağlamaktalar. Ortaya koydukları veriler, dikkatlice ve ayrıntılı olarak hazırladıkları eserleri vasıtasıyla yüzyılın son çeyreğinden itibaren bilim dünyasında hızla yayıldı. Buna paralel olarak yapılan tasvirlerin sayısı da arttı, ancak şaman resimleri beklenti-

114. Balogh Benedek Baráthoşi hasta tedavisine başlamaya hazırlanan bir Gilyak şamanını ölümsüzleştiriyor.

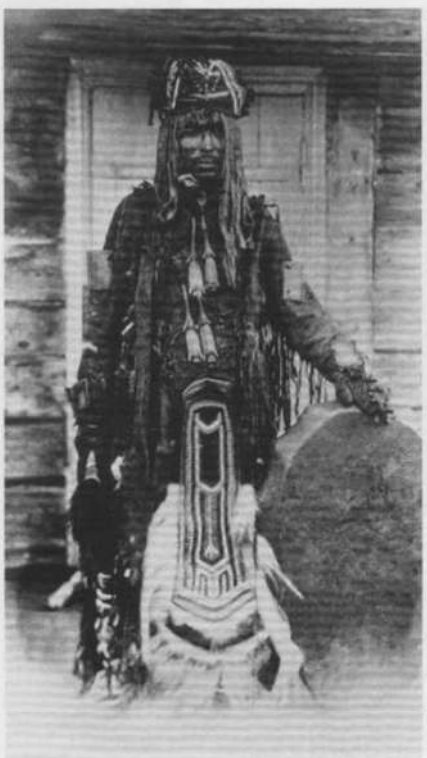

115. Kai Donner tarafından çekilen bir Tunguz şamanı fotoğrafı.

lerimizden daha az sayıdaydı. Dikkati çeken konu, yapılan resimlerin çağın bakış açısına uygun olarak değişim göstermesi olmuştu. Resimler artık gerçeği yansıtmak istiyorlardı, mükemmel şekilde realist ve ayrıntılı olmaya yöneldiler. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan yol kayıtlarının tasvirleri ve resimleri neredeyse bir fotoğraf makinesinden çıkmış gibi olayları yansıttı. Bunda elde edilen taş kalıntılarının da etkisi büyük oldu.

20. yüzyılın başından itibaren konuyla ilgili araştırmalar sürekli artan bir şekilde ortaya çıkmaya başladı. Bunlar daha çok Sibirya milletlerini konu alan çalışmalar olsa da şamanlar da ele alındı, yazılar fotoğraflarla desteklendi.

Sakari Palsi 1909'da Altay bölgesinde yaşayan Türklerin ve Moğolların arasında bulundu. Şamanlarının ve davullarının ve bunların dışında yurta duvarında bulunan bir şaman pelerininin üzerindeki madeni süslemelerin, yuvarlak aynanın (toli) ve ongonun

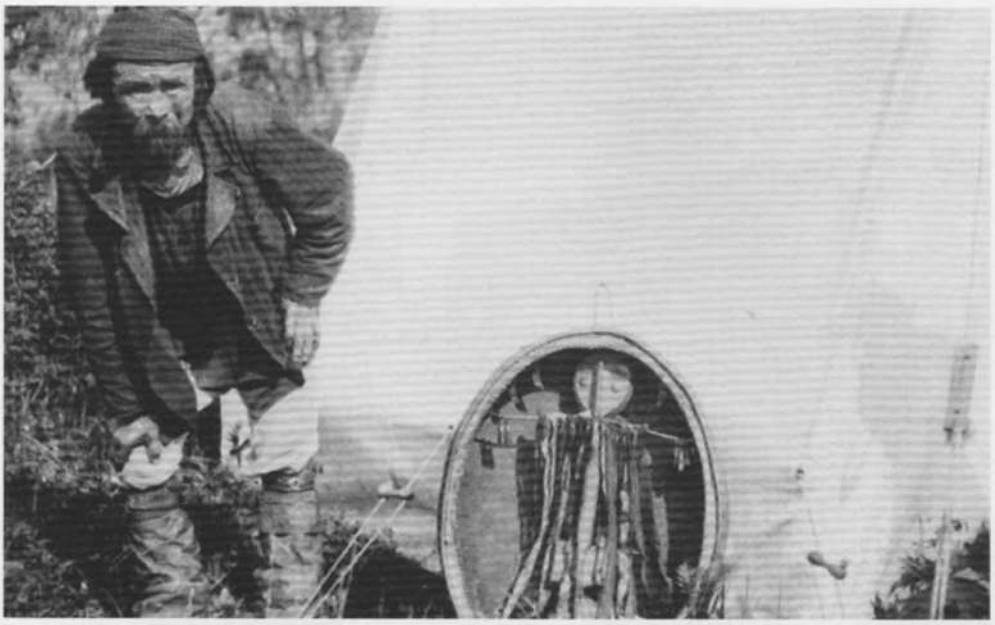

116. Kaarlo Hildén fotoğrafında davuluyla Labed Tatar şamanı.

fotoğraflarını çekti. Bu madeni nesnelerin yardımıyla şamanizmin kültür tarihinin konstrüksiyonu ortaya çıkarılabilir ve Sibirya şamanizmini hangi kültürlerin etkilediği tespit edilebilir.

Macar araştırmacılardan Balogh Benedek Baráthosi 20. yüzyılın başında, 1908 ve 1914 arasında üç kez Amur bölgesinde yaşayan milletleri ziyaret etti. Dört yüzden fazla fotoğraf hazırladı. Bugün bu fotoğrafların negatifleri Budapeşte Halkbilimi Müzesi Fotoğraf Arşivi'nde bulunmaktadır. Maalesef bu negatiflerin bazı çok önemlileri ellili yıllarda kullanılamaz hale geldi. Neyse ki özellikle şamanların görüntülerini içeren oldukça önemli negatifler hâlâ muhafaza edilmektedir. Bu resimlerden bazıları yerel şamanların faaliyetleri sırasında hazırlandıkları için olağanüstü değer arz etmekteler. Macar halkbiliminin kurucularından biri olan Balogh Benedek Baráthosi'nin önünde saygıyla eğiliyoruz.

Fin araştırmacıları arasında Kai Donner, 1911-1912 arasında pek çok kez Ket ve

117. 1898 yılından bir stüdyo fotoğrafı, Soyot şaman kadının portresi.

118. Sagay şamanı, kurban ağacına bağlanmış at çevresindeki katılımcıları yönetiyor.

119. Yakut şamanı trans halinden önceki dakikalarda.

Tim ırmakları bölgesinde yaşayan şaman milletlerin arasında bulundu. Yazdığı kitabında şamanlar için ayrı bir bölüm ayırdı. Bununla beraber maalesef mükemmel iki şaman portresinin hangi etnik gruba dahil olan şamanı konu aldığı hakkında kesin bir bilgi sunulmuyor. Yazarın kısmi açıklamasına göre ilk resmi Ket ırmağı, ikincisini Tim ırmağı boyunda hazırladı. Tabii şaman kıyafetini ayrıntılı olarak gösterdiği için her iki fotoğraf da oldukça ilginçtir. İlkinde şaman önlüğü (Evenki şamanlarına benzer şekilde), ikincisinde devasa bir davulun yanında Selkup şamanlarına özgü elbise ve üzerine dikilmiş demirden kuşlar görülüyor.

Johannes Gábriel Granö ve Kaarlo Hildén 1914'te Altay bölgesinde Lebegi Tatarları arasında bulundular. Burada pek çok şaman hakkında resimler hazırladılar. Bunların arasında şamanın davulunu coşkun bir şekilde çalışını gösteren bir fotoğraf dizisi de var. Daha sonraları Helsinki Üniversitesi'nde fiziksel antropoloji dalında profesör olan Hilden, özellikle geniş açılı fotoğraflar hazırlamıştı; böylelikle resimlerinde onları izleyen bölge halkını da görmek mümkün oluyordu. Granö ise fotoğraflarını yakın plan çekmişti; şamanı, ruhsal yapısındaki değişikliklerin yüzüne yansımasını, gözlerini kapatışını bütün ayrıntılarıyla yansıttı. Resimler-

120. Magazin: Buryat şamanı at başlı şaman asâsıyla.

de şamanın şarkı söylediği ya da bağırdığı dahi ayırt edilebiliyordu. Turku Üniversitesi'nde jeoloji profesörü olan Granö, şamanlardan duyduğu şarkıları İsveççeye çevirdi. K.Hildén bir coğrafya dergisinde yayınladığı yazısında Rus kaynaklarını kullanarak Altay şamanizmi hakkında genel bilgiler verdi. Makalesinde salaş kıyafetli şaman resimleri yer alıyordu, davullar ise geleneksel nitelikteydi. Şamanların kıyafetleri hakkında verdiği bilgi ve resimlerin şaman orijinlerini yansıtamamasının nedeni otuzlu yılların sonundan başlayan Stalinist idarenin etkilerinden kaynaklanmaktaydı. Böylelikle Klasik Sibirya şamanizmi, çalışmasında kendini gösteremedi; fakat ortaya koyduğu resimler etnik tarihin uğradığı dezenformasyonun anlaşılması açısından büyük önem taşıyorlardı.

Kunstkamera, Sibirya Koleksiyonu'nda araştırma yapmak için 1987'de o zamanki adı Leningrad olan St. Petersburg'a gitmiştim. Burada el yazısıyla tutulmuş fotoğraf kataloğunu incelerken şimdiye kadar yayınlanmamış fotoğraflara rastladım. Bunların önemli bir kısmının kopyasını çıkarttım. Resimlerin arasında birkaç yakın plan çekilmiş portre fotoğraflarının yanı sıra çok ilginç parçalar da var. Bunlardan biri 1914'te Abakan bölgesinde Sagay kökenli

121. "Altay kiji" şaman kadın koni şeklindeki evi önünde (1900'de bir posta kartı).

122. Tomsk'ta çekilmiş eski bir fotoğrafta Altay Türk şamanı.

bir profesörün akrabaları arasında çektiği ve bir atın kurban edilişinin de görüldüğü fotoğraflardır.

Fotoğraflardan kurban töreninde içilen içkiler, yemekler, yemeklerin miktarı, katılımcıların hareketleri ve jestleri takip edilebiliyor. Bu bağlamda en ayrıntılı yazılar bile resimlerin sunduğu bilgileri sağlamakta güçlük çekiyor. Sagay araştırmacı yurtanın etrafında olan ve akşam gerçekleştirilen törenler hakkında da pek çok resim hazırladı.

S. D. Majnagasev makinesinin açısını sürekli değiştirerek kurban töreninin ortasında bulunan kutsal kayın ağacına yaklaştı, böylelikle ritüelleri daha ayrıntılı bir şekilde görüntüledi. Majnagasev yakaladığı bu başarıyla Rus halkbilimi tarihinde modern anlamda "görsel etnografik öykü" türünü yarattı. 20. yüzyılın başında bu denli büyük bir başarıyı gösteren az örnek vardır.

Nadir istisnalardan birisi St. Petersburglu bir fotoğrafçının sanat galerisinde tanıttığı fotoğraflar; bu resimler hakkında kesin bilgiye sahip değiliz, Sibirya'da bir yerde de hazırlanmış olabilirler. Tomsk Devlet Üniversitesi Müzesi'nin koleksiyonunda birkaç eski fotoğrafla beraber bir Türk şamanını gösteren eski bir fotoğrafa rastladım. Burada Altaylı Kiji kabilesinin kam baş süsünü giymiş bir ruhani lider görülüyor.

Kısa zaman önce *Shaman* isimli derginin yayın müdürlüğüne bir makale gönderildi. Rus kökenli yazar, dönemin kaynaklarından alıntılar yaparak Sibirya "bölgesel" hareket tarihinin birkaç ilginç aşamasını tanıtıyordu. 20. yüzyılın başında Tomsk Devlet Üniversitesi'ndeki entelektüeller meşhur "halkbilimi akşamları"nı düzenlediler. 1909'da, bu buluşmaların birisine Mampiy

adında Altaylı bir Türk kam geldi. "Kültür Evi" (Toplumsal Buluşma Merkezi) sahnesinde kendi etrafında dönerek yaptığı dansıyla ve ruh çağırıcı şarkılarıyla sanatını icra etti.

Eski fotoğraflar arasında şamanların resimleri olan posta kartlarına rastlamam beni daha da şaşırtmıştı. Bunlardan birinde iki eliyle birden tuttuğu asâsıyla bir Buryat şamanı görülüyordu. Diğerinde Altay Türk kökenli bir kam var. Yakut şamanını betimleyen bir resim de mevcut, bu fotoğrafın orijinalliği genç şamanın saçının uzun olması; bilindiği gibi bazı Sibirya şamanlarında saç uzunluğu şamanlık gücüne paralel bir olgu.

Çarlık Rusyası'nın son yıllarında üzerlerinde şaman resimleri bulunan kartpostalların kullanıma sunulması oldukça şaşırtıcı. Bunlar –üstüne üstlük iki dilli (Rusça ve Fransızca) açıklama metinleriyle– çeşitli taşra merkezlerinden birer şamanı resmediyordu. Bunlar 20. yüzyılın başında yaşamış şamanlarla, ritüel kıyafetleriyle ve davullarıyla ilgili en güvenilir ve iyi kalitede resimlerdir.

Şamanların Sürgün Edilmeleri

Çarlık Rusyası, şamanların faaliyetlerini hoşnutsuzlukla karşılamıştı, Sibiryalı şamanlara ve cemaatlere gösterilen anlayış gittikçe azalıyordu. Çok geçmeden, otuzlu yıllarda aleyhlerinde davalar açılmaya başlandı. Şamanların ve şaman kadınların planlı sürgüne tabi tutulmaları ve çalışmalarının engellenmesi süreci böylelikle başlamış oldu.

Sovyet egemenliğinin baş göstermesiyle beraber "eski din" ile ilgili faaliyetlerin engellenmesi ve şamanların ortadan kaldırılması projesi hızlandı. Onları hem ideolojik hem de sınıf karşıtları olarak nitelendirdiler. Çünkü şamanlar yeni hükümete karşı verilen pek çok mücadelede özellikle diktatörce alınan kararlara karşı gösterilen tepkilerde aktif rol oynamışlardı. Otuzlu yıllarda şamanlara karşı yürütülen politika hakkında arşivler sadece birkaç yıldır kullanıma sunuldu; Nenetslere karşı yapılan katliam ve bunu izleyen süreçte kutsal tapınak yerlerinin aşağılanması gibi olay-

123. 1931'den bir seçim afişi. "Yerel meclise işçi sınıfını seç! Kulaklara ve şamanlara izin verme!"

124. Platon Sleptsov Oyunskiy'in *Kızıl Şaman* adlı orijinal oyunu.
1928 baskısının ilk sayfası.

125. 1940'lı yılların başlangıcında Moğol şamanı karşıtı propoganda yayını.

lar böylelikle ortaya çıkıyordu. V. N. Toporov'un 1987'de anlattıklarına göre 1938'in 1 Mayıs gösterilerinde iki kabilenin son şamanı geleneksel kostümüyle kutlamalarda yer almak isteyince yerel bir Rus idarecisi tarafından vuruldu. Tuvalı şamanizm araştırmacısı Mongus Kenin Lopsan da 1995'te büyük annesinin, meşhur bir şaman kadınının kaderini anlatırken benzer olayları aktarıyordu. Örnekleri çoğaltmak mümkün; Tuva'nın başkenti Kızıl'da yaşayan bir kadın, şaman babasının 1938'de tutuklanmasından altmış yıl sonra KGB'nin yerel bürosunda ona ait fotoğraflar bulmuştu.

Yakutistan'da yerel entelektüeller arasında Ruslara ve Ortodoks sömürgecilere karşı mücadele her zaman canlı kaldı. Devrimden sonra üyelerinin kızıl ideolojiyle bağlantılı olduğu bir grup derhal ortaya çıktı. Halkbilimi uzmanı ve yazar Platon Sleptsov bu hareketin yöneticilerinden biriydi. Yazarken şaman oğlu anlamına gelen Oyunskiy ismini kullandı. 1928'de *Kızıl Şaman* adındaki eserini yayınladı. Amacı insanları Bolşevikleri desteklemek konusunda ikna etmekti; fakat kaderinin önüne geçemedi, 1937'de idam edildi.

Eski fotoğrafları araştırdığım St. Petersburg Halkbilimi Koleksiyonu'nda otuzlu

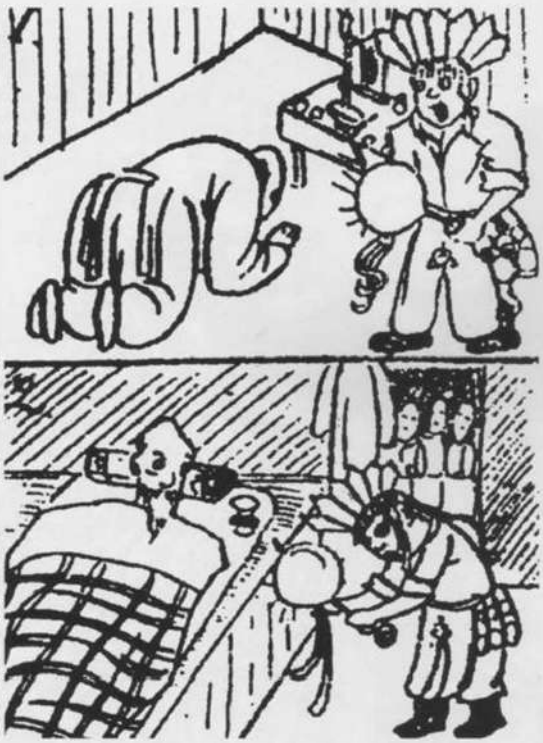

126. 1940'lı yılların başlangıcında Moğol şamanı karşıtı propoganda yayını.

127. Tuva şamanı İrgit Kalzan 1938 yılında tutuklanırken, elinde şaman aynasıyla.

yıllardan sonra şaman resimlerinin âdeta ortadan yok olması şaşırtıcı değil. Sadece rozetlerinden ya da evraklarından sökülmüş portre resimlerine rastlamak mümkün. Tabii ki gerçek şamanlar sağaltma faaliyetlerini sessizce ve gizlice devam ettirdiler. Komünizm genç kuşakların beyinlerindeki şamanlık kültürünü ortadan kaldıramadı. İ. N. Gemujev bir kaç yıldan beri bir şaman hakkında bilgiler almaya başlamıştı. "Ya Sovyetskiy Şaman, kommunyist!" (Ben Sovyet şamanım, komünistim!). Doğal olarak bu açıklama Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen önce ortaya çıkmıştı, o zamanlardan beri dünya çok değişti.

Halklar ve Şamanları

Şamanlar ve Kültürleri

Avrasya'nın devasa topraklarında dünya görüşlerini şamanizmin belirlediği aşağı yukarı elli millet yaşıyor. Aralarında birkaç yüzlük ya da birkaç binlik nüfusu barındıran çok küçük etnisiteler de bulunuyor. Başka bir değişle bu milletlerin ancak yarım düzinelik bir kısmı yirmi – otuz bin kişiye ulaşabiliyor. Dikkati çeken bir başka konu son yıllardaki hızlı nüfus artışının bu milletlerin en kötü şartlar içinde yaşayanları arasında takip edilmesi. 20. yüzyılda bazı millet gruplarında nüfus ikiye katlandı. Ana dil kullanımı açısından durum bu denli olumlu değil; ana dilini kullanan insanların sayısı hızla düşmekte ve bu süreç özellikle Sibirya'nın iç kesimlerine gidildikçe derinleşmekte. Bundan sonra temel resimlerin yardımıyla ansiklopedik bir çerçevede bazı milletlerin şamanlarını ve onların yöresel niteliklerini açıklayacağız. Batıda Laplardan doğuda Samoyedlere, oradan Japonya'da yaşayan Aynulara kadar dil gruplarını da baz alarak şaman konusunu başka bir açıdan ele alacağız.

128. Solda: Yakut şamanı.

129. G. Buçan'ın yüzyılın başlarındaki eserinde Samoyed defin töreni. Yas tutanlar önünde şaman (tadibe) törenin yöneticisi gibi durmaktadır. Geleneksel olarak ölüyü yerleşim yerinden uzağa tundraya götürürler ve orada bütün elbiselerini, kıymetli eşyalarını, kızakları bırakırlar. Ellerine iliştirilmiş rengeyiği başları hayvan kurbanı geleneğinin bir göstergesidir.

Ural Halkları

Bugün Macarlarla akraba milletleri alışkanlık nedeniyle Ural olarak ortak bir çerçevede ele alıyoruz. Ural milletlerinden keskin hatlarla ayırt edilebilen iki grup var. Kuzeyde yaşayan ve kültürlerinde şamanizmin derin tarihinin görüldüğü Samoyedler ve coğrafi açıdan onlara yakın bulunan ve yüzyıllardır Hıristiyanlığın etkisi altında yaşayan diğer Fin-Ugor milletleri. Bu milletlerin kültürlerinin belirli katmanlarında bulunan pagan kalıntılar incelenmeyi bekliyorlar. Şimdi bununla uğraşmıyor ve Laplara geçiyoruz.

Laplar (Samiler)

Eski kaynaklar Ural dil ailesine bağlı en batıda yaşayan milleti Laplar olarak nitelendirmişlerdi. Laplar, Norveç, İsveç ve Finlandiya'nın en kuzey bölgelerinde ayrıca Kola Yarımadası'nda ve Rus Federasyonu topraklarında yaşıyorlar; nüfusları yaklaşık 80.000. Bugünkü adları yerel söyleniş kurallarıyla Saami ya da Same. Bu millet daha 16. yüzyıldan itibaren bilimsel ilginin merkezi haline geldi. Orijinal kültürleri, büyücüleri (noaide) ve şamanları hakkında pek çok yazı yazıldı.

18. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlaştırma politikası Sami şamanlarını oldukça zayıflattı, sihir güçleri nedeniyle onlara duyulan inanç ortadan kalkmaya başlamıştı. Samiler aşağı yukarı aynı dönemde avcılıktan geyik yetiştiriciliğine geçmeye başladı. Hıristiyanlığın yayılması aşamasında Sami davullarının yüzlercesine el koyulmuştu, bunlardan da yola çıkarak Lap şamanlığı hakkında pek çok ilginç ayrıntı aydınlığa kavuştu. J. Scheifer'in *Laponia (Laponya)* isimli eseri bu alan-

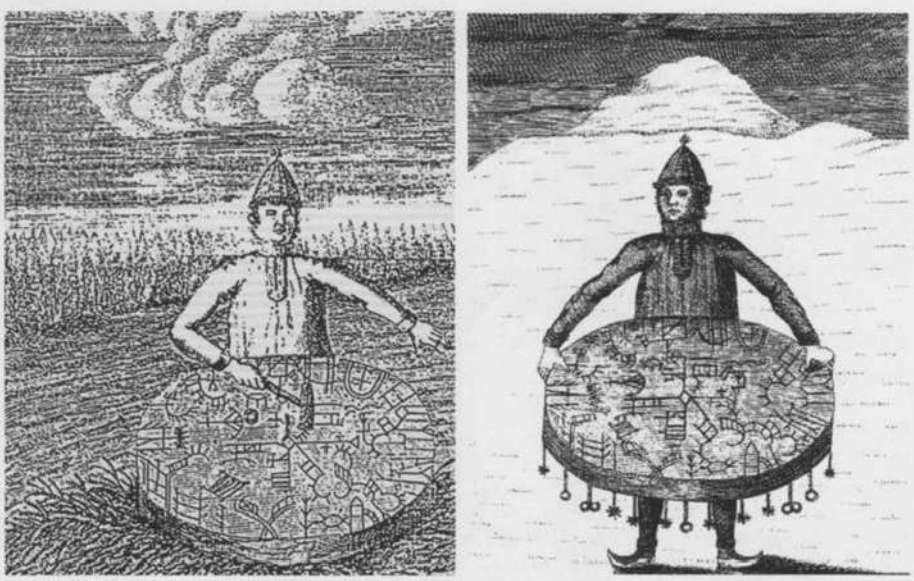

130. Davulla fala bakan Sami erkeği, Knud Leem'in *Finmark* adlı kitabından.

132. Yohannes Scheffer'in *Laponia (Laponya)* adlı kitabının ilk baskısından bir gravür. Üstteki bölümlerde iki çağdaş Lap şaman davulu ve onlara ait büyülü resimler görülüyor. Önde ise kota (geleneksel Sami çadırı) yanında trans halinde davul çalan ve şarkı söyleyen diz çökmüş Sami şaman (noaide) görülmektedir. Hıristiyan düşüncesinde şamanın yardımcı ruhlarını (noaidegadze) şeytan şeklinde tasvir etme karakteristik bir durumdur.

daki ilklerden biri oldu (1673). Kitabını esrik halde ve yüzü koyun yatan bir şamanın büyüleri hakkında yazdı.

Laplarda şamanlar aynı zamanda kurban törenlerinin yöneticileriydi. Evlilik ve doğum zamanında da şamanın orada olması gerekiyordu. Şamanlara karşı güdülen politika neticesinde Lap şamanlarının geleneksel kıyafetlerini giymeleri ve şarkı (yuoiggat) söylemeleri yasaklandı. Katı cezaların getirilmesiyle birlikte şamanların kullandıkları davullar da gözden kaybolmaya başladı. Bu dönemde şamanlıkla ilgili bilgileri ve alışkanlıkları gizlemek gerekmişti, buna bağlı olarak Lap şamanlığı derin kültüründen sıyrılarak folklorik bir ögeye dönüştü. Ancak bazı topluluklarda gizlenen bilgiler, günlük hayat için şans ve sağlık getiren büyüsel bir teknik olma niteliğini sürdürdü. Davulun rolünü geleneksel kıyafetler arasından kemer devraldı. Kemeri ritüellerde, fallarda ve sağaltmada özellikle kullandılar. Bir bakıma olumlu sayılabilecek bu gelişmeler özellikle Kola Yarımadası'nda ve Rus bölgesinde yaşayan Laplar için geçerliydi.

133. Önceki sahnenin davuluna Scheffer'den alınan kurulmuş davul resimleri benzemektedir. Grafik burada orijinal soyutlamaya daha yakın durmaktadır. Davulun aylı bölümünün kış; güneşli bölümünün yaz mevsimini gösterdiği düşüncesini reddedemeyiz.

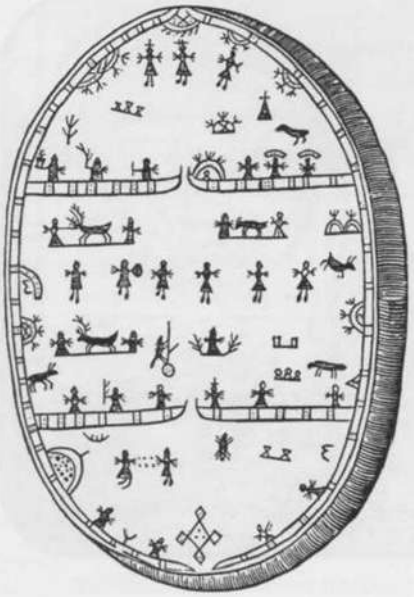

134. Bazı şaman davullarında dünyanın kuruluşu tasvir edilir.

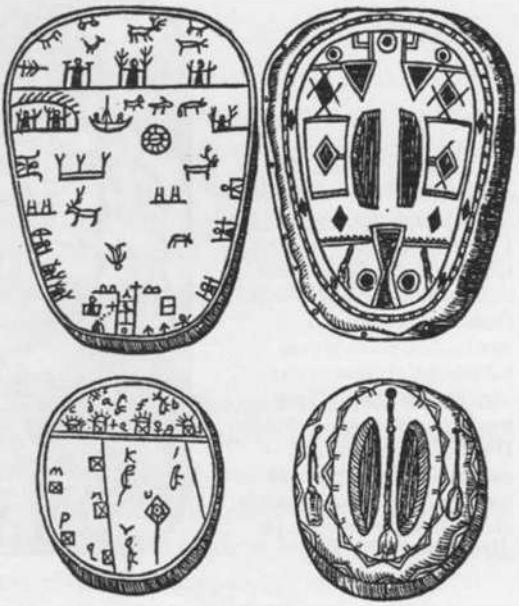

135. Lap davulu (Boyalı tarafıyla ve arkadan anlaşılmaktadır ki tek bir parça ağaçtan yontulmuştur).

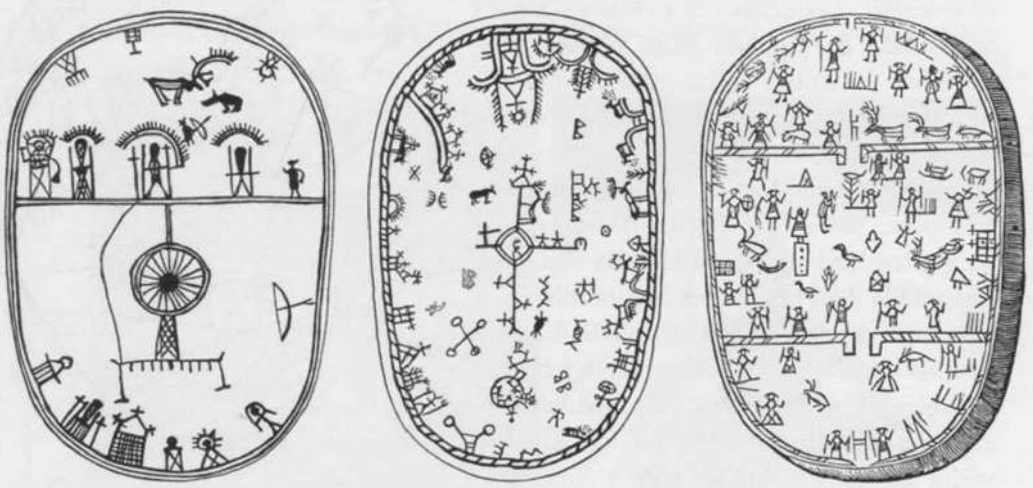

136. Solda: 1972 yılında Kopenhag'dan İtalya'ya getirilen ve günümüzde Roma Etnoğrafya Müzesi'nde korunan Sami davulu (runebom). İkinci bölüm tanrıların yaşadığı üst dünya; altta ise ölülerin yeri (yabmeaimo).
Ortada: Tipik güneş merkezli Lap büyülü davulu. Daha yeni araştırmalar bu tasvirleri yıldız haritası olarak değerlendirmektedir.
Sağda: Dünyanın üç bölümünü gösteren eski gravür. Sami dünya modelinde alt-orta-üst dünyalar arasındaki geçişler de tasvir edilmektedir.

137. Samuel Rhenn'in 1691 yılında yayımlanan kitabında şamanın trans halinin iki evresinin tasviri. Burada yardımcı ruhların şeytan şeklinde tasviri yer almaktadır.

Samoyedler

Nenetsler

Mezeni'den Yenisey'e kadar uzanan devasa tundrada, Avrasya Kıtası'nın en zorlu bölgesinde yaşayan Nenetsler, Samoyed dil grubuna bağlı kavimlerden biridir. Sayıları bugün 34.000 civarındadır (1959 yılındaki nüfus sayımında nüfusları sadece 24.000 olarak tespit edildi). Oldukça güçlü bir etnik bilince sahip olan bu kavim ana diline de oldukça bağlı (1990 yılında yapılan bir araştırmaya göre halkın % 90'ı anadilini biliyordu, bu rakam diğer kuzey milletleriyle karşılaştırıldığı zaman oldukça yüksek). Avrupa'ya yakın yaşadıklarından haklarında yapılan çalışmalar diğer milletlere oranla hem sayıca daha fazla hem de ayrıntılı. Aynı durum Nenets şamanlığı ve şaman törenleri (tadeba) için de geçerli. Aralarında M. A. Castren (1860) ve T. Lehtisalo'nun da olduğu pek çok araştırmacı 20. yüzyılın

138. Şaman ve yardımcıları. E. Yamkina resmi (1920).

139. Nenets aile şamanlığı.

140. Küçük Nenets çocuğu davul çalmayı deniyor.

başında Samoyed şamanlığı hakkında değerli folklor malzemeleri topladı.

Şamanların seans sırasında koyu renkli bir çadırda şarkı söylediklerini, bazılarının kuşların seslerini tuhafça taklit ettiklerini ya da bir bıçağı ya da ince bir demir çubuğu vücudunun bir yanından sokup öbür yanından çıkarttığını kaydettiler. Birbirine artı işareti şeklinde dikilmiş iki şerit kumaşı başlarına süs olarak giyiyorlardı. Bunun önünden yüzlerine püsküller sarkıyordu; bu ritüel anlamda körlüğü sembolize ediyordu.

Nenetslerde şaman davulu yerini asâya bırakmıştı. Bununla beraber davulun kullanıldığı dönemlerde davulu olmayan genç şamanlar kemer kullanıyorlar, böylelikle ruhları kemerinin etrafında bir araya getirmeye çalışıyorlardı. Davulu olmayan şaman ancak yedi yıl sonra ustasının yardımıyla kendisine bir davul hazırlayabilirdi. Eski kaynakların anlattıklarına göre Nenets şamanlarının iki ya da üç karıları vardı ve saçlarını uzatıyorlardı. Özellikle L. Klomich ve L. Lar tarafından gerçekleştirilen yeni araştırmalar sayesinde Nenets şamanları kategorize edilebilmişti.

İlk kategori şamanları üst dünya ile, gök ile bağlantıda oldular. Onlar, bazıları birden fazla davulu olan güçlü şamanlardı. Kendilerine zarar vermeden vücutlarından kesici aletler geçirebiliyorlardı. Vidutana şamanlarının yardımcıları ve farklı kıyafetleri vardı.

İkinci kategoriyi Neveyanyani şamanları oluşturuyorlardı. Dünyada çalışıyorlar ve yeraltındaki ruhlarla bağlantıya geçiyorlardı. Törenlerini gece ateş ışığında yaparlardı, hastaları iyileştirdiler ve doğumda görev aldılar.

Üçüncü grupta ölülerle bağlantı kurabilen şamanlar yer alırdı. Şambana şamanları vasıtasıyla ölüler öte dünyadan haberler gönderirlerdi. Ruh temizleme törenlerinin gerçekleştirilmesi ve vefattan iki yıl sonra gerçekleştirilebilen ölülerin ruhlarının öteki dünyaya geçirilmesi Şambana şamanlarının göreviydi. Doksanlı yılların sonunda Nenets entelektüelleri bilinçli olarak eski sözlü kaynaklara ve şaman folklorunun temellerine döndüler. L. Lar gibi bilim adamları bu kaynakları bir araya getirip şaman değerlerini devam ettirmeye gayret ettiler.

141. Şamanın yardımcı ruhları. Olga Vilka resmi.

142. Şaman başlığı. T. Lehtisalo derlemesi.

143. Tipik Nyenyets davulu. Mezeny ırmağı civarında 1842 yılında. M. A. Katren derlemiştir.

Enyetsler

Bu kuzey halkı ana dillerinde kendilerini "insan" anlamına gelen *Enneche* olarak adlandırıyorlar. Enneche adının bir diğer anlamı ise konuşandır. Günümüze ancak iki yüz kadarı ulaşan Enyetsler Yenisey'in kuzey boğazında, Dudinka civarında yaşamaktalar. Kuzeyde tundrada yaşayan Enyetsler geyik besiciliğiyle hayatlarını sürdürüyorlar, göçebelik geleneği değişmiş değil. Ormanda yaşayan Enyetslerin ekonomisi geleneksel olarak balıkçılığa ve avcılığa dayalı, çoğunluğu ana dilini unutmuş durumda; bugün artık Rusça konuşmaktalar. Neyse ki kırklı yılların başında G. N. Prokofjev, B. O. Dolgih, E. D. Prokofjeva gibi mükemmel etnograflar bu milleti inceleme altına aldılar. Elde ettikleri dilbilime ve folklora ilişkin bilgilerin yardımıyla bu küçük milletin etnik orijinlerini ve Samoyed ailesiyle olan

144. St. Petersburg Rus Etnografya Müzesi koleksiyonundan demirden yapılmış şaman asâları. Onların arasında sağ tarafta bulunan halkalı çıngıraklı ve sivri uçlu olan Nenets asâsıdır. Bunlar ruh tasvirlerinin tipik örnekleridir.

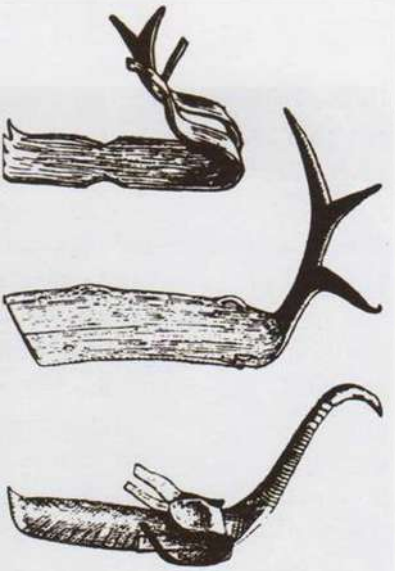

145. Şaman elbisesi arkasındaki işlenmiş demir süslemeler yardımcı hayvanları sembolize etmektedir.

146. Tipik baş süslemesiyle ve yanında omzunda ve göğsünde demir parçalardan kabartılmış yardımcı tasvirlerle Enyets kostümü bir koleksiyonda. Önde kuş suretiyle tamamlanan demir asâ.

147. Enyets şaman elbisesinin arkası, Tampere Şaman Sergisi'nde.

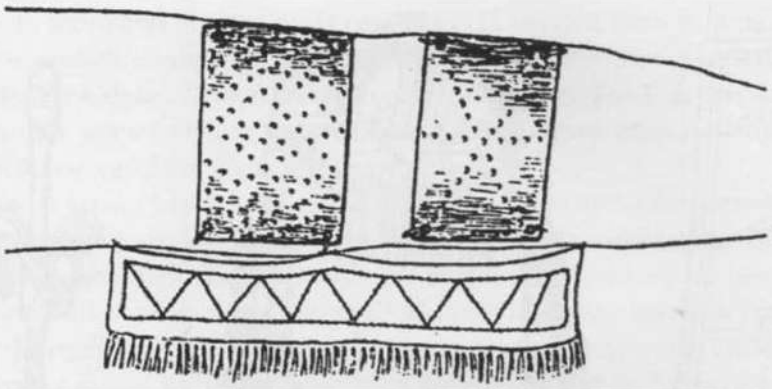

148. Demir parçalarından süslemeleriyle şaman önlüğü

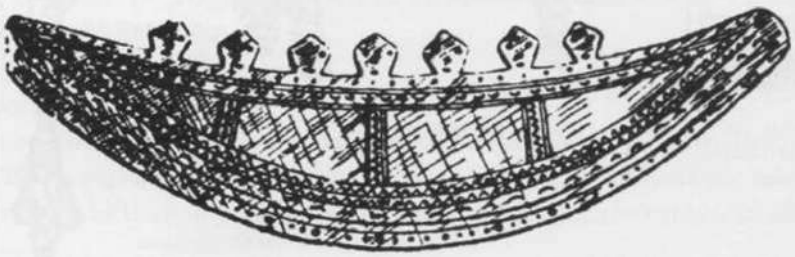

149. Yedi insan başının süslediği zırhlı göğüslük.

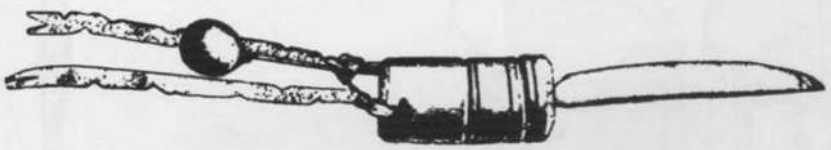

150. Şamanın bir ruhtan aldığı bıçak.

ilişkilerini mercek altına aldılar. Enyest şamanlarının üç tipi bulunmakta. 1. Gökte yaşayan ruhlarla ilişki içinde olan "budote"; 2. Sadece davul kullanan ve insanları kötü ruhlardan koruyan "dyano"; 3. Ölülerin dünyasıyla bağlantı kuran ve ne davulu ne de asâsı olan "savode".

1938'de St. Petersburg Kunskamera Halkbilimi Koleksiyonu'na bütün parçaları tam olan bir ritüel kıyafeti getirildi. Elbise Savone Enyetslerinde bir şaman kadına aitti. Bu elbiseyi ona ormanın ruhları vermişlerdi. Elbisenin kullanımı nadir olarak görülen pelerini (pagge) ve üç parmaklı şaman eldiveni de (varuci noba) bulunuyordu. Ön kısmında göğüs kısmını örten demir bir plakadan işlenmiş gemi biçimli bir materyal vardı. Bu, büyük ihtimalle şaman kadının diğer dünyaya seyahat etmesi için bir yardımcı araçtı. Benzer biçimde kaftanın üzerinde kuş ve geyik biçiminde demir süsler bulunuyordu. Şekiller

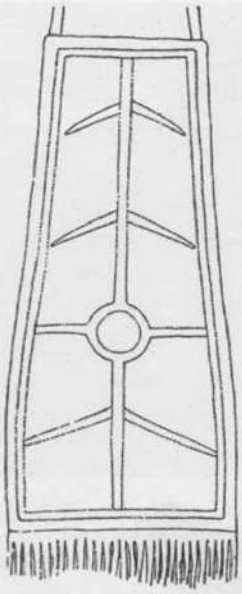

151. Şaman zırhlı göğüslüğü. Nakış kuşun göğüs kemiklerini hatırlatmaktadır.

152. Taç şeklinde başlık.

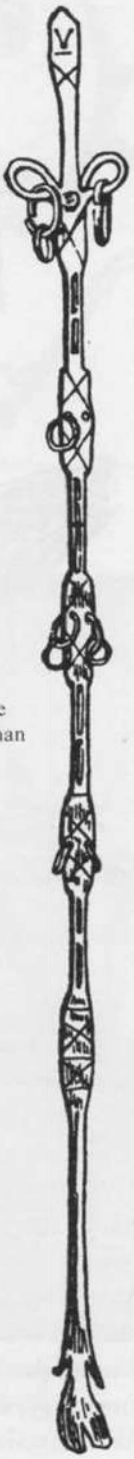

153. Altı rengeyiğinin ayağına benzer, üstü ise insan başı şeklinde şaman asâsı.

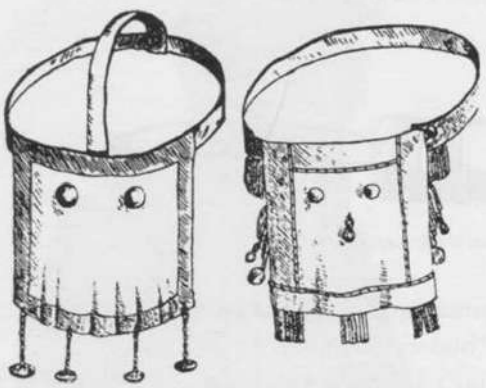

154. Enyets şamanına transa ulaşmada yardım eden gözlük.

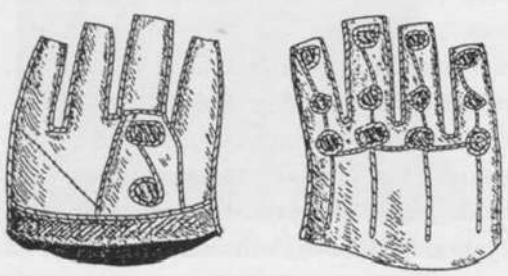

155. Şaman eldiveninin ön ve arkadan görüşünü.

şamanın formlarını alıp üst ya da orta dünyada seyahat eden yardımcı hayvanları sembolize ediyordu. Artı şeklinde birbirine dikilmiş taç biçimindeki baş süsü de oldukça ilginçti, buradan gözlerinin önüne geyik derisi parçaları sarkıyordu; şamanın kendi gözlerine ihtiyacı olmadığını, onun ruhların dünyasını üçüncü gözüyle gördüğünü işaret ediyordu.

Kadın şaman kıyafetinin dikkat çeken bir başka ayrıntısı, üzerinde bakırdan yapılmış süs nesnelerinin sarktığı trapez biçimindeki göğüslüğüdür. Nganasan şamanlarında da görülen bu parçanın üzerindeki süs nesneleri kötü ruhlarla yapılan savaşta şaman kadının göğüslerini koruyan yardımcı ruhları simgeliyor. Göğsü koruyan plakanın ortasında başyardımcı ruhu simgeleyen ve şaman kadını hastalıklardan koruyan bir maske bulunuyor. Elbisenin kollarında kuş kanadı kemiğine benzer demir süsler var, alt kısımlarda ise deri parçaları sarkıyor. Bunlar şamanın uçtuğunu ve başka dünyalar aradığını anlatıyor. Bu ayrıntılı bilgileri E. D. Prokofyeva'nın 1961'de yayınladığı mükemmel kitabından aktardık.

Nganasanlar

Taymir Yarımadası'nda yaşayan ve Samoyed dil ailesine bağlı bu milletin nüfusu 1989'da yapılan sayıma göre 1200'ü ancak buluyor. Uzak Kuzeyde yalıtılmış olarak yaşadıkları için yakın geleceğe kadar temel ögelerinden biri şamanizm

156. Şaşırtıcı ayrıntılar bulduğumuz bir çocuk resmi. Mesela şaman pelerinin iki tarafı farklı renktedir. Güneşi ve geceyi sembolize eder.

157. Dulsimyaku bir halk türkülerinin kayda geçirilmesi esnasında şaman davulu ritimlerini gösterdi.

158. Meşhur Nganasan şaman ailesinin iki üyesi. Demnine Kostyerkin (1913-1980), son şaman ve yeğeni. Dulsimyaku (1940-1997) 1977 yılında bir film çekimi vesilesiyle tören yapıyorlar.

159. Dökme demirden şaman mızrağı.

olan özgün geleneklerini korudular. Bu milletin henüz yaşayan şaman geleneklerini pek çok bilim adamı inceledi (otuzlu yıllarda A. A. Popov, altmışlı yıllarda Yu. B. Simçenko ve yetmişli ve seksenli yıllarda G. N. Graçeva). Araştırmacılar buradaki şaman faaliyetlerini ve geleneklerini pek çok belgeselle ölümsüz hale getirdi. Bunlar arasında özellikle A. Oskin ve Yu. B. Simçenko'nun yetmişli yılların ortasında çektikleri ve Estonyalı film yapımcısı L. Meri'nin 1977'de çektiği film büyük öneme sahip. Ayrıca doksanlı yıllarda da yeni filmler hazırlandı. Bunlardan dans figürlerinin ve melodilerinin zaman içinde ne kadar az değişime uğradığı takip edilebilmektedir. Hatta bir filmde şaman halefin vücudundan (elbisesinden) demir bir çubuk geçirdiği görülüyor. Kesin olan şu ki araştırmacı sunduğu bu bilgileri basılmış kaynaklardan değil yerel kaynaklardan edindi. Öyle ki filmde görülen işlenmiş demir mızrak ve davulun yerine kullanılan asâ Nganasan şaman aletleri içinde bugün de yer alıyor. Belgesel filmlerden birinde "temiz çadır" olarak adlandırılan bayram sırasındaki tören görüntülendi. Nganasanlar kuzey akşamlarının son bulması ve güneşin tekrar ortaya çıkmasıyla başlayan yeni mevsimi kutladılar, şamanlar ruhlardan refah mutluluk ve avcılıkta şans dilediler. Törenler birkaç gün devam etti (Bu törenler üç, beş, yedi ya da dokuz gün sürüyor.). Tören üç koyu renkli geyiğin kurban edilmesiyle başladı, kansız kurban için hayvanları boğuyorlardı. Böyle bir töreni 1931'de A. A. Popov ayrıntılı olarak yazdı.

160. Davul derisine vurarak fala bakan Nganasan şamanı. Bu seyrek kayıt Y. B. Simçenko arşivendendir. 1915 doğumlu Benitaşi Çudaviça Çunançara adlı şaman da resimde görülmektedir.

Üç kadın, ateşi tören geleneklerine uygun olarak çakmaktaşı ve demiri birbirine sürterek tutuşturdular. Derisinin gerilmesi için davulu ateşin üstünde iyice ısıttılar. Şaman girişin karşısında oturuyordu. Öncelikle şaman, hiçbir kötü ruhun içeri girmesine izin vermemesi için ateşin ruhunu çağırdı. Şaman seans sırasında ayağa kalktığında onunla birlikte kadınlar da ayağa kalktılar, birbirlerinin ellerini tutarak kollarını yukarı kaldırdılar, bu arada dişi geyik sesini taklit etmeye başladılar. Erotik tonlamaların yapıldığı şarkılarla kendileri için doğurganlık dilediler.

Şaman, tören sırasında iki davul kullandı. Birisiyle üst dünyanın ruhlarına seslenerek hastalık taşıyan ruhları etkisiz hale getirmeye çalışıyor, diğeriyle ise alt dünyadaki ruhlarla ilişki kuruyordu. Törende bulunanlarla beraber önceden belirlenmiş düzen çerçevesinde şamanın söylediği şarkıları tekrarlayan şaman yardımcısı, küçük bir sopayla ara ara davula vuruyordu. Araştırmacılar yetmişli yıllardan itibaren şaman şarkılarını ayrıntılı olarak kaydetmeyi başardılar; böylelikle her şamanın kendine ait, başkasının söylemesinin mümkün olmadığı özel bir şarkısının olduğu ortaya çıkıyordu. Ruhların da kendilerine ait şarkıları oldu, bunları seans sırasında şamanın söylemesi gerekiyordu. Ruhun ortaya çıkışını esrime sırasında davulla çalınan ritimler belli etti. Ezgi ve ritmin şaman geleneğindeki müzik kültürünün sürekliliğini yansıttığını burada eklememiz gerekiyor. Fransa'da yapılan folklor festivali sırasında, gerçekten de kutsal olmayan bir ortamda bir büyük şamanın kızı bir şaman evinde rastlanabilecek görüntüleri sergiledi. Sık film çekimlerinin ve uluslararası faaliyetlerin paradoks bir şekilde Nganasan şaman geleneğinin devamına katkı sağladığını söyleyebiliriz.

Selkuplar

Bugün toplam nüfusları 1500-2000 civarında olan Selkuplar, Samoyed dilli milletler arasında yer alıyorlar. Araştırmacılar tarafından elde edilen en yeni sonuçlara göre Rus dilinin etkisiyle ana dillerini sadece ikinci dil olarak dar aile çevresinde kullanıyorlar. Selkuplar Kuzey Selkuplar ve Güney Selkuplar olmak üzere ikiye ayrılıyor. Kuzey Selkuplar Taz ırmağı civarında ve Turukhanski bölgesinde yaşıyorlar. Güney Selkupları ise Narim ve Tomsk civarıyla Tim ırmağı boyunda bulunuyorlar. 20. yüzyılın başında Kai Donner bu bölgede araştırmalar yaptı. Tuttuğu günlükte bir şamanla olan buluşmasını şöyle aktarıyordu."...*Hayatta kalan birkaç eski büyük şamandan biriydi, ünlü yedi yüzlü ikonun bulunduğu kutsal tapınak yerini o koruyordu... Sihirli davulunu büyük bir ustalıkla kullandı, onunla Tanrı'ya yalvardı.*"

161. Kai Donner 1910'lu yılların başında Selkup baş şamanının bu fotoğrafını çekmiştir.

162. Güneş ve ayın, mitik kertenkele (tüsi) ve yedi türden hayvan ve insan suretlerinin görüldüğü resimli Selkup davulu. Davulun alt tarafından görülen şaman kızakla göğe gidiyor.

Rus kültür emperyalizmi ve komünist baskılara rağmen altmışlı ve yetmişli yıllarda şamanizmle ilgili bölgesel ve geleneksel hikâyelerin derlenmesi konusunda ciddi çalışmalar yapıldı (G. I. Pelikh, I. N. Gemujev, A. A. Kim). Selkup davul resimleri şamanların düşünce dünyalarının aydınlatılmasında büyük yardım sağlamıştı. Davullarda özellikle güneş ve ay resimleri ile geleneklerinde bir kült formunu alan kertenkele (tuşi) ve yedili gruplar oluşturan insan ve hayvan resimleri görülüyor.

Selkuplar şamana "tatipi" diyorlar ve *tatipileri* üç şekilde kategorize ediyorlardı. Birinci kategoriyi *tatipi-sombirni* adındaki gün ışığıyla törene başlayan ve geleneksel tören elbisesinin tüm parçalarına sahip olan şaman oluşturuyordu. Deriden göğüslüğü, başlığı ve kapşit olarak adlandırılan davul tokmağı vardı. Sombrini şamanları diğer şamanlar arasında en güçlü olanlarıydı. Hançerlerinin yanı sıra asıl güçlerini belli eden motif elbiselerine dikilmiş balıkçıl kuşu biçimindeki demir plaka (karra) idi, bunların sayısı şamanın gücünü gösteriyordu. Balıkçılın yanı sıra şamanın ruhsal dünyasındaki diğer hayvanı dalgıç kuşu idi; çünkü o hem gökle hem de suyun altında olan alt dünya ile bağlantı halindeydi. Taçlarının önüne düşman şamanlarla yaptıkları savaşlarda kullandıkları bir bıçak yerleştiriyorlardı. Sombrini şamanları sayıca çoğunlukta idiler. Aletlerinin arasında yardımıyla uçtuğu demirden minyatür bir beşik de vardı. Bu şamanların mezarlarını yüksek platformlara yerleştirdiler.

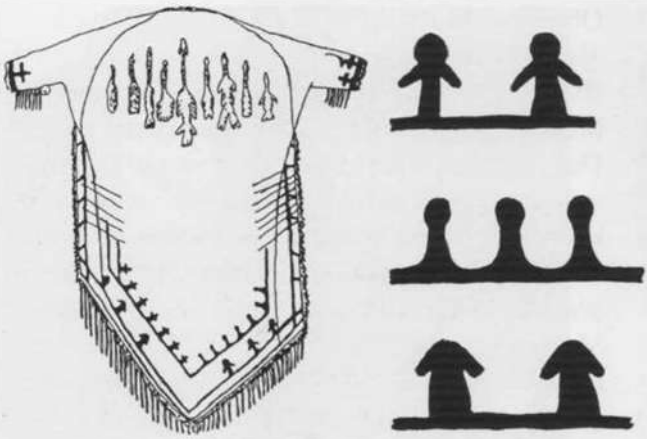

163. Şaman pelerininin yardımcı ruhların tasviri bulunan arka tarafı. İnsan şeklindeki yedi figür üst dünyada, elsiz olanlar da alt dünyada şamana yardım ederler.

164. Selkup şamanı alt dünyaya iniyor. Şamanların sadece boynuzlu tacı değil aynı zamanda kanatları da yerli ressam tarafından çizilmiştir.

Tatipi-kamitirli olarak bilinen şamanlar ikinci kategoride yer alıyorlar. Bu şamanların kendilerine ait özgün bir kıyafeti olmadı, törenleri koyu renkli elbiselerle yönettiler. Sadece *kutin* adındaki göğüs korseleri ve zaman zaman kullandıkları baş süslemeleri vardı, davulları olsa bile kullanmadılar.

Kamitirni şamanı seansın başında yarı çıplak kalacak şekilde soyundu, daha sonra üstünde oturduğu geyik derisini üzerine sarıp şarkı söylemeye başladı ve hayvan sesleri çıkarttı.

Şamanın bıçakla kendini kesmesi ya da parmak büyüklüğündeki bir kancayı derisinden geçirmesi seansın ikinci kısmını oluşturuyordu. Bundan sonra sorulan sorulara cevap verdi ve fala baktı. Bu şamanlarda davulun yerini alan asâ büyük öneme sahipti.

Üçüncü kategoride yer alan şamanları Tatipi-aloga olarak adlandırdılar. Bu tip şamanların faaliyetlerinden bölge insanları her zaman bir tür korkuyla bahsettiler; kötü bir sihir gücüne sahip olduklarını düşünüyorlardı. Yardımcı ruhları da bir tür zebaniydi (patchak). Bu şamanlar da kendilerine zarar vermeden vücutlarını delebiliyorlardı. İnsanlar bu şamanların fazladan bir kemiğinin olduğuna ve sihir güçlerinin sağ ellerinin başparmağında bulunduğuna inanıyorlardı (bu motife Moğollarda ve Buryatlarda da rastlanıyor).

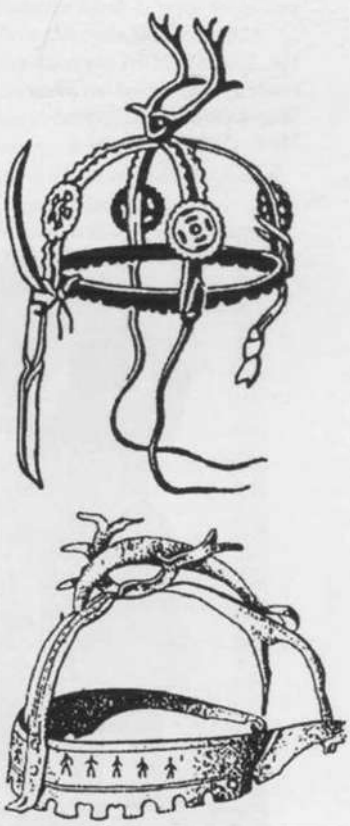

165. Selkup şaman tacı. Boyuzlar yardımcı hayvan ruhlarını sembolize eder.

166. Şamanların ayı bayramı vesilesiyle kullandıkları kayın ağacı kabuğundan yapılmış Mansı (Vogul) maskesi.

Obi-Ugor Halkları

Mansılar (Vogullar)

20. yüzyılın başında sayıları 8.000 civarında olan Mansılar, Fin-Ugor dil ailesinin Ugor koluna bağlılar. Daha önceleri Mansı adıyla anılıyorlardı. Ob'un sağ koluna bağlanan ırmakların etrafında yaşıyorlar. Bu kavme geç dönem etnografi çalışmalarında sıkça yer verildi (N. L. Gondatti, G. F. Miller). 19. yüzyılın başında iki Macar araştırmacı, Antal Reguly ve Bernát Munkácsi, Mansı bölgelerinde araştırmalar yaptılar; bu sayede folklora ilişkin zengin materyallere ulaşıp çok sayıda makale yazdılar. Mansı şamanizmiyle ilgilenen Fin araştırmacılardan A. Kannisto ve Rus araştırmacılardan V. N. Çerneçov, Z. P. Sokolova, I. N. Gemujev, A. M. Sagalayev ve N. İ. Novikova, Mansı şamanizmini çalışan ve geleneksel dünyaları hakkında araştırmalar yapan bilim adamları arasında önde gelen kişiler oldular.

Özellikle halk hikâyelerinde şamanlara ait pek çok bilgiye ulaşmak mümkün. Bu kaynaklarda Obi-Ugorlardaki şamanlık kurumunun 1930'lu yıllara gelindiğinde büyük zayıflama gösterdiğine tanıklık ediyoruz, her şeye rağmen aynı kaynaklar farklı tiplerdeki şamanların

167. Kayın ağacı kabuğundan yapılmış maskeli iki yüzlüler gravürü.

168. Kayın ağacı kabuğundan yapılmış maskeleriyle ayı oyununun oyuncuları.

169. Y şeklindeki tipik tutağıyla Mansı şaman davulu. Budapeşte Halkbilimi Müzesi Koleksiyonu'ndan.

Put Tanrıyı Çağıran Söz

Şamana tanrıdan üstüne dalgınlık çöker, put tanrıya şöyle seslenir:
"Ormanın cücesi geldin mi?
Dağın cücesi geldin mi?
Genç elli küçüğüm,
Genç ayaklı yeni doğanım,
Bir kuşunki gibi küçük kalbin!
Eğer onu kurtarırsan
Seni o zaman put tanrım kabul edeceğim
Ve seni tanrım diye ben çağıracağım!
Put tanrıcık Şamana seslenir:
Hayır, hayır!
Ormanda bir cüce olsam da
Her şeyi yapacak gücüm yok!
Dağda bir cüce olsam da
Her şeyi yapacak kudretim yok!
Numi Torum atama yalvarın!
Numi Sornyi babama yalvarın!
Boğanın kanlı kurban meydanını
Toynaklı boğa yemek kurban meydanını
Sorun!
Bir halatta yedi kan kurbanını
Oraya siz getirin!
Bir halatta altı kan kurbanını
Oraya siz getirin!
Böylece kızların ömrü uzar,
Oğlanların hayatı güzelleşir
Ayı yere indi...

varlıklarını sürdürdüklerini de kaydediyorlar. Z. P. Sokolova üç tip şamandan bahsediyor. Davulla tören yapan şaman, müzik aletleriyle ruh çağıran şaman ve halüsinasyona neden olan bir tür zehirli mantar (amanita muscaria) tüketen şaman.

Mansı dilinde şaman etimolojik açıdan büyücü anlamına gelen "nayt" demek. Munkácsi'ye göre Tanrı'ya kurban sunulması işini penege-kum denilen bir şaman gerçekleştirirdi. Bu tip şamanlar 19. yüzyılın ortasına kadar düzenli olarak gerçekleştirilen at kurban törenlerinde hem şarkılar söylüyorlar hem de kurban törenini yöneten rahip olarak faaliyet gösteriyorlardı.

Eskiden kalma kayıtlar oldukça ilginç bilgiler içeriyorlar, bunlara göre şamanlık kabiliyeti ve gücü özellikle hükümdar soyundan gelen kişiler arasında kalıtım yoluyla devam ediyordu, şaman kadınlar törenler sırasında her zaman saçlarını açıyorlardı; ayrıca Mansılar kötü huylu ve zararlı şamanları mutranxum adıyla farklı biçimde anıyordu. Şamanın hastanın içinden kötülüğü üflemesi hekimliğin en önemli aşamasıydı.

Hantılar (Ostyaklar)

Eskiden Ostyak adıyla anılan bu kavimler topluluğu, Mansılar gibi Obi-Ugor ailesinin bir başka kolu. Bugünkü nüfusları 22.000 civarında. Kazim ırmağı civarında konuşulan dilleri mümkün mertebe edebi özellikler göstermekte, bunda 20. yüzyılın sonlarında bilim adamları tarafından gerçekleştirilen folklorik çalışmaların da etkisi var (Örneğin N. V. Lukina, V. M. Kulemzin, Éva Schmidt). Yapılan bu araştırmaların ciddi selefleri de vardı. 18. yüzyılın başında G. Noviçkiy, Ostyaklar hakkında ayrıntılı çalışmalar yaptı, geleneksel hayat tarzlarını bütün motifleriyle ele aldı. Büyücüler hakkında da yazdı: "*El ve ayaklarını sıkıca bağladılar, karanlık bir kulübeye götürdüler, sonra etrafına oturup müzik çalmaya başladılar; bu arada niukulta-ku değişik hareketler yapmaya başladı; kendinden geçti, vücudunu kesti.*" Sağaltıcı ve ebe olarak faaliyet gösteren yisilta-ku şamanları hakkında da araştırmacılar benzer bilgiler veriyorlar. Hantılar şarkı sözlerini (arexta-ku) dile getirenleri şaman güçleriyle donatılmış kutsal insanlar olarak kabul ettiler.

Kurban Hayvanlarının Öldürülmesinden önce Hantı Duası

Yedi ışıklı Senge Tanrı!
Altı ışıklı Senge Tanrı!
Boynuzu büyüğü kurban ettim,
Ağzı büyüğü kurban ettim,
Kutsal iyi ağacın gövdesine koydum,
Yaşanası ömürle kutsa!
Yaşanası günlerle kutsa!
Kızlarıma uzun ömür ver!
Okuma yedi şans,
Yayıma yedi şans!

Ortak düşünceye göre yalnızca ruhlarla ilişkiye geçebilecek kişilerin uzun şarkılar söylemeye ve müzik aleti çalmaya gücü vardı. Aynı durum hastalık sırasında hastalıkla ilgili hikâyeler anlatıp çare bulması için çağrılan masalcılar (mant'e-ku) için de

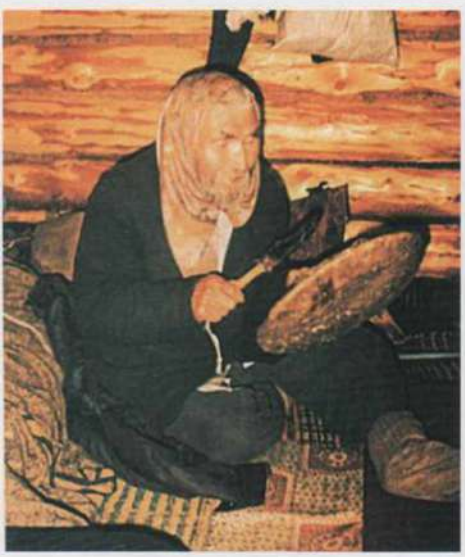

170. 1993 yılında, ölümünden kısa bir süre önce Macar araştırmacı İvan Sopoçin (1900-1993) Ostyak şamanlarının yanına gitmişti (Agneş Kereji fotoğrafı).

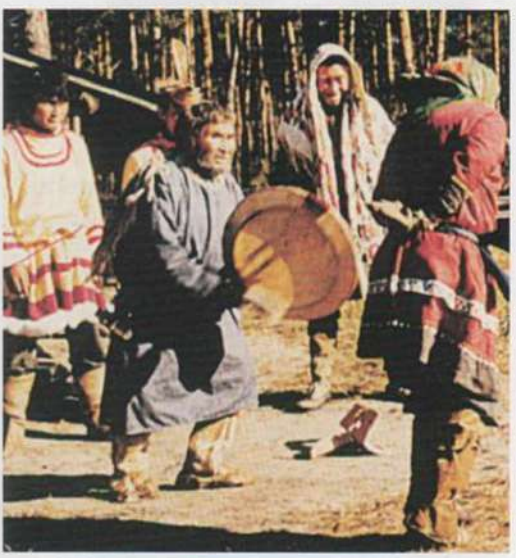

171. İvan Sopoçin, son meşhur Ostyak şamanlarından birinin 1985 yılında ayı bayramı hakkındaki film çekimi sırasında. Filmi Lennart Meri adlı yazar yönetmiştir.

172. Genç büyük şaman Mikail belki de aile geleneklerini devam ettirecek.

173. Sibirya şamanlarının kullandıkları "Amanita muscaria".

Kurban Hayvanının Öldürülmesinden Sonra

Sen istedin kanlı kurbanım
İşte gösterdim.
Keseyim artık öfkeni!
Kaşık dibine kan damlattım
Kaşık dibine kan serptim.
Yaşamak gerçek zamanları versin
Yedi ışıklı mükemmel Erkek Atamız!
Yedi ışıklı mükemmel Erkek Atamız!
Baş etiyle doldurulmuş
Kabıma çağırıyorum.
Göğüs etiyle doldurulmuş
Kabıma çağırıyorum.
Göl gibi büyük gözlerin
Kocaman büyük gözlerin

İşte baş etiyle dolu kabımız!
İşte göğüs etiyle dolu kabımız!
Mevsimlere kadar yaşatan dünyayı ver!
Günlerimizi çoğaltan dünyayı ver!
Kızlarımız demir köşeli evde yaşasın!
Oğullarımız demir köşeli evde yaşasın!
Kızlarımıza uzun ömür ver!
Oğullarımıza uzun ömür ver!
Ellerimiz ağrısız yaşasın!
Ayaklarımız ağrısız yaşasın!
Hastalık dünyası saldırırsa,
Hastalık dünyasının zehri
Evimiz-barkımızdan uzak dursun!
Cehennem dünyasının cehennem derdi
Evimiz-barkımızdan uzak dursun!
Şaman davulları ses verin!

geçerliydi. Şarkıcılar aynı zamanda fala da bakıyorlardı, başka bir deyişle şamanın fonksiyonlarıyla kendi özellikleri iç içe geçmişti. Halüsinasyona neden olan mantarlar yiyen (panhol-ku) şamanlar şarkılar söylerken ruhlarla bağlantıya geçiyorlardı. Kurban törenlerinde ruh çağıran ve Tanrılarla konuşan spesiyalist şamanlar (multa-ku "yalvaran insan") farklı bir grubu oluşturdu. Büyücü hekimlerin (çapomin-noy) ve kâhinlerin de (çirta-ku) farklı bir kategorisi oldu. Bütün bu kategoriler büyük bir ihtimalle şamanlar arasındaki iş bölümünü gösteriyor.

174. Kaç şamanı boyalı davuluyla.

Türk Boyları

Türkçe konuşan halklar hakkında yapılan araştırmalar Sibirya şamanizminin ve bunun motiflerinin anlaşılmasında önemli rol oynamakta. Bu bölümde büyüklü küçüklü boylar hakkında bilgi vereceğim ve birkaç tasvirle temsil ettikleri şamanlığın özgün hatlarını açıklamaya çalışacağım.

Coğrafi ilkeleri takip ederek ilk olarak Kuzeydoğu Sibirya Türklüğünün, (Yakutlar ve Dolganlar) daha sonra Güneydoğu Türklüğünün şamanları hakkında bilgi vereceğim. Altay ve Soyan Dağları civarında yaşayan boyların şamanlarını da kuzeyden güneye doğru açıklayacağım (Böylelikle Altay Türkleri arasında Tuba, Çalkandı, Kumandı, Altay Kiji, Telengit, Teleüt, Hakas, Şor, Sagay, Tuva ve Has {ya da Kaç} şamanlığını ele alacağım). Netice itibariyle Orta Asya Türklüğünün İslâm etkisine girmiş spritüel kültürünün bugüne kadar varlığını sürdüren şamanist ögeleri hakkında incelemelerimde ulaştığım sonuçları sunacağım. Kuşkusuz ki bu şekilde ele alınan bir çalışma Türklüğe ait şamanlığın anlaşılmasında yetersiz olacaktır. Anadolu ya da Kafkas Türklerinin düşünsel dünyalarında şamanizmin izleri kaldığı bilinmektedir; fakat ne yazık ki Türk şaman kültürünün bütün ögelerini ele almaya burada imkânım yok, eksik bilgiler daha sonra yazılacak yeni bir kitabın içeriğinde yer alacaktır.

175. Yeni davulun törene kabul edilmesi.

Kuzeydoğu Sibirya Türkleri

Yakutlar

Sayıları günümüzde 400.000'i bulan Yakutlar kendilerini Saha ismiyle anıyorlar. Mineral kaynaklarıyla inanılmaz derecede zengin olan Avrupa'ya yakın topraklarda dağınık olarak yaşamaktalar. Yüzyıllar boyunca süre gelen sömürü, şamanların sürgün edilmeleri, yöntemli şekilde idamları son yıllarda Yakutlar arasında bağımsızlık yönündeki eğilim ve arzuları güçlendirdi. Saha milletinin başka bir deyişle Saha Uranhay'ın (Büyük Uranhay) millî özelliklerini tekrar keşfetmesinde şamanların büyük rol oynadığını bilmekteyiz.

176. Yakut şamanı kış barınağı önünde.

177. Afanasey Fedorov kendi stüdyosunda şaman ustalığını öğretiyor.

178. Realist şaman tasviri. Tablo 20. yüzyıl başından kalmıştır. Şamanın yüzünde trans durumu görülmektedir.

179. Şaman pelerini arkasında ruh çağrılmasına yardım eden çok sayıda demir süsleme görülmektedir.

180. Ak şaman, sabahın ilk ışıklarında güneş teşekkürü duası sırasında süt saçıyor.

Yakut şamanizminin araştırılması 19. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemde güçlü ve gelenekçi bir yapıya dayanıyor (N. A. Vitaşevskiy, W. G. Şeroşiewşki, G. V. Ksenofontov, N. A. Alekseyev, M. Balzer). M. Jorniçkaya şamanların dansları hakkında bugün hala eşsizliğini koruyan bir çalışma yaptı. Eski kayıtlara göre birisi hasta olduğu zaman derhal şamanı çağırdılar.

Şamanın her zaman bir yardımcısı (kuturuksut) bulunuyordu, yardımcı derisinin gerilmesi ve daha iyi ses çıkarması için davulu sürekli ısıttı. Seans, kurallara göre akşam güneş batar batmaz başlardı. Ateş yerine kor kullanılır, şaman her zaman bunun önüne oturur, bu sırada demirden yapılmış çıngıraklarla dolu elbisesini şamanın üstüne atarlardı. Şaman bundan sonra davulunu alır ve üç kez uzun uzadıya esnerdi. Bu, yardımcı ruhları çağırmasının işaretiydi. Ardından davuluna hızlıca üç kez vurur ve uzun şarkısına geçerdi. Şaman önce çadırdan bütün ruhları kovup ailenin yardımcı ruhlarını kendi-

181. Yakut şamanının iki tarafa dansı (M. Jornyitskaya).

sine yardım etmeleri için çağırır, sonra (örneğin ocak yerinin ruhunu) kendi yardımcı ruhlarına şiirsel güzellikteki bir doğaçlamayla seslenirdi. Şaman üst dünyanın ruhlarına (abahi) seslendiğinde davulun tokmağını alın hizasına kadar kaldırır ve yukarı doğru bakardı. Böylece orada bulunanlara göğe yaptığı seyahati oynardı. Ritüel sırasında şaman, hastalığa neden olan ruhu yakalar ve hastanın ruhunu (kut) geri getirirdi. Kurban edilmesi gereken hayvan (örneğin inek) önceden bağlanmış olarak hazır tutulurdu. Kurban töreni yine şamanın yönetiminde daha sonra gerçekleştirildi. Özellikle bir topluluk için yapılan kurban törenlerini "ak şamanlar" (ayi oyuttara) yönetiyordu. Geleneğe göre onlar esrimiyordu, koruyucu ruhları da yoktu, bununla beraber tapınmanın ve duanın ustalarıydılar. Kurban törenleri sırasında iyiliğin çoğalması, insanların sağlığı ve kadınların doğurganlığı için tanrıya onlar yalvardılar. Yakutlar 20. yüzyılın sonlarında yıllar boyu süren yasaklamalardan sonra yaz ortasındaki ortak bayramlarını yeniden kutlamaya başladılar. Bundan sonra "Beyaz şamanlık" geleneği tekrar canlandı. Şamanlar Yakut millî kimliğinin uyanması ve gelişmesinde kesinlikle büyük rol oynadılar.

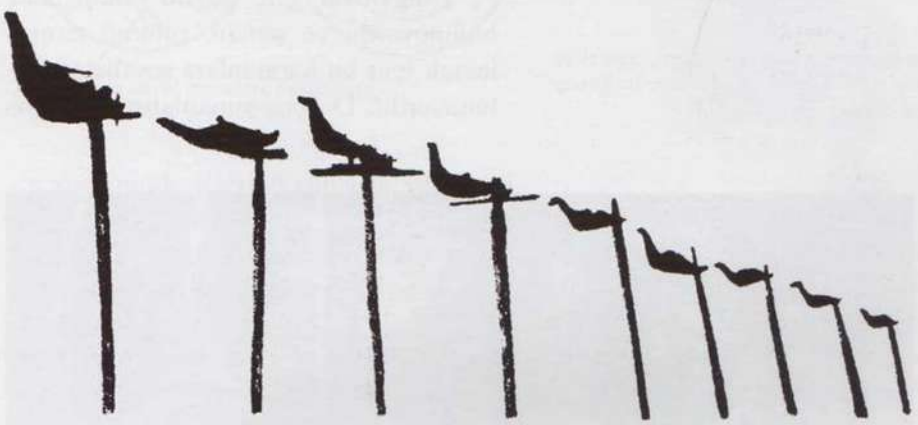

182. Tepelerinde duran kuşların şamanın yolculuğunda ona yardım ettiğine inanılan ve dokuz gök katını sembolize eden ağaçlar.

Dolganlar

Kuzeyde yaşayan azınlık millet. 1989'da gerçekleştirilen nüfus sayımlarına göre toplam sayıları 6.900. Dolganların bir kısmı Taymir Yarımadası'nda Nganasanların komşusu olarak yaşıyor (Dudinka kentinin yanında), az bir kısmı ise Saha Cumhuriyeti (Yakutistan) sınırındaki Anabirşk civarında bulunmakta. Dilleri Yakutçaya oldukça yakın, bu

183. Dolganların kuşlu ağacı bir sergide. Kuşların altında bulunan küçük ağaç parçacıkları şamanların üzerinde dinlendiği bulutları sembolize etmektedir.

184. Ölen bir Dolgan şamanın rozeti. Uzun sicim göğe giden yolu, yarım daire ayı, daire ise güneşi sembolize etmektedir.

nedenle bazı araştırmacılar Dolganların Yakutlara (kendi dillerinde Saha / Haha) bağlı bir kol olduğunu düşünüyorlar. Kuzeyde yaşayan Dolgan topluluklarının hayatlarını ve folklorlarını otuzlu yıllarda A. A. Popov, sonra B. O. Dolgih, yetmiş ve seksenli yıllarda ise İ. S. Gurviç ve G. N. Graçeva araştırdı. Onların sayesinde bu küçük kavmin şamanlığına dair pek çok bilgiye ulaşmış bulunuyoruz. 1900'lü yılların başında V. N. Vasilyev tarafından aktarılan verilere göre Dolgan şamanları uçlarında tahta kuşlar olan dokuz tahta direği at kılıyla birbirine bağlıyorlardı, bu yapı şamanın gökyüzüne uzanan yolunu simgeliyordu.

Dolganlara göre göğün dokuz katı bulunuyordu ve şaman, ruhunu temizlemek için bu katmanlara seyahatte bulunuyordu. Dolgan şamanlarının düşün-

184. Şaman hastayı tedai ediyor. Petersburg Dinler Tarihi Müzesi Koleksiyonu'ndan.

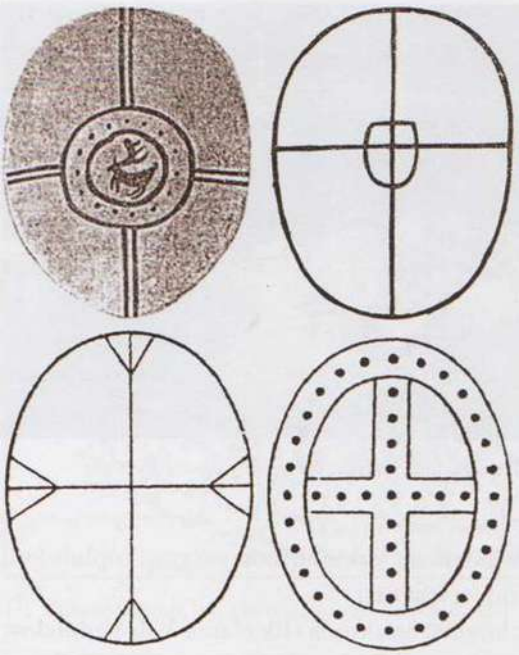

186. Dolgan davul resimleri. Petersburg Kıntkamera Koleksiyonundan

187. Saytan, ölmüş bir şamanın amblemi. Kutup tilkisi derisiyle süslenmiştir.

ce sisteminde içlerine ruhların yerleştiği ağaç parçalarının, taşların ve insan şekli verilmiş eşyaların yer tutması oldukça ilginçtir. Bunlar şamanı kötü ruhlardan koruyor ve avcılık sırasında ona şans veriyorlardı.

Güney Sibirya Türkleri

Kuzey Altay Boyları

Tuba, Çalkandı, Kumandin

Altay Dağları'nın kuzey kısmında yaşayan bu üç küçük kavmin nüfuslarının 5.000'i ancak bulması nedeniyle dilleri ortadan kalkmak üzere. En son 2002'de yapılan nüfus sayımlarına göre *Tuba* ya da *Kara Tatar* halkının nüfusu 1600 kişiyi biraz geçiyordu. Çalkandı ya da diğer adıyla *Lebegi Tatarları*nın sayısı 1000, *Kumandin*lerin sayısı 3000 civarındaydı. Ayrıca Altay bölgesine bağlı Biysk civarında ve Kemerovo Eyaleti'nde yaşayan 2.000 kişilik bir topluluk daha mevcut.

1914'te Fin araştırmacı J. Granö bu bölgelerde incelemelerde bulundu, içlerinde Çalkandılı bir şamanın şarkı da söylediği ilginç fotoğraflar hazırla-

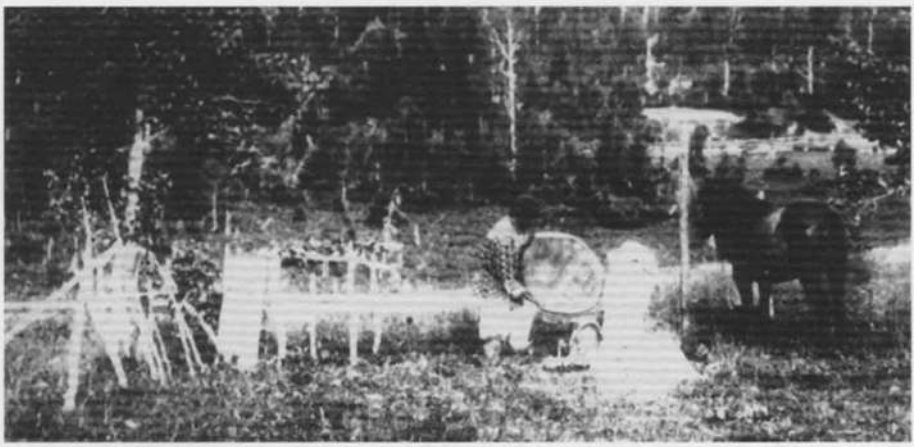

188. At kurbanı (Fotoğraf Vilmos Diöszegi Albümü'nden). Kara at, Yer anasına sunulmak üzere kurban ediliyor.

dı. İsveçli bir araştırmacı ise Lebegi ırmağı yakınlarında yaşayan topluluğun "Lebegi Kuğu" Tatarları olduklarını tespit etti.

Kumandin Kavmi'nin bereket büyüsü hakkında (İlk olarak V. I. Verbitskiy, daha sonra D. Zelenin bu konuda birer makale hazırladı; ayrıca F. A. Satlayev ve Vilmos Diószegi konuyla ilgili araştırmalarda bulundular) ilginç sonuçlar veren incelemeler gerçekleştirildi. Şaman, en ulu Tanrı Ülgen'e kurbanıyla ilgili erotik içeriğe sahip figürler sergiliyordu. Bu ritüelin başrol oyuncusu devasa penisiyle başta kadınlar olmak üzere orada bulunanları korkutan Koca Kaan idi.

189. Tuva şamanı yayla fala bakıyor.

190. Çalkandı şamanı trans halinde şarkı söylüyor.

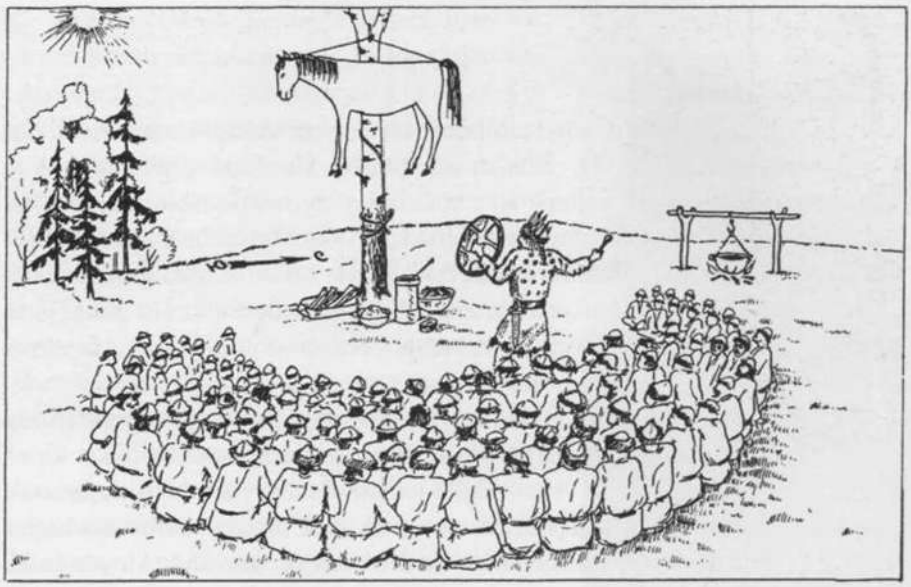

191. Kumandinlerde boy atalarına sunulmuş at kurbanı.

Koca Kaan'ı canlandıran kişi beyaz bir elbise giyiyordu ve yüzünde kayın ağacının kabuğundan maske bulunuyordu. Bu ritüel sadece antropolojik açıdan Ural kültürüne bağlı olan Kuzey Altay milletlerinde görülmekte. Vilmos Diószegi buradan yola çıkarak bereketle ilişkilendirilen büyük erkek cinsel organı ve erotik şarkı motifinin Obi-Ugorlarla (Mansık ve Hantık) olan kültürel etkileşim sonucunda ortaya çıktığını söylüyor.

Kuzey Altaylıların yaşam tarzı Obi-Ugorla benzer olarak avcılık kültürüne dayanıyordu. Şamanları renkli kaftan giyinmiyor, sadece beyaz renkli basit bir keten elbiseyle ve başlıkla törenleri gerçekleştiriyorlardı. Altaylılarda hayvanların kurban edilmesi büyük önem taşıyordu. Şamanlar özellikle hayvan sürülerinin telef olması durumunda, salgınlar zamanında ve avcılık dönemlerinde hayvan kurban etti. Bu gelenek 20. yüzyılın başına kadar kesintisiz olarak sürdü. Fala bakmak şamanın işiydi. Gaipten verdiği haberler için çeşitli yöntemler kullanıyordu. Gyarinci kuzunun kürek kemiğini yakarak fala bakıyorlardı. Tölgöçi küçük bir okla, Kol-köröçi el ile gaipten haber verirdi. Gadaçi hava durumuyla ilgili bilgiler alıyordu. Sıraladığımız son şamanlar diğer şamanlara göre daha az saygınlığa sahiptiler; fakat şamanın uzakta bulunması durumunda törenlerin gerçekleştirilmesi bu şamanların göreviydi. Altay Türk folkloru şamanlara ilişkin geniş çaplı öykü hazinesine sahip. Bunlarda şamanların birbirleriyle olan savaşlarından kendinden daha güçlü bir şamanın kıyafetini giymenin ölüme neden olduğuna kadar pek çok öykü bulunuyor.

Güney Altay Boyları

Altay Kiji, Telengit

Altay Kiji (kiji = insan) adıyla bilinen bu kavim Altay Cumhuriyeti'nin batı kısımlarında (Kau-Oz, Kök-su-oz, Budoy kentleri) yaşıyorlar. Altay Cumhuriyeti'nin doğu kısmında ise 2002 nüfus sayımında toplamları 65.000 kişiye ulaşan Telengitler bulunmakta. Ruslar, Altay Dağları'nın kuzey ve güney kısmında yaşayan milletleri "Altayek" adıyla ortak bir çatı altında sınıflandırıyorlar. Altay Cumhuriyeti'nin ana dilinin temelleri ülkenin güneyinde hüküm süren diyalektlerde yatıyor, bununla beraber ana dilini konuşan nüfus genel nüfusun yalnızca üçte birini oluşturuyor.

Telengitler belirttiğimiz gibi Altay Cumhuriyeti'nin doğu topraklarında yaşamaktalar. Yapılan tespitlere göre kültürlerinde Kara şamanlık (Kara Kam) hâlâ önemli bir yere sahip. Altay Kijileri arasında 19. yüzyıldan başlayarak çeşitli İsevî hareketler ortaya çıktı, bunların etkisiyle ortadan kalkmaya başlayan Kara şamanlığın yerini ritüellerinde esrimenin yer almadığı Ak şamanlık (Ok Kam) almaya başladı.

192. "Altay kiji" şamanlarından eski bir fotoğraf.

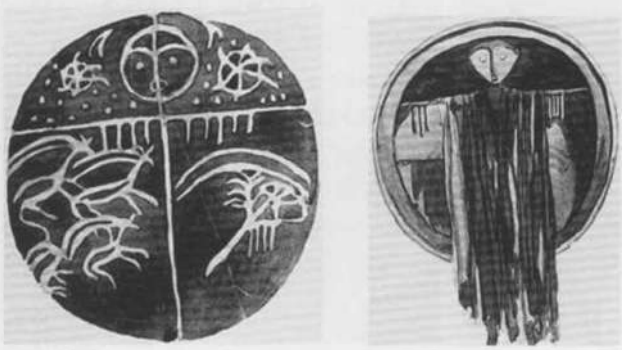

193. Davul-ruh iyelerinin tasvirleriyle "Altay kiji" davulunun resmi.

1909'da Tomsk kentinde Sibiryalılara ve şaman kültürüne büyük ilgi duyan araştırmacılar için bir tanıtım gerçekleştirildi; Altay Kiji kökenli olduğu düşünülen bir şamanın elbisesi ve kıyafetleri sergilendi. Bölgeye ait şaman kültürünün araştırılması için oldukça önem taşıyan bu olay yerel basında da yer aldı (bkz. Znamenski 2005). Gazete yayınladığı makalede Tomsk Üniversitesi Müzesi'nin fotoğraf arşivinde rastladığım resimlere de yer verdi. *Mampi* şamanının gösterisi, şarkısı ve davulunu çalışı, spritüel yenilenme imkânını yerel folklorda ve mitlerde arayan Rus entelektüelleri arasında büyük etki yaratmıştı. Bu araştırmacılar arasında muhteşem doğu araştırmacısı G. N. Potanin ve pek çok resminde Altay şamanlarının faaliyetlerini ölümsüzleştiren ressam Grigorij Csorosz Csurkin de bulunuyordu.

194. Tomsk'ta Mampi şamanı sunum sırasında, 1999.

Telengit (Teleüt)

Kemerovo civarındaki köylerde yaşayan ve Altay Türklüğünün üçüncü grubunu oluşturan bu kavmin toplamı 2002 nüfus sayımına göre 2658 kişiyi ancak buluyor. Konuyla ilgili temel Rus kaynaklarında ana dillerinin adı Teleüt olarak kaydediliyor. W. Radloff ve daha sonraları 1910 ve 1912'de Altaylar'da araştırmalar yapan ve 1924'te Telengitler hakkında bir kitap yayınlayan A. V. Anohin (1869-1931) bu kavmin bilim dünyası tarafından ele alınması konusunda önemli rol oynadı. Daha sonraları N. P. Direnkova, Teleüt şamanizmi ve konuyla ilgili şimdiye kadar yayınlanmamış davul resimleri hakkında çalışmalar gerçekleştirdi. Göze çarpan en son araştırma Anohin'in yayınlanmamış eserinin tanıtımıyla uğraşan D. A. Fünk tarafından gerçekleştirildi. Fünk, Teleütler arasında yaptığı incelemeler neticesinde bu kavmin 20. yüzyıl başında Rus Ortodoksluğunun ağır etkisi al-

195. Teleüt kadın şaman. Davulda at üstünde oturan ve üst Tanrı'ya yolculuk yapan kılıçlı şekiller -şamanın kendisi- belirgindir. Göksel cisimler, şaman kitabı da görülmektedir.

Şaman Davulunun Takdisi

Şükran, şükran, şükran
Beyaz göğe, ateşe şükran
Göğün efendisinin saf hayrı
Altı hörgüçlü kar renkli atım
Altı gözlü tekir kaplanım
Otuz başlı ateş ana
Kırk başlı bakire ana
Çiği aş eden
Donmuşu çözen
Yeşil alevle coşku veren
Yeşil hışırdayan kaftanlı
Kızıl alevle coşku veren
Kızıl hışırdayan kaftanlı
Yedi tepeden inen
Yedi dansı oynayan
Yedi alımlı oyunlu
Dokuz tepeden inen
Dokuz alımlı oyunlu
Üçlü alevin anası, ki o sensin
Örgülü inci dallı boynuzun
Taştan ocağı tutan
Külden yastıklı
Alevin yanında sallanan
Eğik kamış kulaklı
Otuz başlı ateş ana
Kesik kamış kulaklı
Kırk başlı bakire ana
Herşeyden saf Oymok
Herşeyden çok bilen Oymok
Kayrakan.
Gözümüz kötüyü görmesin
Kalbimiz kötüyü bilmesin
Beyaz ateşi tutarak gel!
Mavi alevi püskürterek gel!
Babamız ol, dön!
Anamız ol, dön!
Şaman davulları ses verin...

196. Teleüt kadın şaman. Davulda at üstünde oturan ve üst Tanrı'ya yolculuk yapan kılıçlı şekiller -şamanın kendisi- belirgindir. Göksel cisimler, şaman kitabı da görülmektedir.

tına girdiğini tespit etti. Son Teleüt şamanlarının sürülmesi ve ateist dünya görüşü Teleütlerin geleneksel dünya görüşlerinde büyük bozulmalara neden oldu. Buna rağmen yakın geçmişe kadar Teleüt şamanizmiyle ilgili öyküler toplanabilmişti (Bationova 1995). Teleütlerde, faaliyet alanı başka kavimlerdeki şaman kültürüyle benzerlik gösteren dini uzmanlar bulunmaktaydı. Fakat burada farklı görevleri farklı şamanların gerçekleştirdiğini de gözden kaçırmamak gerekiyor. Teleütler gelecekten haber veren şamanları *tölgöçi*, ruhlarla konuşan şamanları *körmökçi*, hekim şamanları *emçi*, yağmur getiren şamanları *yadaçi* ve her şeyi bilen şamanları *pileçi* olarak andılar. Kuşkusuz ki halk kültüründe bu şamanlar birbirinin düşmanıydı.

A. V. Anohin'in yazdığına göre genç şaman adaylarının ustalık, bilgi ve güç için öncelikle gökyüzüne seyahat etmeleri gerekiyordu. Şaman adayları göğün yedinci katında "göğün karısıyla" karşılaşıyordu (Adaylar bu sırada göğün dokuz bakiresiyle, yüce tanrı Ülgen'in kızlarıyla da karşılaşmakta; bütün bu aşamalar şaman davulunda resmediliyor.). Göğün karısı yerden gelen bu kahramanı yediriyor ve onu gökte tutmaya çalışıyordu. Genç şaman bu sırada

197. A. V. Anohin Koleksiyonu'ndan zengin bir şekilde resimlenmiş Teleüt şaman davulu. Güneş, ay ve Venüs sembolleri yanında şamanın kabilesinin hayat ruhu "bura"da görülmektedir. Sık sık at şeklinde gösterilmektedir.

198. Açık bir şekilde üst ve alt dünyanın ayrıldığı iki Teleüt şaman davulu.

bazı sınavlardan da geçiyordu, örneğin köz yemesi ya da bir köylüye dönüşmesi gerekiyordu. Bundan sonra şaman adayı dünyaya iniyordu, bu durum kişinin yeniden dünyaya gelişi olarak algılanmaktaydı. Sümer *Gılgamış Destanı*'nda da olan bu motifin kökenleri oldukça eskiye dayanmakta.

Altaylıların gece karanlığında bir ateşin zayıf ışığı etrafında gerçekleştirdikleri şaman törenleri oldukça uzun sürüyor; birkaç saati buluyordu. Bu sırada şaman (kam) diğer dünyalara yaptığı seyahatini danslarıyla betimledi ve olayları şiirsel bir üslupla dile getirdi.

Hakaslar (Abakan Tatarları)

Nüfusları bugün 75.000'i bulan Hakaslar, Güney Sibirya Türklüğüne bağlı bir boy. Oldukça verimli topraklara ve iklime sahip Sayan ve Altay Dağları'nın ortasında kalan Minusinski Havzası'nda yaşıyorlar. Büyük küçük pek çok boylar grubu Hakas Türklüğünün parçalarını oluşturuyorlar. Nüfusları

199. İnsanların kurban törenleri için gittikleri iki kutsal taş kurgan vadisinin başında

200. Kaç davulu resmi. Minusinsk Müzesi Koleksiyonu'nda.

201. Zengin bir şekilde süslenmiş Hakas davulu dünyanın katlarına göre de bölünmüştür. Üst dünyada akla boyanmış (göksel) varlıklar (yardımcı kuş, kartal, güneş, yıldızlar ve tepesinde kuş bulunan şaman ağacı). At şekilleri ise şamanın atalarının ruhudur (töstori).

202. Hakas şaman başlığı (Ankara Etnografya Müzesi. Nereden hediye edildiği belli değildir).

14.000'i bulan Keremovo Eyaleti'nde yaşayan Şor Türkleri, Hakasya'nın güney kısmında yaşayan Sagaylar, Koyballar, Beltirler, kuzeyde yaşayan Hadç Türkleri (ya da Kaç Türkleri, Rusçada Kaçiri olarak söyleniyor). Araştırmacılar Çulım ırmağı kıyılarında yaşayan ve Çulım Türkleri olarak da bilinen Üs Kijileri, Hakas Türklüğünden ayrı tutmaktalar. Hakas adlandırması ise Kırgız kökenli Hakas kelimesinin Çince söylenişinin Ruslar tarafından devralınarak zamanla Rusçada uğradığı değişiklikten kaynaklanıyor. Abakan Tatarları, Hakas nüfusunun onda birini oluşturuyorlar, dolayısıyla atalarının topraklarında azınlık durumundalar. 1990'lardan itibaren millî bilinç Hakaslar arasında yükselişe geçti (Hakas filozof ve folklorist L. Ansiganova bu konuda çalışıyor).

Yaklaşık son on beş yılda Hakas şamanlığının en önemli felsefi temellerini bilim adamları mercek altına aldılar. Bu bağlamda en önemli ve ilk gelişme Geleneksel Hakas Din (şamanizm) Derneği'nin kurulması oldu. Dernek bugün de şamanların desteğiyle büyük yaz bayramları düzenliyor. Bu fırsatla farklı Türk boyları bir araya geliyorlar, Tanrı'ya kurbanlar sunuyorlar ve Hakas

203. Kaç şaman kadın süslü davuluyla. Davulda alt ve üst dünya bölümleri çizgilerle ayrılmıştır.

kavminin geleceği için yalvarıyorlar. Farklı kutsal mekânlarda göğe kurbanlar sunuyorlar (tegir ta). Bu bayram aynı zamanda atalara saygı anlamında; Hakaslar geleneklerde saklı değerleri canlı tutmaya çalışıyorlar.

Eski kaynaklarda Hakas Türklerini Abakan steplerinde yaşadıklarından Abakan Tatarları olarak kaydettilerse de onlar için özellikle Baraba Türkleri tanımlamasıyla da karşılaşıyoruz. 18. yüzyılın başından itibaren seyahatnamelerde Hakaslar hakkında bilgilere rastlanmakta (D. G. Messerschmidt). Tabii daha sonra gerçekleştirilen araştırmalarda da Hakas Türklerine büyük ilgi gösterildi (Macar araştırmacı Vilmos, Diószegi Hakas şamanizmi hakkında; ama özellikle Hakas şaman davullarında kullanılan resimler hakkında bir monografi hazırladı). Hakaslar kam tarafından yönetilen ve at kurban edilen yaz ortasındaki (temmuz) ortak bayramlarını düzenli olarak gerçekleştirdiler. Bu törenlerin gerçekleştirilmesi için şamanlara (örneğin kurban edilen kuzuların derisiyle) bedel ödenmesi gerektiğini anlatan bazı kayıtlar bulunmakta. Şamanlar millî ritüellerin koruyucularıydı ve geleneklerin devamını sağlıyorlardı. Genç şamanların ve şaman kadınların atalarının törenlerini devam ettirmesiyle 20. yüzyılın başlarında Hakas şamanlığı tekrar güçlenmeye başladı.

Şorlar

Barnaul civarında yaşayan ve Hakas Türklüğüne bağlı bir kol olan Şorların nüfusu 1989'da yapılan sayımlara göre 14.000 kişi. Şorlar, şaman kudretinin pek çoklarının elde etmesinin mümkün olduğu doğaüstü bir güç olduğuna derinden inanıyorlar. Buna bağlı olarak Şorlarda her büyük ailenin etki alanı kısıtlı bir şamanı oldu. Kamın yardımına zor doğumlar, av için

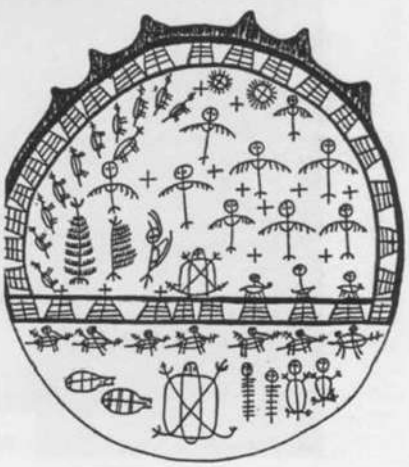

204. Üst ve alt dünyanın ayrılışının iyi bir şekilde görüldüğü Şor davulu resmi

205. 1930'lu yılların başında Şor şamanı.

206. Şeni şaman davulunun törenle kabulü.

207. Şor kadın şaman çok büyük olan davuluyla.

208. Davulda alt dünyada şaman ağacı baş aşağı şekilde tasvir edilmiştir. Orada alt dünyanın büyük kurbağası da görülmektedir.

209. Şor şaman davulu. Dünya ağacı bu sefer yer göbeğini sembolize eden tepede büyümektedir, tepesinde güneş sembolü vardır.

şans dilenmesi ve hekimlik gibi çok özel durumlarda ihtiyaçları oldu. Bu tip seanslarda Tanrı'ya bir kurbanın sunulması büyük önem taşıyordu. Hayvanı kam öldürüyor ve bir kısmını kendine ayırdıktan sonra kurban etini dağıtıyordu. 20. yüzyılın otuzlu yıllarında Şor şamanları kendilerine özgü başlıklarını giymeyi bıraktılar, başlarını sadece bir türbanla bağlamayı yeğliyorlardı; dış görünüşün değil ritüellerin gerçekleştirmesine önem verdikleri düşünülüyor.

210. S. D. Maynagaşev'in cam levhaya hazırladığı fotoğraf (1914).

Sagaylar

Sagaylar sayıları ancak yüzü bulan küçük bir Türk grubu. Şans eseri kendi milletinin alışkanlık dünyasıyla ilgilenen 20. yüzyılın başında yaşamış entelektüel S. D. Maynagaşev, 1914'te Sagaylar arasında araştırmalar yaptı. Tören sırasında at kurban eden ve akşam vakti yerde oturarak esrik hale geçen bir Sagay şamanı ve şaman töreninin vazgeçilmez ögesi olan bir odanın içine kurulan şaman ağacı hakkında mükemmel fotoğraflar hazırladı (Bu fotoğraflar St. Petersburg'daki Kunstkamera Koleksiyonu'nda bulunuyorlar). Sagay şaman efsanelerinin en sık karşılaşılan ögeleri koruyucu-yardımcı şamanlar arasında süre gelen savaştır. Mücadeleler öküz ya

211. Sagay şamanı Even kapısından ruhları çağırıyor.

212. Şamanın idaresiyle kurbanlık hayvanı dolaştırıyorlar ve kurban ağacına bağlıyorlar.

da at tipli şaman yardımcıları arasında kendini gösteriyor, savaşın sonu aynı zamanda şamanlar arasındaki hiyerarşiyi de belirliyor.

Tuvalar

Güney Sibirya Türklüğünün dördüncü grubu (adlarının kendi dillerindeki söylenişi Tıba, bununla beraber kaynaklar Soyot, Soyon ya da Uryan-hay isimleriyle de onları anıyorlar). Nüfusu 240000'i bulan Rusya Federasyonu'na bağlı Tuva Cumhuriyeti'nde yaşıyorlar, ülkenin Sibirya'nın güneyinden Moğolistan'a sınırı bulunmakta. 4500 kişilik bir Tuva nüfusu da Toju Eyaleti'nde mevcudiyetini sürdürüyor (bu grubu Rusçada Todjiyeç olarak adlandırıyorlar), geyik ekonomilerinin temelini oluşturuyor. Bugün 300.000'i bulan nüfusun üçte ikisi Tuva Türkü ya da eski bir kavmin Türkçe konuşan uzantısı. Bazı tarihi kayıtlara göre Hunların ya da Cengiz Han'ın oğullarından birinin soyundan geliyorlar.

213. Sovot şamanı 1900'lü yılların başında çekilmiş bir fotoğrafta.

17. yüzyılın sonunda Lamaizm Tuva'ya ulaşmıştı, üç yüz yıl süren varlığına rağmen yeni din eski şamanizmi ortadan kaldırmayı başaramadı. Bununla beraber iki din sisteminin birbirlerini etkilemeleri dikkat çekiciydi; bir şamanın aynı zaman da lama olması nadir görülen olaylardan biri değildi. Bu nedenle günümüz Tuva şamanlığında lama ritüellerine rastlanabiliyor. 1931'deki nüfus sayımına göre Tuva'da 725 aktif şaman bulunmaktaydı, (bu, her yirmi aileye bir şamanın düştüğü anlamına geliyor) lamaların sayısı da şamanlarınkine yakındı. Bundan sonra dinî baskılar Tuva Türkleri üzerinde ağırlığını gösterdi. Şamanları ve lamaları ya sürgün ya hapis ya da idam ettiler; lama ibadethanelerini yıktılar. Hapse atılmış şamanlardan biriyle benim de bir görüşmem oldu.

Tuva şamanlığını pek çok araştırmacı ayrıntılı olarak inceledi, bu sayede özellikle Rusça ve İngilizce olarak yayınlanmış pek çok eser meraklılarını beklemekte. Ellili yıllarda özellikle S. I. Vajnstein, V.

214. Tuva şamanı kartal tüyleriyle süslenmiş başlığıyla.

215. Genç kadın, genç bir şaman önünde fal ve tedaviyi bekliyor. Fotoğraf 1995 yılında şamanın tedavisinin doruk noktasında çekilmiştir.

216. "Kızıl Şehir Müzesi" Koleksiyonu'nda üç başlı şaman davulu.

P. Dyakonova ve Vilmos Diószegi ve yetmişli yıllarda pek çok makale ve kitap yazan M. B. Kenin Lopsan, Tuva şamanlığı hakkında önemli araştırmalar gerçekleştirdi. Kendisi de Tuva kökenli olan M. B. Kenin Kopsan'ın büyük annesi ünlü bir kadın şaman idi, böylelikle araştırmacı zengin bilgi kaynaklarına ulaşma imkânı yakaladı.

Tuva şamanları belli özelliklere göre birbirlerinden ayrılıyorlardı: 1. Soylarının eski şamanlardan geldiğini düşünen şamanlar 2. Kendilerinin toprak ve su ruhlarından geldiklerini düşünen şamanlar; 3. Kökenlerini gökten aldıklarını düşünen şamanlar (dir uktug ham); 4. Albıs adındaki kötü varlıktan geldiklerini düşünen şamanlar; 5. Kökenlerini Aza adındaki kötü varlığa dayandıran şamanlar.

217. Yelena Monguş, hastanın etrafında davul çalıp, şarkı söylerken.

218. Şizep Monguş trans halinde (Vilmos Diószegi fotoğrafı).

Tuva şamanlarının en önemli görevi kurban törenlerinin gerçekleştirilmesi oldu, bunu hekimlik ve fal takip etti.

Onların kendilerine has başka özellikleri de bulunuyordu. Buna göre sadece metal aynayla (küzüngü) çalışabilen bir şaman vardı. Yalnızca çok güçlü şamanlar akşam vakti davulla ve kaftanla tören yapmaya cesaret edebilirlerdi. Tören sırasında tayak adı verilen bir asâ kullanılıyordu. Üç başlı bu şaman asâsı şaman adayları arasında erişilmesi gereken ve büyük saygı duyulan bir nesneydi. Bu asâlar kurban edilecek hayvanın üzerinde kullanılan bez parçalarıyla süslenirdi. Yeni şamanlar önceleri sadece asâ kullanabiliyorlardı, davul kullanabilmeleri için en az birkaç yılın geçmesi gerekiyordu. Şamanlar davul kullanma hakkını elde ettikten sonra da asâlarını muhafaza etmeye devam ettiler. Hayatları boyunca sadece asâ kullanan şamanlar hakkında da bilgi sahibiyiz, bu şamanları küçük şaman anlamına gelen *biçe ham* olarak adlandırdılar.

Komünizm, yıllar boyunca şamanları ortadan kaldırmaya çalıştıysa da 1993'te Tuva dilinde şaman davulu anlamına gelen *düngür* adındaki şaman örgütlenmesinin oluşmasıyla Tuva şamanlığı yükselişe geçti, bugün artık başkent Kızıl'da pek çok sağaltmada merkezleri var. Vilmos Diószegi, Tuva şamanlığının sonunun geleceğine dair fala bakmış ve pek çokları bu fikri desteklemişti. Günümüzde ise pek çok şaman derneğinin kuruluşuna tanık oluyoruz. Üstelik küçük taşra kentlerinde başta hekimlik faaliyetleri olmak

Yelena Monguş Şarkısı

Merhametli olun!
Öte dünyadaki dağlarım,
Hayır işleyen dağlarım
Öte dünyanın ödülü
Yüceltin beni!
İnancımız için söyleğimiz
İnanç olsun!
Kötü şans bizden ırak olsun!
İnanç olan
İnanç olsun
Süt gibi temiz olsun
Zahmetlerimizin sonucu olsun
Merhametli olun dağlarım!
İyi şans getirin!
Kötü bizden ırak olsun
Zahmetlerimizin sonucu olsun
Merhametli olun dağlarım!
İyi şans getirin!
(Zorlukların) üstesinden geliriz
Mutluluk getirin!
Geride kalan günlerim, aylarım
Dağlarım
Yüceltin beni!
Öte dünyanın ödülü
Merhametli olun!
Kaynak sulu dağlarım
Merhametli tanrılarım
Keder bizden ırak olsun!
Merhametli olun dağlarım!
Mutluluk verin!
Çiçekler açsın
Bastığım topraklarda!
Merhametli olun
Dert, keder kalmasın
Mutluluk baki olsun!
İyilik sever dağlarım
Zahmetlerimizin sonucu olsun
Merhametli olun dağlarım!
Mutluluk baki olsun!
Yüceltin
Ardıç ile tütsüleyin!
Zahmetlerimizin sonucu olsun!

Derleyen: Mihály Hoppál

219. Kaburga kemiklerinin apliklerle gösterildiği şaman pelerini.

üzere diğer pek çok konuda düzenli olarak törenler düzenleyen şamanlara ve şaman kadınlara rastlıyoruz.

Bu olumlu gelişmede bölgeyi ziyaret eden turistler için şaman törenlerinin büyük ilgi görmesi de etkili oldu. 1996'da Kızıl'da bir film hazırladık, böylece pek çok yerel şamanı (ham) ölümsüzleştirmek mümkün oldu. Metal aynayla (küzüngü), şahin ya da ayı pençesi (adigeren) ile ya da basit bir kamçıyla ve kızıla boyanmış büyük davulla şamanlar hekimlik yaptılar. İçlerinden birisi tören sırasında yardımları için dağın ruhlarına başvurdu, şarkısını söylerken her ikinci sesten sonra oy diye bağırdı.

220. Tulayev Karagas şamanı davuluyla, 1927.

221. Tulayev Karagas şamanı davulu.

Tofalar

Rus araştırmacılar İrkutsk civarında yaşayan ve Tofa ya da Karagas adıyla bilinen (eski boy adları Karahas) Tuvaları ayrı bir boy olarak nitelendirmişlerdi. 1958 temmuzunda Vilmos Diószegi, Tofa Türkleri arasında araştırmalarda bulundu. 1968 yılında bu konuyla ilgili olarak Macar dilindeki *Néprajzi Gyűjtőúton* adlı kitabını yayınladı. Macar araştırmacı araştırmalarını sürdürürken Tofa Türklerinin sayıları 500'ü ancak buluyordu. Münih Völkerkunde Museum Koleksiyonu'nda insan kemik yapısını resmeden süsün dikkat çektiği Tulayev şaman davulu ve kıyafeti bulunmakta.

222. Tulayev elbisesisinin parmak kalınlığında çok sayıda yılan bulunan arkası.

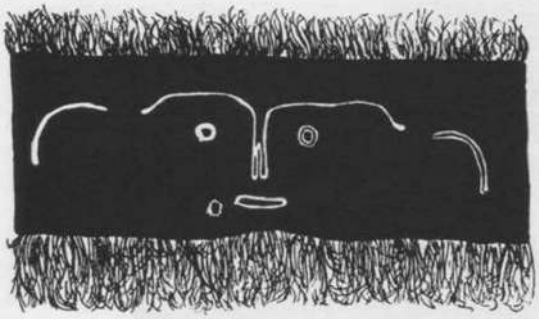

223. Tofa şamanının baş bandı

224. Tofa şaman mezarının 20. yüzyıl başında çekilmiş bir fotoğrafında Hıristiyanlık tesiri görülüyor.

225. Tofa (Karagas) kadın şaman davul çalıyor.

226. Mişkal şaman kadın.

Orta Asya Türkleri

Özbekler

Türkistanlı Orta Asya Türk milletleri arasında yirmi milyonluk nüfusuyla en kalabalık grubu Özbekler oluşturuyor. Rusçanın etkisiyle Macarcada bu millet Üzbig adıyla anılmakta. Özbekler sadece bağımsız Özbek Cumhuriyeti'nde değil aynı zamanda Afganistan'da (iki buçuk milyon), Tacikistan'da (bir milyon), Kırgızistan'da (yedi yüz bin), Kazakistan'da (üç yüz elli bin), Türkmenistan'da (iki yüz elli bin), Rusya'da ve Çin'de yaşıyorlar. Aral Gölü'nün kuzey kısmında yaşayan Kıpçak Türkleri, Özbek olarak adlandırılıyordu. Bu adı daha

227. Nobat Özbek şaman kadın 1979 yılında ruh çağırma şarkısına davulla eşlik ediyor.

sonraları Orta Asya'ya yerleşip Türkleşen İran kökenli Sartlar için kullanmaya başladılar.

İslâm'ın yüzyıllar boyunca şamanlığın hatıralarını ortadan kaldırmak için güttüğü çaba neticesinde bu inanç sistemine ait tarihi kalıntıların izinin sürülmesi oldukça zor bir hal aldı. Bununla beraber Özbekler de dahil olmak üzere Türk boyları pagan inanç ritüellerini kısmen de olsa yaşatmayı başardılar. İslâm öncesi dönemin araştırılması konusunda G. P. Snyesarev ve V. N. Basilov göze çarpan çalışmalar gerçekleştirdi. Basilov on yıllar boyunca Fergana Vadisi'nde yaşayan Özbekler arasındaki şaman (baksı) geleneklerini ele aldı. Ritüel transseksüelizm, Özbek şamanlığının göze çarpan özelliklerinden birisiydi. Başka bir deyişle törenlerde kadın kıyafeti kullanan erkek şaman hekimler vardı. Şamanları bu görev için ruhlar (pari) seçti, Özbek şamanları seans sırasında kendilerine yardım etsinler diye davul ça-

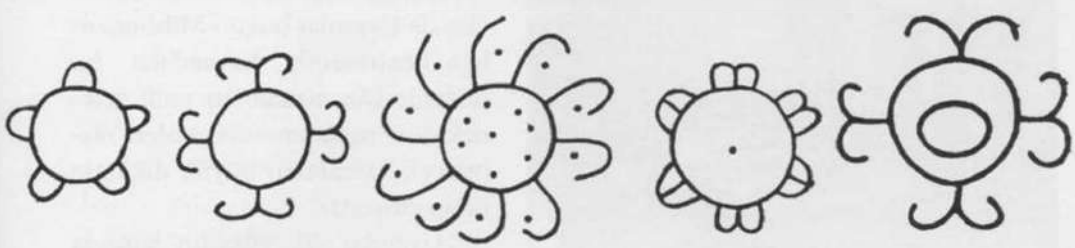

228. Özbek şaman davulunda kötülüğü uzakta tutan güneş sembolleri.

229. Nobat şaman kadın trans halinde şarkı söylüyor.

larak bu ruhları çağırdı. Davulun iç kısmına güneş resmi çiziyorlardı, güneş resmi âdeta Özbek şamanlarının bir sembolü haline gelmişti.

Özbek kadın şamanlar bebeklerin doğumu sırasında yardımcı ve koruyucu göğün büyük annesini (mama), mitsel ebeyi çağırdılar. Orta Asya Türklerinde şamanizm ve doğum arasındaki bu ilişki büyük ihtimalle eski Ana Tanrıça (Umay) kültüyle alakalıdır. Harezm'de şamanın yerine *porhan* ve *falbin* kavramlarını da kullandılar. *Falbin* sözcüğü büyük ihtimalle fal anlamındaki İran kökenli fal-fal; bin-görmek anlamındaki kelimelerden geliyor. Görüldüğü gibi Özbek şamanlığı hem İran hem de Doğu Müslümanlığından etkilendi. Özbek şamanların en önemli aracı tokmak kullanılmadan elle vurulan çıngıraklı davuldu. Hastaları dövdükleri kamçı özellikle hekimlik faaliyetlerinde şamanların sıkça kullandıkları bir araçtı.

Uygurlar

Orta Asya Türklüğünün Türkistan kolunun önemli diğer bir parçası olan Uygurlar bugün Çin'de Doğu Türkistan Bölgesi'nde yaşıyorlar. 2000 yılı nüfus sayımlarına göre sayıları yaklaşık sekiz milyon. Ataları 8. ve 9. yüzyıllarda Tarım Havzası, İli ırmağı vadisi ve Turfan bölgesi civarında yaşadılar. Kaynaklarda Uygurlar, önceleri Tarançı adıyla anıldılar. Göçebe Moğol kökenli bu adlandırma onların çiftçilik kültürünü yansıtan yaşam tarzlarını vurguluyordu. Dilleri Özbekçeye oldukça yakın. Eski dinleri Budizm olsa da Uygurlar bugün Müslümanlığı benimsemiş durumdalar, bu nedenle Çin makamları millî geleneklerin canlanmasına neden olabilecek hareketleri büyük dikkatle takip ediyorlar.

230. Uygur baksı hastayla beraber "tuğ"u gezdiriyor. Arkada yardımcılar davul çalıyor.

Uygurlar 20. yüzyılın başında bu adı kullanmaya başladılar. Ana

vatanlarının dışında 250.000 Uygur Kazakistan'da, 10.000 Kırgızistan'da ve Özbekistan'da yaşıyor. Uygurlar, Türk dilli Müslüman oldukları için Uygur şamanlarının (baksı) törenleri basit aile içi törenle olarak cereyan etmekte. Törenlerdeki yoğun katılım dikkat çekse de ritüellerde Kuzey Sibirya Türklüğünün şaman motifleri eksiklik gösteriyor. Şamanlar hekim olarak faaliyet gösterdikleri ya da fala bakacakları zaman kamçı, bıçak gibi günlük eşyaları araç olarak kullanıyorlar. Bunların yanında Kur'ân'ın kullanılması da dikkat çekici. Hekim şamanlar kendilerini baksı değil gaipten haber veren anlamına gelen "körmekçi" olarak adlandırıyorlar. Bu konuda Bellér-Hann İldikó ve Ömer Dilmurat'ın çalışmaları oldukça önemli. Onlar sadece fotoğraflar hazırlamadılar, aynı zamanda bir Uygur baksı şamanının hekimlik yaptığı, en önemli araçlarından biri evin tabanına ve tavanına gerilen ve hekimle hastanın ortasına yerleştikleri beyaz keten ip olan töreni de kayıt altına aldılar. Tören sırasında hekim kırbacıyla hastalığa neden olan ruhu oradan kovmaya çalışıyordu. Bu sırada şaman yerine ona yardım edenlerin Orta Asya'ya özgü tutma yeri olmayan bir tür davul çalması oldukça ilginçtir.

231. Uygur baksı detavi ediyor. Elinde kırbaçla, hasta "tuğ" tuttuğu sırada tedavi dualarını söylüyor.

232. Uygur baksı, hastanın göğsüne ak horozu koyuyor ve ince iple dişi "tuğ"a bağlıyor. Bu, kötü ruhların yakalanışını sembolize etmektedir.

233. Tedavi eden, hastanın başı üstünde davul çalıyor, şarkı söylüyor.

234. Türkmen şamanı, kadın elbisesiyle töreni icra etmektedir. Bu onun iki dünyaya da bağlı olduğunu sembolize eder.

Türkmenler

Türkmenler Amuderya ırmağının güney kısmında yaşıyorlar. Nüfusları bugün yaklaşık dört milyona ulaşmış durumda. Türkmen şamanizmi hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz, neyse ki V. N. Basilov Orta Asya şamanizmi üzerine yazdığı monografisinde Türkmen şamanizmine ayrı bir yer ayırdı. Şamanın (porban) sufî danslarına benzer bir şekilde kızgın kömürün üzerinde çıplak ayakla yürümesinin Türkmen hekimlik törenlerinin klasik bir motifi olduğu söylenebilir. Köklerini sufîlerden alan bir başka motif, hastanın iyileştirilmesi sırasında gerçekleştirilen zikir adındaki derviş dansıydı ve porban bu dansı şahsen yapıyordu. Yetmişli yıllara ait bilgilere göre taşrada yaşayan Türkmenler arasında şamanlığa karşı duyulan inanç ve şaman törenleri günlük yaşamın bir parçası durumundaydı.

Kazaklar

Orta Asya'da Kıpçak Türkçesini konuşan milletler arasında on milyonluk nüfusuyla Kazaklar en kalabalık gruplardan birini oluşturuyorlar. Bunun dışında bir buçuk milyonluk Kazak nüfusu da Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde bulunuyor. 2004 yılında bir Kazak meslektaşımın yardımıyla genç bir Kazak şamanını ziyaret etme imkânım oldu. Şaman, yardımcı ruhlarını çağırdığı şarkısını söyledi, böylelikle farklı hayvan vücutlarında yaşayan ruhları dansıyla betimledi. Çinli bir meslektaşım dünya ağacını simgeleyen tuğun etrafını at üstünde dolaşan Kazak baksı hakkında fotoğraflar hazırladı. Kazak şamanları hekimlik törenleri sırasında davul yerine kamçı kullanıyorlardı.

235. Balbike baksı kopuz ve bıçakla tedavi ediyor.

18. yüzyılın sonlarından itibaren baksılarla temasa geçen bilim adam-

236. Hingyiang'lı Kazak baksı at üzerinde kötü ruhları dövüyor.

237. 20. yüzyıl başında Kazak baksı.

Batirkan Baksı'nın Esrimesi

Yeri inleterek adım atar
Dört ayağıyla bir seferde
Ön hörgücü tozla kaplı
Arkadaki yağ ile
Muhteşem yılan
Çabucak gel yılan
Biricik dev ruh
Çağrımı duy ruh!
Anantay kabilesinden Samembet
Yaratan tanrı bana yardım et!
Kerey kabilesinden Kamambay
Çağlayan ırmağın kıyısında
Aklını herkes kaybeder
Tanrım bana kuvvet ver!
Yaradanım yardım et, sana ulaşayım
Atalarımın ruhu
Yaradanım, yardımcım
Merek ruhu gördü
İbadet ediyorum beni kutsayan tanrım
Hüseyin'in ruhu için
Büyük yeleli aygır atam
Ormandan dört nal ol!
Bu dünyaya çöken sefalet
Tanrım def olsun!
Tanrı adına atalarımın sesleri duyulur ağzımdan
Ataların ruhları destek verin!
Bazı ölümlüler mal diler
Böyleleri çok acı çeker
Tanrım, yardımcım, merhametli rabbim
Onlar acaba biliyorlar mı?
Benim Müslüman milletim!
1995'te bir şey oldu
Sözlerimi duy!
Güç ver yüz yirmi dört peygamber
Otuz üç bin bilgin, dört kutsal yer!
Eğer sorarsanız, babam Abülkasım
Benim adım Batirkan
Tolbu Gölü'nün kıyısından
Mavi tepeden gelirim
Abülkasım'ın en küçük oğlu olarak dünyaya geldim
Altı yaşımdan beri ruhlar bana görünürler
Tanrıların ve ataların yardımıyla

Derleme: László Kunkovács

238. Kızgın demirle yaptığı denemeyle gücünü gösteren İshak Kundalasov (baksı).

239. Gündüzleri tedavi yapan "Ak" şaman kadın (bübü). Çıngıraklı asâsının (asâ-tayak) yardımıyla atalar ruhlarıyla (arbak) bağlantı kuruyor.

ları ilk bilgileri (Bu konuda P. S. Pallas büyük öneme sahip) aktarmaya başladılar. J. G. Georgi'nin yazdığına göre baksılar yalnızca hastaları iyileştirmediklerini aynı zamanda kadınların bereketini arttırdıklarını ve gelecekten haber verdiklerini söylüyorlardı. W. Radloff 19. yüzyılın sonunda yayınladığı eserinde Kazak şamanlarının şarkıları hakkında bilgiler verdi ve Kazak şamanlığı hakkında önemli tespitlerde bulundu. Törenlerde müzik aletlerinin bulunduğuna ilişkin bilgilere sahibiz, bunun yanı sıra kamçı ve kızgın kömür iyileştirmede kullanılıyordu. Baksı, Kazaklar için aynı anda hem şarkıcı hem müzisyen hem de hekimdi. Bir baksının şamanlık bilgisini edinebilmesi için buz üstünde çıplak ayakla dolaşmak, kızgın demir kılıcı yalamak gibi zorlu yollardan geçmesi gerekiyordu. Başka kültürlerde olduğu gibi Kazaklarda da şamanı bu görevi yapmasına ruhlar zorluyordu.

Kırgızlar

Kıpçak Türkçesiyle konuşan Kırgızların en büyük grubu Sovyetler Birliği'nden ayrılan Kırgızistan'da yaşıyor. Üç buçuk milyonluk nüfuslarıyla ülkelerinin nüfus toplamının yaklaşık % 65'ini teşkil ediyorlar. Ayrıca Kâşgarların kuzeyinde bulunan Kırgız Otonom Bölgesi'nde yaklaşık 160.000 Pamir kökenli Kırgız yaşıyor. Rusçada önceleri Kara-Kırgız adıyla anıldılar (Hakas ya da Abakan Tatarlarıyla ve Yenisey Kırgızlarıyla karıştırılmaması gerekir). Fergana'nın güneyinde, Altay dağları civarında ve Pamir'de yaşayan Kırgızları eskiden Kıpçak olarak adlandırıyorlardı.

Kırgızlarda erkek şamanlara baksı, kadın şamanlara ise bübü deniyor. Kırgız

240. Törenin doruk noktasında tedavi edenler yardımcı ruhları (peri), kötü ruhları kovmaları için çağırıyorlar.

Irmağın eli ayağı, kaynağı
Salamon Dağı
Irmağın sonu Türkistan (Mescidi)
Beş-toruk kadim atam, azizim
Senden yardım istiyorum
Ey bizim Kazan azizimiz
Senden yardım istiyorum
Teşik-taş kadim atam, azizim
Senden yardım istiyorum
Tenge-tar atam
Senden yardım istiyorum
Ey devasa kara tek hörgüçlü
Erkek deve!
Törene geldi
İki hörgüçlü erkek devem
Ey insanlar, törene gelecek
Cay-atam kutsal taşlarım
Sizi burada, elimde hissediyorum
Alnındaki beyaz beneğiyle kara atın üstünde
Aziz buraya ulaştı
Yakın bir yerden şimdi
Benim biricik mavi koçum,
Mavi koçum, şimdi sen de eve geliyorsun
İşte, böğründeki kesik seni tutuyor
Aziz Kekildiş ulaştı

Derleyen: Dávid Somfai Kara

241. Kırgız baksı yarı esrik halde dünya direğinin sembolü olan ip-bayrağı gezdiriyor.

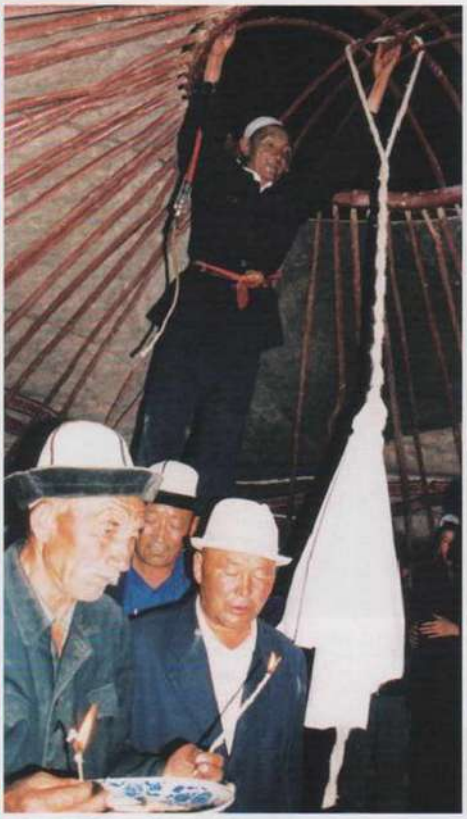

242. Baksı keçe çadırın tepesinde.

şamanları arasında "asâlı şamanlar"da bulunmakta, güneyde yaşayan gruplarda ise daha çok "aynalı şamanlar" mevcut. 1976'da Kırgızistan'da bulunduğum sırada meslektaşlarım Kırgızlarda şamanlık kurumunun ortadan kalktığını iddia ettiyse de 1990'lardaki politik değişimlerden sonra eski Kırgız kültürü yeniden canlanışa geçti. 1994'te Dávid Somfai Kara ve László Kunkovács Talas bölgesinde bir gece törenine katıldılar. Beyaz elbise giymiş kamçılı pek çok *bübü* ve uzun şaman asâlı (asâ/tayak) bir baksı, hastadan kötü ruhu çıkartmaya çalışıyorlardı. 2004 sonbaharında Şinyiang'da yaşayan Kırgızlar arasında nadir rastlanabilen ve "talma-biy" adı verilen töreni kaydetme fırsatını yakaladık. Burada şamanlar ruhlarla temasa geçebilmek için yurtanın tepesine çıkmışlardı. Akşam gerçekleştirilen törenlerin başında ve sonunda kısa bir İslâmî dua okunuyordu, bunun dışında tören tamamen esrik haldeki sağaltıcı şamanın faaliyetlerini içeriyordu.

243. Çakar şaman Kopenhag Millî Müzesi sergisinde.

Moğol Boyları

Bugünkü Moğolistan'da, Çin'e bağlı İç Moğolistan bölgesinde ve Çin'in Xingyiang eyaletinin kuzey kısmında toplam nüfusları altı milyonu bulan farklı Moğol boyları yaşıyor. Şamanizme ilişkin en eski bilgiler *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserde kaydedildi. Yazar, 13. yüzyıl Moğol toplumunun hayatını güvenilir kaynaklardan sağladığı bilgilerle ayrıntılı olarak yazdı. Ayrıca *cükeli* denilen hayvan kurbanlar ve saray şamanlarının görevleri hakkında da veriler sundu. Tarihsel açıdan zengin

244. Baykal Gölü kıyısında 1996 yılında kurban edilebilecek koyunu çağırıyorlar.

bir arka planının bulunması Moğol şamanlığına duyulan ilgiyi arttırmıştı (B. Rinchen, N. N. Poppe, G. D. Sanjeyev, W. Heissig, Lajos Bese, N. L. Jukovskaya, S. Dulam). Bazı araştırmacılara göre kaya resimleri ve nüfusun sürekliliği nedeniyle şamanizm, Moğolistan'da daha MÖ birinci bin yılda varlık gösteriyordu. Büyük Moğol İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Moğollar arasında Lamaizm yayılmaya başladı. Lamaizm çeşitli dönemlerde şamanizmi ortadan kaldırmaya çalışsa da (örneğin şaman şarkılarının yazılı olduğu belgeleri yaktılar) başarılı olamadı.

245. Orhun bölgesinde şaman kadın

Buryatlar

Moğol soyundan gelen bu millet Baykal Gölü civarında yaşıyor. Buryatların bugünkü nüfusunun 400.000 olduğu tahmin ediliyor. Etnik bilinçleri oldukça gelişmiş durumda; bir kısmı köklerini Asya Hunlarına bir kısmı

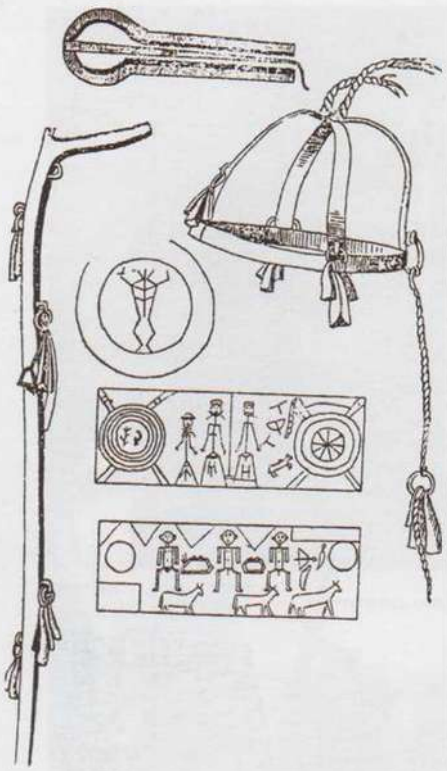

246. Buryat şamanının donanımı (tacı, at başlı asâsı, tutak). Orijinal resimler M. N. Hangalov.

ise Cengiz Han'ın soyuna dayandırıyor. Buryat öykü geleneği millî bilincin ve şaman kültürünün güçlü bir şekilde devam etmesinde önemli rol oynadı. Buna bağlı olarak ilk şaman kadının hekimlik gücünü bir şahinden aldığına dair inanış Buryatlarda da devam etmektedir.

Geçen yüzyılda başta M. N. Hangalov ve T. M. Mihajlov olmak üzere önemli araştırmacılar Buryat şaman folkloruna ait metinleri topladılar. Buryatlara göre ustalıkları dolayısıyla şamanları (bö) ruhlar bu göreve seçiyorlardı, bununla beraber şamanlık rütbesini ana ya da babadan miras almak da mümkündü. Nerier / nereer udha adındaki Gök Tanrının bağışlamasıyla da şamanlık elde edilebiliyordu. Şamanın ataları arasında yıldırım çarpmış ya da gökten düşen bir taşı bulmuş biri varsa o şaman *buudal i udhaya* rütbesine ulaşıyordu ve bu unvanı miras bırakması mümkün değildi. Şaman adayının pek çok sınavdan geçmesi gerekiyordu, "zaarin" unvanı ancak dokuzuncu aşamada kazanılıyordu.

Buryat şamanları çok çeşitli aletler kullanıyorlardı. Demirden yaptıkları şaman baş süsünün ya da tacının (mayhabsa) üzerine boynuzlar ve küçük çıngıraklar yerleştiriyorlardı. Davul (hese) şamanın atını temsil ediyordu, bu sayede şamanlar alt ve üst dünyalar arasında seyahat

247. At başı şeklinde biçimlendirilmiş davul tokmağının sapı.

248. Eski şaman elbisesinin demir parçalarıyla, boynuzlarla ve küçük yayla tipik bir örneği.

249. M. D. Tsibenova küçük bir Buryat topluluğunun kutsal koruluğunda tören icra ediyor.

250. Demirden yapılmış at başlı şaman asâsının kurban içeceğiyle sulanması.

edebiliyorlardı. Genellikle mavi ipekten hazırlanan kaftanı (orgoi) sadece seçkin şamanlar kullanabiliyorlardı. Bez parçalarıyla süslenmiş kırbaç (taşur) şamanın gücünü temsil ediyordu. Şaman asâsı, Buryat şamanlarının en geleneksel aletlerinden biriydi. Üç şekilde hazırlanıyordu: Atı sembolize eden asâ (morin horibo), yılan motifli asâ, insan motifli asâ. Şaman asâsı şamanın diğer dünyalar arasında seyahatler gerçekleştirmesine yardım ediyor, bunun yanı sıra şamanın derecesini de gösteriyordu. Daire şeklindeki bronz ayna (toli) bir başka geleneksel Buryat şaman aracı idi. Sere adındaki küçük masa ise mihrap olarak kullanılıyordu.

20. yüzyılın son yıllarında Buryat şamanlığının yeniden yükselişe geçtiği görülüyor. Şehirlerde Buryat şamanları ve kadın şamanları hekimlik ve genellikle koyun kullandıkları kurban törenleri (tailgan ya da tailga) gerçekleştiriyorlar.

251. Şehirli Moğol şamanı.

Halha Moğolları

1924'te Moğol Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte şamanların faaliyetleri yasaklandıysa da Lamaizm görüntüsünde ve komünizm maskesi altında Moğollar eski geleneklerini ve törenlerini devam ettirdiler. Araştırmacılar Moğol boyları arasında özellikle Halha ve Darhatların şaman geleneklerini incelediler. Moğollar şamanın şahine dönüşebildiğine inanıyorlardı. Darhat şamanlarının seçilişleri törenle ve iki aşamalı olarak gerçekleşiyordu. Öncelikle seçilmiş kişiyi çam ağacından yapılmış ve kutsal kaynak suyuna batırılmış değnekle ıslattılar daha sonra üzerine süt serptiler ve tütsüye tuttular. Şaman adayı törenden sonra birbirine bağlanarak tomar haline getirilmiş değnekleri şaman atasının mezarına yerleştirdi. Bu nedenle uzmanlar Moğol şamanizmini genellikle ata kültüyle sıkı bağları olan kültürel bir yapı olarak değerlendiriyorlar. Bu eski inanç sisteminin açıkça pratik edilmesi 1996 yılında Moğol şamanlarının atalarının topraklarında Baykal Gölü'nün kıyılarında bizim de katıldığımız bir şamanlığa kabul törenini gerçekleştirmeleriyle yeniden başladı. Moğolistan'da doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren şamanlığın tekrar güçlendiği takip ediliyor.

Şaman birlikleri kuruluyor, ateizm ve spritüel durgunluğun uzun yıllar boyunca hakimiyet sürdüğü halk için şamanlar (Moğolcada klasik olarak şaman "böge" kavramıyla anılıyor, bugün bu sözcük bö olarak değişime uğradı; kadın şamana ise eskiden "idugan" deniyordu, aynı kavram bugün udgan şeklini aldı) tekrar ruhsal rahatlama sağlıyordu. Daha birkaç yıl öncesine kadar sadece şaman sözlü gelenek yardımıyla Moğol kültürünün ve şamanlığının takip edilebileceği söyleniyordu. Varlığını gizlice sürdürmüş araştırılmaya muhtaç eski Moğol şaman kültürünün ögeleri bugün ortaya çıkarılmaya başlanıyor.

252. Darhat davulu.

Budizm ve Moğol şamanlığı arasındaki ilişki 16. yüzyılda Moğol Hükümdarı Altan Kaan'ın Tibet Budizmini kabul etmesiyle başladı. Bu dönemde Tibet Budizminin sarı türban

253. Moğol şamanının zengin bir şekilde süslenmiş elerini. Henning Haslund-Christensen derlemesi, 1936'da.

254. Moğol kadın şaman.

giyenlerinin oluşturduğu cemaatin misyonerlerini Moğolistan'a çağırdılar. Bu inanç sistemi lamaların faaliyetleriyle Moğol şamanlığıyla karışarak yüzyıllarca varlığını sürdürdü.

Başta S. Dulam ve O. Pürev olmak üzere bilim adamları kara (harin bö) ve sarı (sarin bö) şamanlar arasındaki farkları tamamen ortaya çıkaracak bulgular elde etmişlerdi. Vardıkları sonuçlara göre Budizmin etkisinden önce

255. Sarı şapkalı luijin töreni. Kendi bedenleri üzerinden icra edilen kurbanın amacı lamaların değişen dünya döngüsünde dünyaya gelenlerin iyi doğumunu buluyorlar ve onları sonsuzluk evine ulaştırıyorlar.

256. Modern Moğol şamanı süt kurbanı sunuyor.

Hövsgöl bölgesinde yaşayan Darkhatdk adındaki Halha Moğolları geleneksel hayat biçimlerini ve şamanlığın eski ögelerini saf bir biçimde devam ettirdiler. Sarı şamanlık baskın Halha Moğolluğunun özelliklerini taşımakla beraber aynı zamanda Lamaist ögeleri ve Budist dua metinlerinin içeriklerini de yansıtıyordu. Bazı açıklamalara göre Qing Hanedanlığı (1644-1911) Moğolların düşünsel dünyalarının sömürülmesi için lamaları ve sarı şamanları kullandı. Bu nedenle Moğollar kara şamanları eski geleneklerin koruyucuları ve Cengiz Kaan'a kadar uzanan dönemde şaman geleneklerinin yaşatıcıları olarak görmekteler.

İç Moğolistan Kavimleri

Daurlar

Daur ya da Dagur boyu Moğol dilini kullanıyor. Çin'in kuzey kısmında bulunan Mançurya'nın Hailar bölgesinde, gelecekte etnik dil kullanımının devam imkânı olan Qiqihar şehrinin kuzeyinde yaşıyorlar. 1990 nüfus sayımlarına göre sayıları 120.000'i ancak buluyor.

1996'ya kadar Daur şamanlığıyla ilgili olarak bilim adamlarının elinde oldukça az bilgi bulunuyordu. C. Humphrey'in, Daur göçmeni Urgunge Onon ile yaptığı görüşmede elde ettiği bilgilerle Daur şaman geleneğinin pek çok ayrıntısı açıklanabiliyordu. Daur şaman kültüründe hekimlik ve kürek kemiği ile yapılan fal ön plana çıkıyor ve sadece özel yetenekleri olan kişiler şaman (yadgen) olabiliyordu. Klanın en yaşlı üyeleri arasından seçilen "Bagshi", şamanın yardımcısı; başka bir deyişle belli ritüellerin uzmanıydı, ayrıca yağmurun yağmasını da o sağlıyordu. Şaman kendisi gibi gökten geldikleri için hayvanları avlayamıyordu; fakat baghsi için böyle bir kısıtlama yoktu. Daurlara göre hekimler (otoshi), kemikçiler (bariesi) ve büyücüler (kiançi) gibi şamanlara benzer şekilde çalışan başka uzmanlar da vardı.

Bazı dönemlerde Daurların yadgen ve otoshi ünvanını kazanmış kişilere gerçek şaman gözüyle baktıklarını biliyoruz. Günlük hayatın, bayram törenlerinin ve diğer dinsel ritüellerin yönetilmesi için toplumda başka uzmanların da büyük önemi vardı. Daurlarda her şamanın ritüellerin doğru bir şekilde gerçekleştirilmesi, ihtiyaç duyulan dualaların doğru şekilde yapılması için (hangi Tanrı'dan ya da ruhtan yardım istenebileceğinin bilinmesi önem taşımaktaydı) bir uzmanlık alanı vardı. Bu durum doğuma katılan şamanlarda göze çarpsa da özellikle kemikçilerde (bariesi) önem kazanmaktaydı.

257. Daur jadgan Huang Ge ortak ominan töreninde, arkada da akrabalar.

259. Daur şaman kadın trans halinde genç hasta kızı tedavi ediyor, 2003.

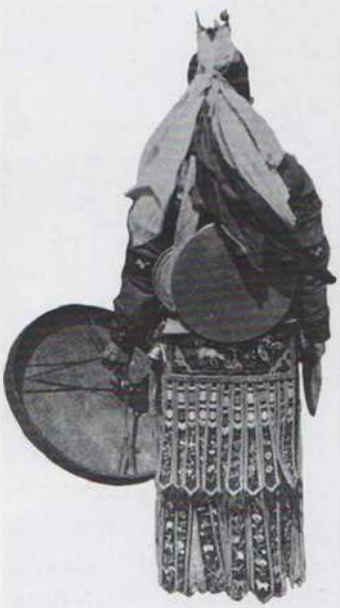

258. Daur şaman elbisesi ve davulu. Belki de bu grup şamanlığın objeler dünyasını en bütün şekilde korumuşlardır.

260. Şaman kadının yardımcıları, kızı trans halinden iki at başlı şaman asâsının yardımıyla çıkarabiliyoryar, 2003.

261. Daur şaman kadın genç bir kızın tedavisinde Evenki yardımcısıyla.

262. Kurban âyini.

Bairesiler aile geleneğinin de bir parçası olduğu için çocukluk dönemlerinden itibaren anatomi öğrendiler, böylece ustalık bilgisi babadan oğula miras kaldı. Kemik, soyun devamını simgelediği için bariesilerin millî bilincin devamının sağlanmasındaki yeri büyük oldu. Göğe sunulan kurbanların uzmanı *bagçi*nin olmadığı durumlarda bu görevi *bariesiler* gerçekleştirdi. Daurlar şamanların ölümü durumunda onları ağaçların önüne gömdüler, göğe yapılan gömüyle şamanların vücutlarını Göktanrıya sunduklarını düşünüyorlardı.

263. Daur şaman kadın Huangge âyinden sonra, 1931.

264. Daur yadgen töreni peleriniyle.

265. Daur şaman kadın Huangge âyinden sonra, 1931.

266. Daur şaman pelerinin arka kısmında zengin bir şekilde süsemeler ve ağır bakır aynalar dikilmiştir.

267. İç Moğolistan'da Çahar boyundan şaman kadın.

Güney Moğolları

Çahar, Horçin, Bargu (Buryat) Moğol Boyları

İç Moğolistan'da yaşayan boylar bugüne değin oldukça zengin şaman geleneklerini muhafaza ettiler. Hailar kenti yakınlarında yaşayan Daurlar, Evenkiler ve Moğollar arasında Bargu soyundan gelen topluluklar da bulunuyor, hatta bu kent civarında 1920'lerden itibaren Baykal Gölü çevresinden göçe maruz bırakılmış Buryatlar da yaşamaktadır.

Bu kitabın yazarının 2003 yılında çeşitli boylardan gelen şamanlarla karşılaşma ve törenlerini ölümsüzleştirme fırsatı oldu. Böylece genç bir Bargu şamanının kıyafetlerini ve kullandığı aletleri, bakır aynalarla donatılmış elbisesini, bez parçalarıyla ve boynuzlarla süslenmiş tacını, fala bakarken kullandığı bayraklarını ve koyun kürek kemiklerini ayrıntılarıyla tanıttı. Bu şaman bir çift sarıya boyanmış at başlı asâ kullanıyordu.

268. Tören öncesinde küçük bir masaya şamanın donanımları; kemerler, çift başlı taç, davullar, mızraklar ve şaman kılıçları koyulur.

269. İç Moğolistan'da yaşlı şaman horçin ve kadın yardımcısı ruh çağırma şarkısını söylüyorlar.

270. Genç Bargu şamanı Nainta'nın sırrı öğrenmesi, gergin bir ipin sonuna kadar çıkması gerekiyor.

271. 2001 yılında Hailar Müzesi sergisinde Moğol şamanının elbisesi.

272. Bargu şamanı Nainta giysilerini davulunu, bayrağını, tacını gösteriyor.

Şaman asâsı İç Moğolistan'daki şaman kültürünün en karakteristik unsurlarından biri. Bunlar küçük bir köyde Buryat kökenli yaşlı bir şaman kadının ve öğrencisinin âyinlerinde de tespit ettiğim gibi şamanın esrime sırasında girdikleri bilinç düzeyinden çıkmalarına yardım ediyorlar.

273. Handima'ya at başlı asâsı trans halinde yardım ediyor.

Mançu-Tunguz Milletleri

Kuzey Boyları

Evenkiler

Mançu-Tunguz dil ailesine bağlı bu boyun nüfusu 30.000 kişi civarında. Avrasya'da yaşayan az nüfuslu kavimlerin hem en kalabalıklarından biri hem de en dağınık yaşayanları. Ob-İrtis Bölgesi'nden Ohotsk Denizi'ne kadar, kuzeyde ise Kuzey Buz Denizi kıyılarından Amur'a uzanan coğrafyada varlıklarını sürdürüyorlar. Avrupa kıtası büyüklüğündeki bu bölgede göçebe hayatı yaşıyorlar, avlanıyorlar; doğa şartlarına uyum sağlamak konusunda yüksek bir kültürleri var. Evenkileri eski seyahatnâmelerde ve bilimsel yayınlarda önceleri Tunguz adıyla andılar. Bazı Evenki gruplarının birbirinden çok uzakta yaşamaları zaman içinde pek çok diyalektin gelişmesini de beraberinde getirdi. Farklı bir diyalektle konuşan gruplardan birisi Amur civarında ve Çin sınırında yaşayan boyudur. Sayılarının en az yedi bin olduğu tahmin ediliyor.

Rus araştırmacıların dikkatini öncelikle Baykal'ın ötesinde kuzey tundralarında yaşayan gruplar çekti. Böylelikle başta St. Petersburg ve Tomsk Müzelerinde haklarında geniş bilgiler içeren nesneler toplandı. Bu nesneler davullarda

274. Evenki şamanının elbisesi, St. Petersburg Rus Etnoğrafya Müzesi sergisinde.

275. Göbeğinde iki başlı yardımcı kuş bulunan Evenki şaman elbisesi.

276. Evenki kadın şaman davuluyla.

Ölünün Ruhu İçin Yalvarma

Önünde inançla kurban veriyoruz
Çadır direklerimizin nenelerinin köklerinden kurban veriyoruz
Ateş ocağı analarına iyi kurban ver,
Usulüne göre sessizce konuş!
Atalarımızın, akrabalarımızın uzun zaman önce ölmüş ruhları,
Toprağın ruhları; göğüs geçirin!
Kötüden korkarız!
Atalarımız! Ölülerimizin yolunu kısa tutun!
Doğanların ruhunu koruyun!
Sabahın ruhlarını koruyun!
Akşamın ruhlarını koruyun!
Sabah anamızın ışığından ona bakın!
Kuşağımızın ataları
Ölümüzün ruhunu öte dünyaya taşıyın!
Çocuğumuzun ruhunu koruyun!
Ona çobanlık yapın!
Eski atalarımızın izlerinde
Gözden kaybolarak çobanlık yapın!
Eski atalarımız, gösterin kendinizi!
Çocuklarımızın ruhunu kabul edin!
Şaman davulları ses verin...

277. Evenki şamanı.

Doğacakların Ruhunun Dünyaya Taşınması

Canlanın! Şafak oluyor,
Acele edin!
Yeni doğanlarımıza eşlik edin!
Gece boyunca onların yanında olun!
Vaşak efendiden iyi sabah dilenin!
Yavrularımızı getirin!
Onları getirerek yaklaşın!
Yeni doğanlarımızın ruhlarına dikkat edin!
Bebelerimizi toprakla nemlendirin!
Yeni doğanlarımızı nemle nemlendirin!
Çadır direğinin kök nenesi, yüksel!
Onlara etraflarını sararak eşlik et!
Bebelerimizi, yeni doğanlarımızı birer birer doğuya doğru uçurun!
Çocuklarımıza çobanlık edin!
Her kötülükten koruyun!
Sabahın en derin kökünün olduğu yerden buraya ulaşın!
Atalarımızın ruhları!
Yeni doğanlarımızı sabahın öte dünyasından verin!
Şaman davulları ses verin...

278. Evenki kadın şaman demir şaman asâsını elinde tutuyor, yanında ise genç erkek yardımcısı.

279. Evenki kadın şaman ve yardımcısı-kocası.

280. Evenki davulu, davul kasnağının deri kılıfı ve işlemeleri (yandekiler).

ve göğüs korselerinde de rastlanan haç şeklindeki karakteristik süsleme stilini yansıtıyordu. Şamanın seans sırasında kullandığı göğüslük demirden hazırlanıyordu ve kaburgaları kapladığında bir kuş iskelet sisteminin görüntüsünü andırıyordu. Bu mitsel kuş Evenkilerde şaman yardımcılarının kullandıkları bir sembol idi. Araştırmacılar bu sembolün şamanist fikirlerin gelişmişliğinin erken dönem bir göstergesi olduğunu düşünüyorlar. Davullardaki haç şekli büyük ihtimalle dünyanın bütünlüğüne işaret ediyor ve mekânı alt ve üst olmak üzere ikiye ayırıyor. Büyük dallı boynuzlarıyla şaman taçları da Evenkilere özgü bir motif. Demirden çemberlerden oluşan taçtan neredeyse yere kadar inen süslü kurdeleler uzanmakta, bunlar şamanın diğer dünyaya giden yolunu sembolize etmekteler.

Evenki şaman elbiselerinin en dikkat çekici özellikleri süs için bolca kullanılan kuş biçimindeki demir çıngıraklar (özellikle yaban ördeği, büyük tarak dişi, yaban kazı, turna gibi su kuşları). Evenki şamanlığının zengin kaynakları araştırmacıların dikkatlerini üzerlerine çekti. Bunlar arasında zamanın ötesine geçen eseriyle S. M. Shirokogoroff'u en başta anmamız gerek. Ayrıca A. F. Anisimov, G. M. Vasileviç ve V. A. Tugolukov, Evenki şamanalığı hakkında önemli eserler verdiler.

Son yıllarda N. Bulatova gibi Evenki kökenli araştırmacılar kendi tarihleri ve kültürleri hakkında araştırmalar yapmaya başladılar. Şans eseri son Evenki

kadın şamanla ölümünden az önce bir film kaydı hazırlandı.

Evenler (Lamutlar)

Altay dil ailesinin Tunguz koluna bağlı bu boyun eski adlandırması Lamut. Yakutistan'ın kuzeydoğusunda devasa topraklarda yaşamaktalar. 20. yüzyılın başlarında nüfusları yaklaşık 8.500 civarında olmakla birlikte bugün bu miktar iki katına ulaştı.

Başta Ya. I. Lindenau, F. P. Wrangel, V. G. Bogoraz, W. Jochelson olmak üzere iki yüzyıl boyunca araştırmacılar Even şamanizmine seyahatnâmelerde ve incelemelerde yer verdilerse de geniş çaplı bir monografi hazırlanmış değil. Neyse ki V. A. Tugolukov, T. Ju. Sem gibi yeni nesil araştırmacılar bu konuda daha ciddi çalışmalar gerçekleştiriyorlar. Hatta geleneksel bakış açısı ve şamanizmle olaylara yaklaşan N. A. Alekseyev gibi folkloristlerle de karşılaşıyoruz. Alekseyev'in notlarında şamanların beyaz geyiklere bindiklerini öğrenmekteyiz, geyiği hekimlik seanslarında da kullandılar; kutsal geyiğin hastanın üzerine solumasını sağladılar.

Şamanlar, erkek ya da kadın olabiliyor, davulsuz da esriyebiliyorlardı. Kâhinler (tolkin), rüya yorumcuları (içen) ve hekimler (begeemni) gibi uzmanlar Lamutlarda da faaliyet gösterdi.

Ölen şamanları tahtadan kuş minyatürleriyle süsleyerek sütunlara yerleştiriyorlardı. Farklı bilgilere göre şamanları ormanların derinlerine gömdüler, böylelikle mezarın yerleşimden uzak olmasına özen gösterdiler. Sırıklara geçirilmiş ayı kafataslarını mezarın yanına

281. 20. yüzyıl başından kalma orijinal bir fotoğraf. Belki de bunlar o zamanın ilk kayıtlarıdır.

282. Şaman fotoğraf çekimi sırasında poz veriyor.

283. Genç Even şamanı.

284. Even/Lamut davulu.

yerleştiriyorlardı. Mezarın yanında beyaz ya da açık renkli geyik kurban ettiler, yüzdükleri derisini orada bıraktılar.

Yeni araştırmalara göre Even şaman elbiselerinin bazı ögeleri kozmik ilişki açısından değerlendirilebilir. Başka bir deyişle şaman beyaz ve kırmızı renkli kaftanını giydiğinde bulunduğu dünyanın sınırlarını aşarak ruhların dünyasına geçiyordu. İki renkli şaman elbisesi açık tonlara sahipti, sağ tarafı erkek sol tarafı ise kadın elbisesi modelindeydi. Şamanın ayakkabılarını yedi ceddi simgeleyen sembollerle süslediler. Gizemli şekiller şamanın başlığında da mevcuttu. Bu başlık genellikle kukuleta şeklindeydi ve üzeri demirden boynuzlarla süslenmişti. Kukuletaya yardımcı ruhları resmettiler. Geyik boynuzları hayvanın yardımcı ruhuyla şamanın ilişkisini gösteriyordu.

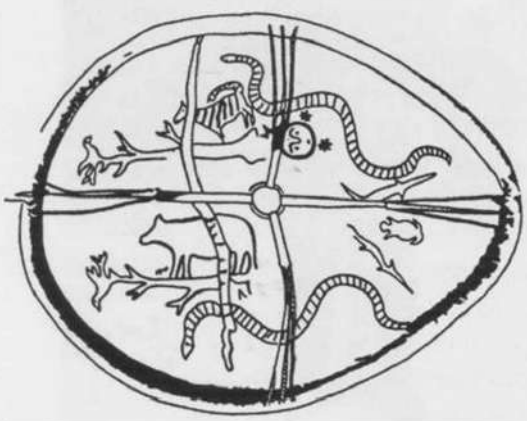

285. Negidal şaman davulunun iç kısmındaki resimler.

Negidallar

Mançu-Tunguz dil ailesine bağlı 600 kişilik bu küçük boyun 500'ü Amgun ve Amur Irmakları arasındaki bölgede yaşıyor. Ulça, Oroç, Nanay dillerine yakın bir dili konuşuyorlar. Kendilerine dillerinde "yerli adam" anlamına gelen ilkan beienen diyorlar. Negidal adlandırması kıyıdaki insanlar anlamına gelen evenki negda, ngegida sözlerinden geliyor. Geleneksel hayat tarzlarını taygada avcılık ve civar ırmaklarda balıkçılık teşkil ediyor. Dinsel dünyalarını animizm ve

286. Negidal şamanı.

şamanizm belirledi. Eski kaynaklarda Negidalları komşu boylarla karıştırmışlardı. 19. yüzyılın sonlarında A. F. Middendorf (1860) ve P. P. Şimkeviç (1896) Negidalların yaşadıkları yerlerde bulundular. 20. yüzyıl araştırmacıları arasında A. V. Smolyak bu millet hakkında monografik düzeyde çalışmalar yaptı.

20. yüzyılın başında Amgun ırmağı kıyılarında yaşayan Negidalların şamanizmi hakkında Macar dilbilimci ve etnograf Benedek Balogh Baráthosi ilginç bilgiler edindi. Bunlar arasında bir şamanın çıngıraklı kemeri ve devasa baş süsüyle fotoğrafı dikkati çekiyordu. Yumurta biçiminde ve ince tahtadan yapılan Negidal şaman davulunun çerçevesini oluşturan derinin altında dört yerden dışarı çıkan tahta çıngıraklar vardı. Ayrıca derinin iç tarafına çeşitli hayvan ve kuş başlı ağaç resimleri çizdiler. Ayı, aslan, yılan, kertenkele, kurbağa gibi hayvanların resimlerini kırmızı ya da siyahla çiziyorlardı, araştırmalara göre bunlar şamanlara yardım eden hayvanlardı. Bunun yanı sıra Yakut şamanlarının kıyafetlerine büyük benzerlik gösteren Negidal şaman cüppesinin arkasında yılanları sembolize eden deri şeritler bulunuyordu.

Ulçalar

Sayıları 3000'i geçen Ulça ya da Olça adlı bu boy Altay dil ailesinin Mançu-Tunguz ağzına bağlıdır. Amur Boğazı'ndan deniz kıyısına uzanan topraklarda yaşıyorlar, ekonomileri balıkçılığa dayanıyor. Bu küçük kavmin gelenekleri, kültürü ve folkloruna yönelik 20. yüzyılın başından itibaren yükselen bir ilgi oluştu. Başta L. I. Schrenk, A. M. Zolotarev ve L. Ya. Sternberg olmak üzere çeşitli araştırmacılar Ulçalar hakkında incelemelerde bulundu. Macar araştırmacı Balogh Benedek Baráthosi 1909 ve 1914 yılları arasında benzeri olmayan folklor metinlerini kaydetti. Balogh Benedek Baráthosi bu dönemde kendisini dillerinde "yer adamı" ya da "yerli adam" anlamına gelen Naninak olarak adlandıran Ulça toplumunu üç kez ziyarette bulundu. Amur kıyısında yaşayan Mançu-Tunguz kavimlerinin şamanizmiyle ilgili araştırmalar yapan A. V. Smolyak 1992 yılında bu konuda ayrı bir kitap yazdı. Eserinde şamanların kişisel özelliklerini, işlevlerini, dünya görüşlerini ele aldı. Ulçalar, etraflarında bulunan milletlerin etkisiyle pek çok kereler etnik olarak dezenformasyona uğradılar. Bu durum şaman kültüründe onlara özgü motiflerin ayrıştırılmasını güçleştiriyor. Yeni kaynaklar 1990'ların ortalarında beş Ulça şamanının olduğunu kaydediyor. Bunlardan birisi küçük çocukların ruhlarını koruyan şaman

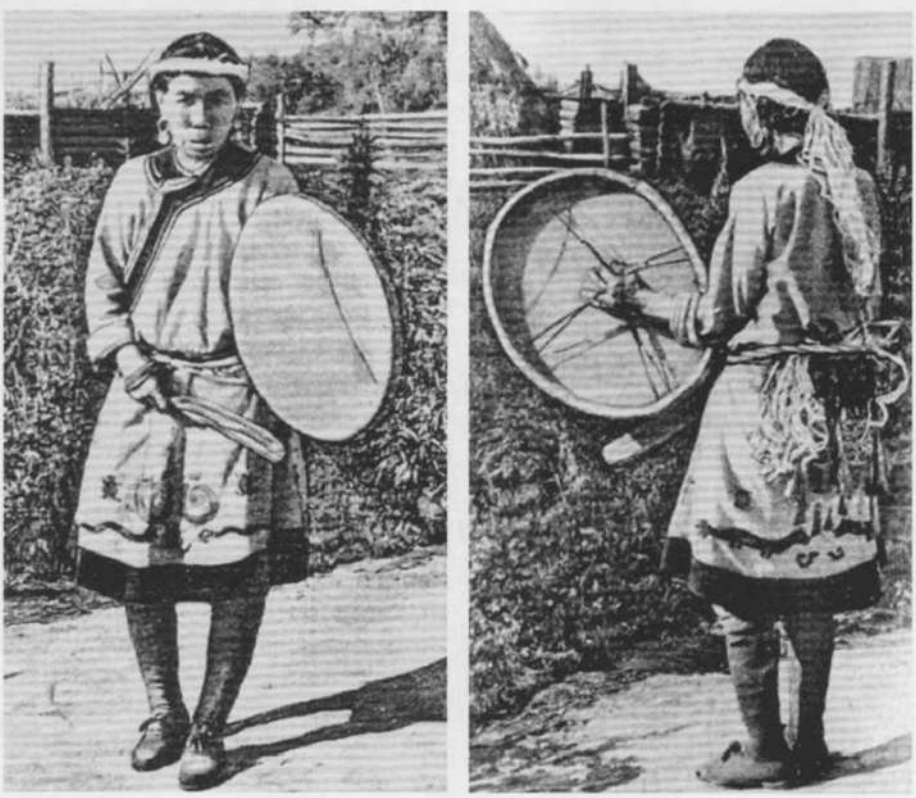

287. Ulça kadın şaman başında ritüel saç örgüsüyle.

288. Zengin oymalı davul tokmağı.

idi ve kayıp çocukların ruhlarını buluyordu. Araştırmacılar bunun geleneksel olarak Ulça kadın şamanlarının görevi olduğunu düşünüyorlar. Şamanlığı miras almak ve bir hastalık vasıtasıyla kazanmak mümkündü. Ayrıca şamanların müzik kulağının olması ve hatırlama gücünün gelişmişliği önem taşıyordu.

Solonlar

Çin'de yaşayan Evenkilerin en kalabalık grubunu oluşturan bu boyun nüfusu yaklaşık 25.000. Araştırmacılar Kuzey Sibirya'daki Evenki diyalektlerine karşın güneyde yaşayan Solonları ayrı bir etnik yapı olarak görüyorlar, bununla beraber Evenki ve Solonların dilleri birbirlerini kısmen anlayabilecek kadar benzerlik gösteriyor. Solon kabilelerini Daurlarla beraber Qing Hanedanlığı zamanında 1654 civarında Zeya ırmağı civarından Amur'dan kuzeye düşen bölgelere, Argun ve Amur arasına yerleştirdiler. Bugün en büyük Solon grubu Hulun ve Buir Gölleri civarında yaşıyor. Bu yer Solon Otonom Bölgesi'dir. Burada 1990'ların ortalarına kadar köy ve kasabalarda Solonlar atalarının dillerini konuştular; tabiî nüfusun çoğunluğu Rusçayı ve Çinceyi de akıcı biçimde konuşuyordu.

289. Evenkilerin ominaleng âyini (1989).

290. Guan Kouni bol ürün için düzenlenen tören sırasında dans ediyor.

291. Solon şaman kadınlar şaman ağacı (tooroo) çevresinde dans ediyorlar.

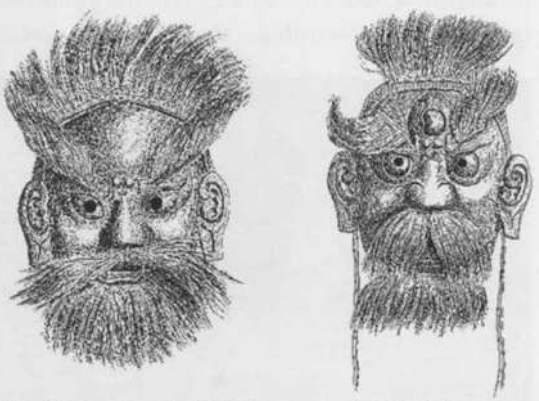

292. Maskesi ve asâsıyla Solon şamanı (solda). Solon şaman elbisesinin parçası olan iki maske (üstte). Kopenhag Müzesi Koleksiyonu'ndan.

Ethel Lingren 1931 yazında Daurların ve Solonların yaşadıkları bölgeleri ziyaret etti, büyük önem taşıyan bilgilerle ülkesi İngiltere'ye döndü.

Eşiyle beraber, bugün değer biçilemeyecek özellikte fotoğraflar hazırlamıştı. Bir Solon ve bir Daur kadın şamanın seansının görüntülendiği fotoğraflar ayrıca önem taşımaktaydılar. Bir ırmağın buz tutmuş kısmında yapılan şaman törenini de çektikleri fotoğraflarla ölümsüzleş-

293. Güney Evenki gruplarında Ominaleng töreni.

294. Solon kadın şaman bir kış töreninde. İngiliz kadın araştırmacı Ethel Lingren anı ölümsüzleştiriyor.

tirdiler. Yimin ırmağı vadisinde bulunan Hailar bölgesinde yirmi beş yaşında ölmüş bir şaman kadına ait olan bolca süslenmiş bir şaman elbisesi de elde ettiler. Bugün Cambridge Museum of Archeology and Ethnography'de bulunan bu tipik şaman kıyafeti şu parçaları içeriyor: 1. Baş süsü (awun). Küçük demir çatal boynuzlarla (iyalur) süslenmiş bakırdan bir kuş süsü olan deri başlık. Kuş şamanın yardımcı ruhuydu, yaklaşan tehlikelere karşı şamanı uyarıyordu. 2. Önünde otuz sekiz arkasında yedi adet büyüsel özellikleri olduğu kabul edilen Çin'de hazırlanmış bir bakır aynanın (tolt) yerleştirildiği şaman kaftanı (şamaşik). 3. Elbisenin altında bulunan iki adet, üç sıradan oluşan dairesel süslemeler. Bütün bunların toplam ağırlığı yirmi kiloyu buluyordu, şaman kadının bütün bunları taşıyarak töreni sonuna kadar yürütmesi gerekiyordu.

Oroçlar

Devasa bir arazide dağınık şekilde yaşayan Evenki boyunun en doğudaki kolu, Habarovsk'dan doğuya doğru Amur civarında yaşıyorlar. Nüfusları yaklaşık 1000-1200 civarında, güneyde kalan Çin sınırında ise kuzeyden göç eden ve yakın zamana kadar atlı avcılık yaşam biçimini sürdüren yaklaşık 7000 Oroç yaşıyor. Kingan dağlarının ormanlık bölgelerinde yaşayan ve yarı göçebe olarak balıkçılık ve avcılıkla yaşayan Birançen, Kumarçen ve Managir adındaki küçük Oroç gruplarını "Kingan Tunguzları" olarak gruplandırıyorlar.

295. Filmde baş şaman.

296. Oroçların konu edildiği Çin Halkbilimi belgeselinden bir sahne.

297. Ologuya Evenki şamanı Niula, 1995.

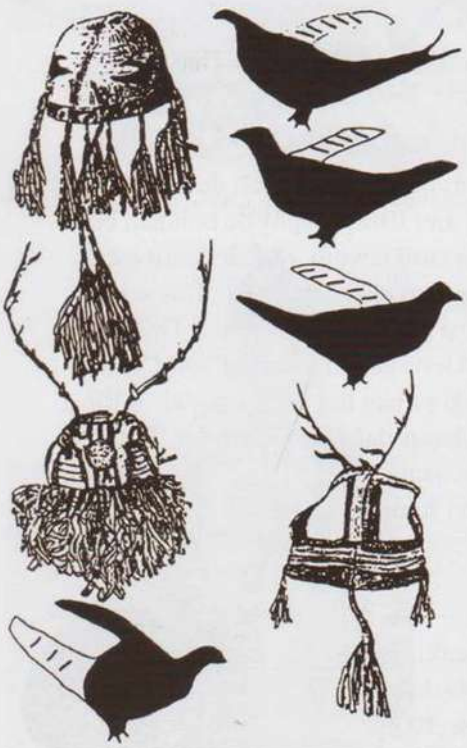

298. Oroç şaman başlıkları ve onların üzerinde bulunan kuş süslemeleri.

1963 yılında Oroçlar hakkında mükemmel bir folklorik belgesel hazırlandı, bu film Çin'de yaşayan küçük milletlerin arkaik yaşam tarzlarını ele alıyor, bir şaman töreninden birkaç dakikalık görüntüler içeriyordu. Şamanizmin komünist ideolojinin baskıcı sisteminden canlı çıkması şaşırtıcı. 20. yüzyılın son yıllarında son Oroç kadın şamanla Pekinli halkbilimciler filmler çektiler. Şamanın elbisesi, aynaları ve tacı yüzyıl başında hazırlanan klasik tanımlamaları betimliyordu. Tören ormanda, etrafta yaşayan insanların hazırladığı özel bir âyin çadırında cereyan ediyordu, çadırın içinde kurban töreniyle ilgili yiyecek ve içeceklerin sunulduğu bir mihrap hazırlanmıştı. Şaman, davulunu çalmaya başlamadan önce birkaç kez esnedi, bu yardımcı ruhlarını çağırdığını işaret ediyordu. Çekimlerde şaman kadının şaman merdivenine dayandığı sırada esridiği göze çarpıyordu. Şaman, hizmeti için maddi hiçbir şey kabul etmemişti.

1982 yılında Pekinli etnograf Qui Pu, Oroçlar (Olunchun) hakkında halkbilimsel bir monografi yayınladı. Oroç, "dağ adamı" ya da "geyik tutan adam" anlamına geliyordu. Onlar kendilerine "nani etnonimet" diyorlardı. Oroçlarda şamanlığı miras almak ya da bir büyü ile elde etmek mümkün değildi. Kimlerin şaman olacağını bazı ku-

299. Bu fotoğrafı çekerken, Çinli meslektaşlarımız, Guan Kuonival belgesel film çekiyorlar. Şaman kadın ruhlara kan sunuyor.

300. Evenki kadın şaman Guan Kuonival, tören sırasında.

rallar belirliyordu: 1. Bebeğin ana rahminden su kesesiyle beraber dünyaya gelmesi; 2. Uzun ve ağır bir hastalığı geride bırakma; 3. Epilepsi hastalığı.

Şaman efsanelerine göre ilk Oroç şaman bir kadındı –bazı kaynaklar iki kadının olduğunu kaydediyorlar– ve balığa ya da kuşa dönüşebiliyordu. Oroç şamanlığının en tipik özelliği her boyun, her büyük ailenin ya da klanın bir şamana ya da kadın şamana (bu tipteki şamanlara mokun şaman adını verdiler) ihtiyaç duyduğu yönündeki inançtı. Fala bakan "agachin" gibi Oroçlarda da uzmanlar bulunmaktaydı. Bazı Oroç şamanlar silâhın tetiğini çekip kollarını yukarı kaldırıp ruh çağırıyordu (Nganasan fal tekniği). Hekimler (qutuochin) zayıf şamanlar grubunda yer alıyorlardı, çiçek hastalığından kurtulan kişiler bu şamanlık rütbesini alabiliyorlardı. Bu iki grup şaman tekniğini öğrenme yoluyla edinebildi; davul çalmasını ve şaman dansını uzun süre pratik etmeleri gerekiyordu.

Başta L. I. Schrenk, L. Ya. Sternberg, İ. A. Lopatin, V. A. Avrorin, A. V. Smolyak olmak üzere Rus araştırmacılar 19. yüzyılın sonlarından itibaren düzenli olarak folklorik çalışmalar yaptılar. Bunlar arasında A. İ. Mazin zengin görsel kaynağıyla Amur kıyılarında yaşayan Evenki-Oroçlar hakkında mükemmel bir eser yayınladı.

301. Oroç şaman büyük davuluyla.

302. Oroç şamanları arkalarında tek sayıda bakır ayna taşıyorlar. Bu aynalar dans sırasında müthiş ses çıkarırlar.

Güney Boyları

Mançular

Mançular günümüz Çininde sayıca en büyük azınlıklardan biridir ve Çin'in Liaoning, Jilin ve Heilongjiang eyaletlerine giren kuzeydoğu bölümünde yaşamaktadırlar. Yaklaşık olarak 5.000.000 nüfusa sahip olan Mançular (doğal olarak Han Çinlileri yanında azınlık durumundadırlar) dağınık gruplar halinde değil bir arada yaşarlar. Çin İmparatorluğu tarihinde son Çin imparatorunu (Mançu kökenli sülale 1644'den 1911'e kadar hüküm sürmüştür.) verdikleri dönemde birçok vesile ile önemli bir tarihi rol oynamışlardır.

Mançu dili akraba Tunguz milletinin diliyle birlikte Altay dil ailesine girer. XVI. yüzyıldan itibaren Uygur alfabesi temelinde birçok şaman töreni kitabının bugüne kalmasının yanı sıra son dönemde farklı bir alfabe kullanmaya başlamışlardır.

Mançu şamanizminin ilk yazılı hatıraları XVIII. yüzyılın ortalarına aittir. Bu ne zaman, hangi törenin yapılması gerektiğini kesin bir şekilde ifade eden ve Çin imparatoru için hazırlanan *"Mançu Törenleri ve Kurbanlarının İmparator Emri Üzerine Hazırlanan Kanun Kitabı"*dır. Bu tasvir ritüel davranışın bütün küçük parçalarını betimleyici niteliktedir. Mesela, nasıl diz çökülmeli ve kaç defa hareket edilmeli, kaç defa davula vurulmalı vb. Mançu kökenli Çin imparatoru büyük bir olasılıkla gittikçe zayıflayan geleneği kurtarmak için şaman törenini kaydettirmiş olmalı. Mançu şaman folklorunda yer alan şairler arasında Mançu şaman kadın ayrı bir öneme sahiptir. *"Nissan sámannő története"* (Nissan Kadın Şaman Tarihi) Mançu şamanlarının bazı özelliklerini öğrenebildiğimiz

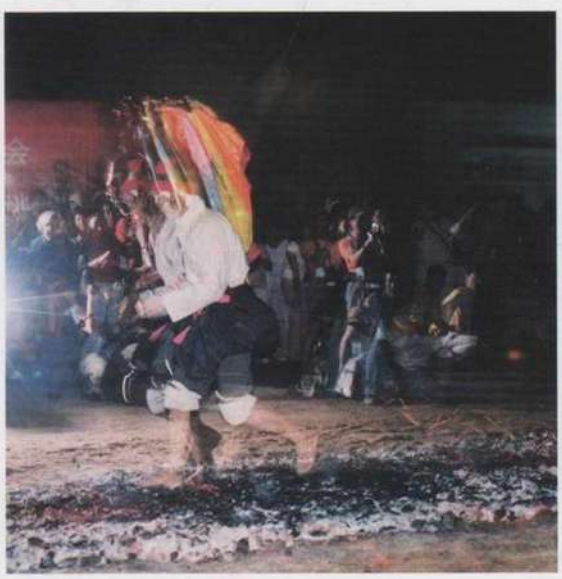

303. Ateşte yürüyen Mançu şamanı gücünü gösteriyor.

304. Nissan kadın şaman, St. Petersburg'ta korunmuş el yazması Mançu kitabının kapağında.

305. Şaman ikonu, St. Petersburg Kunıtkamera Koleksiyonu'nda.

306. Kuşlu şaman tacı.

307. Mançu şamanı bu sandıkta donanımlarını saklıyor.

sönemli bir kaynaktır. Mesela, şaman alt dünyaya indiği zaman ölü bir erkek çocuğun ruhunu getirir. Mançu şamanlarında davulun binek atı olarak değil de alt dünyada ırmaktan şamanı geçirme sandal olarak düşünülmesi dikkate değer bir husustur. Bunun yanısıra kadın şaman tören öncesi yüzünü yıkar, duman tüttürür, üç defa dizlerine kapanır ve ancak bundan sonra davulunu çıkarırdı.

Eski tasvirleri son zamanlarda derlenen verilerle karşılaştırdığımızda şaşırtıcı benzerliklere ulaşabiliyoruz. Sadece kıyafetler değil (örneğin taç ve taç süslemeleri, çıngıraklı şaman kemeri) aynı zamanda tören bölümleri de köklerini yüzlerce yıllık gelenekten alır.

308. Handijun şamanı gençlere davul çalmayı öğretiyor, 2011.

309. Yilin eyaletinde iyi hasat için yapılan tören.

310. Mançu şamanının koruyucu kuşları.

Mançu şamanlarının kendi elleriyle yazdıkları şaman dualarının ve şaman töreni bölümlerinin (Örneğin; kurban direği çevresinde yapılacak işler ve törene katılan akrabaların durma düzeni açık bir şekilde resimlerle kaydedilmiştir.) kaydedildiği bir tören kitabının varlığı bu tarihî sürekliliğe katkıda bulunmaktadır. Bu satırları kaydeden yazarın 1991'de karşılaştığı şamanda da aynı nitelikler kendini göstermektedir.

Şansa bakın ki geçen on yılda Mançu ve Çinli araştırmacıların (Fu Yuguang, Wang Hong-gang, Gua Shuyun, Hi Kun) birlikte çalışmalarıyla Mançu şaman geleneğinin düzenli olarak derlenmesi için kararlı bir şekilde harekete geçilmiştir. Modern video tekniklerinin yardımıyla millî şamanın (*boosaman)* idaresiyle gerçekleşen ve millî sağlığın, üremenin ve talihin garantiye alınması için akraba üyelerinin bütün bölümlerine katılması zorunlu olan birçok tören ebedileştirilmiştir. Törende domuz kurban ediyorlardı, ayrıca baş şamanın ritüel etkinliklerine birçok şaman davulu eşlik ediyordu. Kurban töreninin birçok bölümü büyük oranda Sibirya törenle-

311. Mançurya'da en ünlü Handijun şamanı trans danslarının hareketlerini gösteriyor.

rine özellikle de Altaylıların ve Amur boyunda yaşayan Tunguzların hayvan kurbanlarıyla benzerlikler göstermektedir. Örneğin; hayvanın kulağına içecek dökülür eğer kendini sallarsa o zaman bu, kurbanın Tanrılar tarafından kabul edildiği anlamına gelir. Ayrıca Mançular da Kore şamanizminde de gördüğümüz "Akdağ Yaşlı Tanrı"ya saygı göstermektedir ve ayna (toli) onlarda da kötü bir güce sahiptir. Mançu şamanları sağaltıyor, kurban sunuyor olsalar da, belki de en önemli özellikleri millî gelenekleri ve görenekleri canlı tutmalarıdır.

Sibolar

Sibo (Çin'de kullanılan çeviriyazıya göre Xibe) 1764 yılında Qing hanedanı döneminde yaklaşık 2000 asker ve aile ile Mançurya'dan Çin İmparatorluğu'nun güney sınırlarına, Doğu Türkistan eyaletinin güney sınırlarına savunma amaçlı yerleştirilen bir Mançu boyudur. İli ırmağı vadisinde (Çapçal civarında) bugün yaklaşık 170.000 kişi yaşamaktadır. Bu insanlar çoğunlukla Çince konuşan Mançu akrabalarının tersine eski Mançu dillerini konuşmaktadırlar.

312. Sibo şamanının tacındaki bir mızrak öne yayılıyor.

313. Şaman panteonu.

314. Hinyan'da yaşayan Sibolar arasında hayvan kurbanı.

315. Şaman, tören başında şaman duasını okuyor.

Hatta eski Mançu yazısını ve çok eskilere ait şamanizmin birçok özelliğini muhafaza etmişlerdir. Aydınlar, tarihçiler ve folklorcular günümüzde Sibo şamanizmini incelemektedir. (Heling, Tungkeli, Kiçesan)

Sibo şamanlarının üç tipi var:

1. Eltsin (erkek *haha eltsin*, kadın *hehe eltsin*) özellikle salgın dönemlerinde çalışan ve hastalıkları kovan sağaltıcı şamandır. Henüz çocukken yaşlı şamanlar onları öğrenci (*jele*) olarak seçerler. Öğrenme törenler üzerinden olmaktadır. Örneğin, basamakları keskin kılıçlardan oluşan şaman merdiveni üzerinde (*tsaküran)* emeklemeleri gereklidir.

316. Sibo (xibe) iyi ürün garantisi amacıyla düzenlenen seramonide, 1987.

317. Kadın şamanın ilk kalkışında melodili bir sesle dua ederken davul beş kez vurulur ve çıngırak üç defa sallanır.

318. Şaman ikinci kez ayağa kalkar, öne arkaya sallanıp yılan gibi dolanarak ve çıngıraklarını sallayarak kendinden geçer, bu arada iki kez davula vurur.

319. Kadın şaman üçüncü durumda kendinden geçerken ve şarkı söyleyerek dua ederken davula dört kez vurur...

320. Hasta gezisi, şaman yönetiminde yedi eve yapılır.

2. *Siyang tung* kategorisine sadece kadın şamanlar girerler ve onlar öncelikle uzun süreli ve zor geçen hastalıkların iyileştiricileridir. Bir masaya 43 tane küçük taş atılır ve bu taşların yerleşim düzenine göre fala bakarlar, hastalığın kökeni konusunda fikir yürütürler. Ayrıca küçük kâğıt parçalarının (*urhu*) yardımıyla evden kötülüğü kovarlar.

3. *Deotsi* şamanı sadece erkek olabilir. Onlar kötü ruhların bedenden atılması konusunda uzmandırlar. Böyle bir hastalığa ruhlara ait tutku sebep olmaktadır. Yeni verilere göre 1993 yılında Sibolar arasında bir düzine şaman çalışmaktadır, gerçi kılıç-merdivenden geçerek şamanlık sırrını öğrenen son gerçek Sibo şaman 1976 yılında vefat etmiştir.

Nanaylar

Mançu-Tunguz dilini konuşan ve Amur civarında yaşayan 11-12.000 civarında nüfusa sahip bir millettir. Nanayların büyük kısmı Habarovsk'un kuzey tarafına düşen bölgede Oroç, Ulça, Orok gibi küçük kavimlere komşu olarak yaşamaktadırlar. Bunların 4.000 kişilik bir grubu da Amur'un Çin tarafında hayatlarına devam etmektedir (oradaki adları *Hejhe*). XIX. yüzyılın ikinci yarısında henüz *Gold* şeklinde adlandırıldıkları dönemde Nanaylar arasında P. P. Simkeviç, L. Sternberg, L.Ya. Scherk, A. Lopatin seçkin araştırmalar gerçekleştirmişler daha sonra da XX. yüzyıl başında V. K. Arsenyev ve Macar Benedek Bologh Barathosi önemli folklor malzemeleri derlemişlerdir. 60'lı yıllardan itibaren Ju. A. Sem ve A. V. Smolyak başucu kaynağı niteliğindeki derleme çalışmaları yaptılar ve Nanayların etnografyası hakkında monografiler yazdılar. Aynı zamanda E. A. Gaer gibi şamanizmi içeriden gözlemleyerek tasvir eden yerli Nanay aydınları da vardır. Nanay şamanları arasında işlevlerine göre üç grup şaman mevcuttur:

321. Nanay kadın şaman Lindza Beldi (1909-1999) 1993 yılında ruh çağırma şarkısına davulla eşlik ediyor.

1. Sağaltıcı şamanlar *(siurinka)* en zayıflarıdır.

2. İkinci grup şamanlar *(nemati)* ölüm zamanlarında çalışmaktadır ve hastalık durumunda yardımcı olmaktadır.

3. En yüksek kategoriye *kasatai* şamanlar girer. Bütün şaman bilgisine sahiptirler ve ölülerin ruhları şamanın öbür dünyaya gidişinde kendisine eşlik ederler.

322. Nanay (Amur civarında) kurbanı. Üç turu fotoğrafın sol tarafında görülüyor.

Artık sıra birkaç gün süren ve ölünün ruhuna öbür dünyaya gidişinde şamanın eşlik ettiği bir cenaze uğurlama törenine (*buni)* geldi. Bu satırların yazarı 1993 yılında böyle bir törenin bir bölümünü kaydedebilme olanağı buldu. Bir başka vesileyle yaşlı bir kadın şaman Lindza Beldi'nin ev ruhlarını/iyelerini yiyecek ve içecekle ağırlamasına tanık oldum.

Bu yiyecek horoz kurbanından yapılmıştır. Bir başka durumda iyelere/ ruhlara üç kurban ağacı (*turu)* yanında domuz kurban edilmektedir. Yüzyılın başındaki kayıtlardan bu törene şaman şeklinde şarkı söylemek anlamına gelen ve böylece şarkının önemini vurgulayan *jajaori* dendiğini anlamaktayız. Törenin başında her katılımcının uzunlu kısalı süreli davul çalarak ruhların

323. Defin töreni, ölünün ruhuna eşlik etme

324. Nanay şamanı beş dallı boynuzlu başlığıyla.

325. Daege köyünde horoz kurbanı.

326. 1982 yılında hazırlanmış Nanay şaman elbisesi, başlık taçla güçlendirilmiş.

327. Lindza Beldi'nin davulu ve şaman kemeri.

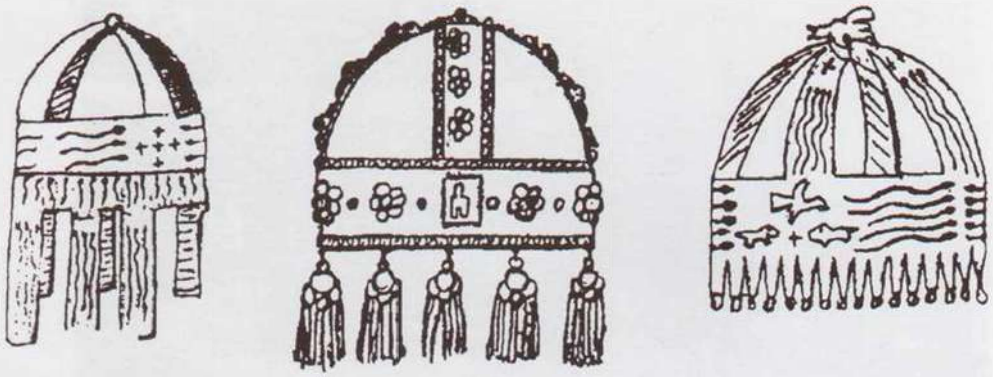

328. Nanayların tedavi edici başlık-taçları.

davetine, onlar tarafından sunulan eğlenceye katılması gerekiyordu. Dolayısıyla törenin başında bütün katılımcıların uyması gerektiği bu şart, dansa iştirak, büyük öneme sahiptir.

Bir Nanay şaman, kadın iyelerin/ruhların başka dünyada dağlarda uyuduğunu fakat şaman davul çalmaya başladığı zaman onların uyandığını, toplandığını ve davet şarkısını ve şamanın emirlerini dinlediğini söylemiştir. Bu şarkılar söylenmeyebilir fakat davul çalınması asla ihmal edilmez; çünkü o zaman yardımcı iyeler/ruhlar yardım işlerini yarıda bırakabilirler.

329. Orok şamanının yardımcılarından biri, tayga ruh iyesi.

Oroklar

Oroklar Sahalin adasında yaşamaktadır. Onların dili de Mançu-Tunguz dil ailesine girer. Diğer bir adları *Uilta*'dır. Oroklar kayıtlara göre Olça halkının yakın akrabaları olabilirler. XIX. yüzyılın sonunda L. İ. Şhrenk (1883-1898), bu kavim arasında derleme yapmış, XX. yüzyıl başında V. O. Pilsudski, Sahalin'de Oroklarla beraber yaşamış ve sonra yüzyılın ikinci yarısında A. V. Smolyak onlar hakkında kısa makaleler hazırlamıştır. Yeni kuşak araştırmacılar arasında Orok etnografyası hakkında en fazla yazan Ch. M. Taksami, N. A. Meschtub, K. A. Novikova ve T. P. Roon'un adlarını anmak gerekli. Maalesef şamanizm hakkında çok az güvenilir veriye sahibiz. Son yıllarda yabancı araştırmacılar da Oroklar arasında araştırma

yapmak için kabul edilmeye başlanmıştır. Böylece Japon İnoue Koiçhi'ye de Sahalin Orokları arasında çalışma imkânı açılmıştır.

Orok davulunda Sibirya halklarının folklorundan tanıdığımız şamanın atası ve koruyucu büyük kartal şekli görülmektedir. Hatta bu milletlerde şaman ve kartal sözleri fonetik olarak birbirlerini karşılamaktadırlar. Bunlar Kuzey Amerika Yerlilerinin "thunder bird"leri ile birbirine benzemektedir, belki de bu durum iki kıtanın halklarının bir zamanlar tinsel bir bütüne ait olduklarını ispat etmektedir. Şaman ve kartal uyumu her ikisinin de öteki dünyaya uçmasıyla açıklanmaktadır.

330. Şaman davulunda kartal tasviri.

Udeheler

Udeheler, Mançu-Tunguz dil ailesinin Tunguz grubuna girerler. Günümüzde nüfusları yaklaşık 2000'dir. Kendilerini *Ude* ya da *Udikhe* olarak adlandırırlar ve Habarovski çevresinde yaşamaktadırlar. Bugün dörtte üçü sadece Rusça konuşmaktadır, kendi dillerini konuşanlar ise artık en fazla birkaç yüz kişiden ibarettir. Antropolojik özellikleri bakımından Udeheler, Baykal kenarında yaşayan insanların tipinin (mongoloid) özelliklerini taşırlar. Dilleri ise en çok Oroç diline yakındır. V. K. Arsenyev ve İ. A. Lopotin, XX. yüzyılın başında Udeheler arasında birçok çalışma yapmıştır. Yüzyılın sonunda şamanlık araştırmaları ile birlikte folklor araştırmaları güçlenmiştir. Bu alanda en çok Udehe şamanizmiyle monografik olarak ilgilenen A. V. Somolyak'ın çalışmalarına teşekkür borçluyuz.

331. Nyina İ. Kaluzuga (fotoğrafta 70 yaşında) adındaki Udehe kadın şamanın davul çalışını Yuriş Şeikin fotoğraflıyor.

İ. A. Lopatin'e göre Udehe şaman töreni şu şekilde geçmektedir. Şaman önce koruyucu ruhlara dua ediyor, sonra dokuz defa ateş için dans etmek gerekiyordu. İ. A. Lopatin, Udehe şamanının dansını da tasvir eder. Temel olarak şamanın öteki dünyaya yolculuğunu göstermek gerekir, daha sonra da amacını ve hasta çocuğun ruhunun geri alınmasını. Bu törenin en ilginç tarafı şamanın esrimesidir. Fakat şa-

332. Irmak iye-ruhlarına yapılan tören.

333. Davul tutağının kayın ağacı kabuğundan kutu tarafının süslemesi.

334. Şaman davulunun deposu olarak görev yapan kayın ağacı kabuğundan kılıfının süslemesi.

335. A. Litvinov'un filminde Kotskalar, 1920'li yıllardan.

man, durmaksızın, yorulana kadar devam ettiği dans ve davul temposuyla hemen hemen esrik hale geçecek gibidir. Udeheler hakkında çok sayıda kıymetli halkbilimi konulu belgesel film hazırlanmıştır. 1930'lu yılların başında Rus yönetmen A. Litvinov bu küçük halk hakkında bir saatlik halkbilimi filmi hazırlamıştır.

Bu filmin sadece birkaç dakikalık kısa bir bölümü şamanların dansını, ritimlerini öğrenmek için paha biçilemez değere sahiptir. Olayları harflerle değil ancak hareketlerle tasvir etmek mümkün olmaktadır.

Paleoasiyatik Halklar

Ketler

Yenisey Irmağı'nın kuzey akıntıları boyunca Krasnoyarsk ve Turukhan bölgelerinde yaşayan küçük bir halktır. Sayıları en çok 1000-1100 kişidir. Dilleri paleoasiatik olarak adlandırılan dil grubuna (Yukagir, Çukça, Koryak ve İtelmen dilleriyle birlikte) girdiğinden oldukça özeldir. Bu eski halklar folklorik ögeleri muhafaza ettiklerinden dolayı Avrasya'nın yerel unsurları olarak farzedilmişlerdir. Buna karşılık bu nüfusu az halk hakkında söz söylemekten çekiniyorum; daha önceki araştırmacılar da aynı çekincelere sahip olduklarından bu konu eskiden beri bilimsel araştırmaların cevaplaması gereken temel problemlerden birisi olarak karşımıza çıkıyor (Eskiden onları "Yenisey Ostyakları" olarak adlandırdılar.). XIX. yüzyıl ortalarında M. A. Kastren, uzun süre Ketler arasında kaldı. XX. yüzyıl başında A. V. Anohin bu halk arasında bulundu (1905-1908). Bundan sonra kendisi şamanizmi ayrıntılı olarak tasvir edecekti (1914). Derlediği nesneler St. Petersburg Antropoloji ve Etnografya Müzesi'nde (bugün yeniden Kunstkamera) muhafaza edilmektedir. Fin K. Donner özenli fotoğraflar ve değerli kayıtlar hazırladı. Aynı şekilde XX. yüzyılın başında 1927-1928 yıllarında Alman K. Findeisen, daha sonra A. P. Dulzon, Ketler arasında şamanizmin değerli folklor metinlerini derledi. 60-70'li yıllarda E. A. Alekseyenko,

336. Ket şamanı yedi dallı tacıyla.

337. Işık saçan baş biçimiyle şaman davulu.

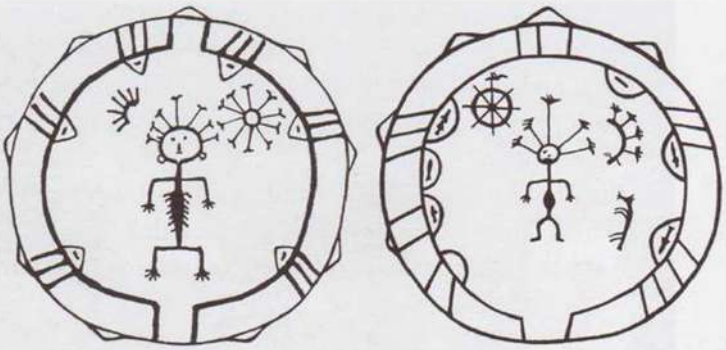

338. Sırlı ışık saçan baş şekliyle Ket şaman davulu resimleri. Şaman tacının ucunda kuşlar, resimde güneş ve ay sembolü ve üst-alt dünyaya açılan geçitler görülmektedir.

339. İlki şamanı simgeliyor: Demirden yapılmış çift başlı kartal küpe. İkincisi Ket mitik kertenkeleli şaman önlüğü. Üçüncüsü ise Güneş ve ay sembollerinin bulunduğu bir başka şaman önlüğü.

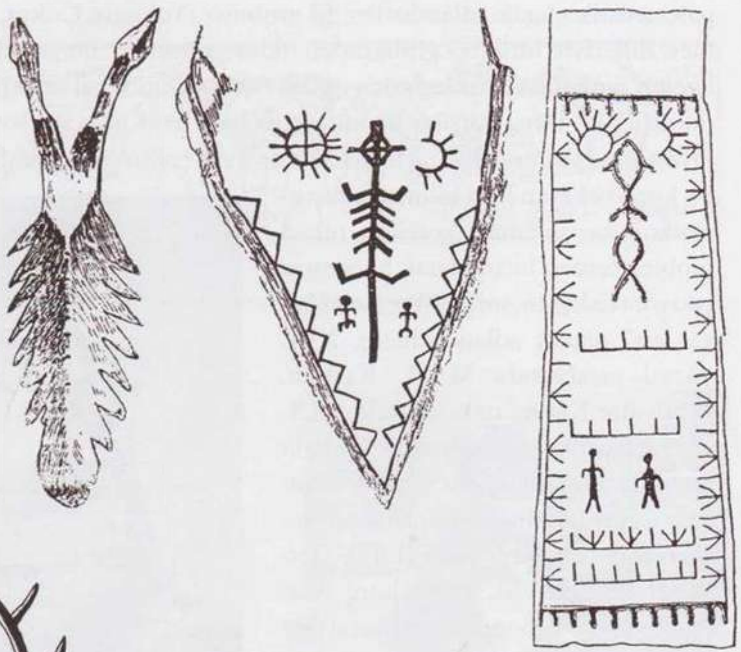

340. Çarpışmada şamana yardım eden ve alın üzerinde bıçak ve boynuz bulunan Ket şaman tacı.

341. Kaynağı belli olmayan bir fotoğraf. Vilmo Diosegi mirasından.

342. Una Harva'nın 1917 yılında çektiği bir Ket şamanı fotoğrafı. Elbise ve ayakkabı demir süslemeleri iskeleti sembolize etmektedir.

Ketlerle yaşayarak monografik araştırmalar yürüttü ve Ket şamanizmi hakkında birçok iyi makale yazdı.

Ket şamanının (senin) yeteneği doğrudan soyla bağlantılı bir şekilde miras kalmakla birlikte Tanrısal bir bağış olarak gökten (esteng) de alınabilmektedir. Sonra uzun süreli üç defa tekrarlanan yedi yıllık bir eğitim sürecinden geçmek gerekmektedir. Ket şamanlarının içinde ritüel dönemlerde büyük saygı gösterilen "büyük" şamanlar (dung-'dongo') vardır. Sıradan sağaltmalarla "basit" ya da "yerel" şamanlar (onların yardımcıları ayılardır) ilgilenmektedirler. Bir başka kategori de "üst" dünya ile bağlantı kuran geyik tipi şamandır.

Ket şamanının davulu (kaş) diğer Sibirya halklarının davullarına benzer şekilde temelde yardımcı hayvanı cisimlendirmektedir. Semantik ikilik dikkat çekicidir. Bir yandan yardımcı olan bu hayvanın derisi davul yapımında

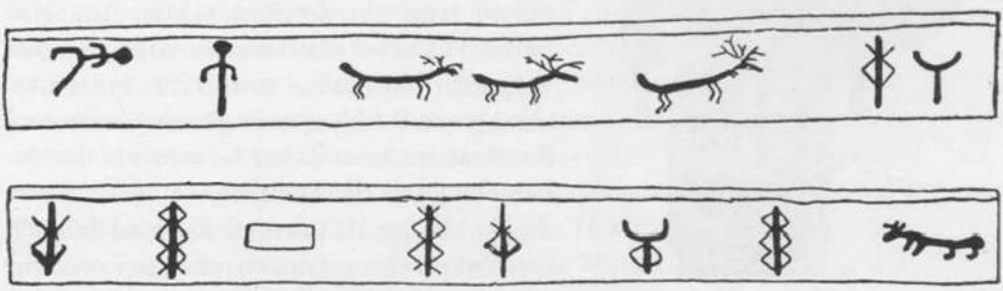

343. Davulların ön ve arka tarafındaki resimler

344. Vilmos Diószegi mirasından bir fotoğraf.

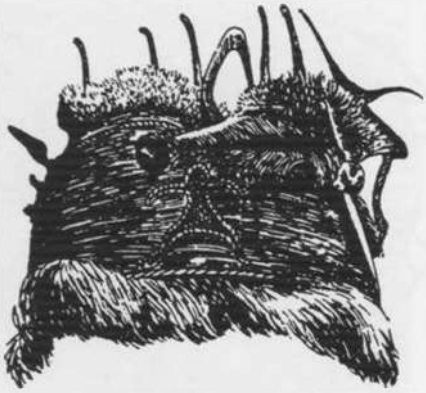

345. Küçük boynuzlarıyla şaman başlığı.

kullanılmakta diğer yandan davulun kendisi şamanın taşıma aracı görevini görmektedir. Ölmüş şamanı yüksek bir iskeleye "havaya" definediyorlar. Otuzlu yıllar boyunca aşağı yukarı bir düzine Ket şamanı faaliyette bulunmuştur. Şamanlara karşı uygulanan sürgün politikaları nedeniyle altmışlı yıllara gelindiğinde otantik veriler ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bununla beraber daha eski araştırmalar neticesinde Ket şamanizminin birçok bölümü yeniden kurgulanabilmiştir (E. A. Alekseyenko'nun çalışması). Bu araştırmalar Ketlerde Türk-Moğol şamanizminin unsurlarının bulunduğunu ortaya çıkarmaktadır.

346. Yukagir şamanı tören için giyinmiş.

Yukagirler

Yukagirler, Doğu Sibirya'nın en küçük halklarından birisidir. 1959 sayımına göre nüfusları 400'dür. Bununla beraber XX. yüzyıl sonlarında nüfusları üç kat artmıştır. İki büyük grupları vardır. Kuzeydekiler Tundra, güneydekiler Tayga Yukagirleridir. Büyük çoğunluğu sahip oldukları rengeyiklerinin göçlerini takip ederek göçebe ya da yarı göçebe hayat tarzlarını devam ettirmektedir. Bazı yaklaşımlara göre birçok Paleoasya dili konuşan halkla birlikte Yukagirler Avrasya'nın yerlileridir. Yukagir şamanlığı çok eski, özgün çizgilerini korumaktadır. Bunların arasında her bir şamanın davulunun olduğu ya da olabileceği ve her bir şamanın büyük-küçük törenleri idare edebileceği sayılabilir. Yukagir şamanlarının araştırmacıları XIX. yüzyılın son yıllarında bu bölgede büyük

bir Amerikalı-Rus ilmi araştırma gezisi düzenlendiğinden ve büyük miktarda malzeme elde edildiğinden dolayı şanslı görülebilir (Yesup North Pacific Expedition 1897-1902. Bu araştırma gezisi yüz yıl sonra tekrar edilmiştir). Gezi sırasında derlenen malzemeler 11 ciltte resmedilmiştir ve inanışlarla ilgili tasvirlerle, bilgilerle doludur. Yukagirler ile ilgili bu mogografiyi Valdemar Yochelson yazmıştır.

Yukagirlerin şamanı ifade eden iki kelimesi vardır: Alma (kökü koy- fiili olan) ve irkeye (anlamı; titrek, titreyen). İlki hastaları iyileştiriyor, iyi bir av için yalvarıyor ve Tanrılara kurban sunuyordu. Folklora göre her bir Yukagir şamanı kendisini atasına bağlamaktadır. Bu nedenle ölmüş şamanların kafataslarına büyük saygı göstermekte ve bunu fala bakma sırasında kullanmaktadırlar. Kafatası fal bakma sırasında o denli büyük öneme sahipti ki şamanlar bir tahtayı oyarak kafatası biçimine getiriyorlar, işlerine başlamadan önce bu nesneyi kaldırarak kendisine yapılacak işin kolay mı yoksa zor mu olacağını soruyorlardı. Nesne ise buna "evet" ya da "hayır" şeklinde cevap veriyordu. Şaman, ruhlar imparatorluğu ile ilişki kurar ya da bir kişi öldüğü zaman ruhu üç parça olur ve birbirinden ayrılarak üç ayrı tarafa giderdi. Birisi ceset yanında kalır, diğeri ruhlar imparatorluğuna gider, üçüncüsü ise göğe yükselirdi. Ceset yanında kalan ruh eğer kişi hasta ise hasta kişinin ruhunun şaman töreni sırasında bedenine geri dönmesini isterdi. Davulun yardımıyla (yalgil kelimesine göre "tenger") şaman, gittiği ruhlar imparatorluğundan dünyaya gelen küçük çocuk için ruh getirirdi.

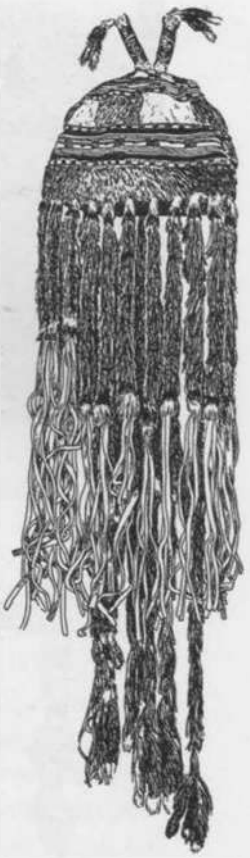

347. Yukagir şaman başlığı süslemesi.

Çukçalar

Avrasya'nın, Amerika Kıtası'na en yakın köşesinde yaşayan ve Paleoasya grubuna giren Çukçaların nüfusları yaklaşık 15.000'dir. Kolimai (daha sonraki dönemde Gulak bölgesinde) bölgesinde siyasî sürgün olarak uzun bir süre yaşayan W. Bogoras Çukça dilini, boy ve manevî kültürünü mükemmel bir şekilde öğrendi. Daha sonra Yesup North Pacific Expedition'un üyesi olarak bu küçük halkın şamanları hakkında da kıymetli bilgiler bulabildiğimiz kapsamlı bir monografi yayınladı. Bu veriler temelinde "aile şamanizmi" şeklinde adlandırılan bir görüş oluşturuldu. Burada, sonbahardaki büyük hayvan kesimi zamanında ailenin bütün üyelerinin kesilen hayvanların ruhlarının reankarnasyona uğraması için biraz davul çalması gerektiğinden söz edilmektedir. Bu tören gündüz ve boş zamanda icra edilmektedir. Halbuki gerçek şaman seansı geceleyin ve çadır içerisinde gerçekleşmektedir. M. Eliade'ye göre bu, şaman âyinlerinin ancak zayıf bir taklididir.

348. Vilmos Dószegi derlemesinden.

349. Çukça şamanının baş bandı. Önde boynuzlar, yanda ise sarkan örmeler.

350. Çukçu şamanı davuluyla. Davulun üst kısmında kutup yıldızının ağaçtan yapılmış sembolü görülmektedir. Davulun derisinde ise insan yüzü şeklindeki güneş sembolü.

351. Şamanın aya dua edişini gösteren Çukça resmi.

352. 18. yüzyılda Çukçalarda topluluk şamanlığı. Rengeyiği kurbanı.

Waldemar Bogoras şaman kültürüne ilişkin yanlış görüşlerin ortaya çıkmasındaki sorumlulardan birisidir. Kendisi "arktik histeri" fikrinin yayıcısı olmuştur. Buna göre şamanlık kurumunun ortaya çıkışı arktik bölgelerdeki doğal yaşamın getirdiği zorkluklara, vitamin ve mineral eksikliğine bağlanmaktadır. Zayıf insanlar, şamanlar hastalıklı depresyonlar geçirmektedir. Bu teori tam olarak yerine oturmamış, hatta tam tersine şaman, toplumun en güçlü, en sağlıklı üyesi olmuştur. Çukça şamanları gösterişli numaralar sergiliyorlardı. Mesela ritüel hazırlanma sonrasında bir kadın şaman küçük bir çocuğun karnını açar birkaç dakika sonra tekrar birleştirirdi. Şaman kendi üzerinde de yaralar bırakır; ya kor yer ya da kızgın demir yalardı.

Erkek Çukça şamanlarının önemli bir grubu "kadına dönüştüklerinden" yani kadına özgü davranışlar sergileyip kadın kıyafeti giydiklerinden ve kadınların yaptığı işleri yaptıklarından oldukça tanınmışlardır. Bu esasında şamanların iki dünya arasındaki aracılık işlevlerinin işareti şeklinde yorumlanmaktadır. Şaman tasvirleri Avrasya şamanizmi hakkında oluşturulmuş yanlış stereotipler nedeniyle uzun süre boyunca hatalı yapılmıştır.

Koryaklar

Paleoasya grubuna giren Koryakların nüfusu bugün yaklaşık 9.000'dir. Kamçatka, Magadan bölgesi ve Cukça Yarımadası'nda yaşamaktadırlar. Daha 18. yüzyıl sonunda hazırlanan ve Koryakların hayat tarzı, gelenek-görenekleri ve yerel şamanizmin ögeleri hakkında temel bilgileri bulabildiğimiz mükemmel bir çalışma biliyoruz. Bu eser S. P. Kraşeninikov tarafından 1774'te hazırlanmıştır. Bununla beraber *Kamçatka Coğrafyası* adlı çalışması ancak 1949'da yayımlanmıştır. Yesup North Pacific Expedition çerçevesinde V. Yoçelson, 1900–1902 yılları arasında Koryaklar arasında kalmış ve çok güzel fotoğraflar çekmiş ve

353. Koryak aile şamanizmine özgü bir fotoğraf (19. yüzyıl sonunda çekilmiştir).

çok kıymetli folklor malzemeleri derlemiştir. Elimizde bu yüzden Koryakların dinî inanışları hakkında oldukça zengin malzemeler bulunmaktadır.

Şamanın adı Koryakça'da ruhların tesirindeki kişi ya da ruhların şaman olacak kişi olarak belirlediği, seçtiği anlamlarına gelen "enelan"dır. Şamanın başlıca görevi gökte yaşayan en üst varlıklara en azından bir köpek kurban edildiğinde başarılı bir şekilde yaptıkları sağaltmadır. Şamanların güçlerine çok inanılır. Mesela eskiden güçlü şamanlar ölünün ruhunu, cesedin defnedilmesinin ardından doğrudan geri getirebilmekte ve böylece merhuma hayatını yeniden vermektedirler. Sibirya'da başka yerlerde olduğu gibi Koryak şamanları da ventriloquism adı verilen sanatın ustaları idi.

354. Koryaklar ayıbalığı dişinden, birkaç santimetre boyunda heykeller yontuyorlar.

355. Koryak şaman kadın, şarkılarını bir folklor festivalinde sergiliyor.

356. Koryak şarkıcı Tatyana Galikova, Güney Fransa Folklor Festivalinde.

Kavram, şamanların törenler sırasında nefes alma tekniklerini kullanarak değişik sesleri çıkartabilmelerine ilişkilin olarak kullanılmaktadır. Anlatımlara göre bu sesler birden fazla yönden duyulmakta ve söz konusu durum yardımcı ruhlardan kaynaklanmaktadır.

Daha 20. yüzyılın başında elde edilen verilere dayanılarak bütün Koryak şamanlığının yozlaşmış olduğu yönünde bir çıkarımın yapılması ilginçtir. Bu yaklaşım şamanların özel elbiselerinin ve özel davullarının olmamasından kaynaklanmaktaydı. Halbuki her bir ailenin (çadırın) ya da en azından aile üyelerinden herhangi birinin, hatta küçük çocuğun bile kullandığı bir davul

357. Yesup Bilimsel Gezisi'nin kırık cam negatiflerinden hazırlanmış resim.

358. Koryak kadın şaman.

olmuştur. Bu nedenle bu şamanizm "aile şamanizmi" diye adlandırılmıştır ki bu durum bazı Rus araştırmacılar tarafından yanlış bir şekilde profesyonel şamanlığın öncülü, eski şekli olarak düşünülmüştür.

Gilyaklar (Nivghuk)

Gikyaklar tıpkı Ketler, Yukagirler, Koryaklar, Çukçalar ve İtelmenler gibi Paleoasya grubuna dahil bir millettir. 1989 nüfus sayımına göre nüfusları yaklaşık 4.600'dür. Gilyaklar iki gruba ayrılırlar. Bu durum onların ağız özellikleri bakımından da ikiye ayrıldıklarını gösterir. Bunlardan birisi (yaklaşık 2.500 kişi konuşur) doğrudan Amur Irmağı ağzındaki bölgede yaşar, diğeri ise (2000'den fazla kişi konuşur) Sahalin Adası'nda yaşamaktadır. Kendi etnik adlandırmaları Nivghu'dur 1930'dan bu yana resmi adları olan Nivkhi etnik adı bundan kaynaklanır. Halbuki eski imparatorluk zamanında Gilyak etnik adı kullanılmıştır. Dilleri ve kökenleri hakkında bugüne kadar sadece hipotezler vardır. L. I. Schrenk, B. O. Pilsudski, L. Ya. Sternberg, E. A. Kreynoviç, A. V. Smolyak gibi araştırmacılar Gilyaklar üzerine çalışma yapan isimlerin başında gelmektedir. Ayrıca incelemelerinin büyük bir bölümünü kendi milletine ve şamanlarının araştırılmasına adayan Gilyak kökenli etnograf Ch. M. Taksami bu konuda en önemli bilim adamlarından birisidir. 19. yüzyılın sonunda L. Von Schrenk, Amur kıyısında yaşayan halklar hakkındaki çok ciltli çalışmasında pek çok fotoğrafa yer verir ve karanlık bir çadırda (ev demek daha

359. Amur bölgesinden şaman töreninde kullanılan sekiz başlı taşıyıcı sehpa. Taçlara insan şeklinde ruhsal varlıkların şekillerini, kabilenin yardımcı ruhlarını oyuyorlar.

360. Gilyak şaman

361. Ayı bayramının ilk aşaması. Kurban edilecek ayı suya sokuluyor.

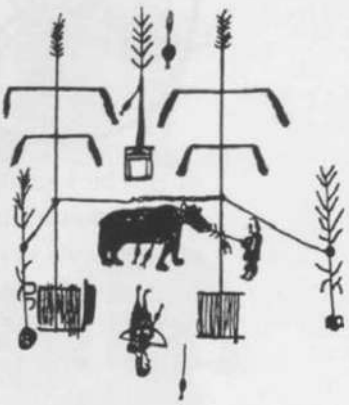

362. Ayının kurban edilmeden önceki gezisi.

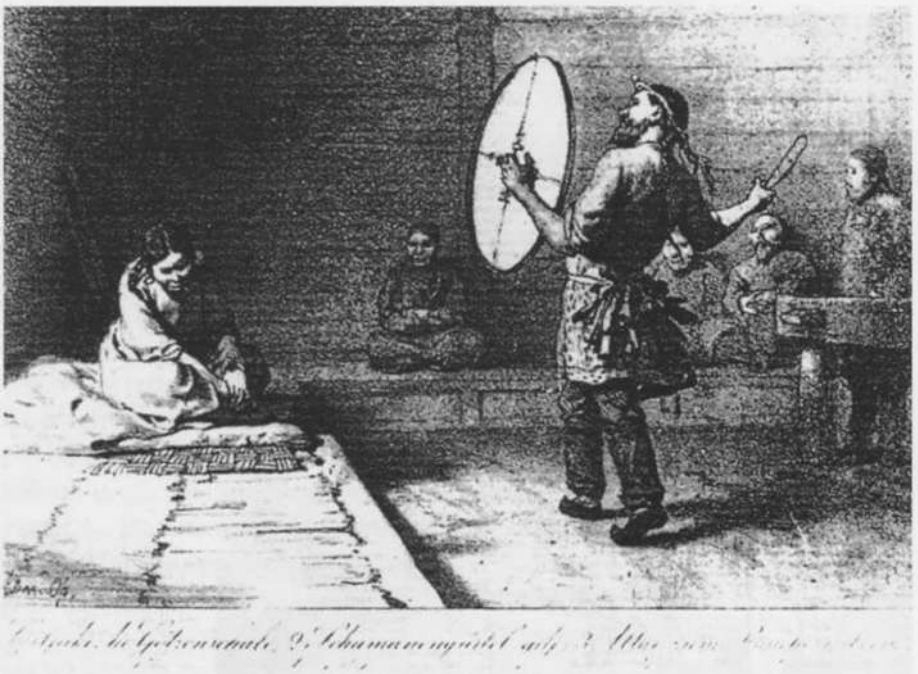

363. Leopold von Schrenk 1895 yılında yayınlanan kitabına bir Gilyak şamanının bir kadını tedavi edişini gösteren fotoğrafı koyar.

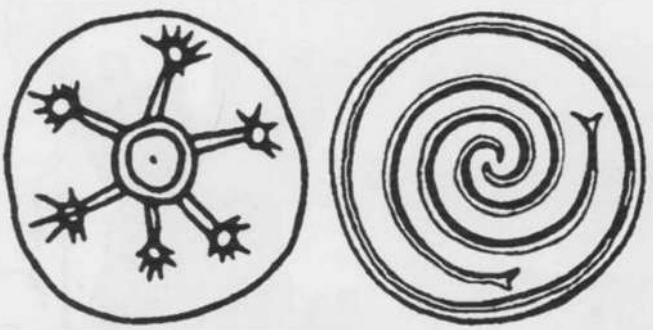

364. Ağaçtan yontulmuş avuç içi kadar güneş muskası. Güneşe canlı bir varlık olarak saygı gösteriliyor.

doğru) bir kadını sağaltan Gilyak şamanının etkinliklerini tasvir eder. Davul çalma ürkütücü bir şekilde yapılır. Davul tokmağının köpek derisiyle kaplanmış olmasına ve davul sesinin ateşin canlanmasıyla kesilmesine dikkat edilir. Soymuktan yapılan taç (inau) önemli bir aksesuardır.

Ayrıca çıngıraklarla süslenmiş şaman kemeri (yangpam - yangpu) ve tabii oval davul vaz geçilemez ögelerdi. Ritüel sırasında bir tütsü sehpasının (togvs) kullanılması şaman törenlerinin başka bir önemli unsurunu teşkil etti. Bu sehpada oyulmak suretiyle resmedilmiş 7-9 insan kafası bulunuyordu ve şamanlar bunlarda yaktıkları tütsülerle düşman ruhları kovuyorlar, daha sonra ise yardımcı ruhları çağırıyorlardı. Şaman kavramının yanı sıra aynı anlama gelen "ayam" teriminin kullanılması da oldukça ilginçtir.

Yerli araştırmacıların yeni kuşağını temsil eden Ch. M. Taksami, mensup olduğu kavmin bir ferdine şamanlığın öğretilişini tasvir der. Buna göre şaman, hastalığının ardından esrik haldeki Gilyak kadın şaman tarafından sağaltılır. Şamanlığın öğretilmesi töreninin başında herhangi bir ihtiyarın kurduğu ve şamanın yardımcı ruhlarının (antroporf ve zoomorf) bulunduğu bir "şaman ateş yeri"nin (t'ovs) hazırlanması gerekir. Gilyak şaman geleneklerine göre gelecekteki şaman (kadın) için davulun yakın bir akraba tarafından hazırlanması şarttır.

İtelmenler

Kamçatka adasında yaşayan İtelmenler bugün ancak birkaç yüz kişidir. 18. yüzyıl sonunda İtelmenler arasında Alman seyyah Georg Wilhelm Steller araştırmalarda bulundu. Kitabında aralarında şamanizmin de bulunduğu bu halkın eski gelenekleri hakkında çok iyi tasvirlere yer vermiştir. Betimlenen şaman elbisesi Yakut şamanlarınınkine çok benzer ve üzerinde kaburga kemiği tasviri de bulunmaktadır.

365. En eski şaman tasvirlerinden biri. Hareketin dinamikliğini gerçeğe bağlı bir şekilde veriyor.

366. İtelmenlerin eski ateş yakma tekniği.

Diğer Halklar

Nepaller

Ülkenin 18 milyonluk nüfusunun en azından onda biri (Tamang, Magar, Gurung, Çepang) dinî inanışlarının tipolojisi bakımından Avrasya şamanizmine dahil edebileceğimiz halk grubundan oluşmaktadır. Nepal şamanizmi araştırmaları altmışlı yıllardan itibaren hızlanmaya başlamıştır. Nepal folkloru ve halk inanışları dünyasının şamanistik unsurları hakkında çok değerli antropolojik ve filolojik çalışmalar hazırlanmıştır. Bu çalışmalar Y. T. Hitchcock, L. Peters, R. L. Jones, R. Mastromattei, A. Höfr, M. Oppitz, G. Maskarinec, A. de Sale tarafından yapılmıştır. Büyük ihtimalle Asya'nın dağlarla çevrili oluşu birçok yönden arkaik özellikler gösteren inanışları korumuştur. Bütün Nepal şamanlık geleneği kompleksinin tamamen yeni bir oluşum olduğuna dair düşünceler de mevcuttur. Nepallerde şaman benzeri uzmanların gösterdikleri model özellikler ve kullandıkları işaretler Avrasya şamanlarında da bulunmaktadır. Örneğin Tamanglarda "bombo" her seyden önce hekimlik faaliyetlerinde bulunur ve sözlü olarak yapılan büyünün sanatçısıdır. Bunları doğaçlama olarak yapmalı, yani mükemmel aktör/sunucu olmalıdır. Esrik durumunu tamamen inandırıcı bir şekilde sunması, merasime katılanları büyülemesi gerekir. Kötü ruh ile temasa geçen odur. Murdar durumların ustası, hayat ve ölüm arasında gidip gelen, insanî ve Tanrısal olan arasında arabuluculuk yapan kişidir.

Hayranlık ve saygı uyandıran bir din uzmanıdır, fakat insanlar ona tam manasıyla inanmazlar. Uzun şaman metinlerini sunabilmek için hem şairlik

367. Çepang jhakri ve yardımcısı, 1980 yılında.

368. Dhang Phung falcı-şaman (drabo) trans halinde.

369. Nepal'de yontulmuş kulplu Tamang şaman davulu.

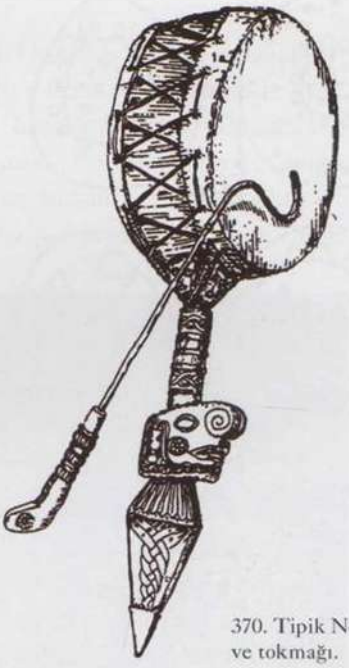

370. Tipik Nepal davulu ve tokmağı.

371. Taka-sera köyünde bir Magar şamanı (kam) törene gidiyor, 1996.

372. Çepang şamanı (pande) tören molasında.

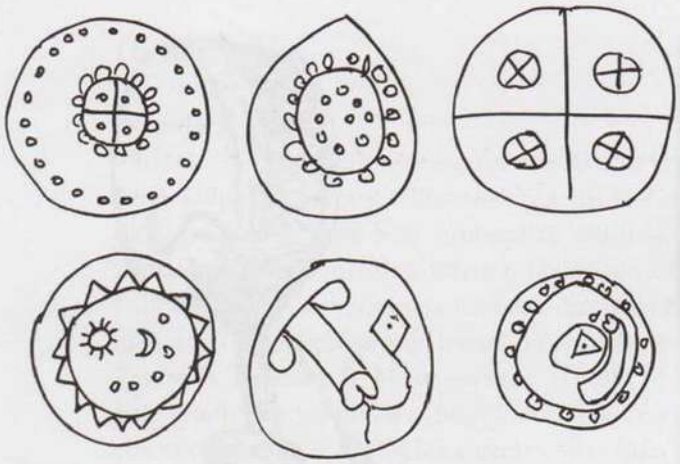

373. Magar şaman davulunun resimler: 1. Bal bahadur davulundan2. Bedh bahadur davulundan, 3. Paryit şaman davulundan (davulda davul örneği), 4. Davulda kozmosörneği, 5-6. Kami şaman davulundan (davulda seks örneği).

374. Taka-sera köyünde bir magar davulu.

bilgisine hem de bunun iyi bir şekilde icra edilebilmesi için uzun yıllar süren bir pratiğe ihtiyaç duyar. Bombo büyük bir ihtimalle etimolojik olarak Tibetçe bon-pohó\ sözcüğünden gelmektedir. Doğrudan doğruya Tibet'in "bon" diniyle ilişkisi yoktur. Nepal şamanının bazı bölgelerdeki adı "uzun saç, örülmemiş saç" anlamına gelen "yhákri"dir. Yhákri'nin (dhámmak şeklinde de adlandırıldığı olur) ritüel amacı ruhları çağırmaktır, bilhassa da esrime halinde. Bu tip şamanlar tarafından girilen esrime durumunun özelliği esrimenin bir titreme süreci olmasıdır. Son yıllarda hazırlanmış olan film ve video kayıtlarında bu durum çok dikkat çekicidir.

Seanslar bütün gece devam ederdi. Sağaltmanın kendisini degil, kötü ruhlara karşı savaşını temsil eden Nepal şamanları sürekli davul sesleri eşliğinde kesintisiz türkü söylüyor, *mantra*lar dile getiriyorlardı. Tamang bombo aracılığıyla oldukça önemli olan şu ritüeller yerine getirilmektedir: Herhangi birisinin doğa üstü güçlerin neden olduğuna inanıldığı ağır hastalığı durumunda hekimlik, ev takdisi, özellikle ölüm ya da uzun süreli hastalıktan sonra ana tanrıçadan çocuk istenmesi, şamanın koruyucu ruhlara saygı töreni. Bir görüşe göre seansın tümü şamanın şamanlığı öğrenme ritüelini yeniden oynaması gibidir. Törenin bazı unsurlarının çok açık bir şekilde seksüel içerikli olduğunu da hatırlatmak gerekir. Bu durum aynı şekilde davullardaki resimlerde ve işlemelerde de açık bir şekilde görülmektedir. Bu açık seksüel göndermeleri "magar dhami" ritüel metinleri arasında da bulabiliriz.

Magar şamanlarının ritüel sırasında dokuz farklı dil kullandığı da tespit edilmiştir. Bunlar; mitolojik (ölçülü, ritmik), günlük, argo (seksüel göndermelerle dolu), hayvan (yardımcıların seslerinin taklidi sırasında), lamalar, mantralar, kâhin, yolculuk dili ve sonuncu olarak dokuzuncusu da esriklik hali dilidir.

Koreliler

Koreliler trajik bir şekilde bölünmüş bir millettir. Üç farklı ülkede yaşamaktadırlar. Toplam nüfusları yaklaşık 70 milyondur. Bunlardan Kore Yarımadası'nın güneyinde yaşayanların nüfusu 44 milyondan fazladır; Kuzey Kore'de ise yaklaşık 23 milyon kişi yaşamaktadır. Ayrıca Çin'de de Mançurya'nın doğu bölümünde 2 milyon Koreli bulunmaktadır. Kore kültürü ve dili iki büyük kültür (Çin ve Japon) arasında bağımsız özelliklerini korumuştur. Kore dilini bazı bilim adamları Altay dil ailesiyle ilişkilendirmektedir. Kültür kökleri bakımından İç Asya'ya yaklaşırlar, çünkü Ortaçağ'ın başlarındaki Kore devletini kuran Silla Hanedanı'nın (M.Ö. 57-935) defin gelenekleri Altay bölgesinin zengin kurgan definleriyle (örneğin Pazırık) paralellik göstermektedir. Bazı Koreli bilim adamlarına göre Silla Hanedanlığı döneminde dışarıya gönderilen altın taç, sadece krallığın sembolü değil aynı zamanda baş şamanın alameti olarak da değerlendirilmektedir. Yazılı kaynaklara göre Silla zamanındaki krallardan birisi bugün "şaman" ya da "öğretmen" anlamlarıyla karşılaya-

375. Şilla taçlarından biri.

376. İnçon banliyösünde ölü anma töreni, 1994

377. Keskin kılıç üstünde şaman kadın duruyor. Çuça töreni mudangın dokunulmazlığını gösteren bir törendir.

378. Şaman ikonu, ortada keskin kılıç üstünde duran komutan.

379. Şaman ikonu: Üç Buda.

380. Töre. Âyin masası meyvelerle, tatlılarla dolu, arkada ise ikonlar.

381. Şaman ikonu: Büyük ayı yıldızlarını sembolize eden yardımcılar

382. Şaman ikonu: Obang-şin-yangdo mudang yardımcısı gibi savaş generalleri

bileceğimiz "cliach'ung" ünvanını da kullanmıştır. Bundan şamanın ya da baş şamanın devlette yüksek bir toplumsal statüye sahip olduğunu da çıkarabiliriz. Kore şamanizminde 11. yüzyıla ait bir yazılı kaynak şamanistik yağmur yağdırma seramonisi hakkında bilgi vermektedir.

Çok eskilerden kalma Tan'gun mitosunda da şamanistik işaretler görülüyor. Mitosun temel şekli, Kore şamanlarının atası Tan'gun'un bugünkü şaman tapınaklarını süsleyen şaman ikonunda kendini gösterir. (Gizemli baş Tanrının Altay Türklerinde tengri - tengeri - tangara = gök, cennet şekillerine benzerlikleri göz önünde bulundurulmalı ve ortak kök akılda tutulmalıdır.) Koreli şaman kadının adı "mudang" nispeten daha geç dönemde, eski kaynaklarda 12. yüzyıl sonunda ortaya çıkmıştır. Kadın şamanların adı "mansin, erkeklerinki ise "mugyök" ya da "pakşu"dur. (Çesu Adası'nda ise bu adlandırma Simbang olarak değişir)

Kore'nin bazı bölgelerinde şamanlığa kabul ve şamanlık kurumu farklı şartlar ve özellikler gösterir: 1. Şamanlık davetini herhangi bir şekilde derin etki bırakan bir olay sonucunda alan Karizmatik şamanlar (kang-şinmu) 2. Irsî olarak şamanlığı alanlar (tangoi) 3. Shimbang tipi şamanlar, bunlar için ruhsal güç en önemlisidir. 4. Ölmüş çocukların ruhlarıyla ilgilenen myöngdu grubu şamanlar. Kore şamanlarının yüzde doksanı kadındır. Fakat az sayıda erkek de seramoniyi (kut) kadın elbisesiyle yerine getirir. Eski Kore 'kut' kelimesinin anlamı "çirkin,zavallı/bedbaht"dır. Bu nedenle rit/kut töreni her

383. Yaşlı şaman kadın (birkaç aylık ruh çağırma uzmanlığına sahiptir) kendisinden daha genç bir şaman kıza kutsal yerde ders veriyor.

384. Tören öncesinde, Hakbong şaman kadın tören yerini şaman ikonlarıyla süslüyor, 1991.

385. Şaman tacı.

zaman olumsuz bir şeye, olaya karşı bu olumsuzluğun ortadan kaldırılmasına yönelik yapılır.

Günümüzde Güney Kore'de "kut" töreni tam olarak ebedîleşmiş, hatta törenin çözümü gelişerek farklılaşmıştır. Bunların temel türleri şunlardır: 1. Çaesu kut (şans ve başarılı bir hayat için yalvarma) 2. Naerim kut (Yeni bir şamanlığın bildirimi/öğretimi) 3. Çinyök kut (şaman kadının kendi töreni); 4. Çinogi kut (ölmüş akrabaların anısına yapılan tören) 5. Ssikkim kut (kısa bir süre önce ölenler için öbür dünyaya onların yolunu açmak üzere yapılan tören). Törenlerin her birisinin yapısal kuruluşu sanki 10-15 dakikalık perdelere bölünmüş bir oyun gibidir. Baş oyuncu "mudang" çok defa kıyafet değiştirir. Gerçekten de tören hakiki bir tiyatro özelliği gösterir.

19. yüzyıl sonunda büyük şehir çevresinde Başkent Seul'de her gün yüzden fazla tören gerçekleştirilir. Bu törenler özellikle ilk grupta sözünü ettiğimiz törenlerdir. Şansın garantisi olarak görülen bu törenler halk arasında meşhurdur. Budizm, Taoizm ve Hıristiyanlık yanında şamanlık –bunlardan bazı unsurları da alarak– yaşayan bir inanç şeklidir. İnanç ve toplumsal ihtiyacın yanında bu durum şaman kadınlar için geçim kaynağı anlamına da gelmektedir; çünkü sipariş verenler tören için bir ücret öderler. En seçkin kadın şamanlar "millî cevher" olarak düzenli şekilde aylık ücret alırlar. Bu nedenle onların öğrenci yetiştirmesi gereklidir. Günümüzde Kore şehir şamanizmi aynı zamanda millî geleneklerin onarılmasının ve devamının sağlanmasının bir şekli halidir.

Japonlar

Japon mitolojisinin en eski kaynaklarından birisi 8. yüzyılda yazılmış bir tarih eseridir (M.S. 712). Japon bilim adamlarına göre eski Japon şamanizmi hakkında bilgi veren ilk veriler bu eserde bulunmaktadır. Burada Amaterasu mitosunun bazı elementlerinden, ibtidaî halde sunulmuş danstan, ateşe atılmış hayvan kemiklerinden fala bakmadan, kutsal yuvarlak aynadan (yaata-kagami) ve krallığın sembolü olarak kılıçtan (kuja-nagi) söz edilmektedir. Araştırmacılardan birisi olan Ame no Uzume, kadın Tanrı esrime dansında şaman kadınların eski tipini keşfettiği sonucuna ulaşmıştır. Bu Tanrısal iptila durumunda (kamugakari) fala bakma ve Tanrılara/ruhlara haber iletmede aracı olma kudretine sahip olan imparatorluk sarayının papaz kadınıdır. Japonların animistik eski dinlerinden gelişmiş olan Şintoizm dininde şaman fal bakıcılarının ve şaman kadınların (miko, ichiko gibi) önemli bir rol oynadığı tarihi bir olgudur. Japon adalar dünyasında birçok yerde işlevleriyle Sibirya şamanlarının işlevlerine paralellik gösteren yöresel dinî uzmanların olduğunu biliyoruz.

"Miko" geleneği bugün de özellikle Okinova Adası'nda Japon halk inanışının temel taşıdır. Miko sadece kadın olabilir ve adlandırılması tapınağın en kutsal yerindeki hizmetçinin adından yola çıkılarak yapılır. Bu hizmetçi "kataipa" ağacından hazırlanmış yayı (azuşa yumi) hafif hafif vuran kişidir.

1873 yılında Japonya'da bütün eski şamanist uygulamalar yasaklanmıştır. Bununla beraber bugün Japonya'da iki farklı şaman tipi bilinmektedir.

1. İtako; 2. Gomiso (Her ikisiyle de bir araya gelme imkânım oldu.) İtako (ya da ichiko) sadece kadın ve üstelik de sadece kör olabilir. Genellikle kör olarak doğmuş kızlar uzun süreli ve çileli bir şekilde şamanlık sırrını ve ritlerini öğrenirlerdi. Bundan sonra müşterilerinin atalarının ruhlarının çağırıldı-

386. Gomiso tipi Japon kadın şaman sırt ağrısını tedavi ediyor.

387. Kör itako büyük davulu önünde Japon etnomüzikolog meslektaşlardan birisinin falına bakıyor.

388. Bir diğer falcı itako olan Kasai Kito kötü ruhları uzakta tutma gücüne sahip olan yay kirişine hafif hafif vuruyor.

ğı fala bakma törenlerini idare edebilirlerdi. Şaman burada ruhların sözlerini İtako'ya aktarırdı. Böyle bir tören yaklaşık olarak 15-30 dakika sürüyordu. Ayrıca "itako"nun çok derin olmasa da esridiği kısa bir süre de vardır. Diğer dinî uzman "gomiso" kadın da olabilir erkek de. Onlar daha çok sağaltma ve ritüel temizlemenin uzmanlarıdırlar. İtakolara karşılık, onlarda şamanlığı ve şamanlığın sırrını öğrenme o kadar ağır değildir ve onlar ataların ruhlarını çağırmazlar. Bazı Japon araştırmacılar tarafından dağlık yörelerde yaşayan ve bütün dünyevi zevklerden kendilerini arındırmış zyamabushi rahipleri eski Japon şamanist geleneğinin muhafızları olarak kabul etmektedirler.

Aynular

Kökeni bilinmeyen halklar grubuna girseler de onların Hokkaido Adası'nın yerlileri olduğunu söylemek uygundur. Her durumda Japonların zuhur edişinden önce de orada yaşamışlardır. Hokkaido dışında Sahalin'in güney bölü-

389. Aynu ayı bayramının ön hazırlıkları.

390. 20. yüzyıl başında bir Polonyalı seyyah Aynu şamanını fotoğraflar.

391. 20. yüzyıl başında Aynu ayı töreninden orijinal bir fotoğraf.

392. Aynu ayı törenlerinden bir bölümü gösteren 19. yüzyıl Japon resmi.

393. Ölmüş hayvanın kafatası da korunuyor.

394. Şappor Müzesi Aynu Sergisinde ayı bayramının yeniden kurgulanmış hali.

münde ve Kuril Adaları'nda da yaşamaktadırlar. 20. yüzyıl başında nüfusları yaklaşık olarak 20.000'dir. Sayıları artık çok azalmıştır, ilerlemiş aktif iki dillilik ise oldukça seyrektir.

Aynu dilinde şaman "şamanizmle uğraşan, saygıya layık kişi" anlamlarına gelen "tusukur" kelimesiyle ifade edilir. Eskiden erkek "tusukur"lar sayıca fazlaydı. Bugün ise kadın şamanlar daha fazladır. Baş görevleri hastalığın sebebini belirlemek ve değişik bilinç durumuna geçerek sağaltmaktır. Onlar tabuları, gelenekleri, ruhlar dünyasını ve sağaltıcı bitkileri ve fala bakmayı bilirler. 20. yüzyıl başında Aynular arasında dolaşan V. Pilsudski, Sahalin şamanlarından birisinin Birinci Dünya Savaşı'nın başlayacağını haber verdiğini kaydeder. Herkes için bağlayıcı olan tabuları, (seksüel otokontrolun sekteye uğratılması) toplumsal ritüelleri incitenlerin (Örneğin ayı kurbanının verilmemesi, bu eski alışkanlık Anyu geleneklerinin önemli bir ögesi idi.) ortaya çıkartılması Anyu şamanlarının başka önemli görevleri arasında yer aldı.

Ayrıca tusukur yıldızların yardımıyla fala bakar ve düş yorumu yapar. Aynular eğer kötü bir düş görmüşlerse şamanlarına gider. Bu durumda "tusukur" insanların isteklerini Tanrılar dünyasına ulaştırabilen "ateş anne"ye (Ape Huçhi) başvurur. Aynu şamanının kendisi, Sibirya şamanlarında olduğu gibi aracı olmamış, kendisi bir aracıya başvurmuştur. O özellikle kötü ruhları (ven kamui) gönderme konusunda güç ve yeteneğe sahiptir. Sahalin Aynuklarının şamanları, şanslı bir av sağlamak, salgın hastalıkları ortadan kaldırmak, hırsızları tespit etmek, yola çıkanlara şans sağlamak gibi pek çok yeteneğe sahipti. Açık ateş yeri çevresinde davul çalarak sağaltma şekillerini ve Tanrıların mesajlarını ileten yardımcı ruhları çağırırlardı.

Şamanların Nesneler Dünyası

Nesnelerde İşaretler ve Semboller

Avrasya'nın farklı milletlerinin şamanları zengin ritüel araçları kullanmışlardır. Her nesnenin (mesela taç, davul, yuvarlak bronz ayna, sırık gibi) tanımlanmış sembolik anlamları vardır. Bu nesneler aynı zamanda bazı şamanların ve şaman kadınların sınıflandırılmasının işareti gibidir. Semboller, yerel şamanlar arasındaki hiyerarşi içinde töreni idare eden şamanının nerede durduğunu topluluk için gösterdiklerinden büyük öneme sahiplerdir. Böylece şamanın gücü, seçilmiş şaman olup olmadığı, uzmanlık alanının ne olduğu gibi sorular cevaplandırılmış olur. Başka bir deyişle şamanların nesneler dünyası bir çok şeyi ifade etmektedir. Aynı zamanda şamanların techizatları (mesela elbise, davul, şaman ağacı) mitolojik ve dünyevî imajlarının tasvir edilmesi açısından vasıta görevi üstlenmektedirler.

Sözlerle ifade edilmek istenmeyenleri bu nesneler "dile gelerek" söylüyorlardı. Sibirya şaman kültürlerinin ritüel uzmanları ve bölge yaşayanları bu dili anlamaktadırlar. Rus araştırmacılar 20. yüzyıl boyunca çok sayıda kayıt hazırladılar, şamanların kendileriyle de çok sayıda görüşme yaptılar. Böylece şamanlar araştırmacılara nesnelerin, işaretlerin ve sembollerin anlamlarını açıkladılar. İleride Avrasya şamanizminin daha önce hemen hemen dikkate alınmayan alanlarını bir başka deyişle sembolik aspektini göstereceğiz. Şamanlık ritüellerinin anlaşılabilir ve bunun ruhlarla olan ilişkiyi garanti altına alan çok kanallı bir süreç olduğu konusunda ikna olmuş durumdayız. İfadeleri sadece şaman şarkıları, dans ve davul değil nesneler de nakletmektedir. Ayrıntılar çoğu zaman sembolik aspektleri aydınlatmakta, törenlerdeki olası figürlerin anlaşılmasında yardımcı olmaktadırlar. Aynı zamanda bunlara dayalı olarak şamanlığın tarihsel gelişimine ilişkin yeni çıkarımlarda bulunmak da mümkün olmaktadır.

395. Solda: Kamçatka Şamanı.

396. Sagay şamanının kuş elbisesi, 2001.

Giysi

Şamanın kendine özgü donanımları arasında en önemlilerinden birisi elbise olmuştur. Şamanın yardımcı ruh hayvanının ne olduğu elbisenin şekline bağlıdır. Bunlar arasında geyik, ayı ve kuş sembollerini taşıyan şaman kıyafetlerini ayırt etmek mümkündür. Bunlar şamanın yardımcı ruh-hayvanlarının sembolleridir, dolayısıyla iş kıyafetinde bu hayvan derileri yer alır.

Tunguzlarda en sık şekilde kuş tipi elbise görülür. Kuş üst dünyayla kurulan ilişkiye yardım etmektedir. İlk şamanların elbiseleri kuş şeklinde olmuştur çünkü daha sade ve daha hafiftir. Ancak sorumluluğun verdiği ağırlık da dikkate alınmalıdır.

Eğer şaman daha ağır, metalden yapılmış donanımları elbiseye asarsa o zaman alt dünyaya dalabilir. Bir şamanın aynı anda iki türlü elbisesi de olabilir. İki türlü ekipman çok çeşitli işlevleri de ifade etmektedir. Şöyle ki, elbise şamanın işine uyum göstermektedir. Birisi ancak hekimliğin olmadığı ritüellerde (örneğin çocuk isteği ya da iyi bir avın olması için) diğeri ise hastalığın iyileştirilmesi (örneğin ruhların tekrar elde edilmesi) durumunda kullanılmaktadır. Kıyafetin şekli ve ifade ettiği anlam kültürlere göre farklılık göstermektedir. Mesela kuş sembolleri taşıyan elbise Yakutlarda daha sıkken, geyik taklidi Baykal ardı bölgelerde daha çoktur. Yakutlarda hastalığın tedavisinde göğe ya da alt dünyaya yolculuk için geyik elbisesi gereklidir. Geyik tipindeki elbisede daha çok metal; kuş tipindekinde ise daha çok küçük çanlar ve çıngıraklar kullanılmaktadır. Kuş tipi elbiselerde kanatları sembolize eden tüylerle süslenmiş püskül ve saçaklar çoktur. Geyik tipi elbisede bir dizi kaburga kemiği yer alır, bunlar Yakut şaman elbisesinde çok dikkat çekicidir.

Şaman elbisesindeki farklı parçalar farklı sembolleri ifade edebilir. Mesela elbisedeki iskelet tasvirleri şamanlığın bildirilmesi sırasında şuurun kaybedilmesini ve yeniden doğuşu sembolize etmektedir. Şaman elbisesinde yardımcı ruhlarla temasa geçmeyi sağlayan parçaların kendisi de büyüsel bir güce sahiptir. Bu nedenle de onlar da şamanla birlikte gömülmektedir.

20. yüzyılın başında araştırmacılar Sibirya şamanlarının elbiselerinde iskelet süslemelerinin bulunduğuna dikkat çektiler. Fin araştırmacı Uno Holmberg (Harva) bir iki şamanı henüz 1910'lu yılların başında fotoğraflamıştır. Bu şamanın elbisesi demirden yapılmış süslemelerle güçlendirilmiştir ve balık

adam iskeletini sembolize etmektedir. Şaman bu elbiseyle su altına dalabilmektedir. Alt dünyada da havada da rahatlıkla hareket edebilen kuş da şamanların baş yardımcılarından birisi olmuştur.

Bazı şamanlar insan kaburga kemiklerini kendi pelerinleri üzerinde sergilemişlerdir. Bu motife Selkup ve Nganasan şamanlarının ve aynı zamanda Tuvalı bazı Altay Türk halklarına mensup şamanların pelerinlerinde de raslayabiliyoruz. Kuzey halklarında ve Buryatlar arasında tüyleri demir levhalardan hazırlıyorlar. Bunlar zırh olarak şamanı diğer şamanlarla yaptıkları savaşlarda korumaktadır. Vilmos Diószegi yaptığı derlemelerle Tofa şaman elbiselerinin süslemelerinin deri bölümünün nasıl kemikleri işaret ettiğini, onlara uygun düştüğünü tam olarak tasvir etmiştir. İster insan isterse hayvan kaynaklı olsun avcı halklar için iskeletin ne ifade ettiğini kavrayabilirsek iskelet metaforunu daha iyi anlayabiliriz. Bu bağlamda tören sonunda kurban edilmiş hayvan kemiklerini anatomik düzene göre yeniden bir araya getirmek –elbette haşlanmış et kemikten ayrıldıktan sonra– hayvanların yeniden doğuşunun, ebedîleşmenin garantisidir. Şamanların iskeletli elbiseleri de yeniden doğuş inancının gücünü göstermektedir. Birçok anlatıda kimlerin soyunda bir şaman varsa onların büyük şaman olabileceğinden; çünkü bunlara "parçalara ayırma"nın bilgisinin aktarıldığından söz edilir. Seçim törenlerindeki bu tip sembollerin toplumun gözündeki anlamı seçilmiş kişide fazladan kemiklerin olduğu şeklinde vücuda gelir, bu kemik soyun ya da akrabalığın bir üyesini temsil etmektedir. (Örneğin altı parmak. Bkz. Şaman eldiveni örneği).

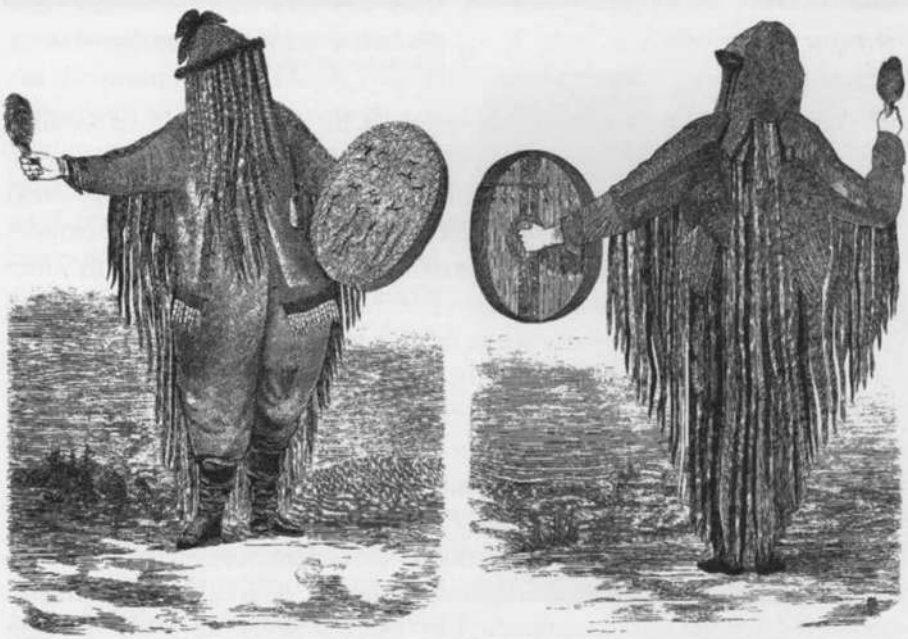

397. 19. yüzyıl sonundan gravürler. Şamanın önden ve arkadan görünüşü (Arkasında kuş kanatları).

398. Buryat şaman pelerini.

399. Amur civarındaki Çin bronz aynalarıyla Evenki şaman pelerini.

Daha sonraki öge her parçasında sembolik bir anlam taşıyan ve özellikle iskelet kullanımı sırasında güçlenen ifadesiyle şaman törenlerinin vazgeçilmez ögesi şaman kıyafetidir. Burada kemik bir kavmi ya da şamana öteki dünyaya yapacağı seyahat sırasında eşlik edecek topluluğu temsil etmektedir. Bu nedenle şaman elbisesi hiçbir zaman ölüyle gömülmez, bir toruna miras bırakılır. Bu veriler özel elbise olmadan şamanın bir güce sahip olmadığı, özel elbise ile topluluğun temsilcisi haline geldiği düşüncesini sağlamlaştırmaktadır. Basit bir şekilde söylemek gerekirse "elbise şamanı yaratır!"

İskelet durumu sembolik olarak doğmadan önceki hale dönüşü, kemiklerin hareket ettirilmesi ise tam canlanmayı ya da yeniden doğuşu ifade eder. M. Eliade gibi bazı bilim adamlarına göre kemik görüntülerinin kendisi Lamaist meditasyon pratiklerinin tesirinin işaretidir. Fakat Eskimolar gibi Uzak Kuzey'de yaşayan bir halk için böyle bir kültürel etkiden söz edilemeyeceğinden Eliade'nin fikirleri gücünü yitirmektedir. Şurası kesin ki kemik, Sibirya şamanlarının eski motiflerinden birini teşkil etmektedir; hatta pek çok Sibirya kavminde (örneğin Buryatlarda) akrabalık bağları aynı kemiğe bağlı olmak şeklinde ifade edilir.

Şaman elbiselerinin metal süslemeleri üzerine yapılan araştırmalarda daha yeni ve ilginç fikirler ortaya çıkmaktadır. Birçok halkın (Ket, Selkup, Evenki, Nganasan, Enyets, Yakut, Dolgan, Buryat) kült metal-plastikleri stilistik ve metalurjik bakımdan incelenmiştir ve demirin geniş bir şekilde yaygınlaşmasının Milad'ın başlarına kadar ulaştığı anlaşılmıştır. Elimize Kuzeyli avcı halklardan demir parçalar da kalmıştır. Daha güneydeki Türk boylarında bu şaman elbisesi için o kadar önemli bir unsur değildir. Bu anlamda Kuzeylilerin arkaik durumlarını koruduklarından söz edebiliriz.

Altay çevresi Türk boylarının şaman elbisesi yer yer taşrada farklılık gösterse de oldukça uyumlu birtakım karakteristik işaretleri barındırmaktadır. Bu bağlamda Tuva şamanlarının ritüel elbiselerinin arkasında bir parça kalınlığında bükülmüş kumaştan ya da deriden yapılmış amblem (manyak) vardır. Şamanlar bunları yılan diye adlandırır ve bunlar yardımcı hayvanları ifade eder. Daha büyük güce sahip ve zengin şamanların elbiseleri arkasında daha fazla su yılanı vardır. Yedi sayısı sembolik bir öneme sahiptir; çünkü 49 (7x7) elbisedeki mükemmel sayıdır. Bunların hazırlanması oldukça pahalıdır. Alt dünyanın yerlileri olarak yılanlar şamanların alt dünyaya yolculuğunda yardım ederler. Yakutlarda ve diğer Sibirya halklarında (mesela Evenki ve Lamutlarda) şaman elbisesi deriden hazırlanır ve aynı şekilde deriden uzun ince çizgiler, kurdeleler elbise arkasına dikilerek süslenir. Bu deri kurdeleler Yakutlarda yılanı değil saçı ifade etmektedir. Demek ki uzun saçın büyüsel bir güce sahip olduğuna dair bir inanış vardır. Eskiden birçok halkta şamanların saçlarını uzatmaları gerekirdi. Kuş tipi elbiselerin aksesuarları arasında kabul edildiğinden uzun saçı şamanın tüyleri olduğu şeklinde açıklayabili-

400. Yanında yılanları sembolize eden amblemlerle Tuva şamanı.

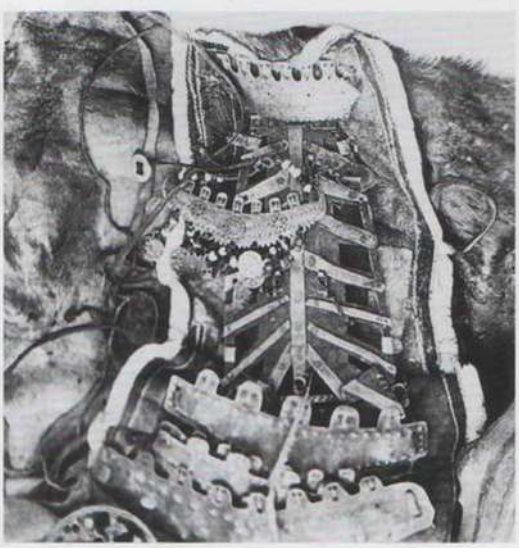

401. Nganasan şamanının iskelet düzeniyle bezenmiş göğüslüğü.

402. Kauri salyangozlarıyla süslenmiş elbisesiyle Daur şaman kadını. Ardında yardımcısı duruyor.

riz. 1999 yılında, bir Hakas kadın şamanın elbisesine dikilmiş muhtemelen de eski geleneklerle bağlantılı olarak açıklanabilen bir kuş kanadı gördüm. Muhtemelen bu yeniden ortaya çıkışta 19. yüzyıla ait bir resmin de rolü olmuştur.

Avrasya şamanlarının elbisesi oldukça önemli başka parçaları da barındırmaktadır. İlk bölüm şamanın şamanlığa katıldığı zaman kurban edilmiş olan hayvanın derisinden hazırlanmıştır. Elbisedeki geyik motifi yardımcı hayvanı sembolize eder. Bunları baş süslemelerinde ya da omuzda bulunan boynuzlar temsil ederler. Bu tür elbiseler ruhlarla bağlantılı savaşlarda şamanın yardımcısıdır. Bunun için bir dizi metalden hazırlanmış koruyucu simge de elbiseye takılmaktadır. Böylece farklı hayvanlar en başta da kuşların (örneğin kartal ve su kuşları) sembolleri de kostümde yerlerini alır. Yakut şamanının paltosunun arkasındaki metal diskler güneşi ve ayı sembolize etmektedir. Çünkü bunlar başka dünyaya giden yolu aydınlatmaktadır.

Şaman elbiselerinin sembolleri arasında bir başka grup da bulunmaktadır. Bunlar kötü ruhları uzakta tutma işlevini görürler. Bunlar apotrepik işaretler, cinsel sembollerdir (vajina ve penis gibi). Aynı zamanda "kauri"nin de benzer bir anlamı vardır. Bu motif Evenki ve Mançurya'daki "Daur" şamanlarının zengin bir şekilde süslenmiş elbiselerinde sıklıkla kullanılmıştır. Şamanların anlatımına göre Yakut şaman pelerini arkasındaki metal diskler, kötü ruhların darbelerini engeller ve bu şekilde şamanın bedenini korurlar. Çünkü şamanlar eski geleneklere uygun olarak ritüel paltonun altına bir şey giymezler. Elbisedeki birçok metal nesne sembolik olmaktan fazla anlamlar içerirler. Tören sırasında şaman dans etmeye başladığı zaman arkadaki birçok metal parçanın güçlü bir ses çıkardığı bilinmektedir. Çıngıraklar, yuvarlak şekildeki çanlar, bakır aynaların sesi basit bir gürültü değildir, ruhlarla ilişki kurma görevini yerine getirirler. Zangırdama aynı zamanda ruhları törene çağırmanın bir tür işaretidir.

Demir nesnelerin rolünün bu kadar öne çıkarılmış olması şamanların demircilik mesleğiyle sıkı ilişki içinde olmasıyla mutlaka bağlantılıdır. Yakutların ve Buryatların şaman geleneği bu konuda birçok örneğe sahiptir. Bir Yakut atasözüne göre "Şaman ve demirci aynı yuvadan çıkmıştır" ve bu on-

ları şaman mitolojisinde birbirine bağlar. Her iki meslek mensubu ateşle çalışmaya muktedirdir. Ateşte yürümek ve kızgın demir nesneler şamanı yakmaz vb. Bazı Buryat şamanlarının ataları arasında demirciler de vardır, hatta yer yer şamanların soyları demircilerinkiyle karışmıştır. Buryat Şaman Derneği kadın başkanı, annesinin bütün şeceresinin demirci-şaman (Darkhan-Macarca Tarkan ifadesine karşılık gelir) soyundan olduğunu gururla anlatmıştır. Metal işlemelerin ortaya çıktığı zamana gönderme yapmak mitolojik bir motiftir. Ateşi kontol edebilen uzman ilk metal nesneleri yapmıştır. Demek ki ilk demirci mucize kültürü sağaltıcı şaman gibidir. Demircilik mesleği de tıpkı şamanlık gibi kalıtım yoluyla geçmektedir. Her iki durumda da mesleği öğretme ritüeli gizli bir şekilde yapılmakta ve ateş merkezli olarak gerçekleşmektedir.

Avrasya şamanizminde, demir nesneler arasında özellikle ayna dikkat çekici bir sembolik anlama sahiptir. Ayna başlangıçta metal aynayı ifade etmekteydi. Bu metal işlemeli oldukça büyük bir aynaydı. Birçok halkta gök kökenli parlak yıldızlı metal aynaların bulunuşu tesadüfî değildir. Moğol ve Tuva şamanları da (eğer tarlada bulmuş olsalar da) sinelerinde taşıdıkları yuvarlak aynaları "gökten" almışlardır. Ben aynanın kötü ruhları korkutup kaçırdığı düşüncesindeyim. Aynı şekilde ayna, şamanın elinde fal vasıtası da olmuştur. Çünkü şaman içine baktığında hastalığın sebebinin kim veya ne olduğunu görmektedir. 1995 yılında çağdaş bir Tuva şamanının davul yerine ayna kullandığını gördüm. Kendisi şaman faaliyetlerinin yasaklandığından beri davul yerine aynayı kullandıklarını anlattı.

403. Aynalar ve Mançu şamanının baş süslemesi.

404. Ardındaki büyük bakır aynalarla Evenki şaman pelerini.

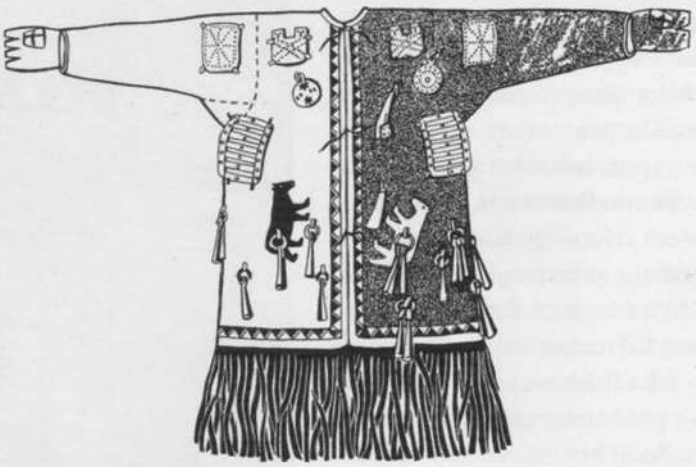

405. İki renge boyanmış şaman elbisesi.

406. Yakut şaman elbisesinin yedi parmaklı metal levhası.

407. Yedi parmaklı şaman eldiveni.

Mançu-Tunguz kavimleri arasında şaman elbisesinin belki de en önemli süsü ayna olmuştur. Vilmos Diószegi, aynanın Mançu-Tunguz kavimlerinde "ruh toplayıcı" role sahip olduğunu kaydetmektedir. Onun yardımıyla ölülerin ruhları yakalanabilmektedir. Zira ayna (panaptı) sözü "apania" (ruh, can) sözünden türemiştir ve inanışa göre ruhların ikamet yeri aynadır, içine bakıldığında ölülerin ruhu görülür.

Aynanın kullanılması şamanlık kültüründe bir dönemeç noktası olmuş hatta davulun bile önüne geçmiştir. Aynayı kullanma kudreti ya gökten alınır ya da atalarından şaman adayına geçer. Ayna inanışa göre ölüler dünyasını canlılar dünyasıyla birbirine bağlamaktadır. Bunun yanı sıra şaman adayları arasında sembolik bağı ifade etmektedir. Eski Çin'de de bronz ayna gök ve yer ikiliğini bir biçimde –daire ve kare– tasvir eden nesneler olarak görülmüştür. Tarihî olarak ilk önce Çin bronz aynaları yaygınlaşmıştır. Sadece Mançu ve Tunguz halklarının şamanları arasında değil şaman öldükten sonra aynanın (myngdu) öğrencilere aktarıldığı Kore'de de bu ayna kullanılmıştır. Kore'de ve Japonya'da kutsal yerlerin en önemli noktasına millî sembol olarak yuvarlak ayna konulur ve herkes buna saygı gösterir. Geriye doğru gidildiğinde İranî kökenli Sarmatlarda da (M.Ö. 5. yüzyıl) gök kökenliliklerine ilişkin inançlar vardır. Arkeologlar kurganlarda ölüler yanında aynalar bul-

muşlardır. Ayna, Altayların eski İskit kültüründe ve bundan önceki dönemlerde (mesela Tagar kültüründe) açık bir şekilde güneş kültünün sembolü üretkenliğin, yeniden doğuşun sembolü olmuştur. Bu halkların ardıllarının kültüründen de Sibirya şamanlığı doğmuştur.

408. Ayı pençesinden yapılmış mana eldiveni.

Sibirya şamanlarının ritüel elbiselerinin sembolleri hakkında hepsinin şamanistin dünya resmine cevap veren kozmogonik bir görüşten esinlendiği söylenebilir. Kısacası şamanın ritüel elbisesi evrenselliği sembolize etmektedir. Elbisenin arkasında boylu boyunca uzanan omurga yeri, dünyanın kendi eksenindeki dönüşü sırasındaki duruşunu temsil ettiği şeklinde açıklanabilir. Başta olan süslemeler üst dünyayı, elbisedekiler orta, bacaktakiler ise alt dünyayı temsil etmektedir.

Şaman elbisesinin ya da paltosunun iki renkli ya da iki renge boyanmış olması da dikkat çekicidir. Kara-siyah (açık-koyu), kırmızı-siyah, açık (deri rengi)-kırmızı. Bu zıtlık durumuna pelerin ve göğüslükte de örnek gösterebiliriz. Daha açık rengin sağ tarafa geldiği, bunun erkeklerin ve üst dünyanın sembolü olduğu; daha koyu olanın ise kadınların ve alt dünyanın rengi olduğu genel bir kaidedir. Bu ikilik Nganasanların son büyük şamanında da bulunmaktadır. Demnime Kostyerkin'in (1926-1980) paltosunda da aynı özellikler ortaya çıkar, kendisi bunu doğum yapan bir kadın için gerçekleştirdiği tören sırasında kullanmıştır.

Yukagir şaman pelerini de iki parçadan oluşmaktadır. Sağ tarafı insan şeklindeki yedi biçim (şamanın atalarının gölgeleri) ve haç şeklindeki yedi figür (ruha eşlik eden şaman kuşların sembolleri) süslemiştir. Bu renk ikiliğinden doğan sembolik anlam karşıtlığı Even, Koryak ve başka halkların şaman rozetlerinde de dikkat çekicidir. Bu bazı yerlerde ruhlar dünyası-insan dünyası, bazı yerlerde ise iyi-kötü, aydınlık-karanlık, kadın-erkek karşılığındadır. Androjen tipli kişi olarak şaman, karşıt özellikleri kendinde barındırmakta ve bu karşıtlığı aynı potada eritebilmektedir. Sibirya'daki birçok halkta şaman, androjen özellikleri sebebiyle erkek ve kadın parçalarından oluşan iki tipli bir kişiliktir. Tam da bu durum şamanın faaliyetlerini daha güçlü ve daha etkili kılmaktadır. Kırmızı-siyah, sağ-sol, erkek-kadın ikiliği bazı araştırmacılara göre paleolitik kaya resimleri dünyasında da takip edilebilmektedir. Bu düşünce şamanizmin şekillenişinin tarihlendirilmesinde de kullanılabilir.

Kemiklerin rolü ve ifade ettikleri anlamlar hakkında bilgi vermiş bulunuyoruz. Normalden farklı şaman eldivenleri hakkında da ilginç bilgiler vardır. Araştırmacılar bir veya iki fazla parmağın bulunduğu eldivenlerin korunduğunu fark etmişlerdir. Altay Türkleri bunları "gereksiz kemik" olarak adlandırmışlardır. Bu fazlalık kemik (örneğin kişinin doğduğunda dişlerinin olması) kişideki şaman genetiğine işaret eder. Bu durum gencin yazgısını kabullenmesi ve şaman olması anlamına gelmektedir.

Başlık ve Baş Süslemesi

Şaman başlığı ritüel elbiselerin bir başka önemli aksamı olmuştur. Nenetsler, Yenisey boyundaki Evenkiler ve Ketler, başlığı şaman giyiminin en önemli kısmı olarak görmüşlerdir; çünkü şamanın gücü başlığındadır. Even (Lamut) şamanının başlığında haç şeklinde rozet bulunur. Bunun ortasında çember bulunabilir. Bu çemberin ortasında da küçük bir çubuk yükselir. (Bu nesne St. Petersburg Rus Etnografya Müzesi'nde bulunmaktadır) Bu büyük bir ihtimalle gökle, kozmosla ilişki kurmada yardım eder. Eğer rozette bütün kâinat ve haç sembolize ediliyorsa o zaman şaman ortasında yer alıyordur (Başının tepesinde bulunan ve yukarı doğru çıkan dünya direği kesinlikle bu şekilde anlamlandırılmalıdır). Bu merkezileşme durumunda şaman gerçekten dünya ve kozmos arasında arabuluculuk yapmaktadır. Bazı halklarda (mesela Udehe ve Nyivh) başın tepesinde bulunan insan ruhunun uzaklaşabileceğinden korkulur. Başlık bu nedenle büyük öneme sahiptir. Aynı nedenden ötürü şamanlar da esrik haldeyken ruhlarını korumaya gayret ederler. Başlıktan dışarıya çıkan boynuzlar kozmik güçlerle ilişkiyi sembolize etmektedir.

Şaman başlığının bir başka işlevi daha vardır. Tacın altında şamanın başı demir çemberle korunmaktadır (mesela Evenkilerde). Bazı durumlarda yardımcı ruhların sembolleri de başlığa eklenmektedir. Bu kuzeyde (Samoyedler arasında) geyik boynuzuna benzemekteyken güneyde (Altay Türkleri arasında) daha çok tüylerden oluşmaktadır.

409. Udehe şamanının başlığı.

410. Even şamanı.

Başlığın Sibirya'nın her tarafında karakteristik özelliklerinden birisi de önünden (fakat çok defa hem önden hem de arkadan) uzun-kısa kurdele, kayış ve boncukların sallanıyor olmasıdır. Şamanın gözünü bir at gözlüğü kapatır. Dışarıdaki ışık rahatsız etmemelidir ki şaman-şaman kadın daha rahat, daha hızlı bir şekilde bilinç durumunun değişikliğine ulaşabilsin. Sembolik olarak şamanın ruhlar dünyasına girişi sırasında kendi iç görüşünü kullandığını düşünebiliriz ya da bunu "ritüel körlük"ün gerçekleştirilmesi olarak da açıklayabiliriz. Şaman başlıklarının bir başka özelliği de onlarda yardımcı ruhlardan başka özel "şaman gözleri"nin oluşudur. Udehe şamanının başlığı buna örnektir. Bu başlık sıradan insanların göremediği her şeyin şaman tarafından görülmesini sembolize eder.

411. Tuvaların tüylü baş süslemesi.

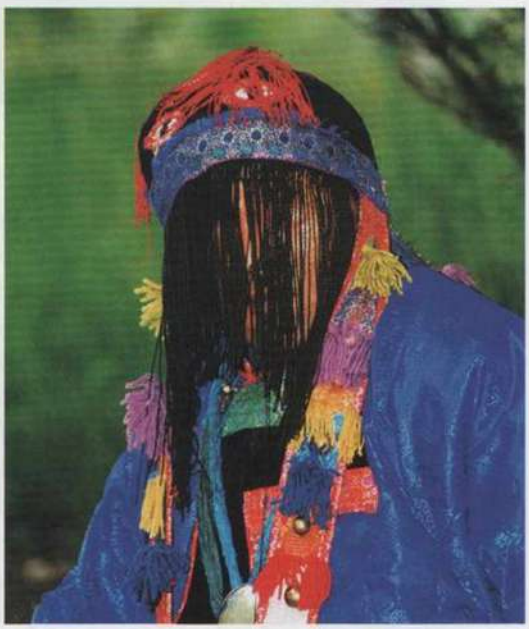

412. Ritüel körlüğü sağlayan şaman başlığı.

1950'lerin sonunda Tuva'da meşhur bir şaman olan şaman kadının (Marta Ondar) mezarını bulduk. Böylelikle bir mağarada şaman başlığı neredeyse bütün donanımıyla birlikte keşfedilmiştir. Başlık yaklaşık 20 cm.'lik dallarla ve iki boynuzla süslenmiştir. Dalların sonunda ise baykuş tüylerine raslanmıştır.

Son olarak Sibirya şamanlarının başlarını örtmeksizin şamanlık görevini yerine getirmelerinin çok seyrek olduğunu söylemek gerek. Eğer bir başka şekilde olmuyorsa o zaman başlarını alınları çevresinden beyaz bir başörtüsüyle bağlarlar. Oldukça süslü olan başlık zamanla yerini basit bir baş bandına bırakmıştır.

Baş bandında çeşitli işlemeler, süsler görünmektedir. Benim de bunları gördüğüm ve fotoğrafladığım Tuva'da doksanlı yılların ortalarında baş süslemelerinin hazırlanmasında kalın ve yumuşak kumaş kullanmışlardır. Yaklaşık

413. Tuva şamanının kartal tüyünden baş süslemesi.

414. Kızıl Müzesi Sergisi'nde yeni kartal tüylü baş süsleriyle şaman kadın.

olarak bir avuç enindeki kalın kumaşın bir yüzünü kabataslak süslemişlerdir. Bu yüzde göz, burun, kulak rahatlıkla fark edilebilmektedir.

Arkadan, enseden bağlanan bu türbanın alın noktasına düşmemesi için yukarıdan tüy sıkıştırılır. Bu Kuzey Amerika yerlilerinin baş süslemelerine benzemektedir. Tuva'da bölgeye göre şaman baş süslemelerinin (hamnar bort-şaman başlığı) adı değişmektedir. Başlıklardan bazı bölgelerin yerlilerinin ve şamanlarının etnik kökenlerini de çıkarmak mümkündür. Adlandırmalardaki ayrılıklara rağmen bu tüylü baş süslemeleri tipolojik olarak aynıdır. Çünkü birçoğunda insan yüzü ve "şaman gözü" görülmektedir (Kumaşa küçük ağaç maske iliştirilmiş olanları da vardır). Bunun yanında sadece geometrik şekillere ya da kuş şekillerine sahip olabilmektedirler. Süsleme ögeleri olarak sıkça haç biçiminde dikilmiş kauri midyeleri de kullanılmaktadır.

Kuş tüylü baş süslemelerinin sembolik anlamını da bildirmek gereklidir. Şaman kıyafetleri içinde özellikle Altay Türk boylarındaki (Teleüt, Hakas, Karagas) kuş sembolizmi özel bir öneme sahiptir. Şaman ya da şaman kadının ana yardımcıları sadece kartal ya da kuğu olmasa da gösterişli baş süslemelerinde genellikle kuş tüyü kullanılır. Tuva şamanlarının baş süslemelerinde şu kuşların tüyleri kullanılmıştır. Yaban ördeği, yaban kazı, turna, şahin, akbaba, kulaklı baykuş ve kartal. Kartal bütün Sibirya'daki şaman kültüründe mevcuttur. İlk şaman da bir kadının kartala benzer çok büyük bir kuştan ha-

mile kalması sonucu doğmuştur. Yakut ve Mançu anlatmaları da bu konudan bahsederler. Şamanın esrime sırasında yoğun bir şekilde uçuş tecrübesinden söz etmesi ve bunu yaparken kuşa ilişkin sembol ve tüylerin bulunduğu kıyafet giymesi ornitomorfik sembolizmin anlamına derinlik katmaktadır. Şaman, sembolik olarak hayvana özgü özellikleri üzerine alır ve yardımcı hayvanla özdeşleşir. Hafif tüyleri ve uçma yeteneği dolayısıyla kuşlar şaman sembolizminin en önemli motiflerinden birisidir. Tüylü baş süslemesi parlak bir taç olarak şamanın başı çevresindedir. Çünkü gerçekten elbisenin bu bölümü bütün giyimin sembolizmine sahiptir. Şaman, bu elbise yardımıyla üst dünya ile ilişki kurmaktadır.

Taç

Şamanın donanımı konusundaki anlatımlarda taç özel bir öneme sahiptir. Hayatımda ilk kez bir filmde şaman gördüğümde en gözalıcı şey başındaki tacı olmuştu. Bu olay yetmişli yılların ortasında Moskova'da Rus, o zamanki adıyla Sovyet Bilimler Akademisi Film Arşivi'nde gerçekleşmişti. Kuzeyde küçük bir halk olan Nganasanlar arasındaki şaman töreni filme alınmıştı. Ngamtuso kabilesinin son şaman üyeleri film ekibi tarafından ölümsüzleştirilmiştir (Aleksandr Oskin ve Yuriy Simçenko). Onlar son büyük klasik Sibirya şamanının belgesel filmini hazırladılar. Cukhodie Kostyerkin'in oğulları yaptıkları çekimlerle Tamir Yarımadası'ndaki şamanları ölümsüzleştirmişlerdir. Şaman, törenin belirli bir noktasında, davulu ısıtmasının ardından öteki dünyaya uçuşu başlamadan önce başına tacı takar. Böylelikle üst veya alt dünyaya yapacağı sembolik yolculuk için kendisine güç verir.

Araştırmacılar Nganasan şamanının hangi amaçla hangi dünyaya gideceğini tayin eden ve seansa göre değişen üç farklı taç kullandıklarını kaydetmektedirler. Üst dünyaya yolculukta başka, alt dünyaya yolculukta başka taç kullanmışlardır. Üçüncü tacı ise bebeklerin doğumu sırasında takmışlardır.

Üst dünyanın ruhları ile iletişim kurmada ya üzerinde kartala benzer bir şekil olan ya da önünde iki boynuz bulunan taçlar kullanmışlardır. Boynuzlar göksel geyikleri ifade etmektedir. Bu, şamana göğe uçuşunda yardım eden özel bir mitik varlıktır.

Bir başka Samoyed boyunda şaman tacının gökyüzünün bir halkası olduğu, yarım daire şeklinde gökyüzünü sembolize ettiği ve göğün dört köşesini somutlaştırdığı belirtilmektedir. Üst dünyayı sembolleştirir. Şaman bu vasıtayla üst dünyayla ilişki kurmaktadır. 20. yüzyıl başında derlenmiş bir incelemede iki kabile şamanının geyik şaman tacı hakkında tacın şamanın işareti olduğunu ve üst dünyanın ruhlarıyla böylelikle temasa geçebildiklerini anlattıkları kaydedilmektedir. Tacın gücünü üzerinde kaç dalın olduğu belirler. A. V. Anohin'in araştırmalarına göre üç yılda bir yapılan seçim törenleri yedi kez tekrarlanmaktadır. Tacın yanısıra şamanın silâhı, kılıcı ve bıçağı vardır. Bunları

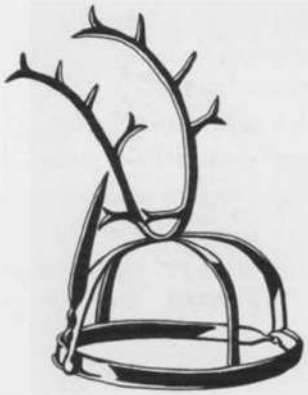

415. Bıçak ve önde duran boynuzuyla Ket şaman tacı.

416. Evenki şaman tacı.

417. Yakutistan'dan kaya resmi.

418. Üç Nganasan şaman tacı.

419. Sibirya'dan arkeolojik ruh.

420. Evenki şaman tacı.

421. Evenki şaman tacı.

422. Moğol şamanının demir yüzlü ve demir boynuzlu tacı.

diğer şamanlarla yaptığı savaşlarda kullanır. Keskin aletlerin kullanımı özellikle Selkup ve Ket şamanlarına özgüdür.

Evenki ve Buryat şamanları çekiçlenmiş demirden hazırlanmış taçlarıyla ayrı bir üne sahiptir. Daha 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Buryat şamanlarının geyik boynuzlarına benzeyen taçları ve daha sonraları şamanlığa geçiş törenleri hakkında mükemmel tasvirlerden haberdarız. Bu bilgilere göre beşinci ritüelle gerçekleşen arınmanın ardından şaman, demir tacı ve aynı zamanda at başlı demir asâyı alır. Demir taçta (bunun gibi bir tacı ben de Ulan-Ude Tarih Müzesi'nde fotoğrafladım) iki küçük boynuzcuk bulunur. Taca arkadan, ense kısmından seçim törenlerine uygun olarak ve belirli sayıda karışık bölümlerden oluşan bir zincir takılır. Bu büyük şamanlara özgü dokuz kısımdan oluşan ve bele doğru sarkan aksesuara "altı amurga" (nigurasun) denmektedir, bu sembol şamanın gücünün bir göstergesidir. Sözünü ettiğimiz bu aksesuarlara 18.-19. yüzyıla ait mezarlarda da rastlanmıştır, bu anlamda oldukça eski bir geleneğe sahiptir.

Sibirya kaya resimlerinde de tipik şaman kıyafetlerini görebiliyoruz. Araştırmacılar kayalarda bulunan insan tasvirlerinin eğer baş süslemesi taşıyorlarsa tam olarak şamanı tasvir ettiklerini farzetmektedirler. A. P. Okladnyikov, Yakutistan'da Lena ırmağı yanında bu tür kaya oymalarını keşfetmiştir. Burada çok sayıda boynuzun bulunduğu baş süslemelerini taşıyan şamanın yanı sıra davul ve dokuz yardımcı ruh da kayalara resmedilmiştir. Bu resim Uluslararası Şamanizm Araştırmaları Derneği'nin de amblemi olmuştur.

423. Buryat şamanı Dölgöra Buga'nın elbisesi, Kopenhag Millî Müzesi'nde.

En yeni araştırmacılara (L. Pavlinskaya) göre metal üzerine yapılan işlemeleri göz önünde bulundurmamız durumunda Sibirya şamanlarının boynuzlu taçları Milattan önceki yüzyıllara (ve sonraki ilk yüzyıla) kadar uzanmaktadır. Boynuzlarla süslenen taç sembolü, şamanın gücünün ve erkekliğinin amblemi olarak görülür. Aynı zamanda şamanın rakiplerine karşı verdiği mücadelede sembolik bir silâhtır ki, bilindiği gibi boynuz geyiklerin en önemli savunma aracıdır. Dolayısıyla çatallı başlık şamanın yardımcı hay-

424. Tepesinde dokuz kuş bulunan Mançu şaman tacı.

425. Boynuzlu taç.

vanını temsil etmektedir. Bazı araştırmacılar Avrasya'da geyiğe atfedilen kutsallığı, "göksel geyik" saygısının izleri olarak görmektedirler. Bu durum kaya resimlerinde ve metal işleme sanatının ortaya çıkışından sonraki arkeolojik malzemelerde takip edilebilmektedir. Anlaşılacağı üzere şamanın gücü gök kökenlidir. Bu çatallı taç gökle ilgili bir semboldür. Bir başka açıklamaya göre ise taçların küçük boynuzları ateşin alevlerini sembolize etmektedir. Belki de bunlar tüyler gibi ışıklı sembollerdir. Taç genellikle seçilmişliğin işaretidir. Sibirya şamanizminde de böyle olmuştur.

Daha fazla emek harcanmış, karmaşık süslemeli taçları Mançu şamanları taşımışlar ve bugün de taşımaktadırlar. Zaman zaman taçların dallarında küçük kuşlar resmedilmiştir. Ayrıca çok küçük süslemeli, şıngırdayan yapraklar şeklindeki baş süslemeleri Kore Silla zamanındaki kral mezarlarının altın taçlarına benzemektedir. Altay bölgesi kurganlarına benzeyen kral mezarlarının "dünya ağacı" taçları dönemin şaman-kral amblemi olmuştur. Bu doğaldır, çünkü o Tanrılar ve insanların dünyası arasında şaman aracıdır. Büyük bir ihtimalle taçları "kutsal ağaç" sembolüyle süslediler.

Maske

Sibirya şamanları, tören sırasında sıkça maske kullanmışlardır. Maske hem kötü ruhları aldatmak, bunların şamanı tanımasını engellemek için hem de ruhları hasta bedenden kurtarmak için kullanılmıştır. Bir başka açıklamaya göre ise ruhlar âlemine insan yüzüyle (ya da insan olarak) girmek mümkün değildir, inanışa göre hareketsiz "ölü" yüzü taşımak gerekir. Üçüncü bir açıklamaya göre ise dış ışığa maruz kalmadan daha rahat bir şekilde esrik hale ulaşabilmek için maske kullanılmıştır. Demek ki maske "ritüel körlük"ün önemli bir aracıdır. Özellikle Nenets çuhasından hazırlanmış at gözlüğü maskeler bulunmaktadır. Maskelerin malzemesi ağaç (sert ve yumuşak ağaç), metal (bakır, demir, bronz, teneke) ya da kayın ağacı olabilir. Bununla beraber maskenin mümkün olduğu kadar insana benzemesi için deri parçalar ve kıl da kullanılmaktadır.

426. Buryat şaman kadını maskesi.

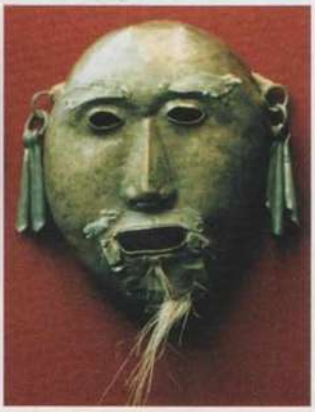

427. Ölümünden sonra da büyük saygı gösterilen ünlü Buryat şamanı Borto'nun maskesi.

428. Yardımcı ruhları simgeleyen Naganasan ağaç maskesi.

429. Evenki maskesi.

En güzel, en çok çalışılmış maskeleri tören sırasında Buryat ve Evenki boyları kullanmışlardır. Maskeler ritüel giyimlerin bir parçası olarak şamanların pelerinlerine ve baş süslemelerine benzemektedirler. Sembolik olarak insan üstü işleri yerine getirebilmesi, sıradan insana oranla farklı yeteneklerinin olması için şamana güç verirler. Baykal ötesindeki Buryatlar ve onlara komşu Evenki halkları arasında şaman maskelerinin kendi ruhları olmuştur ve bunlar şaman kültüründe büyük saygınlığa sahiptir. Tören sırasında bu ruhlar farklı davet şarkısıyla çağrılırlar ve yardımları istenir.

Ayakkabı

Sibirya şaman elbisesinin sembolik düzeninde –eğer bunu makrokozmos düşüncesi olarak değerlendirirsek– ayak giyimleri alt dünyaya karşılık gelir. Henüz 20. yüzyılın başındaki derlemelerde, Uno Harva'nın iki şamandan çektiği fotoğrafta demir iskelet şeklindeki elbise süslemelerinin bacaklarda da devam ettiği rahatça görülmektedir. A. V. Anohin ayakkabıya uzanan iskeletin şamanın öteki dünyaya yaptığı ruh göçü anlamına geldiğini kaydetmiştir. Ayakkabının yeteri kadar güçlü olmadığı düşünüldüğünden ayı pençesi öteki dünyadaki yolculuğun zorluklarını yenmede büyük bir gücü sembolize etmektedir. Selkuplarda ayı pençesi açıkça şamanın alt dünyaya da inebildiği anlamına gelmektedir.

Nganasan ve Enyets şaman çizmesine sıkıca bağlanmış uzun demirler, mitik yardımcı geyik ayak kemiklerini sembolize etmektedir. Sağ çizme giyim kontekstinde "güneşli" tarafı, sol çizme ise kötü ruhların dünyasını sergilemektedir. Nenets şamanının ayakkabısı insanlar dünyasından yer altı dünyasına negatif enerjinin sevk edilmesine hizmet eden sembolik bir hat olmuştur.

Altay-Türk şamanlarının ve Tuva şamanlarının çizme şeklindeki ayakkabıları, yumuşak geyik veya rengeyiği derisinden hazırlanmıştır. Bunların üzerinde kuş ayağına benzer şekiller ya da şamanın tören sırasında benze-

430. Ayı tırnaklı Selkup şaman ayakkabısı.

431. Evenki şaman çizmesi, Ziçy-Fele Koleksiyonu'ndan.

432. Son Nganasan şaman ailesi bir Fransız etnososyoloğa şaman şarkılarını sunuyor.

mek, özdeşleşmek istediği hayvan ya da varlık resmedilmiştir. Özellikle de istediği varlıklar sergilenmiştir. Tofa şamanı çizmesini küçük "yılanlarla" da süslemişlerdir.

Özet olarak insan bedenini dünyanın küçük bir kopyası olarak düşündüklerinden şaman kıyafeti ve bunun hazırlanması dünyanın yaratılış süreci olarak değerlendirildi. Şamanın ritüel elbisesinin üst kısmı, başlığı göğe; alttaki gövde yeryüzüne; ayak yani şaman çizmesi alt dünyaya karşılık gelirdi.

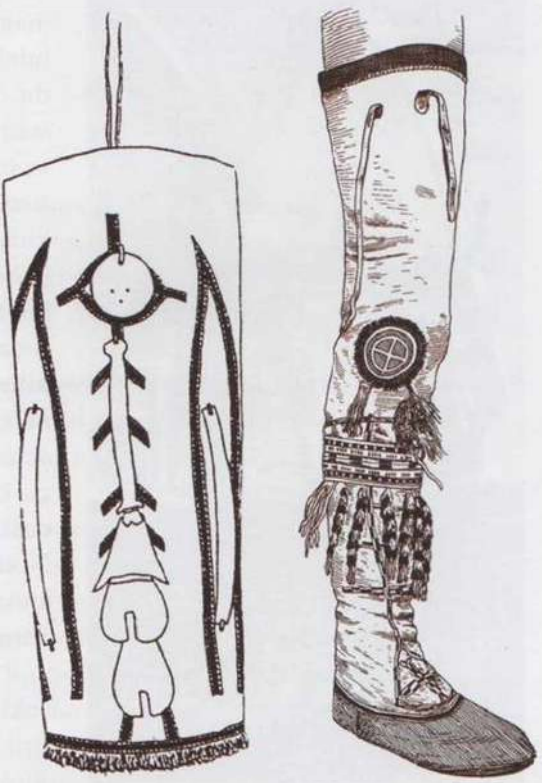

433. Solda: Demir işlemeli rengeyiği toynağıyla süslenmiş Nganasan şaman ayakkabısı.

434. Sağda: 20. yüzyıl başlarından Even şaman çizmesi.

Kemer

Şaman karakteristik elbisesinin olmadığı Sibirya'nın farklı yerlerinde "ritüel çıplaklık" yaygınlaşmıştır ve bu duruma özellikle bütün kuzey halkları arasında (Kuzey Amerika'da Eskimolar arasında da benzer şekilde) sık sık rastlanmaktadır. Bu çıplaklığın ritüel anlamı şamanın sonsuza günlük elbiseyle gidemeyeceği en azından bir kemer takmasının gerekli olduğudur.

Tundralı Nenetsler arasında genç şaman davul yerine kemer kullanmıştır. Bu kemerde kuşlar ve başka hayvan ruhlarını tasvir eden metal parçalar, ayı tırnağı ve dişleri, çıngıraklar, bıçaklar vardır. Bu nesneler başka dünyaya yaptığı zorlu esrime yolculuğunda sanki şamanı korumaktadır. Başka bir Nenets verisine göre şaman kemeri başka dünyaya giderken yardımcı olmaktadır. Bütün şaman elbisesi sembolizminde kemer üst ve alt dünya arasındaki sınırdır. Üst erkek kısmını kadın olan alttan ayırır. Alt dünya ahlâksız, kirli dünyadır.

Şaman kemerlerinin ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kemersiz şaman hiçbir şekilde tören idare edememiştir. Altay çevresindeki Türk boylarında (Teleüt, Şor, Lebeg Tatar), Beltir boyunda da şaman kemeri davulun yerine geçmiştir. Özellikle de 19. yüzyılın sonunda W. Radloff'un henüz şaman elbisesi bulamadığı belirtilmişse de bunlar arasında mutlaka şaman elbisesi vardır. Buryat şaman adayı ancak yıkandıktan sonra –banyoda da– elbiseyi, metal aynayı ve özellikle de ruhlar âlemine yapacağı gezi sırasında kendisine yardımcı olacak kemeri kullanabilirdi.

435. Mala Onenko, Nanay şamanı.

Kemer belki de Amur halklarında en büyük öneme sahip olmuştur. Bunu kemerin zengin bir şekilde işlenişi/hazırlanışı kanıtlamakta, böylece kemerin sembolik önemi artmaktadır. Büyük bir ihtimalle Çin'den gelen bir kültürel tesir söz konusudur. Mançu boyları 17. yüzyılın başında devasa imparatorluğun egemenliği altına girmiştir. Nisan kadın şamanı kökenini bu dönemden almaktadır. Şimdi bundan şu alıntıyı yapıyoruz:

"O zaman (Nisan) kadın şaman kuş şeklindeki hırkayı giyer. Çıngırakların iliştirildiği eteğini kemerle bağlar. Başına dokuz kuşlu şaman baş süslemesini geçirir. Çınlayan güçlü ses ... (sonra) ruhla karşı

karşıya gelme ... zeminde yayılır ...dışarıya yol alır... ruhlar âlemine doğru gider.

Bu alıntıdan kemerin –özellikle işlenmiş Mançu şekli– ritüel açıdan değerlendirilişine ve ne denli büyük bir öneme sahip olduğuna tanıklık etmekteyiz. Nanay şaman kemeri çelik çıngıraklarla ruhların çağırılması ve yine kemerin yardımıyla şamanın daha üst aşamaya geçmesi için kullanıldı. Yılan orta dünyayı temsil ettiğinden şamanın kemerinde karakteristik olarak bir yılan resmi yer alırdı. Kemerin kostümün en önemli parçası olduğunu düşünen bir Rus araştırmacıyla aynı düşüncedeyiz. Araştırmacılar daha önce bunu hiçbir şekilde göstermemişlerdi.

436. Mançu şaman kemeri.

437. Tümü metal, çıgıraklı Nanay şaman kemeri.

Davul

Lap (Sami) Şaman Davulu

Şamanın teçhizatı içerisinde belki de en önemlisi davul olmuştur. Davulun temel önemi şaman törenlerindedir. Başka araçların (sopa, ayna, atkı veya başka bir nesne) yerine bir diğerinin geçebildiği durumları biliyoruz. Ama davulun çok çeşitli işlevi ve birleşik sembolizmi Avrasya şamanlığının çok ilginç bölümlerini aydınlatmaktadır.

17-18. yüzyıllardan kalan en eski verilerde daha eskiden Laplar diye adlandırılan ve kuzeyde yaşayan Sami halkının şamanları hakkında bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilerden davulun çok farklı şekillerde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Fal bakıcılığında rengeyiğinin çatallı boynuzundan yapılmış olan davul tokmağı büyük öneme sahiptir. Schefferus, kitabında davulu ikiye ayırır: Fal sırasında kullanılan davul, esrime ya da şuuru kaybetmek için kullanılan davul. Norveç arkeolojik kazıları sayesinde 10. yüzyıldan itibaren davul tokmaklarının olduğundan haberdarız. Bu durum geleneğin eskiliğine ve sürekliliğine gönderme yapmaktadır. Fakat davul tokmağının ne şekli ne de işlemesi değişmiştir.

Davul tokmağının da iki tipi vardır. Birisi kuzeydeki Sami bölgelerinde yayılmıştır. Bunları tek parça ağaçtan yontmuşlardır (en uzunu 30-40 santi-

438. Lap şamanı yerde yatıyor. Yardımcısı ağaç dalıyla sivrisinekleri kovalıyor (17. yüzyıl gravürü).

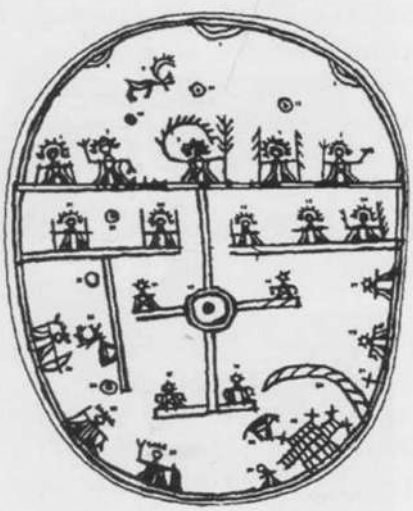

440. Çok katlı dünya tasviriyle Lapp şaman davulu. Bazı şekillerden kesin betimlemeler kalmıştır.

439. Sami davulunda üç bölümlü dünya modeli.

metreyi geçmez). Bu tokmakların yumurtayı andıran şekilleri vardır ve dış bükeydirler.

Laplar/Samiler küçük davullarını uzun yola gittiklerinde ya da ava çıktıklarında beraberlerinde götürmüşler, malzemelerine çadırda da özel bir yer ayırmışlardır. Yabancıların davulu görmemesine özen göstermişlerdir, bunun için bir deri çantada çadır girişinin karşısındaki kutsal yerde muhafaza etmişlerdir; ayrıca kadınların davula dokunmalarına izin vermemişlerdir.

İkinci tip davul güney bölgelerinde yaşayan Samiler arasında kullanılmıştır. Şekli dikkate alındığında Sibirya davullarına yakın durmaktadır. Başka bir deyişle kalbur şeklinde kanatlı davullardır. Sami davulları uzaktaki, doğudaki emsallerine, üzerlerinde çok çeşitli şekiller, resimler bulunması bakımından da benzemektedirler. Davulların üzerinde bulunan işaretler birçok şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Yüzeyi alt ve üst dünyayı temsil edecek şekilde ikiye ya da orta dünyayı da

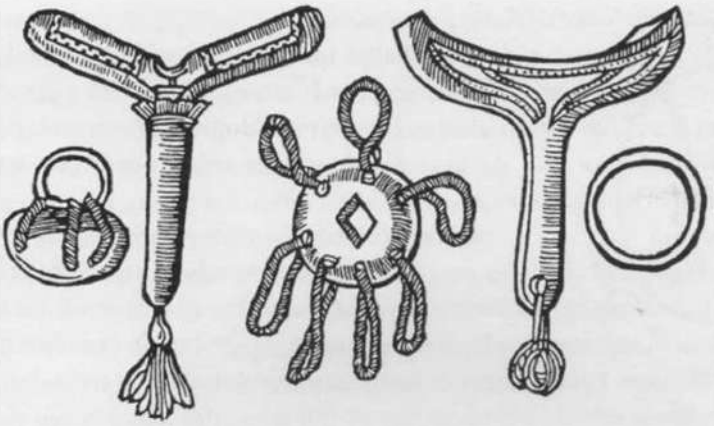

441. 17. yüzyıldan kalma çekiç şekilli davul tutakları. Farklı davul tutaklarını farklı amaçlarla kullanılır. Örneğin birini fala bakmak için; diğerini kendinden geçmek, bilincini kaybetme amacıyla kullanılır.

temsilen üçe bölünmüştür. Aynı dünya modeli Hıristiyanlık öncesi Samilerin dinlerinde de vardı. Dünyalar arasındaki geçişleri görebildiğimiz davullar da vardır. Buna göre üst dünyada Güneş ve Ay, birçok hayvan, aşağıda ise alt dünyanın üç kadın Tanrısı, eski ana-Tanrı ana (*madder-akka*), kızların, ateş yerinin bekçisi ve çocuk doğumunun yardımcısı *sar-akka*, girişin koruyucu Tanrısı ve erkek çocukların koruyucusu *uks-akka* davulda sembolize edilir.

Lapların eski dinlerinde şeytanın ve kötü düşüncelerin bilinmediğini de hatırlatmak gerekir. Ayrıca Hıristiyan misyonerleri tarafından verilen davul fotoğrafları canlandırmalar arasında yeni dinin fotoğrafları ve düşünceleri de görülmektedir (örneğin kilise tasvirleri) ve birçok durumda şaman şekli göğe uçarken tasvir edilmiştir.

Sami davullarıyla ilgili olarak her evin en az bir davulunun olduğunu ve bunun da genellikle aile reisi tarafından öncelikle fal bakmak amacıyla kullanıldığını belirtmek gerekir. Bu durum aile reisinin mutlaka şaman olması gerektiğini göstermez. Kayıp rengeyiğinin nerede olduğunu bulma ya da olumlu veya olumsuz gidişatı öğrenmek için fala bakma gibi günlük sıradan işlerde davul sık sık kullanılmıştır.

Pek çok kişi eski Lap panteonunun resmini davul üzerinde görmek istediklerini belirtse de bu tartışmalı bir konu olarak kalmıştır. Davullarda yıldız haritalarına yer verilmesi oldukça dikkate değer bir ögedir, bu durum özellikle ortalarında güneşin bulunduğu davullar için söz konusu olmaktadır. Bo Sommarström'de davul resimlerinin kenarında Zodiak'ın on iki yıldız resmi, Samanyolu ve aynı zamanda kış ekinoksu zamanındaki yıldız haritası görülmektedir. Davul resimlerinin yardımıyla –iğne kullanmada olduğu gibi– yön saptanmakta, eve doğru giden yol bulunmaktadır. Juha Pentikainen'e göre davul "Sami kozmolojisinin anahtarı" olmuş ve bir harita olarak şamanın insanlar ve ruhlar dünyası arasındaki yolculuklarında hizmet etmiştir.

Davulun Hazırlanışı ve Resimlerin Anlamı

Davulun hazırlanışı ve davulun kabul törenindeki sembolizmi hakkında da kısaca söz etmek gerekir. Tam ve ayrıntılı etnografik tasvirler davulun hazırlanışının özenli ve sorumluluk isteyen bir iş olduğunu göstermektedir. Altaylıların inanışlarına göre davulun kenarı sadece ruhun yardımını işaret eden ağaçtan hazırlanmaktadır.

Davulun hazırlanışı "esrime" tekniğinin öğrenilmesi, sırrın bildirilmesi gibi öğrenme sürecinin bir parçası olmuştur. Davulun çerçevesi (kasnağı) çoğunlukla özel bir ağaç kabuğundan hazırlanır. Bu ağaç kozmik bir ağaçtır ve şamanizm inanç sisteminde dünyanın ortasını sembolize etmektedir. Davulların şeklinden, hazırlanışını ve hangi etnik grubun üyesi tarafından hazırlandığını tahmin etmek mümkündür; çünkü şamanlık geleneğinin devamında büyük bir yere sahip olan davul kutsal bir nesnedir, böylece biçimini hem din hem de başka inanç sistemleri belirlemiştir. Ayrıca ruh yardımıyla derisinden davul kaplaması yapılacak hayvanın seçimi de yapılmaktadır.

Davulun her zaman akrabaların yardımıyla hazırlanması önemli bir hususdur. Çünkü şaman, topluluğa hizmet etmektedir. Bunun için donanımını (davulu, elbiseyi) soy ya da yakın akrabalardan olanlar hazırlamaktadır. Mesela Selkuplarda davul ve davul tokmağının hazırlanışı iki akraba soydan olan erkeğin görevidir. Davula deri germe işi ise kadınlar tarafından yapılır. Altay Türklerinin inançlarına göre şaman, hayatı boyunca sadece belirli sayıda davul kullanabilmektedir. Tam olarak üç, beş ya da dokuz kadar davul kullanır ki bu da yardımcı ruhlar bu şekilde emir verdikleri içindir. Bir davulun ömrü bir yıldan dokuz yıla kadar çıkar. Son davulun kullanma süresi bittiği

442. Aile birlikte yeni şaman davulunun resimlerini boyuyor (1900'lü yıllar).

zaman şaman ölür. O zaman davulun derisi bıçakla yarılır; davulun içinde hayvanın ya da diğer yardımcı ruhların olduğu düşünüldüğünden bunların serbest bırakılması, dışarıya çıkarılması gerekmektedir. Sağaltma ve temizleme töreni sırasında da hasta ruhlar davula toplanmaktadır ve bu nedenle davul yurttan (büyük çadır) dışarıya götürülmektedir. Yani davul ruh toplayıcı bir araç olarak görülmektedir ki bunu ben de Tuva'da gördüm.

Başka törensel ritüel sebeplerle de davul kullanılmaktadır. Avrupaî ifadeyle "takdis etme", büyüsel fonksiyonu yerine getirmektedir. Fakat Sibirya bakış açısında davul nesne değil canlı bir varlıktır. Şaman için davul yardımcı bir araç değil "binek atı" dır ve şamana doğrudan o yardım eder. Bu örnek şaman davulunun sembolizminin anlaşılmasında önemli detaydır. Tören elbette hayvan kurbanıyla kutlanmaktadır. İnsanlar birlikte yerler, içerler (örneğin Karagaslarda) bunun yanısıra katılımcıların hepsinin ellerine davul almaları ve on beş dakika çalmaları gerekmektedir. Kutlamanın sonunda şaman gelirdi ve onun sunumu saatlerce sürerdi; çünkü şaman "tek kişilik bir tiyatro" oynuyor, davulunun derisini elde ettiği geyiği ne olarak takip ettiğini betimliyordu. Geyiğin izinde giden avcı şaman motifi büyük bir ihtimalle eski Avrasya geyik kültünün şaman folkloruna yansımasıdır.

Safların etrafında davulun canlandırılması töreni sırasında alkollü içecekleri ya da kanı davula püskürtürlerdi. Orada bulunanlardan bayanlar hariç her kişi davula vurur en sonunda da davula, gerekli resimleri çizerlerdi. Resimlerin zaman zaman silindiği ve geleneklere uygun olarak tören süresinin uzatıldığı hakkında bilgilere sahibiz.

Davuldaki boya genellikle kırmızı, beyaz veya siyah renkten oluşmaktadır. Kırmızı gök dünyasının, siyah ise yeraltı dünyasının yaşayanlarını sembolize ederdi. Davullarda bulunan resimler stilistik ve şekilsel bakımdan şaşırtıcı bir şekilde Altay çevresi kaya resimlerine benzerlik göstermektedir. L. P. Potapov'a göre bu stilistik benzerlik kültürel sürekliliğin kanıtıdır.

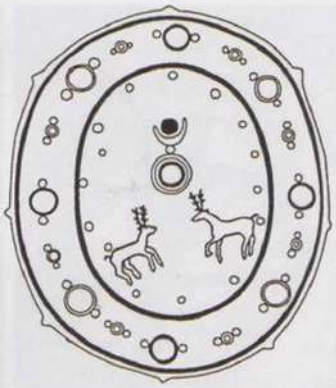

443. Ortasında güneş ve ay görülen Moğol davulu.

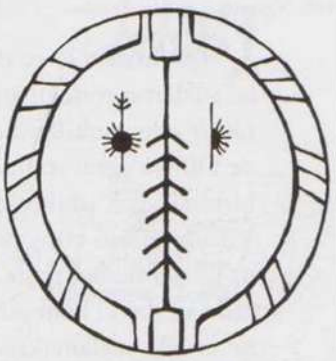

444. Güneş ve ay simgesiyle Selşkup şaman davulu.

445. Ruhların dışarı çıkışına izin vermek için yarılmış Yakut davulu.

446. Nganasan şaman davulu.

447. Evenki şaman davulu.

Davulların iç ve dış kısımlarında da gizemli resimler bulabiliyoruz. Bunlar süslemeler değil anlamlı işaretlerdir ve şaman kültürünün dünya görüşünü tasvir eden şekillerdir. Boyanmış işaretler arasında en önemlileri Güneş, Ay ve Dünya ağacı resimleridir. Bu ağaç dünyanın ortasını işaretlemektedir. Birbirinden çok uzakta bulunan halkların arasında da davulun ortasında esrime yolculuğunun çıkış noktasını işaretleyen haç şeklinde işaretin bulunduğunu da gözlemlemekteyiz. Şamanın göğe doğru yolculuğuna başladığı yer bu noktadır ve davul hem şamanın üst dünyaya yükselişine hem de alt dünyaya inişine imkân sağlamaktadır. Kurban törenlerinde kullanılan ağacın dünyanın ortasında durduğu farz edilmiştir. Bu anlamda gök cisimleri ve dünyanın alt ve üst kısımlar olarak ikiye bölünmesi yaşam tasvirinin ikonik ifadesidir. Davul, Altay Türkleri için taşınabilir "ev sunağı" olarak da işlev görür. Bu, şamanın herhangi bir yerde, herhangi bir zamanda ve herhangi bir çevrede genel bir tören gerçekleştirmesine imkân verir.

Davuldaki resimlerden her birisinin şaman kozmogonisinde kendi anlamlarının olduğu saptanmıştır. Çünkü şamanlar aracılığıyla saygıdeğer ruhların şekilleri sık sık tasvir edilmektedir.

Ayrıca en çok resim Altay dağı ve civarında yaşayan küçük Türk boylarının davullarında bulunmaktadır. Teleüt, Şor, Kumandı, Sagay, Beltir ve Çelkan şaman davullarının çok şematik oldukları bir gerçektir. Bu resimler hiyeroglif olarak da yorumlanabilir. Bu tür örnekler olarak Güneş, Ay ve Venüs şekilleri davullarda yer alırlar. Güneş daha büyük bir halkadır, Ay daha küçüktür. Venüs ise büyük kuyrukla gösterilmektedir. Yıldız resimleri esrime durumunda göğe yolculuk sırasında yönün saptanması konusunda şamana yardım etmektedir. Genellikle davulların sağ tarafına anne olarak adlandırılan "güneş" düşer. "Ay baba" olarak adlandırılan ay ise sol tarafa resmedilir.

Sibirya şamanizminin seçkin araştırmacısı L. P. Potapov bu resimlerin işlevini resimlerle gök varlıklarına, atalar ruhuna ve yardımcı ruhlara dönme

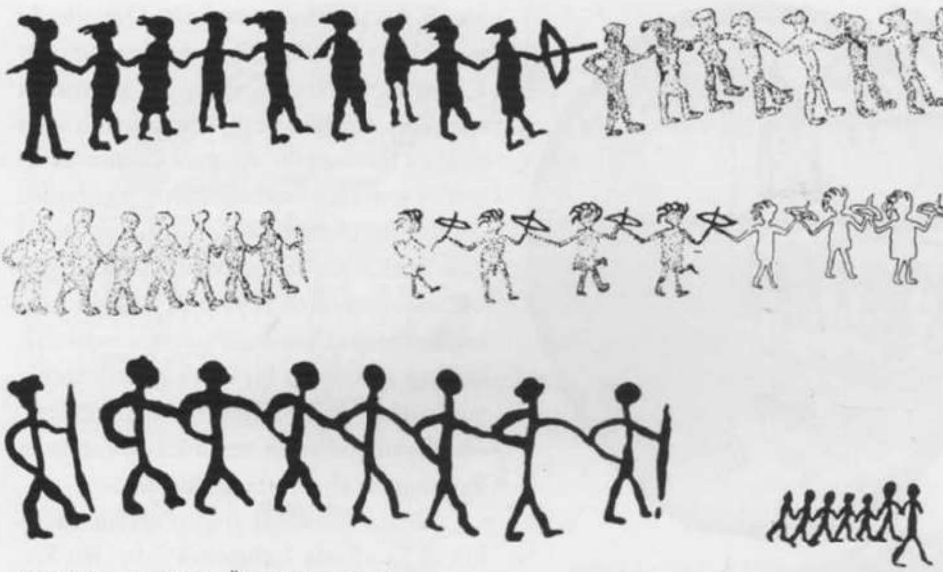

448. Hakas davulunda Ülgen'in kızları, gök bakireleri.

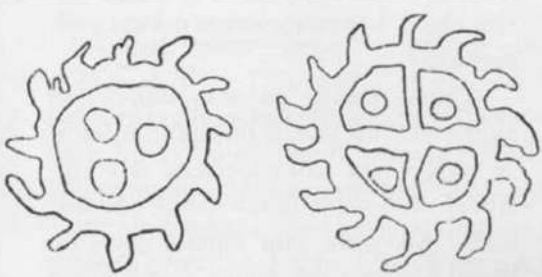

449. Güneş sembolleri.

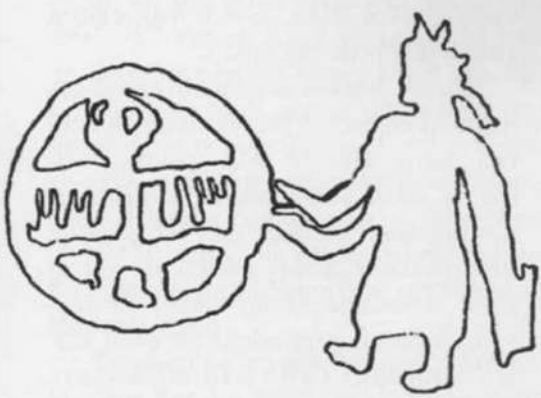

450. Altay davulunda şaman sureti.

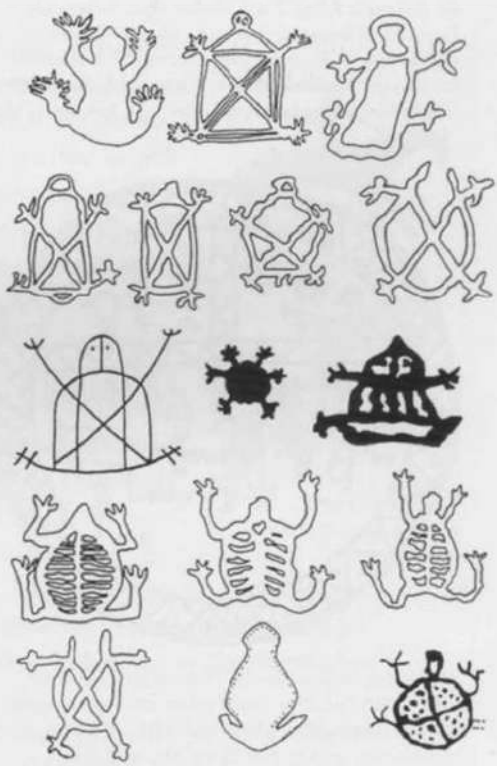

451. Ülgen'in kurbağaları, alt dünyanın sakinleri.

452. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Etnoloji Bölümü Koleksiyonu'nda nereden geldiği bilinmeyen şaman davulu. Büyük bir ihtimalle Altay Türk boylarından derlenmiştir. Resimlerin boyanışı (kara-ak), alt-üst dünya ayrımı, ortada dünya direği ve yardımcı kuşların sembolü karakteristik olarak yer alır. Elele tutuşmuş şekiller, Göktanrısı Ülgen'in kızları olan "gök bakireleri"dir.

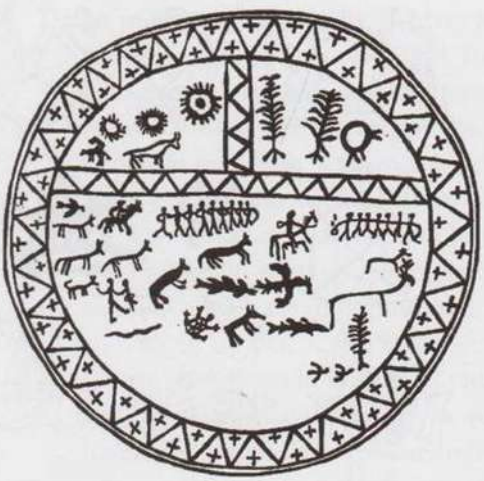

453. Tipik Hakas davulu. Üstteki gök alanının ortasından yukarıya doğru çıkan tırtıllı kanal göğe uzanan dünya ağacı olarak anlaşılabilir. Daire süslemeleri ise kozmos olarak düşünülebilir.

isteği olarak tespit etmiştir. Davullarda göksel baş Tanrı, yedi ve sekiz tane olan Ülgen'in kızları (Kistar), alt dünyanın sahipleri, Erlik'in yedi, demir kafalı kara oğlu da bulunabilir. Bu antropomorfik figürler şamanın yardımcıları olmuşlardır. Tıpkı atta oturan okçu şekli (tyn bura) gibi. Farklı hayvan şekilleri ruhların yardımını sembolize ederler. Örneğin kurbağalar (paka) şamanın yardımcısı olarak kurban sunulmuş bir ayıyı göğe Ülgen'e götürürler. Bu "Ülgen'in kurbağaları" olarak adlandırılan resimler her zaman davulların tabanında görülürler.

Şaman resimleri yoğun olarak davulun iç tarafında bulunmaktadır. Bu konudan daha eski kaynaklar bahsetmezler. Bu resimlerin bir davuldan diğerine tam olarak kopyalanmasına dikkat edilmektedir.

Çünkü bunlar şamanın atalarından aldığı mektup olarak düşünülmüşlerdir ve sadece soy (sök) içerisine devredilebilen kutsal bir miras kabul edilmişlerdir. Kopyanın tam olması, şamanın hayatı boyunca çok sayıda davula sahip olabilmesi, davulları tüketmesi/kullanması diğer yandan da şamanın yeni davulla gittikçe daha uzun/büyük eğitim alması sebebiyle önemlidir.

Kuzey Avrasya şamanizmi dünya görüşünün en önemli motifi, dayanak noktası dünya ağacıdır. Mito-poetik özelliklere sahip olduğundan bu düşüncenin kökenleri oldukça eski bir geçmişe uzanmaktadır. Kuzey milletleri, yıldızlı göğü zirvesinde kutup yıldızı parıldayan dünyanın üzerindeki bir çadır olarak düşündüler. Göğü yerin ortasında ve bir dağın göbeğinde dikili olan dev bir direk tutmaktadır ve bu direk dünyanın dingilidir.

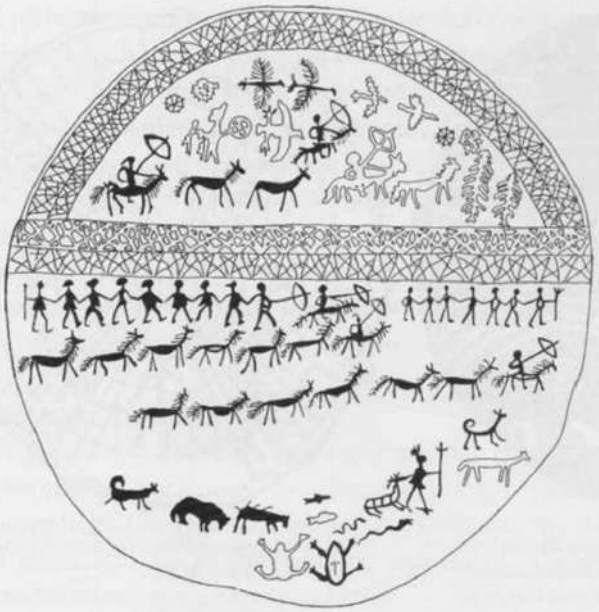

454. Hakas davuluna çizilmiş resimler.

455. Hakas davulunda ok-yaylı avcı.

Yıldızlı gökte Teyut, yıldızların çevresinde döndüğü mile denk düşer. Dünya ağacı alt-orta-üst dünyaları birbirine bağlamaktadır. Altay davullarında dünya modeli de görülebilir. Ancak bu iki büyük parçaya bölünmüş şekilde ortaya çıkmaktadır. Çünkü ortada "yer" olarak adlandırılan (bu Teleütlerde hanların yolu) insanlar dünyası geniş bir zikzaklı çizgiyle gösterilmektedir. Davullarda gökte keşif yapan kuş (karlık) ve bazı açıklamalara göre şamanın kendisi olan gök cisimleri arasındaki atlı görülüyor. Ağaçlar, kurban ağaçları olarak hizmet gören yedi veya dokuz dalı çizilmiş (yedi ve dokuz Sibirya ve Altay çevresindeki halkların mitolojisinde kutsal sayılardır) kutsal kayın ağacını simgelemektedir. Gökyüzü ile ilgili sayılar şamanların ve kurban sunulmuş hayvanların ruhlarının baş Tanrı'ya ulaşması için geçilmesi gereken engellerle aynı miktardadır. Şamanların dünya ağacının dallarına tırmanmaları gerekmektedir. Davulun orta şeridinde yedi ya da dokuz figürden oluşan birbirine geçmiş insan safları görülmektedir (tıpkı Yakutların sıra dansına (halay) giden yaz ortası törenlerine katılanlar gibi).

Bu insan safları gök Tanrısının kızları kabul edilirler. Birçok halkın mitolojisinde baş Tanrı'nın isteklerinin tercumanı (Moğollar, Buryatlar, Yakutlar, Çuvaşlar ve Obi-Ugorlarda da aynı şekilde olduğunu biliyoruz), şamanın yardımcılarıdır.

456. Zengin bir şekilde boyanmış Altay davulu (tüngür). Davulun dış yüzeyinde dev bir dünya ağacı sembolü olan fetişler (şaman ata ruhları) görülüyor. Güneş ve ay sembolleri altında kurban edilecek atları hazırlayan şamanlar vardır. Altaylılara göre güney, ayın karısıdır.

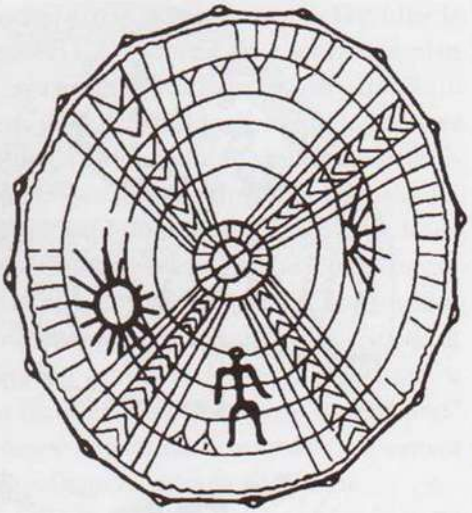

457. Güneş ve ay sembolüyle Ket davulu, basit insan şekilleri de yer alır.

Alt dünyanın karakteristik varlıkları olan yılanlar, kurbağalar, kertenkeleler koyunlara hastalık getiren ruhları kovarlar. Sagay şamanlarının anlatmalarına göre yılanlar sürüye gelen her türlü hastalığın iyileştirilmesine ve insanların da göz ağrısından kurtulmalarına yardım ederler. Kaçinler ve Sagayların inanışlarına göre kurbağa cinsel hastalığın ve balıklar arasında turna balığı da hastalık getiren su ruhunun sembolüdür. Birçok yerde şamana hangi yardımcı hayvanların miras kaldığı ya da şamanın hangi hayvanları kazandığına göre geyik, keçi, at, kuş gibi farklı hayvanlar davulda rol oynamışlardır. Tamamen kişisel, aile geleneklerinden kalmış farklı küçük parçalar da davulda yer alırlar. Bazı bilgilere göre davullarda bulunan resimlere vurulması sağlam sonuçlar vermektedir. Mesela Şaman davulun gök kısmına (tangara) vurursa o zaman gücü çağırmaktadır. Bazı bölgelerde, mesela Tuva'da şamanın aynı anda iki davulu vardır. Birisi kötü ruhların kovulmasında diğeri ise sağaltmada kullanılmaktadır.

458. Davulda simgelenen şaman şekilleri.

Başka yerlerde, mesela Altay Türklerinde beyaz ve siyah davullar birbirinden ayrılmaktadır. Öncekilerde bakır süslemeler vardır. Şamanlar onların yardım-

larıyla iyi ruhları, soy koruyucularını çağırırlar. Siyah davullarda demir süslemeler vardır ve alt dünyanın Erlik Hanı'nın kötü ruhları olarak adlandırılırlar.

Davulun kenarında, kasnağında bulunan davul derisindeki kabartmaların da sembolik anlamları bulunmaktadır. Kaçin, Şor ve Sagay şamanlarının anlatmalarına göre burada şamanın yardımcı hayvanların memeleri ya da boynuzları sembolize edilmektedir. Örneğin davulun yurt (büyük çadır) duvarına asılmasını sağlayan kayış gibi küçük parçaların da sembolik anlamları vardır. Ölü şamanın atalarının ruhlarını ve davulun hâkim ruhlarını davuldaki saç örgüleri sembolize etmektedir. Zira şamanlıkta davet edilen erkekler ve şamanların kendileri de eskiden saçlarını uzatmışlar ve bu uzun saçları örmüşlerdir.

Haç Şeklindeki Resimler

Sibirya şaman davullarında ortaya çizilmiş haç dünyanın ortasını bildirmektedir. Bu sembol Nganasan, Ket, Evenki, Even, Enyets davullarında da aynı anlamı taşır. Büyük ihtimalle şamanın davulunun ortasına "yerin göbeği"ni temsil ettiği için küçük bir çember yapılmıştır. Demek ki şaman, töreni kâinatın ortasında gerçekleştirmektedir.

Kuvvet çizgilerinin kesiştiği dört köşe, zıt kuvvetlerin buluşma noktası açık bir şekilde "dünyanın ortasını" temsil eder. Haç, Even şamanlarının açıklamalarına göre dört köşeyi ifade etmektedir. Enyets şaman davullarının resimlerinin adında açık bir şekilde "yer göbeği" vardır. Davulun ortasını bu şekilde isimlendirir, kenarında bulunan resimler ise dünyanın sonunu temsil etmektedir.

459. Ortasında daire ve daire içinde haç şekli yer alan Altay Türk davulu.

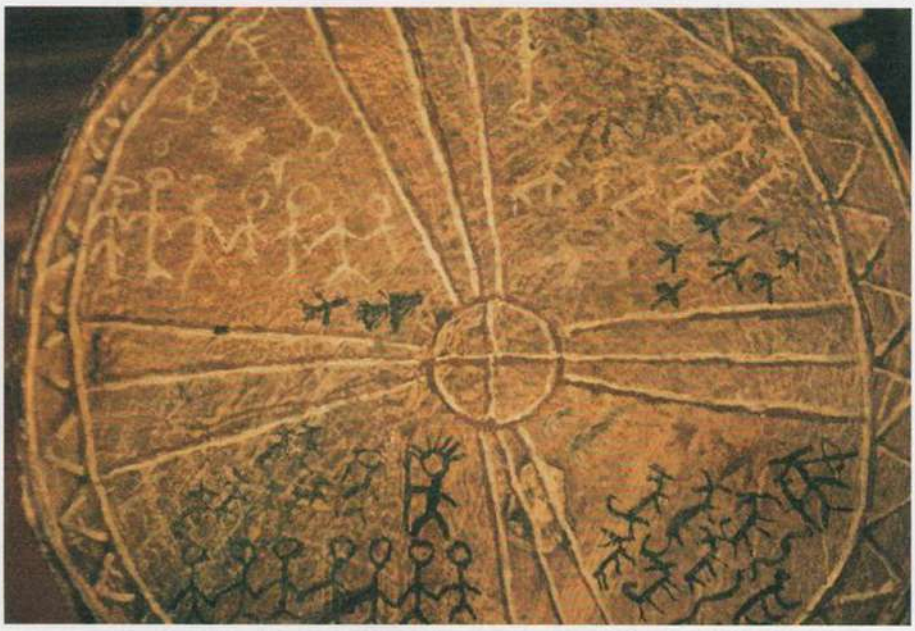

460. "Dünya ortası" sembolüyle Altay Türk (Hakas) şaman davulu.

461. Nganasan davulu.

462. Budapeşte Halkbilim Müzesi sergisinde Evenki davulu.

Nganas davullarında –başka davullarda da– genellikle resimler iki renkte boyanmıştır. Bu renklerle alt ve üst dünya biribirinden ayırt edilebilmektedir. Sibirya şamanları ocak yerini ve aynı zamanda yaşanılan çadırı kâinatın ortası olarak kabul ederler ve davulların ortası da bununla ilişkilendirilir. Zira bu motifler mikro kozmos ve makro kozmosun karşılıklı izdüşümüdür.

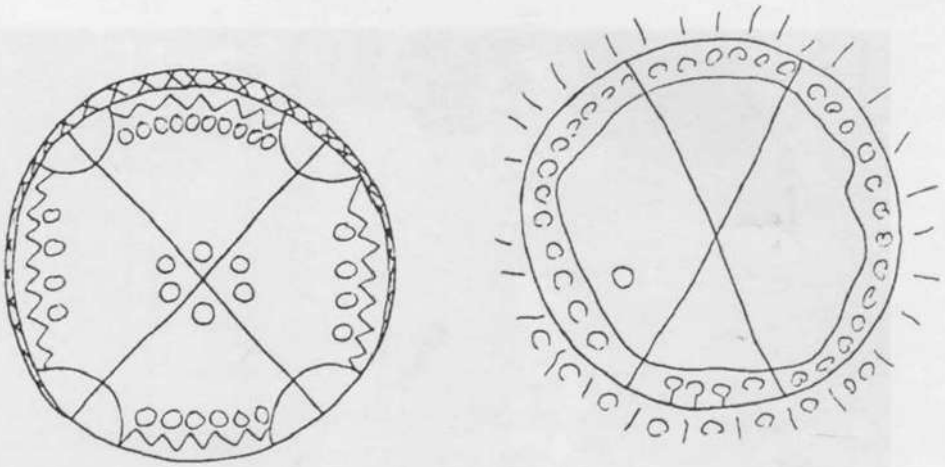

463. Nepal davul resimleri.

Ocaktan alt dünyaya girmek, aynı yerden yukarıya doğru üst dünyaya çıkmak da mümkündür. Şamanın oturma yerinin de burada olması tesadüfî değildir. Bu kozmik sembolleri güneş ve ay birlikteliği güçlendirmektedir. Gündüz ve gece motifleri de davulda yer alır, böylece yani bütün dünyanın davulda birlikte olduğu ifade edilmektedir. Bazı araştırmacılar bu nedenle davulu "mitik dünya haritası" ya da "kainat sembolü" olarak değerlendirmektedirler. Şamanların davul yardımıyla ölü ırmağını geçebildiğini göz önünde bulundurduğumuzda Sibirya davullarının dünyaları birleştirme gücünü daha iyi anlayabilmekteyiz. Canlılar ve ölüler imparatorluğunu birbirinden ayıran büyük ırmak kıyısına ulaştıkları zaman davulu suya atıp üzerine çıkan ve ırmağı geçen Nissan kadın şamanları bu konuya güzel bir örnektir.

464. Tuva şaman davulu.

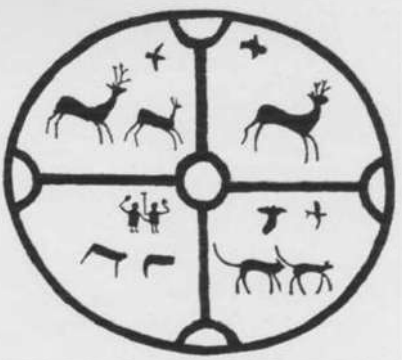

465. Haç şekilleri bulunan Evenki şaman davulu.

Özet olarak davul resimleri eski şamanların ve ruhların sembolik gösterimleri olduğundan davulun kendisi şamanlar için ruhsal güçlerle doldurulmuş bir nesne idi, davul ruhların evi olarak kabul ediliyordu. Böylece davulun yardımıyla gelenekleri güvenli bir şekilde ve farklı yollarla gelecek kuşaklara aktarmak da mümkün olmaktaydı. Özellikle davullardaki resimlerin öğretici gücüyle bahsettiğimiz bu konu

466. Büyük haçla süslenmiş davuluyla Tuva şamanı (1903).

pratik olarak hayata geçmekteydi. Aynı zamanda ritmik uyarıcı etkili memoteknik bir araç olduğundan müzik de kültürün nesilden nesile aktarılmasında önemli rol üstlenmiştir. Müzik bir yandan metinlerin, şarkı sözlerinin (ibadetler, adaklar vd.) tekrarını sağlamaktadır, öte yandan müzik törenin ruh halinin hissedilebilmesine olanak tanımaktadır. Sonuçta davul çalma tekniklerinin öğrenilişi şamanlık mesleği için bir gerekliliktir. Özel hareketlerin, davulun ritim tekniğinin ve dans stilinin tam olarak bilinmesi gereklidir. Bu, şamanın gelenek silsilesinde yer bulması ve toplumda kabullenilmesi içindir.

467. Altta yılanların, üstte şamanın işlendiği Tuva şaman davulu tutağı.

Davulun İç Tarafı

Birçok durumda davulun iç tarafı dış tarafından daha ilginçtir ve daha fazla bilgiyi içinde barındırır. Sadece bu yüzden davulun içinin korunmuş bölüm olduğu kabul edilmektedir. Nganasan şamanı kırmızı boyalarla çocuklarını, karısını küçük insan şekillerinde ve rengeyiklerini davulun iç tarafındaki deriye resmetmiş, böylece resmedilen bu varlıkları koruma altına aldığına inanmıştır.

Son meşhur Nganasan şamanının üç karısı ve üç davulu (hendir) vardı.

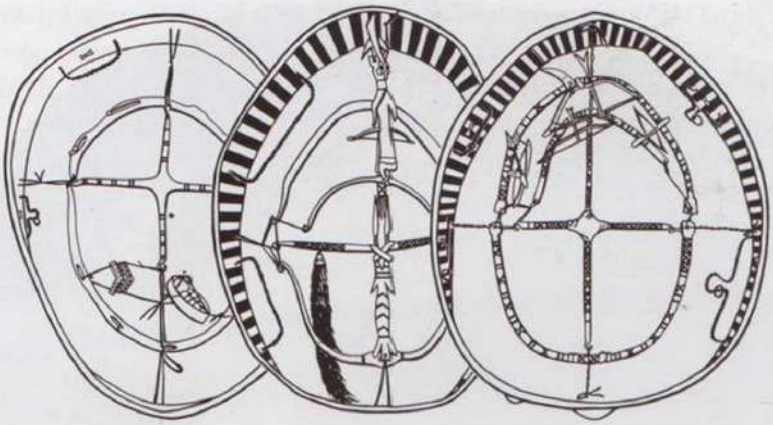

468. Farklı amaçlarla kullanılan Nganasan şaman davulları. Mesela ilki doğumun kolaylaştırılmasında kullanılmaktadır.

469. Tofa davulu.

470. Şor davulu.

471. Evenki davulunun demir tutağı.

472. Çelkan davulunun iki başlı tutağı. Davul ruhlarının fetişi.

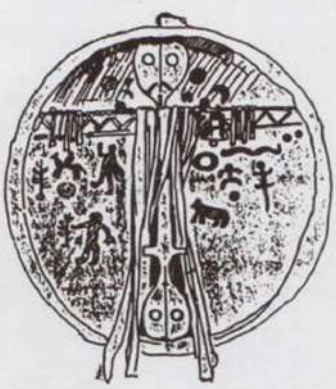

473. Altay şaman davulunun çizimi.

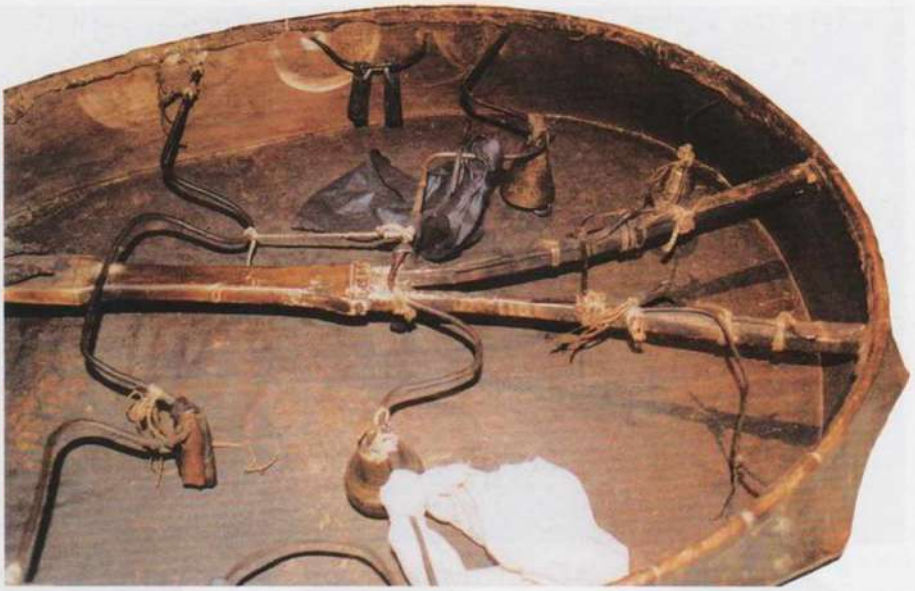

474. Selkup davulunun iç tarafı.

Yumurta şeklindeki davullar vahşi rengeyiği derisinden hazırlanmışlardır ve davulların yardımcı hayvanı rengeyiğidir. Davul sayısıyla ilişkili olarak benzer şekilde üç farklı amaç için üç farklı şaman pelerini hazırlanmıştır. Birincisi çocuk doğumu sırasında gerçekleştirilen törende, ikincisi üst dünyaya yapılan yolculuk sırasında, üçüncüsü ise alt dünyaya inilirken kullanılmaktadır.

Davulların iç tarafında haç şeklinde demir tutak (komisya) bulunmaktadır. Haçın sapları da demirdendir. Haç sapları rengeyiği ruhunun bulunduğu

475. Baykal gölü kıyısında şaman âyini.

düşünülen kaburga kemiklerini sembolize etmektedir ve bunlara farklı işlevleri yerine getiren küçük semboller (beşik, ok, su kuşu) asılmaktadır.

MS 15. yüzyıla ait Tomsk çevresindeki mezarlarda haç şeklindeki davul tutaklarına rastlanmıştır. Bu durum söz konusu motifin büyük bir geleneğe sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca haç davulun daha iyi bir akustiğe, ses kalitesine sahip olmasını sağlar, dolayısıyla büyük olasılıkla eskiden beri çalışılmış bir tekniğin kanıtıdır.

Genellikle şaman davulunun, şaman üst dünyaya çıkarken yardımını aldığı dünya ağacını temsil ettiği kabul edilir. Daha yeni derlemeler Nenets çevresinde davul tutağının "göğe giden yolu" sembolize ettiği kaydedilmiştir. Çünkü gökteki yardımcı ruhlar davul tutağının üzerinde toplanmaktadır. Davulun iç tarafı ve davul tutağı da davulun hangi etnik grubun şamanına ait olduğu hakkında önemli veriler sunmaktadır.

Davul Tutağı (Tutacağı)

Tuva çevresinde davul tutaklarının tipleri birbirinden açık bir şekilde ayrılmaktadır. İnsan başı şeklindeki davul tutağı haç şeklindeki dayanağın tam ortasında yer alır. Aynı tip Moğollarda da vardır. İkinci tip davul tutağının üzerinde yılan ve şaman şekillerinin yontusu görülmektedir. Üçüncü tip ise gelişi güzel şekilde biçimlendirilmiş davul tutacağıdır ve haç biçimindeki bir demir, sözünü ettiğimiz tutacağın üst kısmının üçte ikisini kaplamaktadır. (Bu tipik bir Şor davul tutacağıdır ve köklerini Abakan Havzası'ndaki Türk şamanlığından alır.) Dördüncüsü oku simgeleyen tutacaktır. Bu Kuzey Altay bölgesindeki Türklere (Çelkanlar) özgüdür. Bunun altına ve üstüne şematik insan başları yontulmuştur. Güney Altay Türklüğünün davullarının tutağında üstte sadece bir baş vardır fakat altta figürün ayağı da gösterilmiştir. Bunu da farklı bir özellik olarak sayabiliriz.

476. Tuva davul tutağı (ayrıntılar), davul ruhları ve yılanlar.

İnsan şeklindeki yontular (çalu ezi), davulun sahip ruhlarıdır (azt ya da ezi) ve davulun tutağında önceden ölmüş şamanlar gösterilmektedir. 1925-1955 yılları arasında şaman davullarıyla ilgili birçok çalışma yapan bir Rus araştırmacısına göre yontular temel olarak üç ana tipe ayrılmaktadır:

1. Altay-Sagayaz tipi: Sadece tek bir yontulmuş, ağaç sap ortasında yer alır. (Bu sap yontulmuş, süslenmiş nihayetinde tek bir kalın ağaç tutak olabilir)

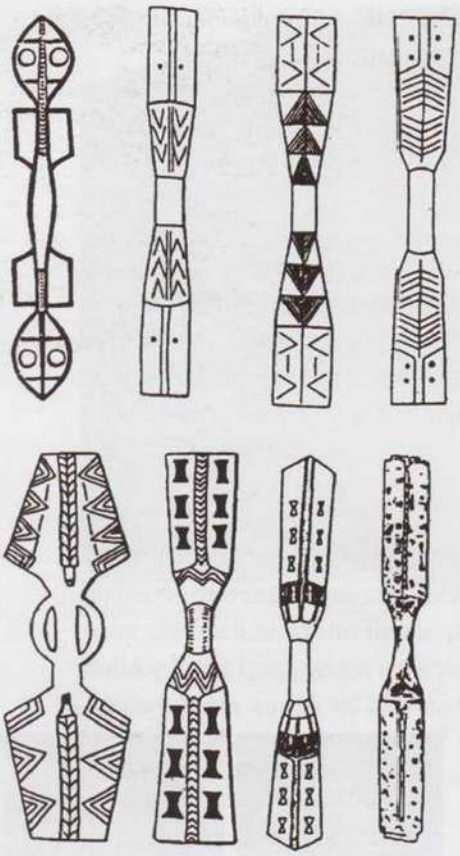

477. Altay Türklerinde, davul tutaklarının çeşitleri (S. V. İvanov baskısı).

478. Korkunç maskeli moğol davulu.

2. Tunguz tipi. Uzun yıllar Evenki şamanları tarafından kullanıldıkları için bu adı alırlar.

3. Samoyed tipi: Yukarıya asılı olan haç şeklindeki demir sapı işaret eder.

Güzelce kesilerek hazırlanan ve orta kısımları incelmiş tutaklar da vardır. Bu tutak tipi yerel olarak "mars" ya da Şorlarda "burun" şeklinde adlandırılmaktadır. Bu tip özellikle Altay ve Sayan civarındaki Türk boyları arasında yaygındır. Bu tutakların kullanıldığı davullar en üst kategorideki davullar olarak kabul edilir; çünkü bununla şaman kainatın herhangi bir bölgesindeki yerlere girebilirdi. Şaman (kam) davulu göğün en üstündeki beyden (Ülgen) kabilenin en yüksek dağının aracılığıyla almıştır ve at kurbanı sırasında bunu kullanmıştır.

Bu tip davullarda altta ve üstte küçük üç çivi şeklinde oklar bulunabilir. Bunlar davul tutağının gözleri (köş) olarak kabul edilmektedirler. Haç demirinde ya da başka yerde bulunabilen ay biçimindeki küçük madeni askılar davulun kulaklarıdır; çünkü şaman ruhların seslerini dinlemektedir. Davul

479. Tuva davul tutağı.

480. Moğol davulu.

tutağına süs olarak yapılmış deliklere ise âyin sırasında ruhların toplandıkları varsayılır. Davul, tutakla ilişkili olarak yardımcı ruhların toplandığı yeri sembolize etmektedir.

Altay Davullarının Tutaklarının (Tutacaklarının) Kökenleri

Antropomorf davul tutaklarının, şamanın koruyucu ve yardımcı av Tanrısını, tayganın ve hayvanların ruhlarını soyut plastik şekilde sembolize ettiğini anlıyoruz. Zoomorf sahip ruh "tekir arslan" (pars ya da bar sezi) idi. Bu tür totemistik şekillerin kökeninin oldukça eski olduğu ortak bir kanaattir. Şaman'a (kam) göre antropomorf davul tutakları Altay Türk halklarındaki eski ve otantik bileşenler neticesinde davulun sahip ruhunu (tüngür ezi) temsil etmektedir. Bu insan şeklinde biçimlendirilmiş davul tutakları iki büyük gruba ayrılmaktadır. İlkinin tutacağının iki ucunda iki insan kafası (baştu) görülmektedir. Bu ilginç varlık av patronu olarak kabul edilir (örne-

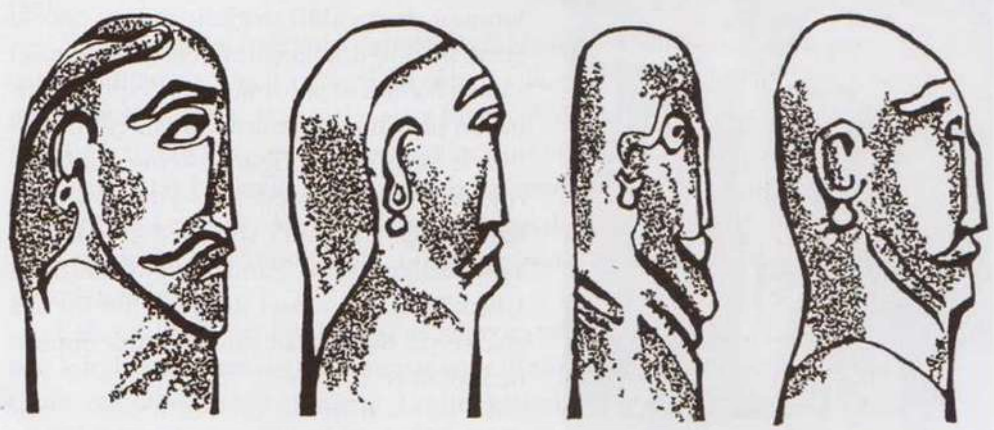

481. Taş heykellerin başı (S. V. İvanov).

482. Altay Türk davulunun iye ruhunun tasviri.

483. Altay Türk davulu. Tutağında davulun iye ruhu. Bunun başı kızıl bakırla süslenmiştir.

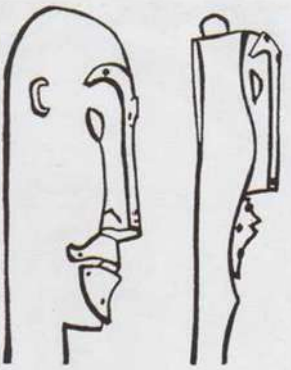

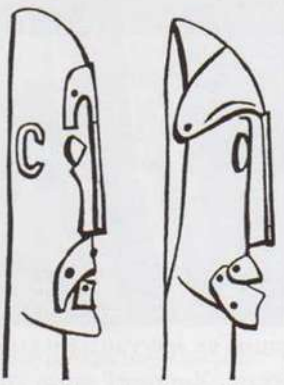

484. Davul tutakları.

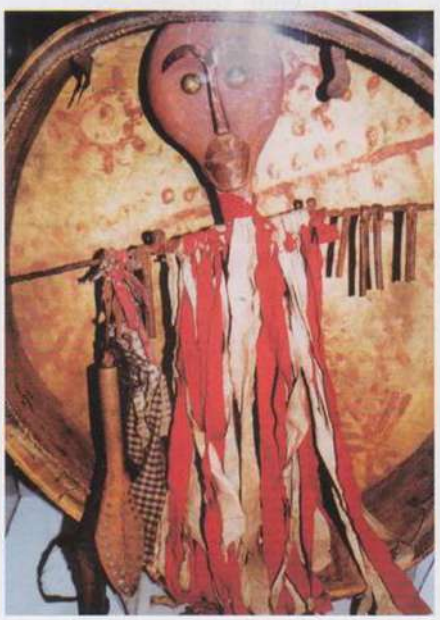

ğin Çalkanlar çevresinde) ve adı baş Tanrı Ülgen'in kızını onurlandıran Kanim'dir. Bu tip davul tutaklarında yanlış anlaşılması mümkün olmayan kadın sembollerinin bulunması da tesadüfî değildir. Avdan önceki gece, avın uğurlu geçmesi için yalvarılacağı zaman Kanim'in onuruna tören yapılır ve arpadan pişirilmiş ev birası kurban edilir. Birbiriyle karşılıklı iki figürün –cinsel organların birbirine temas ederek– şamanı ve ruh karısını yani Kanim'i simgelediği şeklinde açıklamalar vardır. Şaman seans sırasında Ülgen'in kızıyla cinsel ilişkiye girer bu ona gök ve yer dünyası arasında aracılık etmesine imkân verir.

485. Rus Etnoğrafya Müzesi koleksiyonundan Altay Türk davulu.

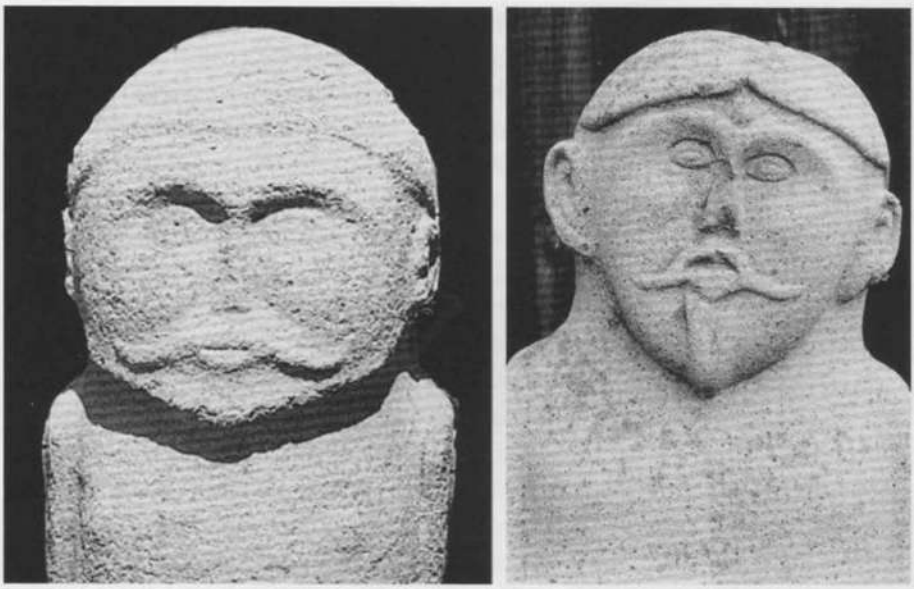

486. Kızıl Müzesi Koleksiyonundan Tuva taş heykeller.

Bunlardan bir diğer grup da açık bir şekilde insan şekilli Altay çevresi davul tutaklarıdır. Bunların anlamı daha ilginçtir. Bu davul tutaklarının özelliği, başının birkaç bakır levhayla süslenmiş olmasıdır. Bakırdan göz, kaş ve burun, ayrıca bıyık ve ağız yapılır. İdolün altına iki küçük ayak yontulmuştur. Haç şeklinde bir demir çubuk (kiriş) davulun kenarına sabitlenmiştir. Şaman bu davulu halkın kutsal saydığı dağdan almıştır ve tutacağın kendisi şamanın atasını simgelemektedir. Davulda somut bir şekilde şaman ataları tasvir edilmektedir. Bu motif ölü şamanların ruhunun kültüdür ve şaman atalarının ruhları zaman zaman hayvan kurbanlarıyla anılır. Bu atalar, sürüyü hastalıklardan kurtarmak, hasta çocukları iyileştirmek için tören düzenleyen şamanlardır.

Türk ve Moğol halkları arasında özellikle özel yeteneklere sahip, mesela cesur, kahraman, güçlü ya da akıllı olan (Halk oyunlarıyla ilgili bölüme bakınız. Güreş, ok atma, at yarışı) atalara saygı çok önemlidir. Atalar daha çok soy yöneticileri, liderler, seçkin komutanlar durumundadır. Ölümlerinden sonra hatıralarına taş heykeller dikilmiştir. Bu gizemli ve tabiî büyüklükteki ya da daha büyük taş heykeller Hun döneminden kalma olup (MÖ III. yüzyıl) Orta Asya steplerinde bulunmaktadır. Özellikle karakteristik olanlar VI-VIII. yüzyıllardan kalmadır.

Eski taş heykeller her halükârda yönetici tabakanın, seçkin liderlerin, kabile liderlerinin hatıralarını korumaktadır. Kahraman ataların yüz hatları taşa kazınarak ölümsüzleştirilmiştir. Taş heykellerin gövdesinin şematik hazırlanışı kadar başlarındaki karakteristik çizgilerin gösterildiği de akıldan çıka-

rılmamalıdır. Bugünkü anlamıyla bu eserler portre olarak değerlendirilemez; zira üzerlerindeki ayrıntılar (örneğin bıyık), nesneler (örneğin küpe, hançer ya da kısa kılıç), çağdaş izleyicileri, ardılları ve kabile üyeleri için önemli olmuştur. Eğer, stilistik işaretleri eski Türk "taşbaba"ların görünüş stiliyle karşılaştırırsak benzerlik açık bir şekilde göze çarpar, başka bir deyişle kültürel süreklilik ortaya çıkar. Bu heykellerdeki küçük ama gerçekçi işaretler karakteristik olarak gösterişli bıyıkla uyum sağlamaktadır. Kısacası stil eski Türk taş heykellerle günümüzdeki Altay şaman davullarının "sahip ruhlarını" birbirine bağlamaktadır.

Davul Tokmağı

Sibirya şamanlığında davul tokmaklarına özel bir önem verilmektedir. Birçok yerde tokmak şamanın ilk teçhizatıdır. Tokmak davuldan bir yıl önce hazırlanmaktadır (örneğin Kuzey Altay Türk boylarında) ya da örneğin Ketlerde şaman olarak seçilen kişi davulsuz olarak şamanlık yapar, öyle ki kendi ayağına hafif hafif vurur. Aynı halkta 20. yüzyılın başında Rus araştırmacı A. V. Anohin, şamanlık yeteneğinin başkasına verilmesinin eski şamanın ölümünden sonra kabile içerisinde davul tokmağının devredilmesiyle gerçekleştiğini kaydetmiştir.

Yenisey ırmağı yanında yaşayan Evenki şamanlarının iki çeşit davul tokmağı vardı. Bunlar kemikten (bulunmuş mamut dişinden ya da geyik boynuzundan) ya da davul kasnağıyla aynı ağaçtan ya da yıldırım düşen ağaçtan yapılmaktaydı. Bu sopanın üstü herhangi bir kürklü hayvanın derisiyle kaplanır, böylece davul tokmağının keskin sesi körleştirilirdi. Hafif vuruşla bile davulun sesine eşlik etmesi için birçok yerde tokmağın arka tarafına küçük

487. Eğik davul tokmağı meşhur Buryat şamanının elinde.

halkalar ya da başka daha küçük madeni parçalar yerleştirilirdi.

Lapların çekiç (T harfi) biçimindeki tokmakları diğer milletlerin tokmaklarına kıyasla eşsizdirler. Uzak Doğu'ya kadar uzanan topraklarda Mançular, kuzeyde Koryaklar ve Çukçalar ince, bükülebilir sopaları tokmak olarak kullandılar. Bununla beraber özellikle üst kısmı tutma yerine kıyasla daha geniş olan tokmak biçimleri yaygınlık gösteriyordu. Tokmak tutma yerlerinin sonuna tokmağın sahip ruhunu sembolize eden baş ya da yüz resimleri oyulmuştur.

Yontma ve oymalarla tokmakların yassı kısımlarını da süslemişlerdir. Özellikle Nanaylarda ve Amur boyunca yaşayan kavimlerde tokmaklara işlenen resimler oldukça geniş bir yelpazeya sahiptir. Yılan, kurbağa ve kertenkele, başka bir deyişle alt dünyanın yardımcı ruhları bu tokmaklarda sıkça yer alırlar. Kuzey topraklarındaki şaman tokmaklarında geyik ve insan figürlerine de rastlanmaktadır. Hatta Evenki tokmaklarına şaman figürleri işlenmiştir.

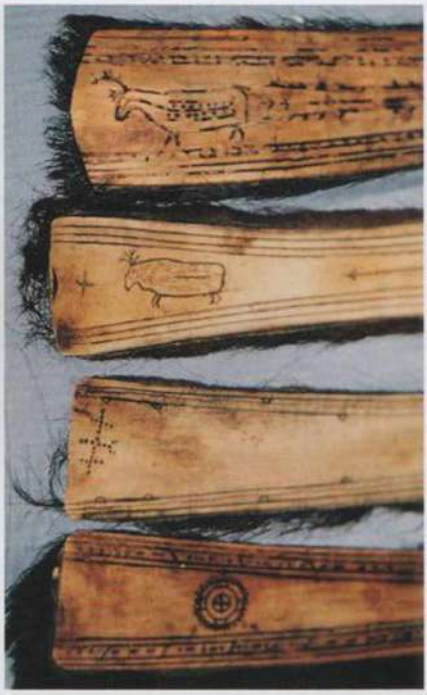

488. Tomsk Müzesi'ndeki Evenki davul tokmakları.

Şaman, esriyebilmesi için çalması gerektiği davula ancak tokmakla ses verebildiğinden Sibirya'nın tümünde davul tokmağının sihirli bir gücünün olduğuna inanılırdı. Davul şamanın atı olarak değerlendirilirdi, bu anlamda tokmak atları harekete geçiren kırbaç olarak düşünülürdü. Altay Türklerinde tokmağa atçılığın vazgeçilmez parçası kırbaç ile aynı anlama gelen "orba" denmekteydi

Hekimlik törenleri sırasında şaman, hastanın ve orada bulunanların sırtına yavaşça vurur, böylece onları sembolik olarak içlerindeki kötülüklerden temizlerdi. Tuva'da böyle bir törene katıldığım sırada yaşlı bir şamanın katılımcıların omzuna ve sırtına vurduğuna ben de tanık oldum. 1995'te şamanların iyileştirici evi olarak kabul edilen Kızıl'da ise genç bir kadın şaman küçük bir kırbaçla hastalara vuruyordu.

Son olarak bütün Sibirya'da yaygınlaşmış ve bu güne kadar uygulanmakta olan bir fal bakma metoduna da yer vermek gerekiyor. Burada şaman ya da

489. Evenki davul tokmağı.

490. Özel süslemesiyle Altay Türk şaman davul tokmağı.

491. Dokuz çift çıngırak halkasıyla Buryat davul toknmağı.

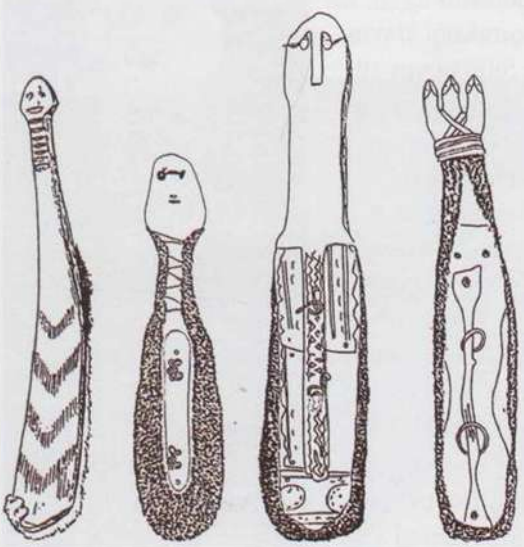

493. İnsan başı şeklindeki ucuyla Nganasan davul tokmakları.

492. Metal çıngıraklı Tuva davul tokmağı.

şaman kadın davul çalmayı aniden keserek tokmağını havaya atar ve tokmağın deriyle kaplı tarafına mı yoksa diğer tarafına mı düşeceği takip edilirdi. Bu faaliyet Buryatlardaki motife benzerlik göstermektedir. Buryat şamanları kurban töreni sırasında su kabını aniden havaya atarlardı. Kabın alt kısmının üste gelmesi şanssızlığın habercisiydi, tersi durum ise iyi talihi işaret ederdi.

Yeni teorilere göre Avrasya şamanlığında bol miktarda cinsel motif bulunmaktadır. Tören sırasında davul ritminin sürekli hızlanmasını cinsel bir birleşmeye benzeten, böylelikle davul ve tokmak arasında kadın-erkek ilişkisine benzer bir bağlantı kuran araştırmacılar da mevcuttur.

Yay ve Ok

Avcı kültürlerin en eski aracı olan yay Avrasya mitolojisinin ve ritüel geleneğinin en önemli ögelerinden biridir. Şaman ritüellerinde, pek çok durumda yayın davulun yerine geçmesi bir tesadüf değildir. Hatta davulun kullanılmaya başlanmasından önceki kültsel törenlerde şamanın başlıca aracı yay idi. Oldukça arkaik olarak değerlendirilen ayı kurbanı törenlerinde ayının yanlızca yayla öldürülmesi bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Davul ve yay kelimeleri ile tokmak ve okun keskin kısmını ifade eden sözcüklerin etimolojik olarak birbirini karşılaması, ayrıca pek çok Altay dilinde şaman kelimesinin okçu anlamına da gelmesi yay ve davul arasındaki ilişkiyi bir başka yönden kanıtlar niteliktedir. Büyük ihtimalle Sibirya mağara resimlerindeki okçu figürleri ve şaman davullarındaki oklu süvari resimleri şaman kişisini ifade etmektedirler. İlkçağ yüksek kültürlerinin mitolojik geleneklerinde ok seçilmişlik, güç göstergesi kabul edilirdi. Oklu Tanrılar/Tanrıçalar ise hayvanların efendisi yani hayvanların çoğalmasını sağlayan ve hayırlı av sezonları bağışlayan efendiler olarak düşünülmüşlerdir. Nganasanlardaki "temiz çadır" töreninde otuzlu yaşlarında bir şamanın gözleri bağlanmış şekilde rengeyiği derisi hedefini bulması gerekiyordu. Eğer başarırsa bu, gelecek yıllarda bol geyik olacağı ve bereketli avların yapılacağı anlamına gelirdi.

Nganasanlara komşu tundrada yaşayan Nenetsler şaman davulunu "yay" olarak adlandırmaktadırlar ve tören sırasında şaman yaydan ok gibi

494. Çelkan şamanı yayla fala bakıyor.

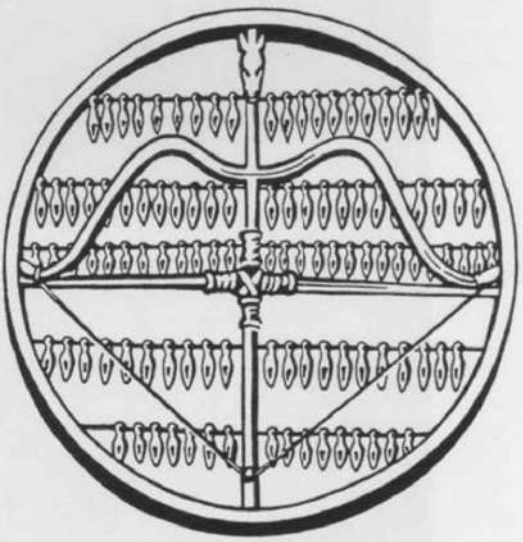

495. Moğol yaylı davulu (arkadan). Okun tepesinde at başı şekli vardır.

496. Küçük yuvarlak aynalı Tuva şaman okları. Her şaman ailesinde en azından alt, üst ve orta dünyayı sembolize eden ve farklı uçlara sahip üç kutsal ok vardı.

497. Şaman bayrağında okla birlikte uçan at.

çıkarak göğe doğru uçar. Enyetslerin yayı şamanın ritüel silâhı olarak gördüklerine dair bilgilere sahibiz ki şaman bunu düşman ruhlarla yaptığı mücadelelerde kullanırdı.

İki sivri uca sahip demir okları G. N. Graçeva bir şaman mezarının yanında, "kutsal kızak"ta buldu. Bu tip bir düzine oku ben de Tomsk Müzesi'ndeki bir şaman kıyafeti üzerinde gördüm. M. A. Castren'in 19. yüzyılın ortasında kaydettiğine göre Tomsk çevresindeki bir Samoyed –büyük ihtimalle Selkup– şamanı tören sırasında sol elinde asâ sağ elinde ise iki yay taşıyordu.

Ok yanlızca şamanın sihirli silâhını değil aynı zamanda şamanın uçuşunu ve uçuş hızını sembolize etti. Ayrıca Ok, ruhların toplanma yeri olarak kabul edilmişti. Bir Ulan-

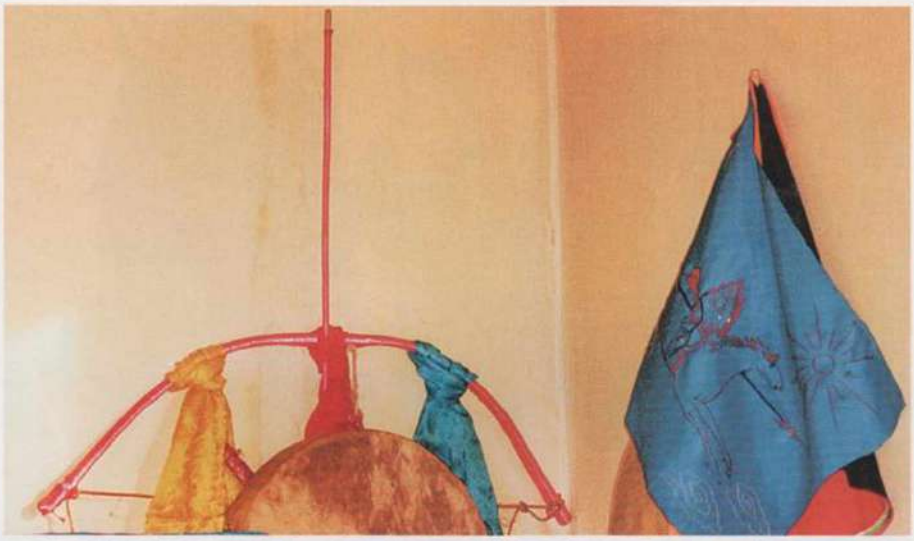

498. Bir Daur kadın şamanın donanımı arasına ok-yay, üzerinde uçan bir atın resmedildiği girer.

Ude şamanının bana anlattığına göre Buryatlarda şamanın yeteneklerini miras almak mümkündü. Buryatlarda "utha" sözcüğü "ruh", "okun ucu" ve "şamanlık yeteneği mirası (köken)" anlamlarına geliyordu, başka bir deyişle Buryatlar ruhun okun ucunda bulunduğuna inanıyorlardı. Bu kavim, oku fal bakmak için de kullandı. Tören sırasında şamanlar Altay Türklerine benzer olarak ok ile insanlara vurdular. Bir Çelka şamanı (kam) parmağının ucunda ok (irik) tutarak fala bakıyorlardı. Okun hareket yönüne göre yorum yapmaktaydı (Eski Türk bugünkü Altay-Sayani dillerinde fal kelimesinin kökeni irq-). Teleütlerde ve diğer Altay Türk gruplarında yay ve ok kullanan şamanların adlandırmaları farklıydı, onlara "telgeçi" diyorlardı. Bu durum halk arasında şamanların faaliyetlerine büyük önem verildiğini kanıtlamaktadır.

499. Koreli kadın şaman okla fala bakıyor.

500. Yerel müze koleksiyonundan Tuva davulu.

501. Demirden oklarla süslenmiş Tuva şaman donanımı.

Kuzeydoğu Çin'de yaşayan Daur şamanları (yadgen) hastalık getiren ruhları çıkarmak için hastanın ağrıyan yerine üç ok dokundurur. Sonra hastalığı üzerine almak için bir tavuğa temas eder ve sonunda ucu kor haline gelmiş oku gökyüzüne fırlatır. Mançu şamanları âyin kitaplarından şaman kadınların sol tarafında kılıçla, sağ tarafında ritüel okla töreni tamamladıkları kaydedilmektedir. Çok renkli ipek kurdelelerle süslenmiş oklara fal, kader işareti ve adalet dağıtıcısı rolünü yüklerler. Kore ve Japon kadın şamanlar da oku ve yayı kullanmaktadır.

Şaman Asâsı

Şaman asâsı davulun yerine geçmiştir. Tuva'da yaşayan Tocalarda –bunu Vilmos Diószegi ve Aziz İ. Vaynstein derlemeleri şeklinde biliyoruz– şaman davulu hazırlanmadan önce şamanın ilk sembolü asâydı. Genellikle şaman ilk davulunu alana kadar iki üç yıl geçerdi. Sembolü dikkate alarak şaman asâsını atla özdeşleştirirlerdi. Bu, ağaçtan yontulmuş ve demir işlenerek yapılmış her asânın atbaşıyla bitmesinden de tümüyle anlaşılmaktadır. Şaman asâsını da diğerlerinin arasına almak gerekirdi. Dirilme âyini sırasında at başlı şaman asâsının (morin horibo) sahip ruhlarına koyun kurban edilirdi ve

502. Moğol baş şamanın yardımcılarından biri at başlı demir asâyla törenin bir bölümünü icra ediyor.

503. Bir Daur kadın şamanın öğrencisi at başlı şaman asâsı yardımıyla transa geçmeyi deniyor.

504. Ak şaman Oboşkin Urmayevz, 1912.

505. Çakar şamanı.

506. Genç bir hasta at başlı asâ yardımıyla trans halinden çıkıp kendine gelmeye çalışıyor.

kanla ya da kızıl killi toprakla boyadıkları asâyla –Buryatlar ve Sibirya Türklerinin inanışına göre– onu canlandırırlardı.

Hayatının sonuna kadar sadece asâlı şaman olarak kalanlar da vardı. Böyleleri davul çalana yani atla gidene kadar sadece "yaya" giden şamandı, zira sembolik olarak şamanı başka dünyaya götüren at, "davul" olmuştur. Tam olarak güçlü olmayan şamanlar ya da kadın şamanlar asâyı davulun yerine sıklıkla kullanmışlardır. Buryatlarda şaman olacak kişi öncelikle iki ağaç asâyı hazırlar. Sağ elinde olan erkek, sol elinde olan asâsı ise dişi varsayılır. Kötülüğün işareti olabileceğinden kestikleri ve işaretledikleri kayın ağacına kurumaması için dikkat ederler.

Ağaçtan yapılanlar gibi demir asâlar da at ayaklarına benzemektedir. Alt uçları

507. At başlı şaman asâları.

toynağa benzer şekilde işlenmiştir. Küçük üzengi ve küçük çıngırak arasına ipek kurdele (hadak) yerleştirilir. Demir asâları Buryat şamanlar ancak beşinci kabul töreninden sonra alırlar. Zira bunlar şamanın güç ve bilgisini ifade eder. O aynı zamanda şamana yardım eden ve onun ruhlar dünyası ile insanlar dünyası arasında gidip gelmesini sağlayan ruh atıdır. Bunun için "asâlı" şamanın farklı bir kategoride olduğu Nanaylarda asânın şaman ağacına benzer nitelikte olduğu kabul edilir. Buryatlarda da üç farklı şaman asâsı olmuştur. Atlı (morin), yılanlı (mogoy) ve insanlı. Tuva'da Başkent Müzesi'nde çağrılan yardımcı ruhların sonuna doğru indiği çok başlı (3-5 ya da 9) asâyı gördüm.

Kuzeyde Samoyedlerde ve Evenkiler çevresinde de demirden yapılmış şaman asâları sadece alt dünyaya yapılan sembolik yolculukta alt dünyanın buzlu ırmağından şamanın ona tutunarak geçebilmesi için kullanılıyordu. Bunun yanı sıra Evenki asâlarının rengeyiği kafası ve toynağı vardır.

Şaman Âyininde Silâhlar

Şamanlar ilk önce tinsel hayat rehberi olmuşlardır. Güçlerini başlangıçta yardımcı ruhlardan almışlardır. Ancak Sibirya'daki müzelerin koleksiyonlarında (Tomsk, Ulanude) yerli şamanların sembolleri arasında kabul edilen çok sayıda kılıç gördüm. Buryat kabul töreninde kaydedildiği üzere Buryatlar'da şamanların yurtta yerleştirilmiş güçlü kayın ağacına elinde kılıçla çıkması gerekiyordu. İlk Buryatya yolculuğum sırasında bir meslektaşım elinde kılıç

508. Zhakta Mani adlı ruh kurban sunağında görülüyor, o zaman Mançu şamanı kılıçlarını yukarı kaldırıyor.

509. Evenki şaman kılıcı.

510. Sibo şamanı şaman mızrağıyla.

511. Kore fal kılıçları.

bulunan bir Buryat şamanının yayımlanmamış bir fotoğrafını hediye etti. Şamanın ilk kabul töreninde aldığı at başlı şaman asâlarında da demirden yapılmış küçük bir kılıç, zincir ya da mızrak görülmektedir. Bunlar şamanın düşmanla, kötü ruhlarla savaşta kullandığı sembolik silâhlarıdır. Altay Türk boylarının şaman davullarında şaman suretinin yardımcı savaş atı (tyn bura) sürerken kılıçla ya da okla gösterilmesi dikkate değerdir.

Bir Mançu töreni sırasında şaman keskin kılıçla dans eder, etrafında döner ve keskin demirin yaralamadığını ispat etmek için çıplak koluna vururdu (Bunları bir halkbilimi belgeselinde gördüm).

Aynı düşünce yani sembolik dokunulmazlık Sibolarda iki uzun sırıktan ve kılıçtan merdivenin hazırlandığı kabul töreni denemesinde

512. Koreli şaman kadın, Seul yakınlarındaki kutsal dağda bulunan kutsal yerde elinde fal kılıçlarıyla şarkı söylüyor.

de vardır. Şamanlık imtihanına sıra gece gelir. Fakat bundan önce yapılacak olan âyin için bir koyunu kesmek ve kanından içmek sonra da çıplak ayakla kılıç basamaklardan çıkmak gerekir. Şaman, ayaklarını kılıç merdivene tam olarak basmak zorundadır ("Çakoran" aynı zamanda Sibo dilinde "kayın ağacı" demektir). Merdivendeki yükseliş şaman ağacının ritüel zirveye tırmanışı anlamına gelir. Her bir merdiven basamağı bir gök katını, daha yeni bir kabul töreni durağını göstermektedir (Macar folklorundaki şaman epik şiiri hatıraları arasında da bu motif, göğe çıkan ağaç motifi mevcuttur ve masallarda korunmuştur). M. Eliade yedi gök, merdivene çıkma ve mitraik boğa öldürme ritüellerinin motif dünyasını inceledi. İran kültürel tesirinin Sogdlar aracılığıyla Orta Asya şamanizminin oluşumunda ve mitolojisinde etkili olduğunu göz ardı etmenin mümkün olmadığı sonucuna varmıştı.

Böylelikle şaman ağacının, kurban ağacının çevresindeki törenlerin Avrasya şamanlığının yerli varyantlarında neden o kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ağacın sembolü bir direk (serge), merdiven, kayın ağacı, çadır direği ya da kutsal kaynak (arjan) çevresinde seçilmiş bir ağaçtan olabilirdi. Daha sonra şaman (kadın) ve yiyecek-içecek kurbanıyla özel bir saygı gösterirdi. Şamanların çoğunun kendi ağacı vardır.

513. Kırgız baksı kırbacıyla yurtta, tedavi edilmeyi bekleyenlere vuruyor ve kötülükleri kovarak onları tedavi ediyor.

Kırbaç

Genellikle şamanlar kabul töreni evresinde davulu almıyorlar; ama en güçlü yardımcı teçhizata ulaşıyorlardı. İlk olarak asâyı ya da kırbacı elde ederlerdi. Göçebe halklar bu nesneyi şamanların işareti olduğundan önemserlerdi. Bu basit, gündelik hayatta kullanılan nesne devlet makamlarının (bunlar dinî ya da politik makamlar olabilirler) yanıltılmasında da etkili oldu. Çünkü kırbaç hayvancılıkla uğraşan topluluklarda vaz geçilemez bir araçtı, bu nedenle kullanılmasını yasaklamak mümkün olmuyordu. Şamanlarda bulunan inanç, kırbaçı iyileştirici güçle donatılmış bir motif haline getiriyordu. Gerçek şu ki, kırbacı sessizce, dikkat çekmeyecek şekilde kullanmak gerekiyordu, bununla beraber şamanlara karşı baskının

514. Tedavi edici kadınların (bübü) lideri, evinde kamçısıyla hastaların önünde otururak törene başlıyor. Bu sırada genç bir adam, büyülü asâ ile tedavi ediliyor.

515. Kazak baksı 2003'te Uygur ülkesinde (Çin-Doğu Türkistan). Onun davul yerine sadece kırbacı var.

516. Daur şaman kadını tedavi edici kırbacını gösteriyor.

en yoğun olduğu dönemlerde davulun yüksek sesine karşın oldukça kullanışlıydı.

Şamanların güçleri aynı değildir. Bunun için nesneler de onların arasındaki farklılıkları göstermektedir. 1995 yılında Tuva'da bazı şaman kadınların sadece küçük kamçılarının olduğunu ve bunu tadavide kullandıklarını gördüm.

Kırbaç belki de davulun yerine kullanılan daha basit şaman sembolüdür. Ak şamanlar arasına giren Kırgız sağaltıcı kadını (bübü), sembolik olarak kötü ruhların içlerinden çıkması için küçük kırbacıyla hastalara vururdu (David Somfai Kara derlemesi).

Yakutlar'da da küçük "kamlık yapma" olarak adlandırılan ve şamanın günlük kıyafetiyle elinde sadece kırbaç ve ağaç dalı tuttuğu tören davul sesi olmadan tamamlanmaktadır. V. Sierosevski'nin tasvirlerine göre şaman böyle zamanlarda sandalyede oturur ve dans etmez sadece şarkı söyler ve sallanırdı. Uygurlar'da, Kazaklar'da ve Daurlar'da da kırbaç, şamanın tek sembolüdür.

517. Kuş suretlerinin de bulunduğu üç kurban direği. Bunlar Evenki şamanlarının kıyafetlerinden sarkan kurdelelere işlenmiştir.

518. Şamana göre yaptığı yolculukta Evenkilerin kuşlu şaman ağaçları yardım eder.

519. Güney Kore'de köylerin girişlerinde kötü ruhları kovmak için hazırlanmış, tepelerinde kuş bulunan ağaçlar ve korkunç şekiller.

520. Nanaylar'ın ölüleri anma törenindeki üç basamaklı şaman ağacı.

Şaman Ağacı

Şaman inancının temel unsurlarından biridir; farklı dünyaları ve gök katmanlarını birleştirirdi. Şamanistler dünyanın ortasında dev bir ağaç düşünürler. Mesela Moğollara göre olağanüstü büyük bir dağ üstünde göğe ulaşan kadının bulunduğu bir ağaç tasvir edilir. Bu kozmik boyuttaki ağaç şamanlar için göğü ve yeri birbirine bağlayan ve esrime sırasında gidilmesi gereken bir "yol"dur. Ağacın yükselişi şamanın göğe çıkmasını ifade eder.

Evenki inanışlarına göre sadece tören değil genç şamanın büyümesi de ağaçta (turu) gerçekleşmektedir. Kartal büyük şamanları en tepede eğitir. Orta derecedekileri daha aşağıda, en zayıfları daha alçaktaki dallarda eğitirler. Şamanlar için kuş sembolünün önemi "uçabilme yeteneği"ni kuvvetlendirmesiydi. Özellikle Yakutlar'daki kartal kültü ilk şaman kadının bir kartaldan gebe kal-

521. Solon şaman ağacı.

dığını varsaydıkları için oldukça önemlidir. Kartal, ak şamanlara ve kuzgun ise siyah şamanlara yardım ederdi. Esasen farklı kuşlar şaman ağaçlarının tepesinde şamanların kuş şeklindeki yardımcıları olarak sembolize edilirdi.

Ağaç şamanlığın belirgin bir sembolüdür. Çünkü alttaki kökleriyle yer altının karanlık dünyasını, gövdesiyle insanların yaşadığı orta dünyayı, dallarıyla doğaüstü varlıkların dünyasını birbirine bağlardı; aynı şaman gibi arabulucudur. Ağacın bu evrensel özelliği kozmosu ve kendisini çevreleyen dünyayı tek bir model olarak gösterebilmesinden kaynaklanmaktadır. Belki pek çok yerde özellikle de Türk-Moğol boyları içerisinde ağaç saygısının bu kadar yaygın oluşu bu şekilde daha anlaşılır hale gelir. Sibirya'ya yolculuğumuz sırasında çok defa küçük şaman ağaçlarını (Yakutlarda) ya da Obi'de (Tuva'da ve Moğolistan'da) küçük kurbanları görmek için durduk. Kült geçmişinin derinliğinden bahseden Tunguz halkları, Mançular ve hatta Koreliler arasında ağaç saygısı çok güçlüdür. Hatta köylerin girişine, yol kenarlarına tepesi kuş şeklinde yontulmuş ruh direkleri (sottae) dikerler, böylece o bölgeyi kötü ruhlardan korurlar. Büyük bir ihtimalle bütün Avrasya'da tepesinde kuş olan şaman ağacı sembolik olarak ruhlar dünyasıyla ağaç arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Şaman Mezarı

Sıradan insanların ölümü de toplum ve aile için sarsıcı bir olaydır. Şamanın ölmesi durumunda da durum böyledir. Ama o sadece çevresinin saygıdeğer

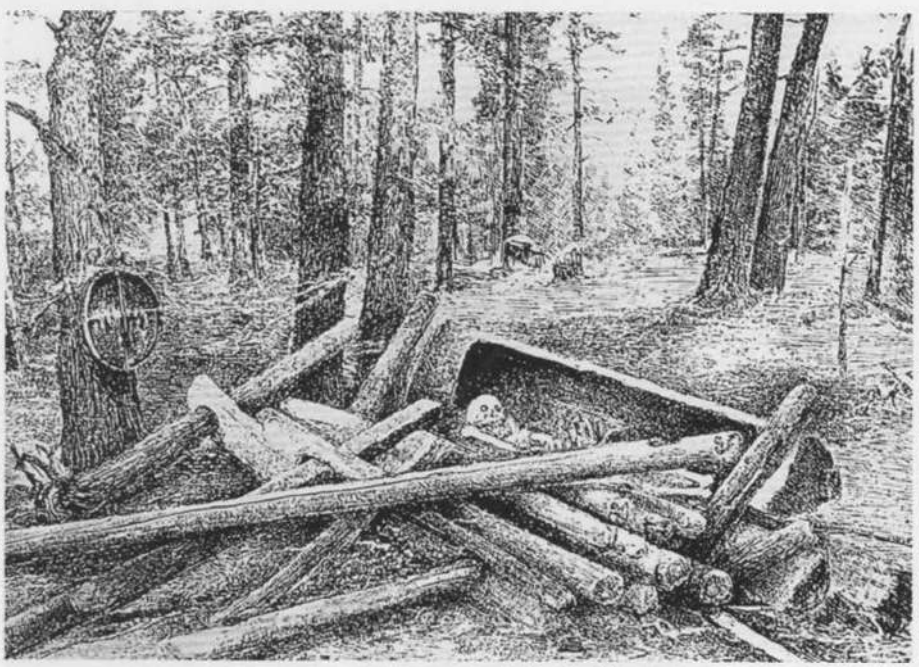

522. Yakut şaman mezarı.

523. Günümüzde orman derinliklerinde bulunan Yakut şaman mezarı.

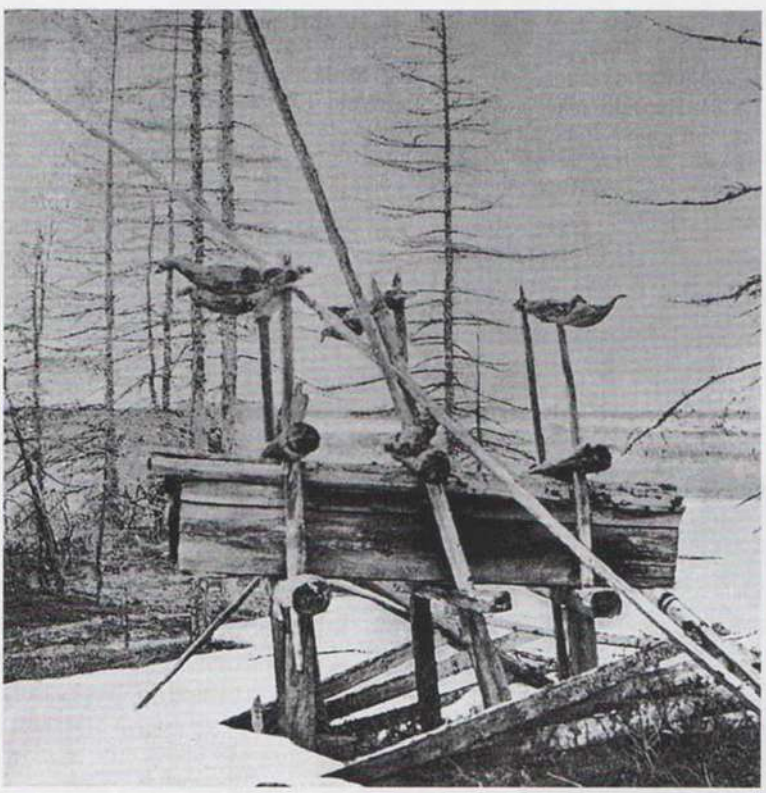

524. Evenki şaman mezarı.

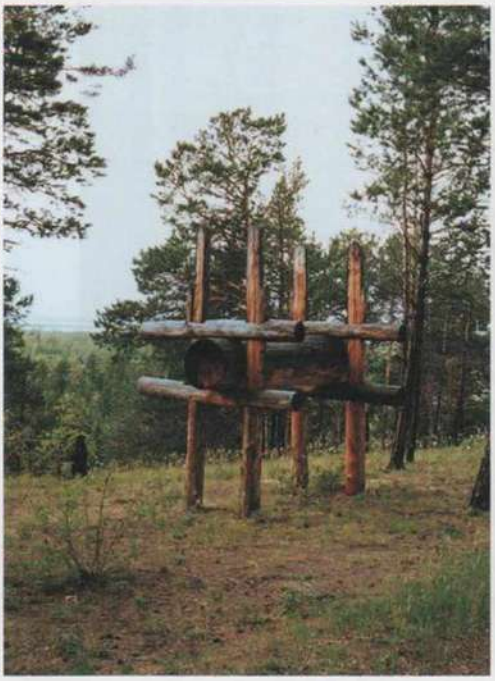

525. Tek bir ağaç gövdesinden oyulmuş şaman sandukası, güçlü ağaç kazıklar üzerine inşa edilmiştir. Göğe defnetmenin bir örneği

526. Tuva şamanının kazıklar üzerine inşa edilmiş mezarı (seri).

bir üyesi değil aynı zamanda ritüel işler için de vazgeçilmezdir. Şamanın yaradılışı sıra dışıdır. İnsanlar şamana saygı göstermişler ve ondan korkmuşlardır.

Şamanları, genellikle tıpkı sıradan insanlar gibi yaşadıkları yerlerden uzağa gömerler. Ormanda gizli ve terk edilmiş uygun bir yer ararlar. Oraya şamanın bütün teçhizatını götürürler. Her şeyden önce davulların içindeki kötü ruhların dışarıya çıkmaları için davul derisini yararlar. Yakutlar diğer Sibiyalı halklarla benzer şekilde şamanı yere değil havaya defnederler. Bu iki ya da dört direğe kurulmuş ağaç ayaklar üstüne defnetmek (Tuvalarda "seri", Yakutlarda "arangas", Buryatlarda "aranga" olarak adlandırılır.) anlamına gelir. Bu şekildeki defnin amacı şamanın vücudunu yalnızca yırtıcılardan korumak değil aynı zamanda doğaya geri dönmesini sağlamaktır. Davulu ve şamanın kullandığı başka nesneleri yakındaki ağaçların dallarına asar-

527. Şamanın ölümünden sonra davulun derisini yararlar. Ruhlara izin verirler.

lar (örneğin çaydanlığı, içeceği) ve orada bırakırlar. Tabut kabaca yontulmuş bir kütükten ya da tahtadan yapılır.

Defin işleminden ve basit bir törenden sonra koyun, keçi ya da at kurban edilir ve katılımcılara bundan bir ziyafet hazırlarlardı. Buryatlarda şamanın cesedinin yakıldığını biliyorsak da bunun genel bir durum olmadığına dair bilgilerimiz de vardır. Vefatından sonra şamanın hizmetindeki atı öldürürler. Bu büyük bir ihtimalle atalardan kalan atın gömülmesi geleneğinin devamıdır. Sonra uygun bir yerde hayvanın etini pişiriler ve parçalara ayırırlar.

Evenki şamanlarının mezarı kuş başlı ağaçlarla çevrilmiştir. Şamanla birlikte bütün teçhizatını gömerler; çünkü bu aletler ruhlarla temas etmişlerdir ve ölüme sebep olabilirler. 20. yüzyılın son yıllarında dahi bu geleneğin devam ettiğini işaret eden veriler vardır.

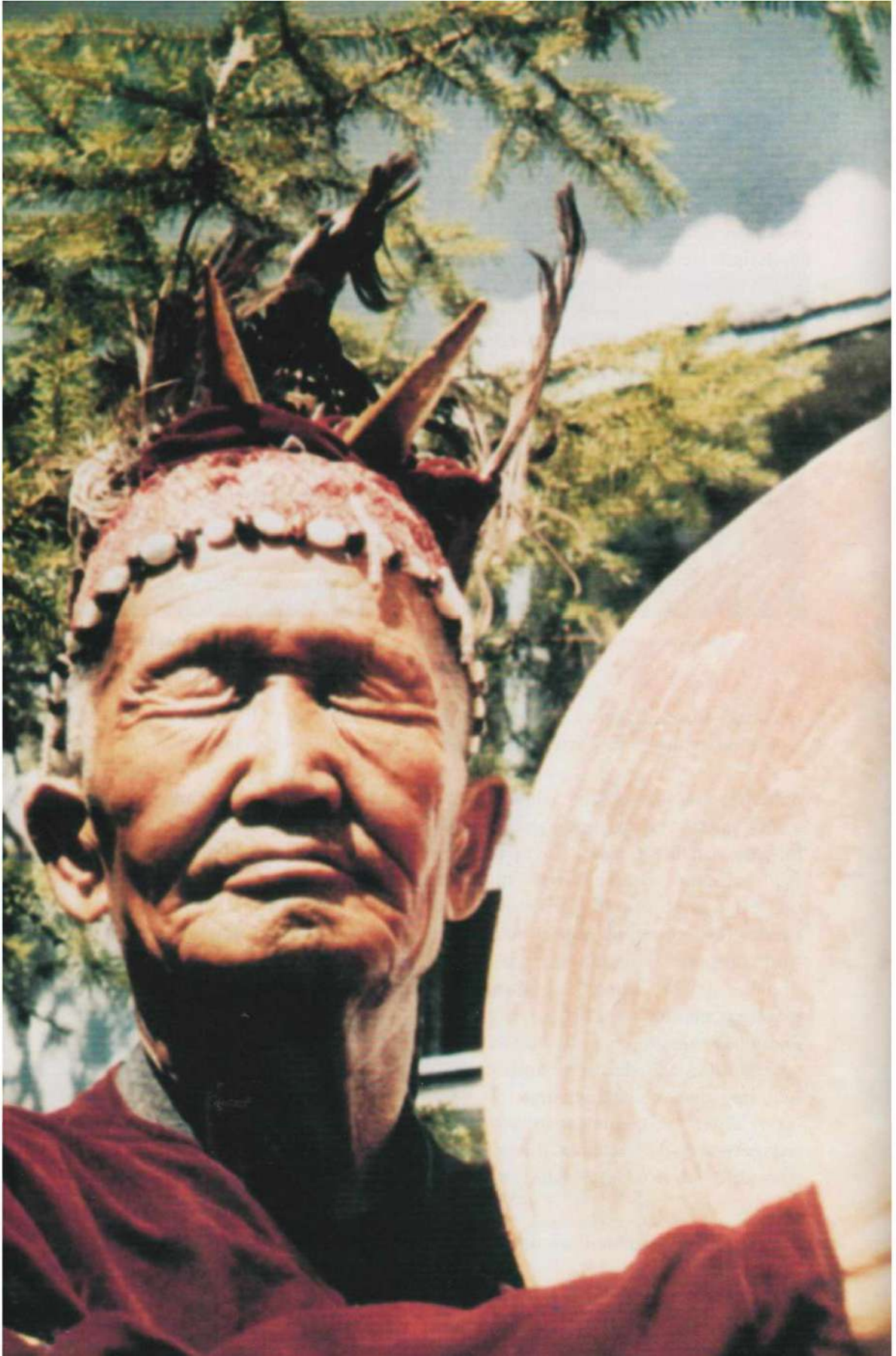

Şamanizmin Yeniden Doğuşu

Modern Şamanlar

21. yüzyılın başında keskin değişikliklerin olduğu açıkça görülmektedir. 20 yüzyıla has endüstrileşme, modernizm, küreselleşme ve komünizm gibi konularda köklü değişiklikler olmuştur. Her çeşit geleneğin reddedilmesi ya da tahribine yönelik fikir birlikleri ortaya çıkmıştır. Diğer yandan günümüzde, postmodern dönemde aksi yöndeki bir eğilimin başlamış olması da dikkat çekicidir; geleneklere doğru geriye dönüş söz konusudur. Modern ve büyük ideolojilerin iflasından, çevrenin harap edilişinden (din ve dünyayı kurtaran diktatörlüğe dayalı devlet düşüncesi) sonra yerel toplulukların ve bölgesel çözümlerin önemi ortaya çıkmaya başlamıştır.

529. Yakut ak şaman sabahın ilk ışıklarında "Gün selâmlama" duasını okuyor.
528. Solda: Yaşlı Tuva Şamanı.

530. Büyük kızıl davuluyla baş süslemesi olmaksızın bir Tuva şamanı temizleme törenini icra ediyor.

Bugün açık bir şekilde Postmodern Şamanizm olarak adlandırılan yeni bir kültürel fenomen vücuda gelmiştir. Geçmiş on yılda birçok yere gittim (Sibirya'da Yakutlar, Tuvalar, Buryatlar, Nanaylar; Çin'de, Mançular ve Uygurlar arasında, bunların dışında Moğolistan'da, Kore'de ve Japonya'da bulundum) ve kendi gözlerimle gelenekselliği almış toplumlarda ne gibi değişikliklerin olduğunu, şamanların bu gelişmelere nasıl baktıklarını gözlemledim.

Her zaman şamanlığın yerel farklılıklarını araştırdım. Bunlardan tek bir tipolojiyi ortaya koymak mümkündür. Yerinde edinilen deneyimler temelinde şu grupları ayırt edebiliyoruz: Birinci gruba tinsel kültürden neredeyse şamanlığı çıkaranlar girer. Burada şamanları takip etmişler ve öldürmüşlerdir yani kültürün devamlılığı kesintiye uğramıştır. Sürekliliğin korunduğu diğer grupta iki farklılık kendini gösterir. Çin'de bilhassa köylerin çevresindeki (Mançu, Sibo, Evenki, Daur) şaman âyinleri korunmuştur. Kore'de (doğal olarak Güney Kore'de) ve Japonya'da ise şehir hatta büyük şehir çevresinde eski şamanlık kurumları yaşatılmıştır. Sonuncular doğal olarak şamanların adaptasyon yeteneklerinin daha yeni ve gösterişli kanıtı olan şehir şamanizmi olarak adlandırılabilir.

Geçmiş yıllarda yapabildiğim kadarıyla etnografik derlemelerde bulundum, böylece filmler ve fotoğraflar hazırlayabildim. Amur ırmağı kıyısında şaman sözünün de kaynağı olan dillerin sahibi küçük Mançu-Tunguz kavimleri yaşamaktadır. 1993 yılında Nanaylar arasına gittim ve kültürel olarak ordaki

şamanizmin ölme bir yana süreklilik gösterdiğini tecrübe ettim. Görüşme fırsatı bulduğum çağdaş şaman kadın Lindza Beldi yazı bilmiyordu ve Rusça da konuşamıyordu. Lindza Beldi yardımcısı Nesulta Beldi'yle birlikte zengin şamanistik geleneğin koruyucusudur ve bu şekilde geleneğin devamlılığını güvence altına almaktadırlar. Rus İmparatorluğu'nun uç bölgelerinde, Amur kıyısındaki küçük köylerde yaşayan yerlilerin şamanların yardımına ihtiyaçları olmuştur. Bu nedenle komünizm sürecinde şamanları yetkililere vermemişler, onlara karşı daha hoşgörülü olmuşlardır.

Ancak bu durum başka yerlerde şamanların yakasını bıraktıkları anlamına gelmiyordu. Sovyet döneminin başlangıcından günümüze kadar politik bir sorun olarak varlığını sürdüren Yakutlardaki şamanlık, sözünü ettiğimiz duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Şaşırmak yersiz olacaktır; çünkü geleneklerin, eski inanç sisteminin ve sözlü epik mitoloji geleneğinin muhafızları şamanlardı. Bu sayede hemen hemen hergün şamanlar ustalıklarını sergilediler ve halk kültürünün sekteye uğramadan devam etmesini garanti altına aldılar, dolayısıyla yerel baskıcı güçlerin şamanların peşini bırakmaması bir tesadüf olmamıştır. Yüzlerce şaman ya toplama kamplarında ya da kürek cezasına gönderildikleri topraklarda hayatlarını kaybettiler. Oldukça ilgi çekici bir piyes de yazan ünlü yazar Platon Oyunskiy de hayatını bu şekilde kaybetti, Oyunsky, *Kızıl Şaman* adlı eserinde Sovyet ordularının gelişini selâmlıyordu. Şamanları tamamen ortadan kaldırmak hiçbir zaman mümkün olmadı. 90'lı yıllara gelindiğinde ideolojik diktatörlüğün yumuşamasıyla beraber şamanlar tekrar ortaya çıktılar. Hemen önceleri ise türkü festivallerinde yer almaya başlamışlardı, böylelikle başta hekimlik fa-

531. En yaşlı Nanay şaman kadın Lindza Beldi. 1993 yılında ruh çağırma töreni sırasında. Başında sıradan beyaz bir örtü.

532. Davuluyla yerel ruhları memnun eden Nanay kadın.

533. Dünya barışının sağlanması için şamanların bir araya geldiği uluslararası sempozyum düzenlenmiştir.

534. Yakutsk şehrinde şaman tiyatrosu.

aliyetleri olmak üzere şamanlar yeniden çalışmaya başladılar. 1992'de Saha Cumhuriyeti'nde ilk defa bulunduğum sırada daha önceleri bölgeden sürülmüş şamanların yeniden işlerinin başına geçtiklerine şahit oldumuştum. Artık şamanlar "toplumsal sahnede" tekrar yerlerini alıyorlardı.

Uluslararası Şaman Araştırmaları Konferansı, katılımcılarına yerel ulusal tiyatroda bir oyun sergilemişti. Bu oyunda oyuncular şamanları canlandırmış, böylece etnik folklorik geleneğe tekrar hayat vermeye çalışmışlardı. Yerel nüfusun büyük kısmı ata dillerini artık unutsa da tiyatro halk kültürünün bazı ögelerinin vücuda getirilmesinde, özellikle de şarkı ve nesir geleneğinin devam ettirilmesinde büyük rol üstlenmektedir. Aynı zamanda Yakut entellektüelleri şamanlığın ideolojik önemini ve etnik kimliğin sürdürülmesi konusundaki yerini kavramış bulunmaktadırlar. On yıllar boyunca şamanlığın ortadan kaldırılması için verilen mücadelelerden sonra benzer gelişmelere 1995 ve 1996'da Tuva'da da tanık olduk ki, karşılaştığımız durum bir bakıma şamanlığın bir tür Rönesans'ı idi. Daha önceki komünist idareciler bugün etnik milliyetçiliğin bayraktarları haline gelerek ve cumhuriyet döneminde şamanizmin tekrar canlandırılması için verdikleri mücadeleyi lamaizm için de göstermişlerdir.

Şamanlık araştırmalarının uzun zamandan beri tanınmış bir bilimadamı olan Mongus Kenin-Lopsan tarafından gerçekleştirilmesi Tuva şamanlığının durumunu daha şanslı kılmaktadır. Mongus Kenin-Lopsan hem bir etnograf hem de ünlü bür yazardır, ayrıca Düngür adındaki halk derneğinin de başkanlığını yapmaktadır; bütün bunların yanısıra Tuva geleneklerini en iyi tanıyan araştırmacılardan birisi, yaşayan bir klasiktir. Tuva şamanlığında kullanı-

535. Yaşlı bir Tuva şamanı, şaman merkezinin bahçesinde gençleri arındırıyor.

lan davula "düngür" denilmektedir, aynı isimle adlandırılan derneğin üyeleri yanlızca taşrada değil, başkent Kızıl'da da faaliyet gösteren hekim şamanlardır. Bugünkü modern şehir çehresinin içinde insanlarla samimi bir ilişkiye girerek fal, keder önleyicilik ve hekimlik çalışmalarını sürdürmektedirler.

Pek çoğuyla tanışma fırsatı bulduğum bugünkü Tuva şamanları, Sibirya şaman tarihinin tipik aktörleridir. Bu şamanların önemli bir kısmı 50'li yıllarda ya hapse atılmışlar ya da toplama kamplarına gönderilmişlerdir, şimdi ise ustalıklarını tekrar sergileme imkânı bulmaktadırlar. Bununla birlikte içlerinde genç şamanlar da görev almaya başlamıştır. Görev bilinçleri, yardım etme istekleri ve yaptıkları işten duydukları gurur, konuşmalarından tereddütsüz bir şekilde anlaşılıyordu; hakiki halk geleneklerinin koruyucuları ve bunları gelecek kuşaklara aktaranlar onlardı.

Çin'de başkentten uzağa düşen topraklarda köylerde fakirlik içinde yaşayan insanlar arasında bulunan Mançu şamanları komünizmin baskıcı rejimini bir bakıma fazla yara almadan atlattılar. Küçük köylü toplulukları tarafından

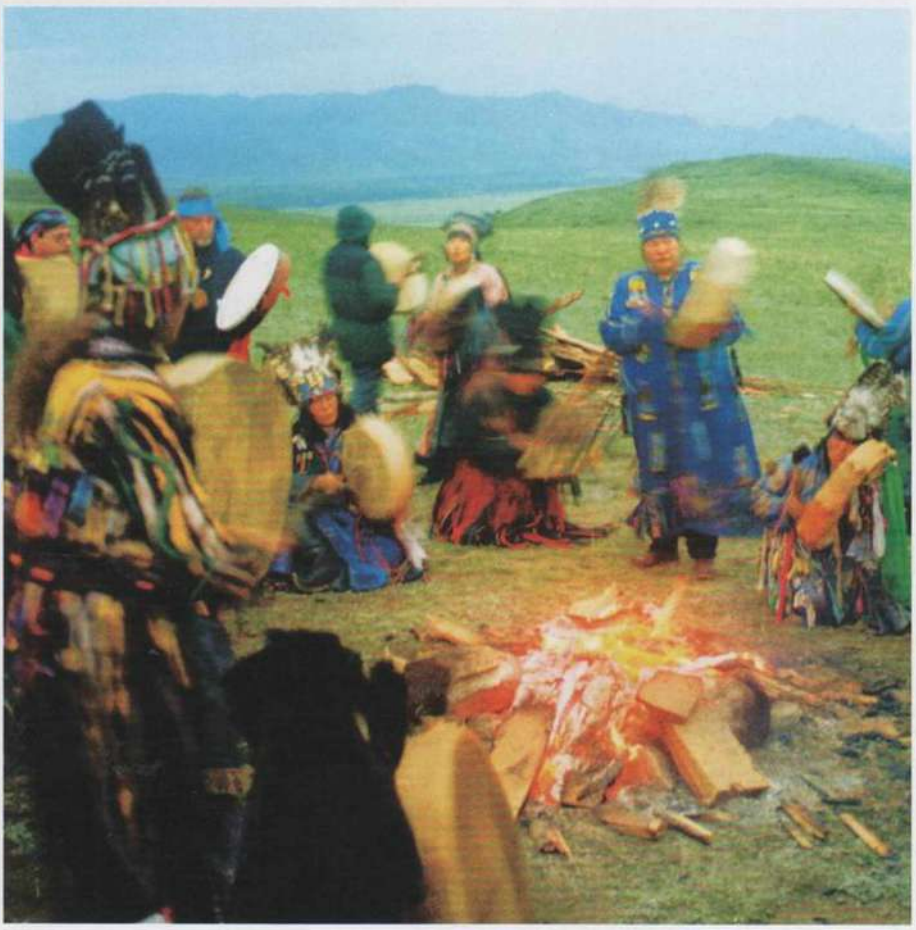

536. Yabancıların da katılabildiği serbest Tuva şaman âyini.

537. Mançuların iyi ürün için yaz ortasında düzenledikleri kurban âyini.

muhafaza edildiğinden bu yerlerdeki şamanlık geleneği tipolojik olarak kesintisiz şekilde devam etti. Bugün Çin'de Mançu milleti sayıca en kalabalık azınlıklardan birisi (4,5 milyon). Son Çin Hanedanlığı'nın kökenleri bu millete dayandığından, diğer halklara oranla Mançulardaki tarihsel bilinç daha güçlüdür. Bunun yanı sıra Mançular dağınık olarak değil büyük oranda bir arada, Yilin Eyaleti'nde yaşamaktadırlar. Dinsel duruşlarını dikkate aldığımız zaman şamanlığın eski bir geleneğinin olduğunu fark etmekteyiz. Aynı zamanda bu geleneksel yapı millet anlayışlarında da karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayışın en önemli işlevi ise ulus, akraba ve aile kavramlarının büyük aile toplantılarının gerçekleştirilmesiyle sürekli dinç tutulmaya çalışılmasıdır.

90'lı yılların başında hazırlanan etnografik belgeseller şamanlığın yaşayan bir gelenek olduğunu kanıtlamaktadırlar. Şamanlar büyük toplantılarda ve bununla ilişkili törenlerde gittikçe artan sayılarda varlıklarını gösterdiler, buralarda davullar çalarak törenleri idare ettiler. Mançu şaman geleneklerinin kesintisiz şekilde devam etmesinde Mançu şamanlarının yüzyıllar boyunca yazdıkları tören kitaplarını muhafaza etmeleri şüphesiz büyük rol oynamıştır. İlk defa 1991'de Mançu topraklarında bulunduğum sırada kendisinde, bahsettiğim tipte bir tören kitabı olan yaşlı bir şamanla karşılaştım.

538. 2004 yılında düzenlenen uluslararası bir konferansta Mançu şamanının eski bir töreni yeniden icrası.

539. Yakut ve Buryat şamanları uluslararası bir şaman araştırmaları sempozyumunda kısa bir tören icra ediyorlar.

Kore Yarımadası'nın güney kısmındaki şamanlık kültürü de yıllar boyunca kesintisiz şekilde devam eden bir şamanlık geleneğini temsil etmektedir. Burada şehir kültürüyle muhteşem bir şekilde uyum sağlayan bir şamanlık vücuda getirilmiştir. Bu üçüncü grup 20. yüzyılın sonundaki şamanlığın tipik bir örneği. Şaman kadınların yönettiği "kut" adı verilen seramonilere pek çok kez katılma fırsatım oldu. Birkaç saat süren törenler hem strese karşı güçlü bir antiseptik olduklarını hem de mevcut kültürün içinde yer alan kuşaklar arasındaki kültürel devamlılığın sağlanması açısından güçlü bir köprü görevi gördüklerini kanıtladılar. Atalarla olan "doğrudan" ilişkinin ayakta durabilmesini sağladığından şamanlık millî geleneklerin devam ettirilmesinin önemli bir unsuru haline geldi. Bahsettiğimiz bu fonksiyonu özellikle "çinogwikut" adındaki tören ihtiva etmektedir. Burada ölen ataların ruhları hakkında söylevler bulunur. Seul'ün şehir merkezinden uzağa düşen İnchon adındaki semtte, 1994'te tüm gün süren böyle bir törende ben de bulundum.

Kore şamanlığında pek çok kültürel öge ile karşılaşsak da –sözünü ettiklerimizin dışında bugünkü modern yaşamın motifleri de mevcut şaman geleneğine inşa edilmiştir– şamanlık mudangların çalışmasına hiçbir baskının erişemediği Güney Kore'de kültürel devamlılığın en önemli ögesi olarak yaşamına devam etmektedir. Şamanizmde millî kültürün ifadesinin başka bir yolunu

gördüler. Bunun en seçkin temsilcileri değerli bir ulusal "hazine" gibi geleneksel kültürün ve halk sanatının ustaları olarak değerlendirildiler ve bugün dahi millî kültürün güçlendirilmesi için bilginliklerine baş vurulmaktadır.

Son birkaç yıldır Sibirya'da politik değişimlerin sonucu olarak şamanlık artık bir şarlatanlık olarak değerlendirilmemektedir. Şamanlar bilimsel konferanslara çağırılmakta ve bilim adamları onlara görüşlerini beyan etmeleri yolunda telkinlerde bulunmaktadır. Yeni kurulan cumhuriyetlerde şamanlık dernekleri oluşturulmaktadır (Örneğin Buryat Cumhuriyeti'nde N. A. Styepanova, Hakasya'da Tatyana Kojibekova'nın idaresinde). Tanınmış şamanlar uzun seyahatlerde bulunarak kendilerine sunulan davetleri yerine getirmektedirler. Milletlerini ya da azınlık durumundaki yurttaşlarını temsilen uluslararası konferanslara katılmakta, kendileri de şaman ustalığının saygın temsilcileri olarak konferanslar vermektedirler. Şamanlar uçaklara binerek, başka bir deyişle "tekrar" uçarak bir zamanlar farklı dünyalar arasında oldukları gibi bugün Doğu ve Batı arasında bir aracı rolünü üstlenmektedirler. Bu nedenle bazı şamanların İtalya'ya Avrupa'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptıkları seyahatlere şaşırmamak gerekir. Onlar geçmiş ve şimdiki zaman arasında arabuluculuk yaptıklarından çağımızın orijinal aktörleridir.

540. Kore şaman âyini geleneğinin koruyucuları olan profesyonel halk sanatçıları sunumda.

541. Seul'ün bir banliyösünde ölü anma töreni (çinogvi-kut).

Bu durum Taymir Yarımadası'nda yaşayan küçük bir millet olan Nganasanlar'daki bir şaman ailesinde göze çarpar. Ngamtuso ailesinin üyeleri nesiller boyunca buradaki şaman topluluğunun liderleri oldular ve bu rollerini günümüze kadar sürdürdüler. Lennart Meri 70'li yıllarda son büyük şamanın oğlu Demnime Kostyerkin hakkında bir film hazırladı. Aynı zamanda bu dönemden başlayarak buradaki şamanlar hakkında pek

çok film yapıldı. Bugün artık ailenin tüm üyeleri folklorik örgüde yerlerini aldılar, daha farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse şaman babanın şarkılarının ve sanatının tiyatral bir şekilde yeniden uyarlanmasında rollerini üstlendiler. Bu faaliyet bir yandan köklerini otantik kaynaklardan alan melodilerin tekrarlanması nedeniyle tamamen güvenilir bir yapı sunar, öte yandan ise ritüel ve kutsal çevreden koparak sundukları şarkılar ve çalınan davullar neticesinde otantik olma özelliğini kaybeder.

Şamanı, betimlemeleriyle bir kişi olarak yeniden vücuda getiren aile üyelerinin artık seçilmiş şamanlar olmadıklarının da gözden kaçırılmaması gerekir. Bu açıdan bakıldığında aslında kutsal şarkıları söylemeye hiçbir hakları yoktur. Ancak toplumsal gerçeklerden bağımsız olarak etnik ve ailevî geleneklerin devam ettirilebilmesi için kendilerine bir çıkış yolu bulabilmişlerdir.

Araştırmacılar bugün Sibirya şamanizm tarihinin son zamanlarını yaşadığına karar verme eğilimi içindeler. Yaz sıcağında Sibirya'ya özgü kürklü kıyafetler içinde birkaç dakikalık bir gösteri sunan Kostyerkin ailesinin üyelerinden oluşan küçük gösteri grubuyla Güney Fransa'da 1994 yazında buluştuğumda, bunun gerçekten de şaman kültürünün sonu olduğunu düşündüm. Fakat gördüklerim üzerine biraz daha kafa yorunca bunun henüz bir son olmadığı kanaatine vardım. Çünkü festivallerde bu tip gösterilerdeki ve televizyon ve film sektöründe şamanizmle ilgili yapımlardaki oyunculuk imkânları yeni nesillerin –eski bir ritüele aktör olarak can vererek– gelenekleri devam

542. Neoşamanların uluslararası buluşması.

543. İtelmenler'in birlik dansı.

ettirmelerine imkân tanımaktadır. Kabul etmek gerekir ki bu, artık klasik bilimsel araştırmaların ortaya koyduğu şamanizmden tamamen farklı bir şamanizm.

Bunun nedeni basit. Kültür yaşayan bir organizma ve değişen dünyaya, kendini sarıp sarmalayan çevre şartlarına, var olmasına olanak sağlayan bir topluluk, bir millet gibi sürekli uyum sağlıyor. Bugün Sibirya şamanlığı da değişti ve yenilenen dünyaya uyum sağladı. Bu, artık komünizm sonrası ya da başka türlü ifade etmek gerekirse bir post-modern şamanlık. "Yeni" şamanlığın içindeki geleneklere duyulan saygı, millî kimliğin sembolik ifadesi olarak değerlendirilebilecek yeni bir değeri temsil etmektedir.

544. Koryak şarkıcı çift.

545. Bir şaman tasviri

Kaynaklar

AHLBÄCK, T.-BERGMAN, J. (1911), **The Saami Shaman Drum** (Scripta Instituti Donneriani Aboensis XIV.) Äbo-Stockholm. Almqvist-Wiksell

AIGLE, D. et al. (2000), **La politique des esprits. Chamanisme et religions universalistes,** Nanterre. Société d'ethnologie

ALEKSEENKO, E. A. (1984), "Some General and Specific Features in the Shamanism of the Peoples of Siberia". (Editör. M. HOPPAL), **Shamanism in Eurasia I**, Göttingen, s. 85-96.

ALEKSEEV, N. A. (1987), **Schamanismus der Türken Sibiriens. Versuch einer vergleichenden arealen Untersuchung**, R. Schletzer Verleg *(Studia Eurasia* **1**, Hamburg.

_____ (1990), "Shamanism among the Turkic Peoples of Siberia", (Editör. Balzer, M), **Shamanic Worlds**, North Castle Book, s. 49-109, Armonk-Londra.

ANYISZIMOV A. E. (1953), "Az evenkik lélekképzetei és az animizmus keletkezésének problémája", **Szovjet Néprajztudomány 2—3**, s. 88-98.

ANZHIGANOVA, L. (1998), "Renaissance of a Culture. How Khakass Shamanism Survived and Flourishes Today", **Active Voices** (Onlişne Kültürel Kalıntılar Dergisi)

ARANYOSI É.-HOPPÁL M. (2001), "Bárányáldozat Burjátiában", PÓCS É'de, **Sors, áldozat, divináció,**. Budapeşte, s. 42-56.

BÄCKMAN, L.-HULTKRANTZ, Á. (1978), "Studies in Lapp Shamanism", **Stockholm Studies in Comparative Religion 16**, Almqvist-Wiksell, Stockholm.

BALDICK, J. 2000. **Animal and Shaman. Ancient Religions of Central Asia**, I. B. Tauris Publishers, Londra—New York.

BALZER, M. M. 1987. "Behind Shamanism. Changing Voices of Siberian Khanty Cosmology and Politics", **Social Science andMedicine**,24/12 s. 1085-1093.

_____ (1990) **Shamanism. Soviet Studies of Traditional Religion in Siberia and Central Asia,** M. E. Sharpe, Armonk.

_____ (1993), "Shamanism and the Politics of Culture", **Shaman**, 1/2, s. *71-96.*

_____ (editör), (1997), **Shamanic Worlds — Rituals and Lore of Siberia and Central Asia**, North Castle Books, Armonk-Londra.

BASILOV, V. N. (1978), "Vestiges of Transvestism in Central-Asian Shamanism", (editörler Diószegi, V. —Hoppal, M.), **Shamanism in Siberia**, Akadémiai Kiadó, Budapeşte, s. 281-289.

_____ (1986), "The Shaman Drum Among the Peoples of Siberia - Evolution of Symbolism", (editor Lehtinen, I), **Traces of the Central Asian Culture in the North,** Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, s. 35-51.

_____ (1987), "Popular Islam in Central Asia and Kazakhstan", **Journal of the Institute of Muslim Minority Affairs**, 8/1, s. 7-17.

_____ (editor), (1989), **Nomads of Eurasia**, University of Washington Press, Seattle-Londra.

_____ (1990), "Chosen by the Spirits", (Editör. BALZER, M.), **Shamanic Worlds, 3/48,** North Castle Books, Armonk-Londra.

_____ (1995), **Das Schamanenturn bei den Völkern Mittelasiens und Kasachstan**, R. Schletzer Verlag, Berlin.

BEFA, M. L.-DELABY, L. (1999), **Festins d'âmes et robes d'esprits. Les objets chamaniques Sibiriens du Musée de l'Homme,** Publications scientifiques du museum, Paris.

BELLÉR-HANN, J. (2001), 1Rivalry and Solidarity among Uyghur Healers in Kazakhstan1, **Inner Asia**,3, s. 73-98.

BIRTALAN A. (2001), "The Tibetan Weather-Magic Ritual of Mongolian Shaman", **Shaman**, 9/2, s. 119-142.

_____ (2005), "Kürl, a mongol sárga sámán időjárás-varázsló", (Editörler. HOPPAL M.-SZATHMÁRI B. Vd.), **Sámánok és kultúrák**, Gondolat, Budapeşte.

BOGORAS, W. (1907), **The Chukchee Religion. Publications ofjesup North Pacific Expedition**, Vol. VII. part II, Leiden-New York.

BRENTJES, B. (1982), **Der Tierstil in Eurasien**, VEB E. A. Seemann Verlag, Leipzig.

BUSCHAN, G., **Die Sitten der Völker,** Vol. I—III, Union Deutsche Verlagsgesellschaft, Stuttgart-Berlin-Leipzig.

BUYANDELGERIYN, M. (1999), "Who "Makes" the Shaman, The Politics of Shamanic Practices among the Buriats in Mongolia", **Inner Asia**, 1/2, s. 221-244.

CAMPBELL, J. (1988), "Shamanic Lore of Siberia and the Americas", **Historical Atlas of World Mythology**, Vol. I.; "The Way of the Animal Powers", Part 2, **Mythologies of the Great Hunt**, Harper and Row, New York, s. 156-191.

CHICHLO, B. (1978), "Qui est done кoca?", **Etudes mongoles et sibériennes,** (Cahier 9) s. 6-72.

COVELL, A. (1986), **Folk Art and Magic. Shamanism in Korea**, Hollym, Seul.

DEVLET, E. G. (2000), " X-ray style anthropomorphic rock art images and the mythological subject of obtaining the gift of shamanizing", **Archeology Ethnology and Anthropology of Eurasia**, 2, Novosibirsk, s.88-95.

_____ (2001), "Rock art and the material culture of Siberian and Central Asian shamanism", (Editör. PRICE, N), **The Archeology of Shamanism,** Routledge, Londra, s. 43-55.

DEVLET, E.-DEVLET, M. (2002), "Siberian Shamanistic Rock Art", **Spirits and Stones. Shamanism and Rock Art in Central Asia and Siberia** (Editörler. ROZWADOWSKI, A.-KOSKO, M.), Instytut Wschodni UAM, Poznan, s. 120-136.

DEVLET, M. A. (1976), **Bol'shaja Bo-jarskaja Pisanitsa**, Nauka, Moskova.

_____ (1997), "Ancient Sanctuaries in Tuva and the Origin of Shamanism", **Spellbound by the Shaman**, (Editör. J. van Alpen), Continental Ethnografisch Museum, Antwerp, s. 37-51.

DIÓSZEGI V. (1958), **A sámánhit emlékei a magyar népi müveltségben**, Akadémiai Kiadó, Budapeşte, (Yeni baskı. 1998)

_____ (1958), "Beszámoló leningrádi, valamint szibériai tanulmányutaimról" **Ethnographia**, LXIX, s.628-635.

_____ (1960), **Sámánok nyomában Szibéria földjén**, Magvető, Budapeşte.

_____ (1962), **Sámánizmus**, Gondolat, Budapeşte.

_____ (1967), "The Origins of the Evenki "shaman-mask" of Transbaikalia", ***Acta Orientálta***, XX, s. 171-201.

_____ (1967), **A pogány magyarok hitvilága**, Akadémiai Kiadó, Budapeşte.

_____ (1968), **Tracing Shamans in Siberia — The Story of An Ethnographical Research Expedition,** Anthropological Publications, Oosterhout.

_____ (1968a), "The Problems of the Ethnic Homogeneity of Tofa (Karagas) Shamanism" (Editör. DIÓSZEGI, V.), **Popular Belief and Folklore Traditions in Siberia,** Akadémiai Kiadó, Budapeşte, s. 239-329.

_____ (1968b), "The Three-Grade Amulets among the Nanai (Golds)", **Popular Belief and Folklore Tradition in Siberia,** (Editör. DIÓSZEGI, V.), Akadémiai Kiadó, Budapeşte, s. 387-405.

_____ (1974), "Shamanism", **Encycbpaedia Britannica,** (15 baskı) Vol 16, Macmillan, Londra, s. 638-641.

_____ (1978), "Pre-Islamic Shamanism of the Baraba Turks and Some Ethnogenetic Conclusions", **Shamanism in Siberia**, Akadémiai Kiadó, Budapeşte, s. 83-168.

_____ (1998), **Shamanism. Selected Writings of Vilmos Diószegi**, (hzl. Mihály Hoppal), Akadémiai Kiadó *(Bibliotheca Shamanistica* 6.), Budapeşte.

_____ (hzl) (1971), ***Az ősi magyar hitvilág* (Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó** XVni-**XIX. századi művekből),** Gondolat, Budapeşte.

DIÓSZEGI, V.-HOPPÁL, M., (1978), **Shamanism in Siberia**, Akadémiai Kiadó, Budapeşte.

_____ (1996a) **Shamanism in Siberia**, Akadémiai Kiadó (bibliotheca Shamanistica 2.), Budapeşte.

_____ (1996b), **Folk Beliefs and Shamanistic Traditions in Siberia *(Selected Reprints),*** Akadémiai Kiadó *{Bibliotheca Shamanistica* 3.), Budapeşte.

DJAKONOVA, V. P. (1978), "The Vestments and Paraphernalia of a Tuva Shamaness", **Shamanism in Siberia,** (hzl. DIÓSZEGI, V.—HOPPAL M.), Akadémiai Kiadó, Budapeşte, s. 325-339.

DOBZHANSKAYA, O. (1995), "The Music in the Nganasan Shaman Ritual", **Folk Belief Today,** Estonian Akademy of Sciences, Tartu, s. 51-56.

DONNER, K. (1918), **Bland samojeder i Sibirien (1911-1913, 1914) Helsingfors. Söderström,** Human Relations Area Files, New-Haven.

EDSMAN, C.-M. (ed.) (1967), **Studies in Shamanism**, Almqvist-Wiksell, Stockholm.

ELIADE, M. (1974), **Shamanism. Archaic Techniques of Ecstasy,** ((Bollingen Series LXXVI.) Princeton University Press, Princeton.

_____ (1987), "Shamanism an Overview", **The Encyclopedia of Religion**, Vol. 13, MacMillan, s. 202—208. New York.

_____ (2001), **A sámánizmus. Az eksztázis ősi technikái**, Osiris, Budapeşte.

EVEN, M. D. (1988-1989), **Chants de chamanes Mongol,** Société d'ethnologie, Paris.

FINDEISEN, H. (1957), **Schamanentum, dargestellt am Beispiel der Besessenheitspriester Nordeurasiatischer Völker**, Kohlhammer, Stuttgart.

FINSCH, O. (1879), **Reise nach West-Sibirien im Jahre 1876**, E. Wallroth Verlag, Berlin.

FLAHERTY, G. (1992), **Shamanism and the Eighteenth Century**, NY. University Press, Princeton.

FRANCFORT, H.-L.-HAMAYON, R. N. (editörler) (2001), **The Concept of Shamanism. Uses and Abuses**. Akadémiai Kiadó *(Bibliotheca Shamanistica* 10.), Budapeşte.

FRIDMANN, E. J. (2004), **Sacred Geography. Shamanism Among the Buddhist Peoples of Russia**. Akadémiai Kiadó *(Bibliotheca Shamanistica* 12.), Budapeşte.

FUNK, D. A. (1997), **Teleütskoje samanstvo**, Institut Etnologu i Antropologu, Moskova.

_____ (2004), "Teleüt Shamanhood. Some Unknow Pages of Ethnographie Studies", **Shaman**, 12/2, s. 97-113.

FUNK, D. A.-SILLANPÄÄ, L. (editörler) (1999), **The Small Indigenous Nations of Northern Russia**, Abo Akademi, University Social Science Research Unit, Vaasa.

GEORGI, J. G. (1776-1780), **Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidungen und übrigen Merkwürdigkeiten**, 1-2 Bde. C. W. Müller, St. Petersburg.

GILBERG, R. (1992), **Shamaner ogändermanere**, Nationalmuseet, Kabenhavn.

GMELIN, J. G. (1751-1752), **Reise durch Siberien von dem Jahr 1733 bis 1744,** *1-4 Bde.* Göttingen.

GMELIN, S. G. (1784), **Reise durch Russland zur Untersuchung der drei Natur-Reiche**, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg.

GOODMAN, F. D. (1972), **Speaking in Tongues. A Cross-Cultural Study of Glossolalia**, Chicago University Press, Chicago.

GOODMAN, F. D.-HENNEY, J. H.-PRESSEL, E. (1982), **Trance, Healing, and Hallucination - Three Field Studies in Religious Experience**, Malabar, Florida. Krieger

GRACEVA, G. N. (1978), "A Nganasan Shaman Costume", **Shamanism in Siberia,** (Hzl. DIÓSZEGI, V.-HOPPÁL, M), Akadémiai Kiadó, Budapeşte, s. 315—323.

_____ (1984), "Shaman Songs and World view", **Shamanism in Eurasia** (Hzl. Hoppal M.), 1, Herodot, Göttingen, 193-200.

_____ (1989), "Nganasan and Enets Shamans' Wooden Masks", **Shamanism. Past and Presenth**, (HOPPAL, M.-SADOVSZKY, O.), ISTOR Books 1-2., Budapeşte - Los Angeles /Fullerton, s. 145—153.

GRANÖ, J. G. (1919), **Altai. I—II**, Porvoo

_____ (1993), **Altai**, Suomalaisen Kirgillisuuden Seura, Helsinki.

GREVE, R. (1981/82), "A Shaman's Concept of Illness and Healing Rituals in the Mustang-District, Nepal", **Journal of the Nepal Research Center 5**, Kathmandu, s. 35—49.

GUAN, X.-WANG, H. (1998), ***Elunchunzu samanjiao tiaocha* (Kutatások az orocs sámánizmusról)** Liaoning Peoples' Press, Shenyang.

GUILLEMOZ, A. (Editor) (1991-1992), **Special Issue — Korean Shamanism. Cahiers d'Extreme-Asie**, vol. 6.

GUISSO, R. W. I.-YU, CHAI-SHIN (Editörler), (1988), ***Shamanism. The Spirit World of Korea***, Asian Humanities Press, Berkeley.

GUO, S.-WANG, H. (editörler) (2001), **Living Shamans. Shamanism in China**, (İngilizce ve Çince), Liaoning People's Publishing House, Shenyang.

HALIFAX, J. (1982), **Shaman. The Wounded Healer**, Thames and Hudson, Londra.

HALLA, P. H. (1980), **Kut-Korean Shamanist Rituals**, Hollym International, Seoul-Elisabeth, New Jersey.

HAMAYON, R. (1990), **La chasse ä l'âme - Esquisse d'une theorie du chamanisme Sibirien**, Société d'ethnologie, Nanterre.

_____ (1992), "Game and Games, Fortune and Dualism in Siberian Shamanism" **Northern Religions and Shamanism,** (Hzl. HOPPAL, M.— PENTIKÄINEN, J.), Akadémiai Kiadó—Finnish Literature Society, s. 134—137, Budapeşte-Helsinki.

HARNER, M. (1980), **The Way of the Shaman -A Guide to Power and Healing**, Harper and Row, San Francisco.

HARVA, M. (1938), **Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker**, FFC No. 125. Suomalainen Tiedeakatemia, Porvoo—Helsinki.

HARVEY, GR. (2003), **Shamanism. a Reader**, Routledge, Londra-New York.

HATTO, E. T. (1970), **Shamanism and Epic Poetry in Northern Asia**, University of London, Londra.

HEISSIG, W. (1980), **The Religions of Mongolia,** Routledge and Kegan Paul, Londra-Henley.

HELIMSKY, E. A.-KOSTERKINA, N. T. (1992), "Small Seances with a Great Nganasan Shaman", **Diogenes**, No. 158, s. 39-55.

HILDEN, K. (1916), "Om shamanismen. Altai, speciell bland Lebed-tatarerna", **Terra, Geografika Föreningens Tidskrifi**, 27, Helsinki, s. 123-150.

HOGARTH, HYUN-KEYKIM (1998), **Kut. Happiness Through Reciprocity,** Akadémiai Kiadó *(Bibliotheca Shamanistica 7.)*, Budapeşte.

_____ (1999), **Korean Shamanism and Cultural Nationalism**, Jimoondang, Seoul.

_____ (2002), **Syncretism of Buddhism and Shamanism in Korea,** Jimoondang, Seoul.

HOLMBERG, U. (1922), **The Shaman Costume and Its Significance,** Annales Universitatis Fennicae Aboensis, Series B. Tom I. No. 2, Turku.

_____ (1927), "Finno-Ugric Hythology", **Mythology of All Races**, (editor: MACCULLOCH, C. J. A.), IV. 3-295. Boston. (1964'te New York'ta yeniden basılmıştır)

HONKO, L. (1969), "Role-taking of the Shaman", **Temenos**, 4, s. 26-55.

HOPPAL MIHÁLY (1975), "Az uráli népek hitvilága és a sámánizmus", **Uráli népek,** (hzl. HAJDÜ P), Corvina, Bud"apeşte, s. 211-233.

_____ (1983a), „A szibériai sziklarajzok és az uráli népek mitológiája", *Szibériai sziklarajzok* (OKLADNYIKOV, A. P -MARTINOV A), Budapeşte, s. 5—36.

_____ (editör) (1984), **Shamanism in Eurasia**, Vol. 1-2, Herodot, Göttingen.

_____ (1985), "Shamanism and the Siberian Rock Art", **Studia Hungarica,** (CIFU 6. Syktyvkar) Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapeşte s. 207-222.

_____ (1993), "Studies on Eurasian Shamanism", **Shamans and Culture** (HOPPAL, M.-HOWARD, D. K.), ISTOR Books, Budapeşte-Los Angeles, s. 258-288.

_____ (1994), **Sámánok. lelkek és jelképek**, Corvina, Budapeşte.

_____ (1998), "Diószegi Vilmos élete és munkássága", **A sámánhit emlékei a magyar népi müveltségben,** (DIÓSZEGI V.), (1958 baskısının yeniden yayımı), s. 453-480, Akadémiai Kiadó, Budapeşte.

_____ (2000), **Shaman Traditions in Transition,** International Society for Shamanistic Research, Budapeşte.

_____ (2002), **Das Buch der Schamanen. Europa und Asien**, Ullstein, Berlin.

HOPPAL, M.-HOWARD, K (editörler) (1993), **Shamans and Cultures**, Akadémiai Kiadó *(ISTOR Books)*, Budapeşte-Los Angeles.

HOPPAL, M.-PENTIKÄINEN, J. (editörler) 1989. *Uralic Mythology and Folklore*. Budapest. Ethnographie Institute—Helsinki. Finnish Literature Society *(Ethnologica Uralica* 1.)

HOPPAL, M.-PENTIKÄINEN, J (1992), **Northern Religions and Shamanism**, Akadémiai Kiadó—Finnish Literature Society (Ethnologica Uralica 3), Budapeşte-Helsinki.

_____ O. (editörler) (1989), **Shamanism Past and Present**, *(ISTORBooksVols.* 1-2.), Budapeşte—Los Angeles/Fullerton.

HOPPAL M.-SZATMÁRI B.-TAKÁCS A. (hzl.) (2005), ***Sámánok és kultúrák***, Gondolat, Budapeşte.

HÖFER, A. (1994), **A Recitation of the Tamang Shaman in Nepal**, VGH Wissenschaftsverlag, Bonn.

HULTKRANTZ, A. (1973), "A Definition of Shamanism", **Temenos**, 9, s. 25-37.

_____ (1978), "Ecological and Phenomonological Aspects of Shamanism", (editörler: DIÓSZEGI, V.-HOPPÁL, M.), **Shamanism in Siberia**, Akadémiai Kiadó, Budapeşte, s. 27—58.

_____ (1984), "Shamanism and Soul Ideology", (editor: HOPPAL, M.), **Shamanism in Eurasia**, I., Herodot, Göttingen, s. 28-36.

_____ (1979), "Lapp Shamanism from a Comparative Point of View", **Fenno-Ugrica Suecana**, 2, Uppsala, s. 45-58.

_____ (1998), "On the history of research in shamanism", **Shamans**, (Editörler: PENTIKÄINEN vd.), Tampere Museums'. Publ., Tampere, s. 51-70.

_____ (2003), "Thoughts on Drugs in Eurasian Shamanism", ***Shaman***, 11. 1-2, s. 9-16.

HUMPHREY, C.-ONON, U. (1995), **Shamans and Elders. Experience, Knowledge and Power Among the Daur Mongols**, Oxford University Press, Oxford.

IVANOV, S. V. (1975), **Ancient Masks of Siberian Peoples**, (Fotoğraflar V. A. Stukalov tarafından hazırlanmıştır), Aurora Art Publishers, Leningrad.

IVANOVA-UNAROVA, A. Z. (2000), **Images of a Shaman**, Bichik, National Publishing House, Yakutsk.

JAKOBSEN, M. D. (1999), **Shamanism. Traditionaland Contemporary Approaches to the Mastery of Spirits and Healing**, Berghahn Books, New York—Oxford.

_____ (2003), "Researcher or Searcher. Studying Shamanic Behaviour in the New Millenium" **Shaman**, 11. 1—2, s. 17-28.

JANHUNEN, J. (1989), "On the Role of the Flying Squirrel in Siberian Shamanism", **Shamanism. Past and Present I.**, (Editörler: HOPPAL, M.-SADOVSZKY, O.), Budapeşte-Los Angeles/Fullerton *(ISTOR Books)*, s. 184-190.

JANKOVICS, M. (1984), "Cosmic Models and Siberian Shaman Drums", **Shamanism in Eurasia I.** (Editör: HOPPAL, M.), Herodot, Göttingen, s. 149-173.

JETTMAR, K. (1967), **Art of the Steppes**, Crown, New York.

JOCHELSON, W. (1908), **The Koryak. The fesup North Pacific Expedition**, Vol. VI. part I—II, Stechert, Leiden/Brill —New York.

JOHANSEN, U. (1987), "Zur Geschichte des Schamanismus", **Synkretismus in den Religionen Zentralasiens**, (Editörler: HEISSIG, W. – KLIMKEIT), Harrasowitz, Wiesbaden, s. 8-22.

KARJALAINEN, K. F. (1922), **Die Religion der Jugra Völker, FFC.** 44, Suomalainen Tiedeakatemia Helsinki, Porvoo.

KENIN-LOPSAN, M. B. (1978), "The Funeral Rites of Tuva Shamans", **Shamanism in Siberia,** (Editörler: DIÓSZEGI, V.-HOPPÁL, M.), Akadémiai Kiadó, Budapeşte, s.291—298.

_____ (1997), **Shamanic Songs and Myths of Tuva,** (Hzl. M. HOPPAL, Chr. BUCKBEE) Akadémiai Kiadó *(ISTOR Books* Vol. 7.), Budapeşte.

KEREZSI, A. (1993), "The Eastern-Khanty Shamanism", **Shamanism and Performing Arts,** (Editörler: HOPPAL, M.-PÁRICSY, P.), Ethnographic Institute, Budapeşte, s. 97-106.

KIM, T. (1989), **Painting of Shaman Gods of Korea,** Youl Hwa Dang Publishing, Seoul.

KIM, T.-HOPPÁL, M. (ediörler), (1995), **Shamanism in Performing Arts,** Akadémiai Kiadó *{Bibliotheca Shamanistica* 1.), Budapeşte.

KIM-HOGARTH, HYUN-KEY (1998), **Kut. Happiness Through Reciprocity,** Akadémiai Kiadó *(Bibliotheca Shamanistica* 7.), Budapeşte.

KISTÉR, D. A. (1997), Korean Shamanist Ritual. Symbols and Dramas of Transformation, Akadémiai Kiadó *(Bibli*KNÖDEL, S.-JOHANSEN, U. (2000), **Symbolik der tibetischen Religionen und des Schamanismus,** Anton Hiersemann Verl. *{Symbolik der Religionen* XXIII.), (Tafelband) Stuttgart.

KŐHALMI K.-Bede A. (1973), **Sámándobok, szóljatok. Szibéria őslakosságának népköltészete,** Európa Kiadó, Budapeşte.

KROHN, J. (1908), **A finnugor népek pogány istentisztelete,** Budapeşte.

LANKENAU, H. (1872), "Die Schamanen und das Schamanenwesen", **Globus XXII,** 18, s. 278-283.

LEEM, K. (1767), **Beskrivelse over Finn-markens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade ogforrige Afgusdyr Kel,** Kobenhavn.

LEETE, Art (1998), "The Kazym Uprising. The West Siberian Peples' Struggle for Freedom in the 1930s", **Shaman,** 6/2, s. 171-178.

LEHTINEN, I. (Editör), (2002), **Siberia. Life on the Taiga and Tundra,** National Board of Antiquities, Helsinki.

LEHTISALO, T. (1937), "Der Tod und die Wiedergeburt des künftigen Schamanen", **Journal Société Fenno-OugrienneXLVIIh,** *s.* 1-34.

LEWIS, I. M. (1981), "What is a Shaman?", **Folk 23,** *s.* 25-35.

LINDGREN, E. J. (1935), "The Shaman Dress of the Dagurs, Solons, and Numinchens", (MANCHURIA, N. W), **Hyllningskrifi tillägnad Sven Hedin pa hans 70-arsdag,** Geografiska Annaler, Stockholm, *s.* 365-378.

LÖMMEL, A. (1965), **Schamanen und Medizinmänner. Magie und Mystik früher Kulturen,** Callwey, München.

_____ (1967), **Shamanism. The Beginnings of Art,** McGraw-Hill, New York-Toronto.

LOT-FALCK, E. (1977), **Le costume de chamane Tougouse du Musée de l'Horte. Etudes mongoles,** 8, s. 19-71.

LÖNNQVIST, B. (1985), "Schaman-dräkter i Sibirien. Former och funktioner, aider och Ursprung", *Finskt Museum* 92. 81-94.

MANKER, E. (1950), **Die lappische Zaubertrommel,** Vol. 2. *{Acta Lapponica* 6.) Stockholm.

MARAZZI, U. (1984), **Testi dello sciamancsimo siberiano e centroasiatico,** Torino.

MARTYNOVA. I. (1991), ***The* Ancient Art of Northern Asia,** University of Illinois Press, Urbana-Chicago.

MASKARINEC, G. G. (1995), ***The* Rulings of the Night. An Ethnography of Nepalese Shaman Oral Text,** The University of Wisconsin Press, Madison.

MASTROMATTEI, R. (1989), "Shamanism in Nepal. Modalities of Ecstatic Experience", (Editörler: HOPPAL, M.-SADOVSZKY, O.), **Shamanism. Past and Present 2,** Ethnographic Institute *{ISTOR Books* Vols 1-2), Budapeşte—Los Angeles Fullerton, s. 203—217.

MASTROMATTEI, R.-RIGOPOULOS, A. (1999), **Shamanic Cosmos — From India to the North Pole Star,** Venice. D. K. Printworld, Venetian Academy of Indian Studies — New Delhi.

MASSARI, ST-MAZZOLENI, G. (2002), **Ilvolo dello Sciamano. Simboli ed arte delle culture siberiano,** De Luca Editoni d'Arte, Roma.

MENG, H. (2000), **Zkongguo bei fang minzu samanjiao.** ***(Shamanism among the Northerm Minolities in China),*** Social Science Publiching House, Beijing.

MUNKÁCSI, B. (1995), **Vogul Folklore** (B. MUNKÁCSI tarafından derlenmiş, O. von SADOVSZKY ve M. HOPPAL tarafından seçilmiş ve kontrol edilmiş; B. SEBESTYEN tarafından tercüme edilmiştir.), Akadémiai Kiadó *{ISTOR Books* Vol. 4.), Budapeşte-Los Angeles.

NARBY J.-HUXLEY E (2001), **Shamans ThroughTime. 500years on the Path to Knowledge,** Jeremy P. Tarcher/Putnam, New York.

NÉMETH, GY (1940), "Attila és a hunjai", **Magyar Szemle,** VIII. 3.

NIORADZE, G. (1925), **Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern,** Stecker und Schröder, Stuttgart.

NORDBLADH, J.-ROSVALL, J. (1978), "Images as Messages in Society Prolegomena the Study of Scandinavian Petroglyphs and Semiotics", **New Direction in Scandinavian Archeology,** (Editörler: KRISTIANSEN, K.-PALUDAN-MÜLLER, C.), The National Museum of Denmark, Copenhagen, s. 63—78.

NOVIK, E. S. (1990), "Ritual and Folklore in Siberian Shamanism. Experiment in a Comparison of Structures", (BALZER, M.), **Shamanic Worlds,** North Castle Books, Armonk-Londra, s. 121—185.

NOWAK, M.-DURRANT, S. (1977), **The Tale of the Nishan Shamaness,** University of Washington Press, Seattle-Londra.

OHLMARKS, Ä. (1939), **Studien zum Problem des Schamanismus,** Lund.

OKLADNIKOV, A. P. (1981), **Ancient Art of the Amur Region,** Aurora, Leningrad.

OKLADNIKOV, A. P.-MARTINOV, A. I. (1983), **Szibériai sziklarajzok,** Corvina, Budapeşte.

OMAR, D. (2003), "Modern Kazakh Shamanism", **Rediscovery of Shamanic Heritage,** (Editörler: HOPPAL, M.-KÓSA, G.), Akadémiai Kiadó *{Bibliotheca Shamanistica* 11.), Budapeşte.

OPPITZ, M. (1992), "Drawings on Shamanic Drums", **Anthropology and Aesthetics** *22,* s. 63-81.

PALLAS, P. S. (1771-76), **Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs,** I—III, St. Peterburg.

PANG, T. A. (1994), "A "Classification" of the Xibe Shamans", **Shaman,** *2.* 1., s. 61—66.

PAPROTH, H. J. (1976), **Studien über das Bärenzeremoniell,** Klaus Renner Verlag, Uppsala.

_____ (1988), "Eine lappische Schamantrommel", **Münchener Beiträge zur Völkerkunde, 1,** *{Festschriffür László Vajda),* s. 269—318.

PASSIE, T. (1999), **Schamanismus. Eine Kommentierte Bibliographie 1914—1998**, Laurentius, Hannover.

PENTIKÄINEN, J. (1984), "The Sami Shaman - Mediator Between Man and Universe", **Shamanism in Eurasia,** (Editör:HOPPAL, M.), I, Herodot Göttingen, s. 125-148.

_____ (1987), "The Shamanic Drum as Cognitive Map - The Historical and Semiotic Study of the Saami Drum in Rome", **Mythology and Cosmic Order,** (Editörler: GOTHÓNI, R-PENTIKÄINEN, J.), Suomalaisen kirjallisuuden Seura, Helsinki, s. 17—36.

_____ (1998), **Shamanism and Culture,** Etnika Co, Helsinki.

PENTIKÄINEN, J. vd. (1998), **Shamans,** Tampere Museums Publications, Tampere.

PFIZENMAYER, E. W. **Kelet-Szibíria ősvilága és ősnépei,** Lampel R., Budapeşte.

PILSUDSKI, B. (1909), "Der Schamanismus bei den Ainu-Stämmen von Sachalin", **Globus,** XCV. 1., s. 72-78.

PITT, M. (1680-83), **English Atlas... with a General Intorduction to Geography,** Vols. 1—5, Oxford.

POPOV, A. A. (1978), "The Dolgan" sajtâns", **Shamanism in Siberia,** (Editörler: DIÓSZEGI, V.-HOPPAL, M.), Akadémiai Kiadó, Budapeşte, s. 449-456.

POTAPOV, L. P. (1968), " Shamans' Drums of Altaic Ethnic Groups", **Popular Beliefs and Folklore Traditions in Siberia,** (Editör: DIÓSZEGI, V.), Akadémiai Kiadó, Budapeşte, s. 205-243.

_____ (1978), "The Shaman Drum as a Source of Ethnographical History", **Shamanism is Siberia,** (Editörler: DIÓSZEGI, V.-HOPPAL), Akadémiai Kiadó, Budapeşte, s. 169-180.

POTAPOV, L. P.-MENGES, K. H. (1934), **Matériáién zur Volkskunde der Türk vülker des Altaj,** (Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin XXXVII.), Berlin.

POZZI, A. (1992), **Manchu Shamanica Illustrata.** Die mandschurische Handschrift 2774 der Töyöbunka Kenkyusho Tökyö Daigaku. *{Shamanica Manchurica Collecta.* Ed. G. STARY), Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

PROKOFJEVA, E. D. (1963), "The Costume of an Enets Shaman", **Studies in Siberian Shamanism,** (Editör: MICHAEL, H. N.), Artie Institute of North America, Toronto, s. 124—125.

QI CHESAN (1997), "Contemporary Shamans and the "Shamans' Handbook" of the Sibe", **Shaman,**5. 1., s. 69-90.

QIU, PU (1982), **The Oroqens. China's Nomadic Hunters,** Foreign Language Press, Beijing.

RADLOFF, W. (1885), **Das Schamanentum und sein Kultus,** T. O. Weigel, Leipzig.

RATZEL, F. (1895), **Völkerkunde,** Bd. 1-2, Verlag des Bibliographischen Instituts, Berlin-Leipzig.

RECHBERG, V-ROTHENLÖWEN, K. (1812-13), **Les Peuples de la Russie,** (2 vols) Paris.

REID, ANNA (2002), **The Shaman's Coat. A Native History of Siberia,** Weidenfeld-Nicolson, Londra.

RHEEN, S. (1897), "En kortt Relation om Lapparnes Lefwarne och Sedher, (ed.tir: K. B. WIKLUND) Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliv, 17,1, Uppsala.

RINTCHEN, Y. (1955), "A propos du chamanisme mongol. Le culte de l'ongon Dayan degereki chez les Mongols Khotougaites des Kossogol", **Studia Orientálta,** XVIII. 4. 8-16. Helsinki.

ROGERS, S. L. (1982), **The Shaman. His Symbols and His Healing Power,** Thomas Publisher, Springfield.

ROSENBOHM, A. (Hrsg.) (1999), **Schamanenzwischen Mythos und Moderne,** Militzke Verlag, Leipzig.

SALADIN D'ANGLURE, B. (1992), *"Rethinking Inuit Shamanism Through the Concept of Third Gender", Northern Religions and Shamanism,* (Editörler: HOPPAL, M.-PENTIKÄINEN, J.), Akadémiai Kiadó—Finnish Literature Society, Budapeşte—Helsinki, s. 146—150.

SÁNTHA ISTVÁN (2000), **Halkuló sámándobok. Diószegi Vilmos szibériai naplói, levelei, I. 1957-1958,** LHarmattan-MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapeşte.

SCHEFFERUS, J. (1673), **Lapponia,** Frankfurt. (Yeni baskısı 1956 Uppsala)

SCHRENCK, L. von (1895), **Reisen und Forschungen im Amur Land. *Band III.* Die Völker des Amur Landes,** St. Petersburg.

SERON, S. JA. (1988), "Gazdians ans Spirit Masters of Siberia", **Crossroads of Continents,** (Editörler: FITZHUGH, W.-CROWELL, A.), Smithsonian Institution Press, Washington— Londra, s. 241—255.

SHI KUN (1991), *"Flying Drums, Dancing Shamans.Shamanic Practices Among the Manchu of Northern China",* **Shamans Drum,** 25, s. 22—29.

SHIROKOGOROFF, S. M. (1935), **Psychomental Complex of the Tungus,** Kegan Paul, Trench, Trubner, Londra.

SIEROSEWSKI, W. L. (1896), **Yakuty,** St. Petersburg (An abridged translation by W.G. Sumner *Journal of the Royal Anthropological Institute* XXXI [1901], s. 65-110.

SIIKALA, A.-L. (1978), **The Rite Technique of the Siberian Shaman,** FFC No. 220. Helsinki.

_____ (1987), "Siberian and Inner Asian Shamanism", **The Encyclo-paedia of Religion,** (Editör: ELIADE, M.), Vol. 13, Macmillan, New York, s. 208-215.

_____ (2002), **Mythic Images and Shamanism. A Perspective on Kalevala Poetry,** Academia Scientiarum Fennica (FF Communications No. 280), Helsinki.

SIIKALA, A.-L.-HOPPÁL, M. (1992), **Studies on Shamanism,** Finnish Anthropological Society—Akadémiai Kiadó, Helsinki-Budapeşte.

SOMFAI KARA D.-KUNKOVÁCS L. (2005), "Egy különös kirgiz sámánszertartás a Talasz folyó völgyéből", **Csodaszarvas, (hzl.** MOLNÁR Á.), I, Molnár Kiadó, Budapeşte, s. 191-196.

SOMMARSTRÖM, B. (1987), "Ethno-astronomical Perspectives on Saami Religion", **Saami Religion,** (editör: AHLBÄCK, T.), Scripta Instituti Donneriani Aboensis 12. Äbo-Stockholm. Almqvist-Wiksell, s. 211—250.

SONG HEPING (1997), "The Dances of Manchu Shamans", **Shaman,** 5. 2, s. 143-154.

STADLING, J. (1912), **Shamanismen i norra Asien,** Riks-museets Etnografiske Afdelning, Stockholm.

STARY, G. (1992), **Das "Schamanen buch"der Shibe-Manschuren,** Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

STELLER, G. W. (1774), **Beschreibung von dem Lande Kamtschatka,** J. B. Scherer, Frankfurt-Leipzig.

STOLZ, A. (1988), **Schamanen. Ekstase und Jenseitssymbolik,** DuMont, Köln.

STÖMBÄCK, D. (1956), "The Realm of the Dead on the Lapish Magic Drums", **Arctica,** II, s. 216—220.

STÖTZNER, W. (1934), *"Tungusen, die Geister rufen"*, **Atlantis**, VI. 1, s. 12-13.

STUTLEY, M. (2003), **Shamanism. An Introduction,** Routledge, Londra-New York.

TANIMOTO, K. (2000), **Ainu-e. Music Ethnography of Cultural Transformation,** Ainu Research Institute, Sapporo.

TAUBE, E. (1981), "Notizen zum Schamaizmus bei den Tuwinern des Cengelsum (Westmongolie)", **Jahrbuch des Museums für Völkerskunde zu Leipzig**, 33, s. 43-69.

_____ (1983), "Relations between South Siberian and Central Asian Hero Tales and Shamanistic Rituals", **Shamanism in Eurasia,** (Editör: HOPPAL, M.), Herodot, Göttingen.

TAUBE, E.-TAUBE, M. (1983), **Schamanen und Rhapsoden. Die geistige Kultur der alten Mongolie,** Koehler-Amelang, Leipzig.

TUGOLUKOV, V. A. (1978), "Some Aspects of the Beliefs of the Tungus (Evenki and Evens)", **Shamanism in Siberia,** (Editörler: DIÓSZEGI, V.-HOPPÁL, M.), Akadémiai Kiadó, Budapeşte, s. 419—428.

WALLIS, R. J. (2003), **Shamans/Neo-Shamans. Ecstasy, alternative archeologies and contemporary Pagans,** Routledge, Londra—New York.

WALRAVEN, B. (1991-1992), "Confucciuns and Shamans", **Cahiers dExtréme-Asie,** 6, s. 21—44.

WIERCINSKI, A. (1989), "On the Origin of Shamanism", **Shamanism. Past and Present,** (Editor: HOPPAL, M.-SADOVSZKY, O.), ISTOR Books, Budapeşte-Los Angeles/Fullerton, s. 19-23.

WITSEN, N. (1672), ***1785* Noorden Oost Tartaryen**, Schalekamp, Amsterdam.

VAJDA, L. (1959), "Zur phaseologischen Stellung des Schamanismus", **Ural-Altaische Jahrbücher**, 31, s. 456-485.

VAJNSTEJN, S. I. (1968), "TheTuvan (Soyot) Shaman's Drum and the Ceremony of its ‚Enlivening'", **Popular Beliefs and Folklore Tradition in Siberia,** (Editör: DIÓSZEGI, V.), Akadémiai Kiadó, Budapeşte, s. 331—338.

VAN DEUSEN, KIRA (1997), "Shamanism and Music in Tuva and Khakassia", **Shaman's Drum,** 47, s. 22—29.

VAN DEUSEN, KIRA (1999), **Raven and the Rock. Storytelling in Chukotka,** University of Washington, Press Seattle—Londra.

_____ (2004), **Singing Story, Healing Drum. Shamans and Storyteller in Turkic Siberia,** McGill-Queen's University Press-Seattle. University of Washington Press, Montreal—Kingston— Londra-Ithaca.

VITEBSKY, PIERS (1995), **The Shaman,** Macmillan, Londra.

VOIGT, V. (1965), "A sámánizmus, mint etnológiai kutatási probléma", **Nyelvtudományi Közlemények**, 67, s.379-390.

_____ (1977), "Shamanism in Siberia (A Sketch and a Bibliography)", **Acta Ethnographica**, 26, s.385-395.

_____ (1978), "Shamanism in North Eurasia as a Scope of Ethnology", **Shamanism in Siberia,** (Editörler: DIÓSZEGI, V.-HOPPÁL, M.), Akadémiai Kiadó, Budapeşte, s. 59-80.

YAMADA, Takako (1999), **An Anthropology of Animism and Shamanism,** Akadémiai Kiadó (*Bibliotheca Shamanistica* 8.), Budapeşte.

YAMADA, T.-IRIMOTO (Editörler) (1997), **Circumpolar Animism and Shamanism**, Hokkaido University Press, Sapporo.

ZACHARISSON, I. (1991), "The Saami Shaman Drum -Some Reflexions from an Archeological Perspective", **The Saami Shaman Drum** (Editörler: AHLBÄCK, T.-BERGMAN, J.), Almqvist-Wiksell, Abo-Stocholm, s. 80-95.

ZELENIN, D. (1928), "Ein erotischer Ritus in der Opferungen der altaischen Türken", **Internationales Archiv für Ethnographie**, Bd. XXIX, Hf IV-VI., Leiden.

_____ (1936), "Die Animistische Philosophie des sibirischen Schamanismus", **Ethnos**, 1. 4, s. 81—85.

_____ (1980), "Ember alakú ongonok a szibériai népeknél", **A Tejút fiai**, (hzl. Hoppal, M.), Európa, Budapeşte, s. 89-105.

ZNAMENSKI, A. A. (1999). **Shamanism and Christianity. Native Encounters with Russian Orthodox Missions in Siberia and Alaska, 1820—1917**, Greenwood Press, Westport, Connecticut-Londra.

_____ (2003), **Shamanism in Siberia. Russian Records of Indigenous Spirituality**, Kluwer, Amsterdam.

_____ (2005), "Az ősiség szépsége. altáji török sámánok a szibériai regionális gondolkodásban (1860-1920).", **Csodaszarvasi**, Molnár Kiadó, Budapeşte, s. 117-134.

ZORNICKAJA, M. Ja. (1978), "Dances of Yakut Shamans", **Shamanism in Siberia**, (DIÓSZEGI, V.-HOPPÁL, M.), Akadémiai Kiadó (*Bibliotheca Uralica* 1.), Budapeşte, s. 299-307.

Rusça Kaynaklar

AVRONİN, V.A.-LEBEDEVA, E. R. (1966), **Oroçskiye Skazki i Mifi**, Novosibirsk.

AGAPİTOV, N. N.-HANGALOV, M. N. 1883. "Materialı dlya izuçeniya şamanstva v Sibiri.", **İzvestiya Vostoçno-Sibirskogo Otdela İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva**, XIV. 1-2., İrkutsk, s. 1-61.

ALEKSEYEV, N. A. (1975), **Traditsionniye Religiozniye Verovaniya Yakutov (V XIX-Naçale XXV.)**, Nauka - Sibirskoe otd., Novosibirsk.

_____ (1978), ***"Obşçeye v rannih formah religii Yakutov i Tuvintsev"***, **Etnografiya narodov Altaya i Zapadnoy Sibiri**,Nauka Novosibirsk, s.199-214.

_____ (1980), **Ranniye Formi Religii Tyurkoyaziçnih Narodov Sibiri.** Nauka - Sibirskoe otd., Novosibirsk.

_____ (1984), **Şamanizm Tyurkoyaziçnih Narodov Sibiri (Opit Areal'nogo İssledovaniya).** Nauka - Sibirskoe otd., Novosibirsk.

_____ (1992), **Traditsionniye Religiozniye Verovaniya Tyurkoyaziçnih Narodov Sibiri**, Nauka, Novosibirsk.

ALEKSEYENKO, E. A. (1967), **Ketı. İstoriko-Etnografiçeskiye Oçerki**, Nauka, Leningrad.

_____ (1981), "Şamanskaya narta (kossul) u ketov. Material'naya kul'tura i mifologiya", **Sbornik MAE** XXXVII., Nauka Leningrad, s. 169-178.

_____ (1981b). "Şamanstvo ketov", VDOVİN, İ. S. (redaktör) **Problemi İstorii Obşçestvennogo Soznaniya**, Nauka, Leningrad s. 90-128.

_____ (1984), *"Etnokul'turnıye aspektı izuçeniya şamanstva u ketov"*, *TAKSAMİ, Ç. M. (red.)* **Etnokul'turniye Kontakti Narodov Sibiri,** Nauka, Leningrad, s. 50-73.

ALEKTOROV, A. E. (1900), *"Baksa (izkirgizskih sueveriy)"*, **İzvestiya Obşçestva Arheologii, İstorii i Etnografii Pri Kazanskom Universitete,** C. XVI, vıp. 1., Kazan'.

AMANTURMİN, Ş. B. (1972), **Ateistiçeski-Prosvetitel'naya Rabota Po Preodoleniyu Sueveriy İslama i Şamanstva Sredi Vzroslogo Naseleniya Sel'skoy Mestnosti,** (Kand. diss.) Alma-Ata

ANJİGANOVA, L. V. (1995), **Traditsionnoe Mirovozzreniye Hakasov. Uçebnoe Posobiye,** Hakasskiy respublikanskiy nauçno-metodiçeskiy tsentr narodnogo tvorçestva, Abakan.

ANİSİMOV, A. F. (1952), *"Şamanskiy çum u evenkov i problema proishojdeniya şamanskogo obryada"*, **Trudı İnstituta Etnografii,** XVIII, s. 199-238.

_____ (1971), **İstoriçeskiye Osobennosti Pervobıtnogo Mışleniya,** Nauka, Leningrad.

ANOHİN, A. V. (1924), "Materialı po şamanstvu u altaytsev", **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** IV. 1-148. Leningrad. (Yeni baskısı: A. K. Çerek. 1994. Rossiyskaya Akademiya Nauk)

ANUÇİN, V. İ. (1914), "Oçerk şamanstva u Yeniseyskih ostyakov", **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** XI, S.-Peterburg -Petrograd.

ARSEN'EV, V. K. (1948), **Lesnıye Lyudi – Udeheytsı,** Vladivostok,

ARSEN'EV, V. K.-TİTOV, Ye. İ. (1928), **Bıt i Harakter Narodnostey Dal'nevostoçnogo kraya,** Habarovsk-Vladivostok.

_____ (1986), *"Ateizm"*, **Ateizm i Religiya V Buryatii,** Ulan-Ude.

BAYALİEVA, T. D. (1979), **Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki U Kirgizov, *İMM, Frunze.***

BAYBURİN, A. K. (1979), *"O şamansko-poetiçeskoy funktsii Volosa/Velesa"*, **Balsano-Balto-Slavisa** (Simpozium po strukture teksta - predvaritel'nıye materialı i tezisı.), Moskva, s. 80-82.

_____ (1981), "Semiotiçeskiy status veşçey i mifologiya", **Sbornik MAE,** s. 215-226.

BALDAEV, S. P. (1961), **İzbrannoe,** Buryatskoe knijnoe izd., Ulan-Ude.

_____ (1970), **Rodoslovnıye Predaniya i Legendi Buryat. (Çast' 1.) Bulagatı i Eheritı,** Ulan-Ude.

BALDUNNİKOV, A. (1927), *"Pervıy şaman"*, **Buryatovedçeskiy Sbornik,** III-IV, İrkutsk, s. 67-68.

BANZAROV, D. (1846), "O çernoy vere ili şamanstve u mongolov", **Uçenıye Zapiski Kazanskogo Universiteta,** Kazan'.

BASİLOV, V. N.-NUYAZKLIÇEV, K. (1975), "Perejitki şamanstva u turkmen-çovdurov", **Domusul'manskiye Verovaniya...,** Nauka, Moskva, s. 123-137.

BASİLOV, V. N. (1973), "Sredneaziatskoe şamanstvo", **IXMKAEN- Dokladı Sovetskoy Delegatsii,** Nauka, (Çikago-) Moskva.

_____ (1975), *"Novıye materialı o şamanskom bubne uzbekov"*, **Polevıye İssledovaniya İnstituta Etnografii,** Nauka Moskva, s. 117-128.

_____ (1984), **İzbranniki Duhov,** Politizdat, Moskva.

_____ (1990), "Dva varianta sredneaziatskogo şamanstva", **Sovetskaya Etnografiya,** 4, s. 64-76.

_____ (1992), **Şamanstvo U Narodov Sredney Azii i Kazahstana,** Nauka, Moskva.

BOGORAZ, V. G. (1910), ***"K psihologii şamanstva u narodov Severo-vostoçnoy Azii",*** **Etnogrfiçeskoe Obozreniye,** Moskva, 1-2;1-36.

BONGARD-LEVİN, G. M.-GRANTOVSKİY, E. A. (1974), **Ot Skifii do İndii - Zagadki İstorii Drevnih Ariyts*BULGAKOVA, T. D. (2001),* Şamanstvo v Traditsionoy Nanayskoy Kul'ture, *S.-Peterburg.***

BUTANAEV, V. YA. (1995), **Hakası. Etnografiçeskiy Oçerk.** İnsan, Moskva.

DANİLİN, A. G., (1932), "Burhanizm na Altae i Yego Kontrrevolyutsionnaya Rol'", **Sovetskaya Etnografiya,** 1, s. 83-91.

DEVLET, M. A. (1976), **Bol'şaya Boyarskaya Pisanitsa.** Nauka, Moskva.

DEMİDOV, E. G. (1975), "Leçebnıye Sredstva Şamana", **Etnografiçeskiye Aspektı Narodnoy Meditsını,** Leningrad.

_____Demogra... 1931. **Tuvinskaya Sel'skohozyaystvennaya i Demografiçeskaya Perepis' 1931 g.,** İzd. Nauçno-issledovatel'skoy Assotsiatsii po izuçeniyu Natsional'nıh i Kolonial'nıh Problem, Moskva.

DİÓSZEGİ, V. (1955), **"Golovnoy ubor nanayskih (gol'dskih) şamanov", Nérrajzi Értesítő,** XXXVII. Budareşte, s. 81-108.

DOLOTOV, A. S. (1930), **Şamanskaya Vera,** Bezbojnik, Moskva.

DUGAROV, D. S. (1991), **İstoriçeskiye Korni Belogo Şamanstva na Materiale Obryadnogo Fol'klora Buryat,** Nauka, Moskva.

DİRENKOVA, N. P. (1930), "Poluçeniye Şamanskogo Dara po Verovaniyam Turetskih Plemen", **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** IX. 267-291. Nauka, Leningrad..

_____ (1949), ***"Materialı po Şamanstvu u Teleutov",*** **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** X., s.108-190.

D'YAKONOVA, V. P. (1975), **Pogrebal'nıy Obryad Tuvintsev Kak İstoriko-Etnografiçeskiy İstoçnik,** Nauka, Leningrad.

_____ (1976), ***Religioznıye Predstavleniya Altaytsev i Tuvintsev o Prirode i Çeloveke",*** **Priroda i Çelovek v Religioznıh Predstavleniyah Narodov Sibiri i Severa,** Nauka, Leningrad.

_____ (1977), "Religioznıye Kul'tı Tuvintsev", **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** XXXIII. 172-216. Nauka, Leningrad..

_____ (1981), ***Predmetı k Leçebnoy Funktsii Şamanov Tuvi i Altaya",*** **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** XXXVII, Nauka, Leningrad, s.138- 152.

_____ (1981/b), **"Tuvinskiye Şamanı i ih Sotsial'naya rol' v Obşçestve", (red.) Problemı İstorii Obşçestvennogo Soznaniya Aborigenov Sibiri (Po Materialam Vtoroy Polovını HTH- Naçala XXv.),** (red. VDOVİN, İ. S.), Nauka, Leningrad, s. 129-164.

_____ (1984), ***"Nekotorıye Etnokul'turnıye Paralleli v Şamanstve Tyurkoyazıçnıh Narodov Sayano-Altaya,*** **Etnokul'turnıye kontaktı narodov Sibiri,** (red. TAKSAMİ, Ç. M.), Nauka, Leningrad, s.30-39.

ELİASOV, L. E. (1965), ***"Kritika İdeologii Lamaizma i Şamanizma",*** **Materialı Seminara Lektorov-Ateistov Sibiri (22-26 maya 1964 g.),** Ulan-Ude.

FROLOV, B. A. (1992), **Pervobıtnaya Grafika Yevropı,** Nauka, Moskva.

FUNK, D. A. (1997), **Teleutskoe Şamanstvo - Traditsionnıye Etnografiçekiye İnterpretatsii i Novıye İssledovatel'skiye Vozmojnosti,** İnstitut Etnologii i Antropologii RAN, Moskva.

GALDANOVA, G. R. (1987), **Dolamaistiçeskiye Verovaniya Buryat,** Nauka, Novosibirsk.

GEMUJEV, İ. N. (1980), K istorii Sem'i i Semeynoy Obryadnosti Sel'kupov", **Etnografiya Severnoy Azii,** Novosibirsk, 86-138.

_____ (2001), **Mifologiya Man'si,** İzd. İstituta Arheologii i Etnografii SO RAN Novosibirsk.

GEORGİ, İ. (1799), **Opisaniye Vseh Obitayuşçih vRossiyskom Gosudarstve Narodov. (Çast' 3.),** S.-Peterburg.

GERASİMOVA, K. M. (1981), ***"Tibetoyazıçnıye Obryadniki Lamaizirovannogo Kul'ta Şamanskih Predkov",*** **Buddizm i traditsionnıye verovaniya narodov TSentral'noy Azii,** Nauka, Novosibirsk, s. 110-130.

GLADIŞEVSKİY, A. N. (1954), **Şamanizm v Hakasii i Yego Ratsional'naya Suşçnost'.** (Avtoref. diss. kand. ist. nauk.), Moskva.

GOGOLEV, A. M. (1973), **İstoriografiya Verovaniy i Şamanstva u Yakutov,** (Avtoref. diss. kand. ist. nauk.), Yakutsk.

_____ (red.) (1992), **Şamanizm Kak Religiya. Genezis, Rekonstruktsiya, Traditsii. (Tezisı dokladov.),** Yakutskoe Gos. izd., Yakutsk.

GRAÇEVA, G. N. (1976), ***"Çelovek, smert' i zemlya mertvıh u nganasan",*** **Priroda i Çelovek v Religioznıh Predstavleniyah Narodov Sibiri i Severa (Vtoraya Polovina XIX-Naçalo XX v.),** (VDOVİN, İ. S. 1976), Nauka, Leningrad, s. 44-66.

_____ (1979), ***"K Knige D. K. Zelenina «Kul't Ongonov v Sibiri",*** **Problemı Slavyanskoy Etnografii,** Nauka, Leningrad, 193-204.

_____ (1980), "Taymırskiye Kollektsii MAE (Dolganı i Nganasanı)", **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** XXXV. Nauka, Leningrad, s. 57-64.

_____ (1981/a), ***"Kul'tovıy Kompleks Nganasan",*** **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** XXVIII.153-168. Nauka, Leningrad.

_____ (1981/b), **Traditsionnoe Mirovozzreniye Ohotnikov Taymıra.** Leningrad.

_____ 1981/c. ***"Şamanı u nganasan",*** **Problemı İstorii Obşçestvennogo Soznaniya ABORIGENOv Sibiri (Po Materialam Vtoroy Polovini XIX- Naçala XXvV.)** (red. VDOVİN, İ. S.), Nauka, Leningrad, s. 67-89.

_____ (1983), **Traditsionnoe Mirovozzreniye Ohotnikov Taymıra (Na Materialah Nganasan XIX - Naçala XX v.)** Nauka, Leningrad..

_____ (1984), ***"K Etnokul'turnım Svyazyam Nganasan.Klassifiuatsiya Şamanov",*** **Etnoekl'turnıye Kontaktı Narodov Sibiri ,** (TAKSAMİ, Ç. M.), Nauka, Leningrad, s.84-98.

GURVİÇ, İ. S. (1977), **Kul'tura Severnıh Yakutov-Olenevodov. K Voprosu o Pozdnih Etapah Formirovaniya Yakutskogo naroda.** Nauka, Moskva.

_____ (1990), **"Traditsionnaya Obryadnost' i Mirovozzreniye Malıh Narodov Severa,** İnstitut etnografii, Moskva.

HAMZİNA, E. A.-İMENOHOEV, N. V. (1981), Dva Şamanskih Pogrebeniya iz Kijingi, **Buddizm i Traditsionnıye Verovaniya Narodov Tsentral'noy Azii,** (GERASİMOVA, K. M.), Nauka, Novosibirsk, s. 84-109.

HANGALOV, M. N. (1890), ***"Novıye Materialı o Şamanstve u Buryat",*** **Zapiski Vostoçno-Sibirskogo Otdela Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva Po Etnografii,** T. 2., Vıp. 1.

_____ (1958-59), **Sobraniye Soçineniy, TT. 1-3.,** Buryatskoe Knijnoe İzd., Ulan-Ude.

HOMİÇ, L. V. (1966), **Nentsı,** Nauka, Moskva-Leningrad.

_____(1980), ***"Kollektsiya Muzeya Antropologii i Etnografii Po Etnografii Nentsev"*, Sbornik MAE** XXXV, Nauka, Leningrad, s.49-56.

_____ (1981), ***"Şamanı u Nentsev"*, Problemı İstorii Obşçestvennogo Soznaniya Aborigenov Sibiri (Po Materialam Vtoroy Polovını XIX- Naçala XX v.).** (red. VDOVİN, İ.S.), Nauka, Leningrad, s.5-41.

HOPPAL, M. (1990), "Nekotorıye Rezul'tatı İzuçeniya Şamanizma v Sovremennoy Etnologii **Mirovozzreniye Finno-Ugorskih Narodov** ", (Red. GEMUEV, İ. N.), Nauka, Novosibirsk, s. 121-127.

HOROŞİH, P. P. (1969), "İz Şamanskih Vozzreniy İrkutskih Buryat", **Etnografiçeskiy Sbornik,** 5, Ulan-Ude, s.252-255.

İDES, İ.-BRAND, A. (1967), **Zapiski o Russkom Posol'stve v Kitay (1692-1695),** Moskva.

İVANOV, S. V. (1954), **Materialı po İzobrazitel'nomu İskusstvu Narodov Sibiri XIX- Naçala XX Veka. (Trudı İnstituta Etnografii,** XXII.), İzd. Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad.

_____ (1955), ***"K voprosu o Znaçenii İzobrajeniy na Starinnıh Predmetah Kul'ta u Narodov Sayano-Altayskogo Nagor'ya"*, Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** XVI. s. 165-264.

_____ (1975), **Maski Narodov Sibiri.** Avrora, Leningrad.

_____ (1978), ***"Elementı Zaşçitnogo Dospeha v Şamanskoy Odejde"*, Etnografiya Narodov Altaya i Zapadnoy Sibiri,** Nauka, Novosibirsk, s. 136-168.

_____ (1979), **Skul'ptura Altaytsev, Hakasov i Sibirskih Tatar (XVIII - Pervaya Çetvert' XX Veka).** Nauka, Leningrad.

İONOVA, O. V. 1980. "Şamanstvo v Koreye (XIX naçalo XX veka)", JUKOVSKAYA, N. L. STRATANOVİÇ, G. G. 1980. (red.) **Simvolika Kul'tov i Ritualov Narodov Zarubejnoy Azii,** Nauka, Moskva, s. 4-35.

JEREBİNA, T. V. (1984), "Kvoprosu o Belom'i .Çernom' Şamanstve u Yakutov", **Religiya Pervobıtnogo Obşçestva v Svete Sovremennıh Dannıh,** (red. BUTİNOVA, M. S.), Gos. Muzey İstorii Religii i Ateizma, Leningrad, s. 86-97.

JUKOVSKAYA, N. L. (1969), ***"Modernizatsiya Şamanstva v Usloviyah Rasprostraneniya Buddizma u Mongolov i ih Sosedey"*, Etnografiçeskiy Sbornik,** 5, Ulan-Ude, s.175-179.

_____ (1970), K Voprosu o Tipologiçeski Shodnıh Yavleniyah v Şamanstve i Buddizme, **Sovetskaya Etnografiya,** 6, s. 36-46.

JUKOVSKAYA, N. L.-STRATANOVİÇ, G. G. (1980), **Simvolika kul'tov i ritualov narodov zarubejnoy Azii,** Nauka, Moskva.

KAGAROV, ye. K. (1929), **Şamanskiy Obryad Prohojdeniya Skvoz' Otverstiye.** Leningrad.

_____ (1934), **Şamanstvo i Yavleniya Ekstaza v Greçeskoy i Rimskoy Religiyah,** Moskva.

KARUNOVSKAYA, L. E. (1935), ***Predstavleniya Altaytsev o Vselennoy"*, Sovetskaya Etnografiya, 4,** s. 160-183.

KATANOV, N. F. (1891), "Poezdka k Karagasam v 1890 g.", **Zapiski Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva,** XVII. S.-Peterburg.

KENİN-LOPSAN, M. B. (1987), **Obryadovaya Praktika i Fol'klor Tuvinskogo Şamanstva,** Nauka, Novosibirsk.

KİM, A. A. (1997), **Oçerki po Sel'kupskoy Kul'tovoy Leksike,** İzd. Nauçno-tehniçeskoy li'teraturı, Tomsk.

KLEMENTS, D. (1890), "Neskol'ko Obraztsov Bubnov Minusinskih İnorodtsev", **Zapiski VSORGO,** P/2.

KOSOKOV, İ. (1930), **K Voprosu o Şamanstve v Severnoy Azii,** Bezbojnik, Moskva.

_____ (1965), ***"Kritika İdeologii Lamaizma i Şamanizma",*** **Materialı Seminara Lektorov-Ateistov.** Buryatskoe Knijnoe İzd., Ulan-Ude.

KSENOFONTOV, G. V. (1929), **Kul't Sumasşestviya v Uralo-Altayskom Şamanizme. (K Voprosu ob Umirayuşçem i Voskresayuşçem Boge.)** İrkutsk.

_____ (1929), **Hrestes. Şamanizm i Hristianstvo (Faktı i Vıvodı),** İrkutsk.

_____ (1930), **Legendı i Rasskazı o Şamanah u Yakutov i Buryat.** Moskva.

KUBAREV, V. D. (1992), ***"Drevneyşiye şamanskiye izobrajeniya Altaya.", GOGOLEV, A. M. 1992.*** **Şamanizm kak religiya. genezis, rekonstruktsiya, traditsii. (Tezisı dokladov.),** Yakutskoe Gos. İzd., Yakutsk, s. 24-25.

KULEMZİN, V. M. (1974), **Şamanstvo Vasyugansko-Vahovskih Hantov (Konets XIX-Pervaya Çetvert' XX veka). (Avtoreferat Dissertatsii.)** Leningrad.

_____ (1976/a), "Şamanstvo Vasyugansko-Vahovskih Hantov (Konets XIX - Naçalo XX Veka)", **İz İstorii Şamanstva,** Tomsk s.3-154.

_____ (1984), **Çelovek i Priroda v Verovaniyah Hantov,** Universitet, Tomsk.

_____ (1994), ***O Hantıyskih Şamanah,*** **Sibirskaya Starina,** 8. 5-8.

KIZLASOV, L. R. (1949), ***"K İstorii Şamanskih Verovaniy na Altae",*** **Kratkiye Soobşçeniya İnstituta İstorii Material'noy Kul'turı,** 29.

KIZLASOV, L. R.-LEONT'EV, N. V. (1980), **Narodnıye Risunki Hakasov,** Nauka, Moskva.

LAR, L. A. (1998), **Şamanı i Bogi.** İnstitut Problem Osvoeniya Severa, Tyumen'.

LEVİN, M. G.-POTAPOV, A. P. (1961), **İstoriko-Etnograficeskiy Atlas Sibiri,** Akademiya nauk Moskva-Leningrad.

LUKİNA, N. V. (1976) (red.) **İz İstorii Şamanstva. (Sbornik statey.),** İzdatel'stvo Tomskogo Universiteta, Tomsk.

L'VOVA, E. L. (1984), "Materialı k İzuçeniyu İstokov Şamanizma (Şamanskiye Atributı Sibirskih Tyurkov)", **Kul'tura Narodov Dal'nego Vostoka. Traditsii i Sovremennost',** AN SSSR Dal'nevostoçnıy Nauçnıy Tsentr, Vladivostok, s. 84-93.

MAZİN, A. İ. (1984), **Traditsionnıye Verovaniya i Obryadı Evenkov-Oroçonov. (Konets XIX - Naçalo XX Veka.),** Nauka, Novosibirsk.

MAYNAGAŞEV, Ş. D. (1914), ***"Otçet o Poezdke Sredi Tyurkskih Plemen",*** **İzvestiya Russkogo Komiteta Dlya İzuçeniya Sredney i Vostoçnoy Azii,** ser. III. 3. S.-Peterburg.

_____ (1916), **"Jertvoprinoşeniye Nebu u Beltirov", Sbornik Muzeya antropologii i etnografii,** III. Petrograd.

MALOV, S. E. (1909), **"Neskol'ko Slov o Şamanstve u Turetskogo Naseleniya Kuznetskogo Uyezda Tomskoy Gubernii", Jivaya Starina,** XVIII. s. 38-41.

_____ (1912), "Ostatki Şamanstva u Jeltıh Uygurov", **Jivaya Starina,** XXI. 1, s. 61-74.

_____ (1918), "Şamanstvo u Sartov Vostoçnogo Turkestana", **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** V. 1-16.

_____ (1947), ***Şamanskiy Kamen' Yada (yada) u Tyurkov Zapadnogo Kitaya.*** **Sovetskaya Etnografiya,**1. s. 151-160.

MANJİGEYEV, İ. A. (1961/a), ***K voprosu o protsesse otmiraniya perejitkov şamanizma u buryat.*** **Etnograficeskiy sbornik,** 2. 9-19. Ulan-Ude

_____ (1961/b), ***"Şamanizm i Şamanstvo".*** **O Nekotorıh Religioznıh Kul'tah i İh Suşçnosti,** 4-29. Ulan-Ude.

_____ (1962), ***"Priçini Suşçestvovaniya Şamanskih Perejitkov i Sposobı Preodoleniya İh",*** **Etnografiçeskiy Sbornik,** 3, Ulan-Ude, s. 79-86.

_____ (1978), **Buryatskiye Şamanistiçeskiye i Doşamanistiçeskiye Terminı. (Opıt Ateistiçeskoy İnterpretatsii),** Nauka, Moskva.

MATYUŞÇENKO, V. İ. (1962), ***"Materialı Po İstorii Rannego Şamanizma",*** **Trudı Kraevedçeskogo Muzeya,** IV. Tomsk.

MİHAYLOV, T. M.-HOROŞİH, P. P. (1973), **Buryatskiy Şamanizm. Ukazatel' Literaturı (1774-1971),** Ulan-Ude.

MİHAYLOV, T. M. (1962/a), **Buryatskoe Şamanstvo i Yego Perejitki,** İrkutsk.

_____ (1962/b), ***"O Perejitkah Şamanizma u Buryat",*** **Etnografiçeskiy sbornik,** 3, Ulan-Ude, s. 87-95.

_____ (1963), "O nekotorıh Priçinah Sohraneniya Şamanskih Perejitkov u Buryat", **Vestnik MGU, 2.** Seriya İstorii.

_____ (1965), **"O sovremennom Sostoyanii Şamanstva v Sibiri", Kritika İdeologii Lamaizma i Şamanizma,** Ulan-Ude, s.82-107.

_____ (1968), **Opıt Klassifikatsii Şamanskogo Fol'klora u Buryat,** Moskva.

_____ (1969), ***"K voprosu o Şamanizme i Şamanskoy Poezii",*** **Teoretiçeskiye Problemı Şamanskih Literatur,** Nauka, Moskva.

_____ (1971), ***"Şamanskiye Perejitki i Nekotorıye Voprosı Bıta i Kul'turı Narodov Sibiri",*** **. Voprosı Preodoleniya Perejitkov Lamaizma, Şamanizma i Staroobryadçestva,** Ulan-Ude, s. 56-68.

_____ (1972), ***"Şamanizm",*** **Oçerki İstorii Kul'turı Buryatii,** C. 1.

_____ (1976), ***"Animistiçeskiye Predstavleniya Buryat", (Vdovin, İ. S. 1976. red.)*** **Priroda i Çelovek v Religioznıh Predstavleniyah Narodov Sibiri i Severa (vtoraya polovina XIX naçalo XXv.),** Nauka, Leningrad, s. 292-319.

_____ (1979), "Vliyaniye Lamaizma i Hristianstva na Şamanizm Buryat", **Hristianstvo i Lamaizm u Korennogo Naseleniya Sibiri (Vtoraya Polovina XIX -Naçaloxxv.)** (red. Vdovin, İ. S. 1979), Nauka, Leningrad, s.127-149.

_____ (1980), **İz İstorii Buryatskogo Şamanizma (s Drevneyşih Vremen Po XVIII v.),** Nauka, Novosibirsk.

_____ (1980), **Sovremennıye Problemı Buddizma, Şamanizma i Pravoslavii.** Buryatskiy filial SO AN SSSR, Ulan-Ude.

_____ (1981), ***"Şamanizm v İstorii Kul'turı Buryat",*** **Etnografiya i Fol'klor Mongol'skih Narodov,** Elista, s. 101-120.

_____ (1983), **Priroda i Çelovek v Şamanizme Mongol'skih Narodov,** Novosibirsk.

_____ (1986), ***"O Nekotorıh Faktorah Sohraneniya Religioznıh Perejitkov",*** **Ateizm i Religiya v Buryatii,** Ulan-Ude, s. 34-50.

_____ (1987), **Buryatskiy Şamanizm. İstoriya, Struktura i Sotsial'nıye Funktsii,** Nauka, Novosibirsk.

MİHAYLOVSKİY, V. M. (1892), ***"Şamanstvo. Sravnitel'no-Etnografiçeskiye Oçerki",*** **İzvestiya İmeratorskogo Obşçestva Yestestvoznaniya, Antropologii i Etnografii, LXXV, Trudı Etnografiçeskogo Otdela,** T. XII, Moskva.

MURODOV, O. (1975), ***"Şamanskiy Obryadovıy Fol'klor u Tadjikov Sredney Çasti Dolini Zeravşana"*, Domusul'manskiye Verovaniya,** (red. SNESAREV, G. P., BASİLOV, V. N.) Nauka, Moskva, s. 94-124.

MUHANOV, K. (1970), **Şamanizm u Kazahov, Yego Evolyutsiya i Perejitki. (Na Materialah Etnografii i Fol'klora,** Avtoref. diss. Kandidata Filosofskih Nauk, Alma-Ata.

NOVİK, E. S. (1979), ***Struktura Şamanskih Deystv. (K Stat'e D. K. Zelegiga "İdeologiya Sibirskogo Şamanstva".),* Problemı Slavyanskoy Etnografii,** Nauka, Leningrad, s. 204-212.

_____ (1984), **Obryad i Fol'klor v Sibirskom Şamanizme. Opıt Sopostavleniya Struktur,** Nauka, Moskva.

OKLADNİKOV, A. P. (1948), ***"Drevniye Şamanskiye İzobrajeniya iz Vostoçnoy Sibiri"*, Sovetskaya Arheologiya,** 10, s. 203-225.

_____ (1949), ***İstoriçeskiye Rasskazı i Predaniya Nijney Leni"*, Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** XI, Moskva-Leningrad.

OKLADNİKOV, A. P.-MAZİN, N. N. (1976), **Pisanitsı reki Olekmı i Verhnego Priamur'ya.** Nauka, Novosibirsk.

_____ (1979), **Pisanitsı Basseyna Reki Aldan,** Nauka, Novosibirsk.

OKLADNİKOV, A. P.-MARTINOV, A. İ. (1972), **Sokrovişça Tomskih Pisanits,** İskusstvo Moskva.

OÇİROVA, G. N. (1981), "Şamanistskiy Kul't Gutayn-Babaya", **Buddizm i Traditsionnıye Verovaniya Narodov Tsentral'noy Azii,** (GERASİMOVA, K. M.), Nauka, Novosibirsk, s. 70-83.

PATAÇAKOV, K. M.-TUGUJEKOVA, V. N. (1996), "Semantika Risunkov na Bubne Hakasskih Şamanov" **Çathan. İstoriya i Sovremennost'. Materialı i Mejdunarodnogo Simpoziuma,** Hakasskiy Gosudarstvennıy Universitet İm. N. F. Katanova, Abakan, s.44-53.

PELİH, G. İ. (1972), **Proishojdeniye Sel'kupov,** İzd. Tomskogo Universiteta, Tomsk.

_____ (1980), ***"Materialı Po Sel'kupskomu Şamanstvu"*, Etnografiya Severnoy Azii** (red. PELİH, G. İ.-TOŞÇAKOVA, E. M.), Nauka, Novosibirsk, s. 5-70.

PELİH, G. İ.-TOŞÇAKOVA, E. M. (1980), ***(red.)* Etnografiya Severnoy Azii,** Nauka Novosibirsk.

PETRİ, B. E. (1923), ***"Şkola Şamanov u Severnıh Buryat"*, Sbornik Trudov Professorov i Prepodavateley İrkutskogo Gosudarstvennogo Universiteta,** Vıp. 5, İrkutsk.

_____ (1926), **Stepeni Posvyaşçeniya Mongolo-Buryatskih Şamanov,** İrkutsk.

_____ (1928), **Staraya Vera Buryatskogo Naroda.(Nauçno-Populyarnıy Oçerk),** İrkutsk.

PODGORBUNSKİY, İ. (1895), **Şamanskiye Verovaniya Mongolov i Buryat,** İrkutsk.

POPOV, A. A. (1932), **Materialı Dlya Bibliografii Russkoy Literaturı Po İzuçeniyu Şamanstva Severo-Aziatskih Narodov,** İnstitut narodov Severa TSİK SSSR, Leningrad.

_____ (1936), **Tavgiytsı. Materialı po Etnografii Avamskih i Vedeyevskih Tavgiytsev,** Moskva-Leningrad.

_____ (1947), ***"Poluçeniye, Şamanskogo Dara' u Vilyuyskih Yakutov"*, Trudı İnstituta Etnografii, Novaya Seriya 2,** Moskva-Leningrad.

_____ (1981), ***"Şamanstvo u Dolgan"*, Problemı İstorii Obşçestvennogo Soznaniya Aborigenov Sibiri (Po Materialam Vtoroy Polovini XIX- Naçala XXv.)** (red. VDOVİN, İ.S.), Nauka, Leningrad, s. 253-264.

_____ (1984), **Nganasanı. Sotsial'noe Ustroyastvo i Verovaniya,** Nauka, Leningrad.

POPOVA, U. G. (1981), ***"Perejitki Şamanizma u Evenkov",*** **Problemı İstorii Obşçestvennogo Soznaniya Aborigenov Sibiri (Po Materialam Vtoroy Polovini XIX- Naçala XXV.)** (red. VDOVİN, İ. S.), Nauka, Leningrad, s.233-252.

POTAPOV, L. P. (1934), ***"Luk i Strela v Şamanstve u Altaytsev",*** **Sovetskaya Etnografiya,** 3, s. 64-76.

_____ (1946), ***"Kul't Gor na Altae",*** **Sovetskaya Etnografiya**, 2, s. 145-160.

_____ (1970), K semantike Nazvaniy Şamanskih Bubnov u Narodnostey Altaya. **Sovetskaya Tyurkologiya** 3.

_____ (1973), **Nekotoriye Aspektı İzuçeniya Sibirskogo Şamanstva**, IX. MKAEN - Dokladı Sovetskoy Delegatsii. (Çikago-)Moskva.

_____ (1978), ***"K Voprosu o Drevnetyurkskoy Osnove i Datirovke Altayskogo Şamanstva",*** **Etnografiya narodov Altaya i Zapadnoy Sibiri,** Nauka, Novosibirsk, s.. 3-37.

_____ (1981), ***"Şamanskiy Buben Kaçintsev Kak Unikal'nıy Predmet Etnografiçeskih Kollektsiy",*** **Material'naya Kul'tura i Mifologiya. Sbornik MAE** XXXVII, Nauka, Leningrad, s.124-137.

_____ (1991), **Altayskiy Şamanizm,** Nauka, Leningrad.

POTAPOV, L. P.-İVANOV, S. V. (red.) (1971), **"Religioznıye Predstavleniya i Obryadı Narodov Sibiri v XIX-Naçale XX Veka", Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** XXVII, Moskva-Leningrad.

PROKOF'EV, G. N. (1930), "Tseremoniya Ojivleniya Bubna u Ostyako-Samoedov", **İzvestiya Leningradskogo Gosudarstvennogo Universiteta,** 2, Leningrad, s. 365-373.

PROKOF'EVA, ye. D. (1949), "Kostyum Sel'kupskogo (Ostyako-Samoedskogo) Şamana", **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** XI. Leningrad, s. 335-375.

_____ (1951), ***"Enetskiy Şamanskiy Kostyum",*** **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** XIII. Leningrad, s. 125-153.

_____ (1961/a), ***"Predstavleniya Sel'kupskogo Şamana o Mire (Po Risunkam i Akvarelyam Sel'ekpov)",*** **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** XX. Leningrad, s. 54-74.

_____ (1961/b), ***"Şamanskiye Bubnı",*** **İstoriko-Etnografiçeskiy Atlas Sibiri,** Moskva-Leningrad, s. 435-490.

_____ (1971), **"Şamanskiye Kostyumı Narodov Sibiri", Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** XXVII, Leningrad, s. 5-100.

_____ (1981), "Materialı po Şamanstvu Sel'kupov", **Problemı İstorii Obşçestvennogo Soznaniya Aborigenov Sibiri (Po Materialam Vtoroy Polovini XIX-Naçala XXv.),** (red. VDOVİN, İ. S.), Nauka, Leningrad, s.42-68.

PUBAEV, R. E. (1965), ***"Zadaçi Naufno-Ateistiçeskoy Propagandı Po Preodoleniyu Perejitkov Lamaizma i Şamanizma",*** **Kritika İdeologii Lamaizma i Şamanizma,** Ulan-Ude, s. 3-27.

PUREVJAV, S. (1975), "K Voprosu o Stadiyah Razvitiya İdeologiçeskih Kontseptsiy Drevnemongol'skogo Şamanizma", **Trudı Mongol'skih İstorikov (1960-1974),** Ulan-Bator.

REVUNENKOVA, ye. V. 1974. O liçnosti şamana. **Sovetskaya etnografiya,** 3. 104-111.

_____ (1979), ***"Problemı Şamanstva v Trudah M. Eliade"*, Aktual'nıye Problemı Etnografii i Sovremennaya Zarubejnaya Nauka,** (red. MARETIN, YU. V.- PUTILOV, V. N.), Moskva-Leningrad, s. 241-258.

_____ (1980), **Narodı Malayzii i Zapadnoy İndonezii. (Nekotorıye aspektı duhovnoy kul'turı),** Moskva, Nauka.

_____ (1981), ***"Aktual'nıye Problemı İssledovaniya Şamanizma"*, Sovetskaya Etnografiya,** 1, s. 154-161.

RİNÇEN, B. (1975), "Kul't İstoriçeskih Personajey v Mongol'skom Şamanstve", **İstoriya i Kul'tura Vostoka Azii,** T. 3. **Sibir', Tsentral'naya Aziya i Vostoçnaya Aziya v Sredniye Veka,** Novosibirsk, s. 191-193.

ROON, G. P. (1995), **"Mistiçeskiy Obraz Odejdı (Po Materialam Nivhskogo i Ul'tinskogo Şamanstva)", Vestnik Sahalinskogo Muzeya,** 1, Yujno-Sahalinsk, s. 136-151.

RIBAKOV, V. A. (1981), **Yaziçestvo Drevnih Slavyan,** Moskva, Nauka,

SAGALAEV, A. M. (1981), Udarnıye İnstrumentı v Ritualah Lamaizma i Yujno-Sibirskogo Şamanstva, **Sovetskaya Etnografiya,** 5.

_____ (1984), **Mifologiya i Verovaniya Altaytsev (Tsentral'no-Aziatskiye Vliyaniya),** Nauka Novosibirsk.

_____ (1985), ***"Skazitel' i Şaman v Traditsionnoy Kul'ture Altaytsev"*, İzvestiya Sibirskogo Otdeleniya Akademii Nauk SSSR,** 9. 2, s. 53-56.

SAGALAEV, A. M.-OKTYABR'SKAYA, İ. V. (1990), **Traditsionnoe Mirovozzreniye Tyurkov Yujnoy Sibiri. Znak i Ritual,** Nauka Novosibirsk.

SANJEYEV, G. D. (1930), **Darhanı. Etnografiçeskiy Otçet o Poezdke v Mongoliyu v 1927 g.,** Leningrad.

SEM, T. YU. (1986), ***"Traditsionnıy Etnografiçeskiy Kompleks Manegrov (Konets XIX - Naçalo XX vv.)"*, Sibetnosı v SSSR. (Sbornik nauçnıh trudov),** (red. KONOVALOV, A. V.), Muzey Etnografii Narodov SSSR, Leningrad, s. 92-109.

_____ (1993), ***"İdeya Kosmiçeskoy Svyazi v Atributike Evenskih Şamanov"*, Etnosemiotika Ritual'nıh Predmeto,** S.-Peterburg, s. 127-140.

SEM, YU. A. (1973), **Nanaytsı. (Material'naya Kul'tura -Vtoraya polovina XIX- Seredina XX Veka). Etnografiçeskiye Oçerki,** Akdemiya Nauk - Dal'nevostoçnıy Nauçnıy Tsentr, Vladivostok.

SEMENOV, P. P. b/g, **Jivopisnaya Rossiya,** Tovarişçestvo M.O. Vol'f S, Peterburg-Moskva.

SEROŞEVSKİY, V. L. (1993), **Yakutı. Opıt Etnografiçeskogo İssledovaniya,** Rossiyskaya Politiçeskaya Entsiklopediya, Moskva.

SİMONOV, M. D. (1983), "Materialı Po Şamanstvu Sımskih Evenkov", **İzvestiya Sibirskogo Otdeleniya AN SSSR,** 11, Vıp. 3, s. 102-112.

SİMÇENKO, YU. B. (1993), **Obıçnaya Şamanskaya Jizn',** İnstitut Etnografii i Antropologii RAN, Moskva.

_____ (1996), **Traditsionnıye Verovaniya Nganasan,** Moskva.

SLAVNİN, V. D. (1994), ***"Jertvoprinoşeniye Konya Duhu-Pokrovitelyu Roda u Verhnih Kumandintsev"*, Problemı Etniçeskoy İstorii i Kul'turı tyurko-Mongol'skih Narodov Yujnoy Sibiri i Sopredel'nıh Territoriy,** (red. FUNK, D. A.), 51-1 A., İnstitut Etnografii, Moskva.

SMOLYAK, A. V. (1991), **Şaman. Liçnosti, Funktsii, Mirovozzreniye,** Nauka, Moskva.

SNESAREV, G. P.-BASİLOV, V. N. (1975), (red.) **Domusul'manskiye Verovaniya i Obryadı v Sredney Azii,** Nauka, Moskva.

SPİTSİN, A. A. (1906), "Şamanskiye İzobrajeniya", **Zapiski Otdeleniya Russkoy i Slavyanskoy Arheologii Russkogo Arheologiçeskogo Obşçestva,** VII, 1, S.-Peterburg.

STARTSEV, G. A. (1930), **Samoyedı (Nentsı).** İnstitut Narodov Severa, Leningrad.

SUSLOV, İ. M. (1931), "Şamanstvo i Bor'ba s Nim", **Sovetskiy Sever,** Moskva.

SUHAREVA, O. A. (1975), Perejitki Demonologii i Şamanstva u Ravninnıh Tadjikov", **Domusul'manskiye Verovaniya i Obryadı v Sredney Azii.** (red. SNESAREV, G. P.-BASİLOV, V. N.), Nauka, Moskva, s. 5-93.

ŞAŞKOV, S. (1864), "Şamanstvo v Sibiri", **Zapiski Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva,** S.-Peterburg.

ŞERHUNAEV, R. A. (1963), **Antişamanskiye Motivı v Buryatskom Ustnom Narodnom Tvorçestve,** İrkutsk.

ŞİBAEVA, YU. A. (1979), ***"Vliyaniye Hristianizatsii na Religioznıye Verovaniya Hakasov. (Religioznıy Sinkretizm Hakasov.)",*** **Hristianstvo i lamaizmu korennogo naseleniya Sibiri (vtoraya polovina XIX- naçalo XXv.),** (red. VDOVİN, İ. S.), Nauka, Leningrad, s. 180-196.

ŞİMKEVİÇ, P. P. (1896), "Materialı Dlya İzuçeniya Şamanstva u Gol'dov", **Zapiski Priamurskogo Otdela Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva,** T. 3, Vıp. 1, Habarovsk.

ŞİROKOGOROV, S. M. (1919), **Opıt issledovaniya Şamanstva u Tungusov,** Vladivostok.

ŞRENK, L. (1899), **Ob İnorodtsah Amurskogo Kraya, Tom 2. Etnografiya,** S.-Peterburg.

TADIYEV, P. E. (1955), **Reaktsionnaya Suşçnost' Şamanizma i Burhanizma,** Gorno-Altaysk.

TAKSAMİ, Ç. M. (1971), ***"K Voprosu o Kul'te predkov i Kul'te Prirodı u Nivhov",*** **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,** XXVII, s. 201-210.

_____ (1981), "Şamanstvo u Nivhov", **Problemı İstorii Obşçestvennogo Soznaniya Aborigenov Sibiri (Po Materialam Vtoroy Polovini XIX- Naçala XXv.).** (Red. VDOVİN, İ. S.), Nauka, Leningrad, s.165-177.

_____ (1984), ***"Obşçiye Çertı v Duhovnoy Kul'ture Narodov Priamur'ya i Sahalina",*** **Etnokul'turnıye Kontaktı Narodov Sibiri,** (red. TAKSAMİ, Ç. M. 1984), Nauka, Leningrad, s.74-83.

_____ (1984), **Etnokul'turnıye Kontaktı Narodov Sibiri.** Nauka, Leningrad.

TEİN, T. S. (1981), ***"Şamanı Sibirskih Eskimosov",*** **Etnokul'turnıye Kontaktı Narodov Sibiri.** (Red. TAKSAMİ, Ç. M., 1984), Nauka, Leningrad, s. 218-232.

TENİŞEV, E. R. (1974), "O Tsentral'no-Aziatskom Şamanizme", **Sbornik istoriko-Filologiçeskih İssledovaniy,** Moskva, s. 339-343.

TEPLOUHOV, A. F. (1947), "O Drevnem Şamanskom İzobrajenii, Bıtovavşem na Konde Sredi Vogul i Ostyakov", **Sovetskaya Arheologiya,** 9.

TİŞKOV, V. A. (1994), (red.), **Narodı Rossii.Entsiklopediya,** Bol'şaya Rossiyskaya Entsiklopediya, Moskva.

TUMARKİN, D. (1999), **Repressirovat' Etnografı,** Vostoçnaya Literatura RAN, Moskva.

VAYNŞTEYN, S. İ. (1961), **Tuvintsı-Todjintsı. İstoriko-etnografiçeskiye Oçerki,** İzd. Vostoçnoy literaturı, Moskva.

_____ (1964), "Tuvinskoe Şamanstvo", **VII MKAEN**, Moskva.

VALİKHANOV, Ç. (1986), "Sledı Şamanstva u Kirgizov", **İzbrannıye Proizvedeniya**, Nauka, Moskva, s. 298-318.

VASİLEVİÇ, G. M. (1957), "Ranniye Predstavleniya o Mire u Evenkov. (Materialı.)", **Trudı İnstituta Etnografii**, 51, Moskva-Leningrad, s. 157-192.

_____ (1969), **Evenki. İstoriko-etnogafiçeskiye Oçerki (XVIII - naçala XX veka)**, Nauka, Leningrad.

_____ (1971), ***"Doşamanskiye i Şamanskiye Verovaniya Evenkov"***, **Sovetskaya Etnografiya**, 5, Moskva.

VASİLEVSKİY, R. S. vd. (1986), "Arheologiçeskiye issledovaniya v zone Ust'-ilimskoy GES v 1970 g..", **İstoçniki po Arheologii Severnoy** Azii **(1935-1976 gg.)**, Novosibirsk, s. 53-75.

VASİL'EV, V. N. (1909), "İzobrajeniya Dolgano-Yakutskih Duhov Kak Atributı Şamanstva", **Jivaya starina** XVIII, 2-3, Moskva, s. 269-288.

_____ (1910), Şamanskiy Kostyum i Buben u Yakutov, **Sbornik MAE**, VIII, S.-Peterburg, s. 1-50.

VDOVİN, İ. S. (Red.) 1977. ***Pamyatniki kul'turı narodov Sibiri i Severa (vtoraya polovina XIX - naçalo XX v.)***. **Sbornik MAE** XXXIII. Nauka, Leningrad,

_____ (Red.), (1979), **Hristianstvo i Lamaizm U Korennogo Naseleniya Sibiri (Vtoraya Polovina XIX- Naçalo XXV)**, Nauka, Leningrad.

_____ (1976), (red.) **Priroda i Çelovek v Religioznih Predstavleniyah Narodov Sibiri i Severa (Vtoraya Polovina XIX - Naçalo XX v.)** Nauka, Leningrad.

_____ (1977), ***"Religioznıye Kul'tı Çukçey"***, **Sbornik MAE**, XXXIII. 117-171. Nauka, Leningrad.

_____ (red.) (1981), **Problemı İstorii Obşçestvennogo Soznaniya Aborigenov Sibiri (Po Materialam Vtoroy Polovini XIX- Naçala XX v.)**, Nauka, Leningrad.

_____ (1981), ***"Çukotskiye Şamanı i ih Sotsial'nıye Funktsii"***, **Problemı İstorii Obşçestvennogo Soznaniya**, Nauka, Leningrad, s. 178-217.

VİTAŞEVSKİY, N. (1890), "Materialı Dlya İzuçeniya Şamanstva u Yakutov", **Zapiski Vostoçno-Sibirskogo Otdela İRGO po Etnografii**, II. 2, İrkutsk, s. 36-18.

VOLKOVA, M. P. (1961), **Nişan' Samani Bişhe. (Predaniye o Nişanskoy Şamanke)**, Moskva

_____ Voprosı...(1971), **Voprosı Preodoleniya Perejitkov Lamaizma, Şamanizma i Staroobryadçestva. (Materialı Vtorogo Zonal'nogo Seminara Lektorov-ateistov Sibiri)**, Ulan-Ude.

VYATKİNA, K. V. (1969), ***"Kostyum darhatskoy şamanki"***, **Sbornik MAE**, XXV. s. 136-145.

ZELENİN, D. K. (1935), "İdeologiya Sibirskogo Şamanstva", **İzvestiya AN SSSR**, s.709-743.

546. Bir şaman tasviri.

Teşekkür Bölümü

Kitabın hazırlanması sırasında fotoğraflarıyla, önerileriyle yardım eden dostlarıma meslektaşlarıma ayrıca teşekkür etmek istiyorum. İsim sırasına göre; Éva Aranyosi, R. Austerlitz, M. M. Balzer, V. N. Baszilov, L. Bäckman, Y. Benőit, Ágnes Birtalan, Lajos Boglár, N. Bulatova, T. Bulgakova, R. E. Chavers, László Koppány Csáji, Ferenc Cservenka, D. Barsbold, L. Delaby, E. Devlet, M. Dobkin de Rios, S. Dölle, Fu Yugung, E. J. Fridman-Neumann, B. Gabrielson, A. E. Gaer, I. N. Gemujev, Bai Gengsheng, R. Gilberg, F. Goodman, G. N. Gracsova, R. Greve, A. Guillemoz, Guo Shuyun, R. Hamayon, M. Harner, R.-I Heinre, J. Horwitz, Qin Hui, Á. Hultkrantz, H. Ilomäki, J. Janhunen, Jankovics Marcell, J. Joekalda, U. Johansen, Ágnes Kerezsi, M. Kenin-Lopszan, K. Taegon, D. Kistér, László Kunkovács, L. Kupersmidt, H. Lappalainen, L.-G. Larson, L. Luna, G. Maskarenic, R. Mastromattei, K. McKechnie, L. Meri, T. M. Mihajlov, Ádám Molnár, Nádorfi Lajos, András Nagy, Narambilik, R. Noll, E. S. Növik, Obrusánszky Borbála, E. A. Okladnikova, M. Oppitz, A. Oskin, J. Pantikáinen, R Rekdal, E. Revunenkova, D. Riboli, L. Romanucci-Ross, H. Rydving, I. Saastamoinen, O. von Sadovszky, A. M. Sagalaev, J. Seikin, T. Sem, A.-L. Siikala, J. B. Simcsenko, D. Sinor, G. Shuyun, B. Sommarström, Dávid Somfai Kara, Soós Jóska, Suritai, L. M. Szaksak, V. Szazsina, Csuner Takszami, Tanimoto Kazuyuki, V. Tarmaeva, A. I. Terjukov, N. A. Tucskova, P. Uccusic, S. Vajnstein, László Vajda, Gábor Vargyas, Velciov P, Péter Veres, Vilmos Voigt, M. Volcsenko, Wang Hongang, J. Wasilewski, A. Wiercinski, Winter Erzsébet, Huang Zhongxiang, E. Zolla, T. Zserebina.

Son olarak değerli malzemelerini çalışmalarım esnasında hizmetime sunarak yardım eden şu kurumlara teşekkür ediyorum: Magyar Néprajzi Múzeum (*Macar Halkbilim Müzesi*, Budapeşte), Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete (*Macar Bilimler Akademisi Halkbilimi Araştırmaları Enstitüsü*, Budapeşte), American Museum of Natural History (*Amerikan Doğa Tarihi Müzesi*, New York), Etnoloji Kürsüsü, Ankara Üniveritesi (Ankara), Institute of History, Archeology and Literature of the Buryat Academy of Sciences (*Buryat*

Bilimler Akademisi Tarih, Arkeoloji ve Edebiyat Enstitüsü, Ulan-Ude), National Museum of Denmark, Department of Ethnography (*Danimarka Millî Müzesi, Etnografi Bölümü*, Copenhagen), Donnerska Institute (*Donnerska Enstitüsü*, Turku-Ábo), Chinese Academy of Social Sciences (*Çin Sosyal Bilimler Akademisi*, Peking), Etnografiska Museet (*Etnografya Müzesi*, Oslo), Field Museum (Chicago), Finish Literature Society (*Fin Edebiyat Topluluğu*, Helsinki), Institute for Nationality Studes (*Millî Araştırmalar Enstitüsü*, Csangcsun) Jakut Népzenei Múzeum (*Yakut Halk Müziği Müzesi*, Jakutszk), Koreán Science and Engineering Foundation (Seoul/Szöul), Musée de l'Homme (Paris), Muzej Isztorii Religii (*Dinler Tarihi Müzesi*, St. Petersburg), Nordiska Museet (*Nord Müzesi*, Stockholm), Orosz Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete (*Rus Bilimler Akademisi Halkbilim Müzesi*, Moskova, St. Petersburg, Novosibirsk), Suomen Kansalismuseo (Helsinki), University Museum of Archeology and Antropology (*Arkeoloji ve Antropoloji Üniversite Müzesi*, Cambridge), Museum für Völkerkunde (*Halkbilim Müzesi*, München), Tomsk Devlet Üniversitesi Müzesi (Tomszk).

Resimlerin Kaynakları

1. Mihály Hoppál, 11 Kasım 1991 – Çin, Yilin Eyaleti. Şaman daha sonra vefat etmiştir.
2. Mihály Hoppál, 25 Ağustos 1995, Çin, Yilin Eyaleti- Guan Borong, Mançulu şaman görüşmemizden sonra da vefat etmiştir.
3. Pozzi, 1992.77.26a.
4. İvanov, 1954: 546, 8. fotoğraf.
5. Rusya, Tuva, Fotoğraf: Aziz I. Vajnstein (1950'li yıllar).
6. Horomono, Evenki şamanının adı, Turuhany Bölgesinden, Musee de l'Homme, C.42,4375,451.
7. Mihály Hoppál, 2000, Çin, Yilin Eyaleti- Fonun arka kısmında ünlü Mançulu şamanizm araştırmacısı Fu Yuguan duruyor.
8. Michael Oppitz, (Mayıs 1979) Orta-Batı Nepal, Magar Kabilesi.
9. Éva Aranyosi, 1996, Buryat, Ulan-Ude.
10. Lajos Nádorfi, 1996, Buryat. Baykal kıyısında şaman ayini. Orta; S.Dulan (Moğol), sağ kenarda T.M. Mihaylov (Buryat araştırmacı) duruyor.
11. Kopenhag, Danimarka, Fotoğraf: Mihály Hoppál, 1992.
12. St. Petersburg, Rusya, Kunstkamera, Fotoğraf: Mihály Hoppál.
13. Ulça, Dudi Köyü, Amur Bölgesi. Şamanın adı: Çolo Djatala, Smoljak, 1991, 228,25. fotoğraf.
14. Udehe şaman önlüğü, Amur Bölgesi- Amsterdam'daki şaman sergisi, Fotoğraf: Mihály Hoppál, 1998.
15. Tomsk, Devlet Üniversitesi Müzesi koleksiyonunda, Fotoğraf: Mihály Hoppál, 1997.
16-17. Graçova, 1981, 159, 3. şekil. Szent Pétervár'daki Kunstkamera koleksiyonunda, Ltsz, 6781-2 abvg; İvanov, 1954, 546, 8. fotoğraf.
18. Nina Demniyevna Logvinova'nın davulu, Fotoğraf: Mihály Hoppál,1997.
19. Anisimov, 1953, 125, 1, 2, 3. şekil.
20. Tomsk, Devlet Üniversitesi Müzesi koleksiyonunda, Fotoğraf: Mihály Hoppál, 1997.
21. Heissig, 1980, 109.
22. N. Bulatova, 2000. Şamanın adı: Savey (doğ. 1938).
23. Telengit, Çuy Bozkırı, S.I. Rudenko ve A.N. Gluhov 1924. Derlemesi. Alıntı: Diószegi, 1978, 125. fig. , 17.
24. Rinçinhumbe, Hubsugul aymak, Moğolistan, Halkbilimi Müzesi bk. 60, 96, 17, 3 Vilmos Diószegi, tasvir basımında kaydetmiştir. Ulan Xular kabilesinden Lubsangij Namid adlı şaman kadına aittir.

25. Kenin Lopsan, 1997, 121. Plate 13, 14 çok uzaktan her şeyi duydukları varsayıldığından ayılar çok değerlidir. Nesneler, Kızıl Tarih Müzesi'ndedir. Çizimleri V. Elizarov hazırladı.
26. Rosenbohm (Hrs.), 1999, 17 – Şamanın adı: Fyodor Poligus. Podkamennaja Tunguz Bölgesi, Yenisey İdaresi, fotoğraf: A. Makarenko (1907-08).
27. Muscovirasto (Helsinki) VKK 104: 2 – Fotoğraf: B.F. Pankratoff (1910), Fin Ulusal Müzesi'nden alınmış kopyasının arka kısmındaki bir kaydı, posta kartından yapılmış bir taklittir.
28. Lajos Nádorfi (1992), Nömögü Köyü, Yakutistan. Sağaltıcı büyük kadın şamanlardan birinin kızı: Yevdokiya S. Lehanova (80 yaşında).
29. Guo-Wang (eds) 2001, 138. , 211. şekil. Fotoğraf: Du Shaoyuan (1995).
30. Yamada, 1999, Plate 4. fotoğraf: Takako Yamada (1983, 1984).
31. Mihály Hoppál, (1996) Tuva, Çadan sınırında. Şaman kadının adı: Nadejda Li (42 yaşında).
32-33. Lajos Nádorfi (1966), Buryatiya, Baykal Gölü kıyısında.
34. Şaman kadının adı: Kular Mokur-ol, Fotoğraf: Mihály Hoppál, 1996.
35. Kaynağı bilinmeyen fotoğraf Petersburg Din Tarihi Müzesi koleksiyonundan (F.13/11- 1).
36. S.D. Maynagasev'in fotoğrafı, 1994. Abakan . Açinski Semti, St. Petersburg, MAE fotoğraf koleksiyonu No. 2409-58. Seriyi 1984 yılındaki araştırma gezimde Rus meslektaşımdan aldım. A.I. Teryukov'a ayrıca teşekkür ederim.
37. İvanov, 1954, 547, 9b fotoğraf, Yakut Tarih Müzesi koleksiyonunda.
38. Radloff, 1985'den sonra.
39. Mihály Hoppál, (1996), Tuva, Kızıl'dan 60 km. uzaklıkta kutsal bir kaynak etrafındaki korulukta.
40. Daerge, Amur Bölgesi, Fotoğraf: Mihály Hoppál, 1993.
41. Guo-Wang , 2001, 53, 82. fotoğraf. – Fotoğraf: Cao Lijuan, 1986, Nimaça Halkı, Yilin, Çin.
42. Helsinki, Museovirasto – VKK: I: 66, Stankevitsch tablosu, 1889.
43. Pozzi, 1992, 126-127, 146, 165.
44. Eva Fridman-Neumann, 1996.
45. Kenin-Lopsan, 1997, plate 20, Tuva adı "Tos-karak" olan dokuz delikli sunak kaşığıdır. Dokuz sayısı, göğün dokuz katını simgeler.
46. Hailar Müzesi sergisinde çektiğim fotoğraf – krş. Guo-Wang, 62. Guo-Wang (eds.), 2000, 33. fotoğraf. Fotoğraf: Li Jianyin,1989.
47. Mihály Hoppál, 1995, Kızıl, Tuva'nın Başkenti, Şaman Tedavi Merkezi'nde şamanla buluştum.
48. Mihály Hoppál ,2003.
49. Diószegi, 1978, 145. fig. 24.
50. Hailar Müzesi sergisinde çektiğim fotoğraf.
51. Mihály Hoppál, 1999, Moğolistan.
52. Juha Pentikainen, 1991,Daerge Köyü, Amur Eyaleti.
53. Halkbilimi Müzesi, bk.148,819, Büyük olasılıkla Balogh Benedek Baráthosi derlemesi.
54. Mihály Hoppál,1996, Buryat, Baykal Gölü kıyısı(Enhaluk Köyü).
55. V.N. Vasilov 1995: 39/1.
56. V.N. Vasilov arşivinden.
57. Mihály Hoppál, 1994, Seul banliyösü, Juçon, Kore. Şaman kadının adı: Kim Kye-sun.

58. Fridman-Neumann, E.(1996), Kızıl, Tuva, Rusya Federasyonu.
59. Kızıl, Tuva'nın Başkenti, Rusya Federasyonu, Fotoğraf: Lajos Nádorfi, 1996.
60. Mihály Hoppál (2001), Tongliao, İç Moğolistan.
61. "Gökyolu'nun Çocukları" isimli filmden film karesi.
62. Reid 2002'de ilk fotoğrafli gazete ekinde. fotoğraflarin kaynağından bahsederken çizimin 1835'den kalma olduğunu hatırlatıyor (Christel Gernstenberg/Corbis).
63. Mihály Hoppál, 1991, Seul, Kore Cumhuriyeti.
64. A. Litvinov, "Lesnıye Lyudi" (Orman İnsanları) isimli film (1930). Sovyet-Rus Halkbilimi film çekimi bir zamanların klasiğidir. İçindeki birkaç dakikalık davul çalınan kısım gerçekten eşsizdir. M. Jankoviç-M. Hoppál: "Avrasya'da Şaman" adlı filmden alınmıştır.
65. Kotskak Leonid Kupersmidt belgesel filminden (1980'li yılların başı) alınmıştır.
66. Dönem çizimleri Jankoviç- Hoppál filminden alınmıştır.
67. Mihály Hoppál, 2004, Tegirmeti Köyü, Artus Eyaleti, Hinjiang Eyaleti, Çin.
68. Beldi Nesulta, Daerge Köyü, Amur, Fotoğraf: Mihály Hoppál, 1993. Bu yaşlı kadın, belini kıvırarak davul çalma işini kusursuz yaptı. Yeniden yaşamış gibi yapıyor görünmesi ilginçtir.
69. Mihály Hoppál, 1995, Kızıl, Tuva'nın Başkenti, Rusya.
70. Mihály Hoppál, 2003.
71. Mihály Hoppál, 2003, Hailar Bölgesi, Çin.
72. Diószegi, 1967, 17. fotoğraf.
73. Mihály Hoppál, 1999, Moğolistan.
74. Mihály Hoppál, İvanova-Unarova, 2000, 40. fotoğraf, fotoğraf 1991'de hazırlandı.
75. İvanova-Unarova, 2000, 39. fotoğraf, Fotoğraf: Mihály Hoppál, 2000. Yakutistan'da ressamın fotoğraf sergisinde çektim.
76. krş. İvanova-Unarova, 2000, 36. fotoğraf.
77. İvanova-Unarova, 2000, 41. Resme ilişitirilmiş açıklamaya göre fotoğraf, ayin esnasında alt ve üst dünya ile ilişki kurabilen ve uçabilen şamanı tasvir ediyor (İki davullu biçimi gösteriliyor).
78. krş. İvanova-Unarova, 2000, 37. fotoğraf.
79. Moğolistan, Ulan-Bator'da, Fotoğraf: Mihály Hoppál,1999.
80. Tegirmeti Köyü, Artus İlçesi, Hinjiang Eyaleti, Çin, F:Mihály Hoppál, 2004.
81. Kaya fotoğraflarından ve davullardan Güneş sembolleri, S.V. İvanov sonrası.
82. Okladnikov-Martinov, 1972, 133, Tom Nehri, Novoromanova (aşağı yukarı MÖ 2000 yılları)- her iki gravür.
83. Okladnikov-Martinov, 1983, 70. fotoğraf.
84. Tomskaya Pitsanyitsa, Fotoğraf: Joit Joekalda, 1998. Macarca bir monografik kaynakta da görülür. Okladnikov-Martinov, 1983.
85. Karakol, altay Bölgesi (aşağı yukarı 2000 yılı), Kubaryov, 1992,24-25.
86. Tomskaya Pitsanyitsa, Fotoğraf: Joit Joekalda, 1998. Macarca bir monografik kaynakta da görülür. Okladnikov-Martinov, 1983..
87. Sakaçi kalıntısında, Amur, Okladnikov, 1970, 173.
88. Siikala, 1984, 82. fig. 2. Finlandiya'daki kaya fotoğraflarini MÖ 4-2 arası sürede tarihlendirdik.
89. Oroktoy, Katun Vadisi, altay, Okladnikov, 1990.
90. Maya, Yakutistan, Rusya, Okladnikov-Martinov,1979, 126.
91-92. Devlet, 2000, 89.
93. Kızıl-kuru Çölü, Bukan-Tan çevresi (MÖ 2. yüzyıl). Rus meslektaş, önceden yayımlanmamış bu çizimi ölümünden kısa süre önce baskıya vermiştir. Bunun için teşekkürler.

94. Mugur-sargol, Tuva (MÖ 1500), Bugün bu kaynaklar su altındadır. Çünkü çevresine bir baraj yapılmıştır, Devlet, 1980, 226.
95. Tangali, Kazakistan (MÖ 3000).
96. Diószegi, 1955, fig. 19-20 (Salabolinski kayaları).
97. Kizlasov-Leontyev, 1980, 117, Hakas Özerk Bölgesi, Rusya Federasyonu (18-19. yüzyıl).
98. Okladnikov, 1949, Mohsobollo gemisi, Yakutistan (15-18. yüzyıl).
99. Diószegi, 1960, 150 (Bronz Dönemi).
100. Oldadnikov-Zaporoskaya, 1972, 225, Léna Bölgesi, Yakutistan, Karbonda hazırlanmış çizim.
101. Londra, "Radio Hulton Library" koleksiyonundan alınmıştır.
102. Witsen, 1672- MTA Kütüphanesi'nde sonraki zamanlara ait sunum bulunabilir, kopyasını oradan elde ettik.
103. Scheffer, 1672, 139.
104. Pitt, 1680-1683- Fotoğrafı, kitabımız için British Library'den aldık.
105. Georgi, 1780, IV, 82 ve 83 fotoğraf.
106. Georgi, 1777, III, 62-63. fotoğraf.
107. Georgi, 1776, II, 44 ve 45 fotoğraf. Lenti fotoğrafına ilginç bir benzerliği bulunan Lönnqvist, 1985, 82.Bild. I-A.O.Heikel 1990'daki derlemesinde, arkasında birçok "uçan sincap derisi" bulunan bir Tunguz (Evenki) şaman pelerininin fotoğrafını yayımlamıştır.
108. Pallas, 1776, III, 345, Tab. V.
109. Finsch, 1879, 47. fotoğraf, Beryozov çevresi, 1876.
110. Rechberg-Rothenlöven, 1812-1813- Yazar, Bo Lönnqvist tarafından gravür hediye edilmiştir.
111. Semenov, tarih yok. Ulla koleksiyonunda.
112. Gardona Köyü, Amur Bölgesi, Fotoğraf: Balogh Benedek Baráthosi, 1911- Halkbilimi Müzesi.
113. Hoppál, 1994, 80- Fotoğraf Kjahta-Urga çevresinde bir yerde çekilmiştir.
114. Dets Köyü, Amur Bölgesi, Fotoğraf: Balogh Benedek Baráthosi, 1911, Halkbilimi Müzesi I:17,129.
115. Fotoğraftan hazırlanmış çizimi birçok yerden alıntıladık (Örneğin; Çaplitska, 1914, 213). Fotoğrafın kaynağı yoktur. Tümüyle rötuşlanmıştır. Fotoğraf: Kai Donner, 1911-1912 (krş. Donner, 1922,137).
116. K.Hidén, 1914, Museovirasto, Helsinki- VKK 11:11.
117. Fin Millî Müzesi Fotoğraf Belleğinde. bk. No. VKK 1: 58 (1898 hazırlanış tarihi olarak belirlenmiştir.).
118. Sagay, altay Bölgesi, Fotoğraf: S.P. Mayganasev, 1914. Şamanın adı: Tanöle Çuprikov.(krş. Hoppál, 1994, 23), bk.:2409-69.
119. Fin Millî Müzesi Fotoğraf Arşivi'nde, resme iliştirilmiş nota göre fotoğrafı B.F. Pankratoff çekmiştir (bk. VKK 104:1). Bu fotoğraf Diószegi koleksiyonunda da bulunmaktadır.
120. Asâlı Buryat şaman fotoğrafını yazar, 1977'de Tomsk'ta çekmiştir.
121. Altay Kiji ya da Hakas şaman kadını olup olmadığına fotoğrafa bakarak karar vermek mümkün değil. Kopyasını Tomsk Müzesi'nde çektim. Fotoğraf: S.I. Borisov'un (1908) renkli kartpostalı açıklayan yazısı: "Un chaman (sorcier) d'Alatai".
122. Tomsk Devlet Üniversitesi, Tomsk, bk. 343. s. fotoğraf. Katun Nehri Vadisi'nden büyük olasılıkla Altay Kiji kabilesi kamı. Şamanın adı: Mampiy, krş. Znamenski, 2005.

123. Reid, 2002 (renkli gazete ekinden).
124. Ulla Johansen koleksiyonunda bulunmaktadır. Yayımcısına teşekkürler.
125. İvanova-Unarova, 2000, 18. fotoğraf, E.Sivtsev litografyası: "Şaman Tutuklaası" 17. yüzyıl gravürü, yazarın koleksiyonunda.
126. Heissig, 1992, 200.
127. Reid, 2002 (renkli gazete ekinden!).
128. Rechberg-Rothanlöwen (1812-1813) "Rusya Halkları" adlı kitaptan bir Yakut şamanı tasviri.
129. Buschan (é. n. 9, II:264, Abb, 316).
130-131. Leem, 1767- Yeni basım 1956'da yayımlandı. Bu fotoğrafta tümüyle büyük boyutlu bir davul görebiliriz, karşısında müzedeki örneklerin basit ölçüleri.
132-133. Juha Pentikainen'den alıntı, 1984, 145, gördüğüm İngilizce basımında bulunmayan bu fotoğrafı not ediyorum.
134-135. Manker, 1968, 37. fig. 10.
136. Pentikainen, 1987, 25 – büyük olasılıkla Thomas von Westen (1682-1727) "Lappların Havarisi", misyoneri 18.yüzyılın başlarında toplamıştır. Orta fotoğraf: Manker, 1950, II, 112, 31.çizim. Lapp şaman davullarının sembollerinin anlamları hakkında, Stomback, 1956, Sormmarsttörm, 1987.
137. Reen, 1671, daha yeni baskı 1897, 32- krş. Backman-Hultkrantz, 1978, 38.
138. Startsev, 1930: 125, 7. fotoğraf.
139. Vilmos Diószegi arşivinden Etnografya Müzesi bk. 148.850.
140. Kaynağı belirsiz fotoğraf, 1930'lu yıllardan kalmıştır. Kunskamera koleksiyonu'ndan
141. Startsev, 1930: 125, 7. fotoğraf.
142. T.Lehtisalo derlemesi, 1914, VK.4899: 181, Fotoğraf: Mihály Hoppál.
143. A.Castrén derlemesi, 1842, Helsinki, 2002. Sibirya Sergisi, Fotoğraf: Mihály Hoppál, Kanin Yarımadası, Mezeny Bölgesi.
144. Mihály Hoppál, 1998. Fotoğraflar, Finlandiya'daki Tampere Şaman Sergisi'nde çekildi.
145. Prokofyeva, 1963, fig. 32.
146-147. Mihály Hoppál, 1998.
148-155. Prokofyeva, 1963, fig. 19, 10, 14, 17.
156. Fotoğrafı Vologya ve Inna Golubçik hazırladı (1993). Kirsikka Moring koleksiyonundan.
157. Fransız etnomüzikolog J.Lemoine.
158. Fotoğrafı, Lennart Meri'den aldım.
159. Popov, 1984, 20. fotoğraf.
160. Fotoğrafı, Y.B. Simçenko'nun eşinden, onun arşivinden aldım.
161. Kai Donner (1911-1913), Tim Nehri yanında. Şamanın adı Koçiyader. Helsinki Millî Müzesi, SMK 205: 1. Resme iliştirilmiş notlarda: Donner, 47-48.
162. İvanov, 1954: 73. 59. çizim. Çizimi 1928'de F. Pesih hazırladı ve Taz yakınındaki Selkupları niteledi, E.D. Prokofyeva.
163. İvanov, 1954: 66. 47 fotoğraf.
164. Prokofyeva, 1961a:56.
165. Demir işleme, Diószegi, 1967: 34. fotoğraf. İvanov, 1979:67. 50. fotoğraf. Taç çizimi Krasnoyarski Müzesi'nde hazırlandı.
166. Mihály Hoppál, 2002, Helsinki, Sibirya Sergisi, Kannisto derlemesi, 1905, Sosva, Bedkashi, SU 5756: 86.
167. Gravür D.N. Çerniyetsov koleksiyonundan.

168. Fotoğrafı çeken bilinmiyor. Aşağı yukarı 1940'lı yıllarda çekilmiş olabilir.
169. Halkbilimi Müzesi koleksiyonundan.
170. Şamanın adı Ivan Stepanoviç Sopoçin. Fotoğraf: Agnes Kerezsi, 1993, Surgutskiy Mangası.
171. Yer Voki-rap-yugan Bölgesi. Fotoğraf: Lennart Meri, 1985. Fotoğrafı Lennart Meri'nin yazar organizasyonundan aldım. Daha sonra o, yeniden bağımsız olan Estonya'nın başbakanı oldu (1992-2002).
172. Genç şamanın adı Mihail İvanoviç Sopoçin- Fotoğraf: Agnes Kerezsi, 1993, VII.
173. Bauer-Klapp-Rosenbohm, 1991: 84.
174. Hoppál, 1984: 189. fotoğraf. Ex: MAE Fotoğraf Arşivi bk.3646-86.
175. Fotoğraf serisi 1920'li yıllardan, Kedirge Köyü, Altay Bölgesi. Fotoğraf: I.D. Starinkeviç. MAE Fotoğraf Arşivi, bk. 3646-82. krş. Basilov, 1984: 178.
176. Halkbilimi Müzesi, bk. 148.773.- Fotoğraf: I.D. Starinkeviç, Vilmos Diószegi koleksiyonundan.
177. Mihály Hoppál, 2000, Yakutsk, Saha Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu.
178. I.V. Popov (1873-1945) fotoğrafı (1926). krş. İvanova-Unarova, 2000, 6. fotoğraf.
179. Ex: Hoppál, 2002: 70.
180. Mihály Hoppál, 1992. Yakut şaman Afanasiy Fyodorov. Lena kurban etme yeri.
181. Zornitskaya, 1978: 300, 303. sayfada 1. ve 2. çizim.
182. V.N. Vasilyev sonrası (1909). krş. Harva 1938: 549, 104. fotoğraf.
183. Mihály Hoppál, St. Petersburg Kunstkamera Sergisi.
184. Popov, 1978: 455, fig. 3.
185. Rus Dinler Tarihi Müzesi koleksiyonunda, E: 94/19-I.
186. İvanov, 1954: 104. 6/4., 5. çizimler, 105.7a.
187. Popov, 1978: 450, fig. 1. Orijinali sadece siyah-beyaz gösterilen çizimdir.
188. Vilmos Diószegi'nin Leningrad araştırma gezisinden getirdiği kopya (fotoğraf 20. yüzyıl başlarında çekilmiş).
189. Diószegi, 1978: 144.23. fotoğraf (GME bk.47-21-25).
190. J. Granö, 1914.
191. Çizer V.N. Basilov'un hediyesi.
192. Fotoğraf Tomsk Devlet Üniversitesi Müzesi koleksiyonundan.
193. İki davul çizimi, Tomsk Devlet Üniversitesi Müzesi koleksiyonundan çektim.
194. Fotoğrafın aslı Tomsk Devlet Üniversitesi Müzesi koleksiyonunda bulunmaktadır (bk.343).
195. Hoppál, 1994: 68. 73. fotoğraf. krş. İvanov, 1954: 655. 95. fotoğraf.
196. Potapov, 1991: 204. Fotoğraf: D.A. Klementz (1903), Katun Nehri yakınında çekilmiş fotoğraf.
197. İvanov, 1954: 655. 96. fotoğraf. Davulla ilgili olarak krş. Diószegi, 1978:104-105.
198. İki davul fotoğrafı, Direnkova, 1949: 109. 6. ,7.çizim. Bir yerli Teleut çizmiştir.
199. Kira Van Deusen (1997), fotoğrafta Hakas şaman kadın Tatyana Kojibekova.
200. Potaçakov-Tugujekova, 1996.
201. İvanov, 1954: 584. 43. fotoğraf.
202. Mihály Hoppál (2000 gibi).
203. St. Petersburg Dinler Tarihi Müzesi koleksiyonunda, bk.320-I.
204. Potapov-Menges, 1934: Abb.9.
205. St. Petersburg Kunstkamera koleksiyonunda.
206. I.D. Starinkeviç, 1927, Kedirge Köyü, Halkbilimi Müzesi, bk. 148.881.

207. A.N. Gluhov, 1934.
208. İvanov, 1954: 665. 106. fotoğraf- N.P. Direnkova'nın fotoğrafı.
209. Harva, 1938: 44.6. fotoğraf, D. Klementz şemasından sonra çizilmiştir.
210. S.D. Maynagasev fotoğrafı, 1914, MAE 2409-76.
211. S.D. Maynagasev fotoğrafı, 1914, MAE 2409-78.
212. S.D. Maynagasev fotoğrafı, 1914: MAE 2409-65, 2409-2.
213. V.P. Moshoşko, 1903. Hamburg Müzesi für Völkerkunde arşivinde bulunmaktadır. Fotoğrafın benzerleri Rus Halkbilimi Müzesi'nde bulunmaktadır (GME 1134-143. Envanter numarası). krş. Diószegi, 1998:59. 16. fotoğraf.
214. Vilmos Diószegi, 1958: 253. Orijinali, Nioradze, 1925, 15. fotoğraf.
215. Mihály Hoppál, 1995. Genç şamanın önünde küçük fal taşları, pelerinde, yanda yılan tasvirleri: yakıp duman çıkarıyor.
216. Mihály Hoppál, 1995. Nesneler o zaman Kızıl Yerel Müzesi'nde henüz tasnif edilmemişti.
217. Mihály Hoppál, 1995. Şaman kadını elbisesinde yedi yılanı sembolize eden Manyak sarkmaktadır. Bu karakteristiktir. Fakat davulların kırmızıya boyanışı genel değildir.
218. Diószegi 1957.
219. Mihály Hoppál, Kızıl Şehir Müzesi koleksiyonunda bulunan şaman paltosu. Diószegi de fotoğraflamıştır. krş. Diószegi, 1998, 51, 8. fotoğraf Bu Biy-khem civarındaki şamanlar için karakteristiktir ve palto iskeleti sembolize eder.
220. B.E. Petri, 1927, bk. Halifaks, 1982, 50.
221-222. Mihály Hoppál, 1994, Münih Völkerkunde Müzesi koleksiyonunda, 121.
223. Diószegi, 1998, 92.12 fotoğraf, İrkutsk Müzesi, no. A-329-2.
224. Şaman mezarı, Nijni Uguntski bölgesi, Fotoğraf: V.N. Vailyev, 1909. St. Petersburg, Kunstkamera mülkü.
225. Dans eden şaman, Diószegi, 1968, 254.
226. V.N. Basilov, 1975. Basilov, 1992, 63. 5.fotoğraf.
227. V.N. Basilov, 1979, Dishak, Özbekistan, bk. Vasilov, 1995, 153. 17.fotoğraf.
228. Basilov, 1992.
229. V.N. Basilov, 1979. Fotoğrafları Moskova'daki buluşmamızda vermiştir.
230-232. Gou-Wang (eds.), 2001, 134-135. Her üç alıntı fotoğrafı 1992 yılında Mandurtu çekmiştir.
233. Basilov, 1995, 171. 19.fotoğraf. Fotoğraf 1920'li yıllarda Khiva şehrinde çekilmiştir.
234. Basilov, 1995, 104.12. fotoğraf. Fotoğraf A.N. Samayloviç (bk. MAE 1398-13).
235. K. Baybosinov, 1978.
236. Huang Zuhong-Hiang, 2003, Kulca Köyü, Doğu Türkistan Bölgesi, Çin. Baksının adı Tursuntay.
237. F.A. Fielstrup, 1979, Baksının adı İslambek. Semipalatinski eyaleti. Çingiztay Köyü. Basilov, 1992, 69. 6.fotoğraf.
238. Kaynağı bilinmeyen bir fotoğraf, henüz 1970'li yıllarda yazar Yelena Novik'ten alınmıştır.
239-240. Laszlo Kunkovacs (1991), Talas vadsi, Kırgızistan.
241. Mihály Hoppál, (2004), Tegirmeti köyü, Doğu Türkistan, Çin.
242. Somfai Kara David (2004), Tegirmeti köyü, Doğu Türkistan, Çin.
243. Rolf Gilbernek.
244. MH. 1996, Enhaluk, Buryatya, Rusya Federasyonu, Bütün gün süren törenin kamera çekimi yapılmıştır. Kameramanlığı Layos Nadorfi; yapımcılığını ise Eva Aronyasi yapmıştır. Filmin adı "Buryat Kurban Bayramı" (1996-1997).

245. Taube-Taube, 1983: 44.-Orhun bölgesinden şaman kadın.
246. M.N. Hangalov çizimleri, krş. Hangalov 1890.
247. Mihály Hoppál 1997. Honholoy köyü. Buryatya-Rusya Federasyonu.
248. V. Dioszegi, 1960, Moğolistan araştırma gezisinde bir müze koleksiyonunda çekilmiştir.
249. Mihály Hoppál 1997. Honholoy köyü. Buryatya-Rusya Federasyonu.
250. Mihály Hoppál 1996, Enhaluk, Buryatya-Rusya Federasyonu. Bu sırrı öğrenme ayinini, şamanlar filme çekmemize izin vermediler ancak bu törenin fotoğraflarını çekebildik.
251. Yves Benoyit (1999).
252. Vilmos Diószegi Moğolistan derlemesi. – Halkbilimi Müzesi, bk. 60.96. 37.
253. Mihály Hoppál, 1995, Kopenhag Millî Müzesi sergisinde çekilen fotoğraf.
254. Georgi, 1780: 86.
255. Borbala Obrusanszky, 2004.
256. Davajab 1999. Şamanın adı Baydador.
257. Guo-Wang(eds), 2001, 41 fotoğraf: Yurungga, 1957.
258. Ottomamen (1931), krş. Lingren, 1935, Plate VIII.
259-260. Mihály Hoppál, 2003.
261. Mihály Hoppál, 2003, Törenden Halkbilimi belgeseli hazırlanmıştır. Beyond The Borders Of The Mind (2004), 26'. Yazar Janos Tari yardımıyla hazırlanıp çekilmiştir.
262. Mihály Hoppál, 2003.
263. Guo-Shuyun, 1992, törenin adı Ominan. krş. Guo-Wang(eds) 2001, 37-40.
264. Guo-Wang (eds), 2001, 114.171.fotoğraf. Fotoğraf: Huhe, 1989.
265. Otto Mamen, 1931.krş. Lindgrem, 1935, plate VII A.
266. Mihály Hoppál, 2000, Hailari Müzesi koleksiyonundan çekilmiş fotoğraf.
267. Kopenhag Millî Müzesi, fotoğraf: Hemming Haslunt Christensen, 1938, Gilberg, 1992.
268. Mihály Hoppál, 2001, Tongliao, İç Mogolistan, Çin.
269. Mihály Hoppál, 2001, Tongliao, İç Mogolistan, Çin.
270. Mihály Hoppál, 2003, Genç şamanın kendi fotoğraf koleksiyonundan.
271. Mihály Hoppál, 2001, Hailar.
272. Mihály Hoppál, 2003.
273. Mihály Hoppál, 2003, Yimin Köyü (Hailar'dan 90 km. doğuda).
274-275. Bütün fotoğraflar Mihály Hoppál, 1998-1999.
276. A. Slapins, 1975, Yelena Novik hediyesi. Şaman kadının adı Matriyona Kulbeltinova. Fotoğraf: "Düş Görme Zamanı" adlı belgesel vesilesi ile çekilmiştir.
277. Fotoğrafı Vilmos Diószegi Koleksiyonundan aldık.
278. Üstteki fotoğraf Vilmos Diószegi fotoğraf koleksiyonuna aittir, bk. Halkbilimi Müzesi, 148.834.
279. Ethel Lindgren mirasından "Cambridge Museum of Archeology and Ethnology"dan alınmıştır. Çin'de ren geyiği besleyen Evenki boylarının şaman kadınının adı Olga Dmitriyevna Kudrina Buldatova. Fotoğraf: E.J. Lindgren, 11 Kasım 1931.
280. Sağdaki iki küçük çizim İvanov, 1954, 184.67; fotoğraf ise Halkbilimi Müzesi, bk. 148.807.
281-282. Philzenmayer. Fotoğraf: N.P. Sokolnikov, 1907, Anadit çevresi, bk. Kuntskamera 2106/87.
283. Mihály Hoppál, 2000, Bakaldin, Yakutistan.

284. Mihály Hoppál, 2002, Helsinki'de "Sibirya Sergisi"nde çekilmiş fotoğraf.
285. İvanov, 1954, 213. 90. fotoğraf, Habarovski Müzesi'nde, bk. 8334.
286. Budapeşte Halkbilimi Müzesi koleksiyonunda büyük bir ihtimalle Barathosi getirmiştir.
287. krş. Smoljak, 1991, 174 fotoğraf A.V. Smoljak, 1958, Bulava Köyü'nde. Şaman kadının adı alttaki Olçi.
288. Taksami 1984: Tasvir 79.3a.
289. Mihály Hoppál, 2001, Hailari Müzesi Sergisi'nde çektim. Fotoğrafın orijinalini Li Jianhin, 1989'da çekmiştir. krş. Guo-Wang (eds), 2001, 29-34.
290. Guan Hiaoyun, 1991, Filmi çeken kameraman fotoğrafı bize hediye etmiştir.
291. Stödtsner, 1934, 13.
292. Gilberg 1992: 20-21.
293. Li Jianhin, 1989, Hailari Müzesi sergisinde kopyaladım.
294. Ethel Lindgren (1932). Lindgren 1935. Plate VI.b.
295-296. Fotoğraflar bir halkbilimi belgeseline aittir. Qiu Pu ilk Çin yolculuğum dolayısıyla hediye etti.
297. Li Jianhin, 1985, krş. Guo-Wang (eds) , 2001, 3-6.
298. A.İ. Mazin, 1984, 170.a24 tablosu.
299. Zhao Hiaocheng, 1989.
300. Mengi Hiuying, Bu kitap için hediye etti.
301. Qiu Pu, 1957, Çinli bilginin hediyesi.
302. Mihály Hoppál, 2001, Hailari Yerel Müzesi'nin şaman sergisinden kopyayı aldım.
303. Mihály Hoppál, 2004, Sihi kabilesi arasında ateş üzerinde yürüme. İki gün süren ayinin önemli parçalarından birisidir. krş. Guo-Wang (eds) 2001, 55-64.
304. Melles (hazırlayan), 1981, 1.fotoğraf.
305. Ex: İvanov, 1954, 243. Fotoğrafların kopyalarını Vilmos Diószegi Leningrad'dan getirmiştir.
306. Mihály Hoppál, 2001, Taç Sergio Poigganella koleksiyonunda bulunmaktadır.
307. Yu Guohua, 1991, sandık bir özel koleksiyonda bulunmaktadır.
308. Mihály Hoppál, 2001.
309. Mihály Hoppál, 2001, Yilin.
310. İpekboyama. Fu Yuguan koleksiyonunda, Fotoğraf: Mihály Hoppál, 2001.
311. Mihály Hoppál, 2001, Wuladyie Köyü, Yilin Eyaleti.
312-313. Meng Hui-ging'in, her iki fotoğraf da bu kitap için hediyesidir.
314-315. Meng Hui-ging, 1993. Fotoğrafları bu kitap için verdi.
316. Guo-Wang (eds), 2001: 81. F: He Ling, 1987.
317-319. Pozzi (1992)'nin resimlerinden seçmeler. Sámánok: Lelkek és jelképek adlı kitap için András Nagy bir araya getirmiştir. Krş. Hoppál 1994: 94-95.
320. Halkbilimi Müzesi, bk. 148.710.
321. Mihály Hoppál, 1993.
322. E.R. Snejder, 1927, krş. Rosenbohm (Hrgs.), 1999:31.
323. Smoljak, 1991: 163.fotoğraf: A.V. Smoljak, 1972. Dada Köyü, Amur bölgesi. Bölgede oturan şamanın adı Malo Onyinka.
324. Chi Weichen, 1979.
325. Mihály Hoppál,1993.
326. Yu Guohua. Koleksiyonundan bazı parçaları gösteren Fu Yuang'ın hediyesi.
327. Mihály Hoppál, 1993, Daerge köyü, Amur bölgesi.
328. Balok Barathosi.

329. Mihály Hoppál 1998, Amsterdam, Rus Etnoğrafya Müzesi sergisinden.
330. İvanov 1954: 389-240. fotoğraf. GME. 2079-2-a.
331. İlpo Sastamoinen 1998.
332. E.R. Şneyder 1927.
333. İvanov 1954: 382.231. fotoğraf, 1.GME.4988-3.
334. İvanov 1954: 375-224. fotoğraf.
335. Gerçek film karesinden hazırlanmış fotoğraf. Litvinov'un "Orman İnsanları" adlı filminden bir kısım görülüyor. "Avrasya'da Şaman" adlı filmde (hazırlayan: Marsel Yankoviç ve M. Hoppal).
336. V. Diosegi koleksiyonundan.
337. Mihály Hoppál, 2000, Helsinki'de düzenlenen Sibirya sergisi malzemelerinden.
338. İvanov 1954, 94.95.
339. I. İvanov 1954, 91-81. fotoğraflar.
340. Anohin 1914, 84.104. fotoğraf (MAE.bk.1048-65)
341. V. Dioszegi mirasından.
342. Uno Harva, 1917, SKS Arşivinin izniyle.
343. İvanov, 1954, 94.86. fotoğraf. V.İ. Anohin'den.
344. Vilmos Diószegi fotoğrafı Leningrad'dan getirmiştir.
345. İvanov, 1954, 93.84.fotoğraf, MAE Koleksiyonu, 1268.38.
346. Yesup bilimsel gezisi malzemelerinden, 1900, American Museum of Natural History.
347. Şamanov adlı bir Yukagir şamanının kürkle süslü şaman başlığı. American Museum of Natural History, bk. 70-5620.
348. Kaynağı bilinmeyen fotoğraf 20. yüzyılın ilk yarısındandır. Halkbilimi Müzesi Fotoğraf Arşivi'nden.
349. Muséé de l'Homme, bk. 11.20.195 Befa-delabi, 131.71. fotoğraf.
350. Vudovin, 1977, 120. 1. fotoğraf, krş. İvanov, 1954. 447.25. fotoğraf,2.çizim.
351. Jochelson,
352. St. Petersburg Dinler Tarihi Müzesi arşivinden (bk. 9/15. C-262/19.)
353. American Museum of Natural History arşivinden onların izniyle.
354. Jochelson, 1908: 653.170a fotoğraf: uot.169d fotoğraf;uot 654.170. fotoğraf.
355. Mihály Hoppál, 1994.
356. Mihály Hoppál,1994.
357. American Museum of Natural History arşivinden fotoğraf. W. Jochelson (neg. no.4120).
358. St. Petersburg Dinler Tarihi Müzesinden (bk. 91/13-1.c-262/17).
359. Sahalin yarımadasına ait nesne, 1913 yılından. RME (Russian Museum of Ethnography) bk. 5169-83.
360. Barathosi aracılığıyla getirilen fotoğraflardan birisi, Halkbilimi Müzesi Fotoğraf Arşivi'nden(bk.148.756)
361. Balogh Benedek Barathosi fotoğrafları 20.yüzyılın ilk on yılından kalmıştır. Budepeşte Halkbilimi Müzesi Fotoğraf Arşivinden bk.16973.16551: 16550.
362. İvanov, 1954, 802.46. fotoğraf. Paprot, 1976: 271.
363. Schereng, 1895, Abb.4.
364. İvanov, 1954: 400.249. ve 250. Fotoğraflar.
365-366. Steller, 1774: 284-285. krş. Flaherty, 1992: 50-55.
367. R. Greve, 1980.
368. Bo Gabrielson, 1987.

369. Mihály Hoppál, 1994, Sovos Joska'nın Nepal şaman boylarından bütün derlemeleri.
370. Höfer, 1994.65.
371. Laszlo Csai, Koppany, 1997.
372. Diana Riboli, 1993.
373. Oppitz, 1992,74-76.
374. Laszlo Csai Koppany, 1997.
375. Mihály Hoppál, 1994.
376. Mihály Hoppál, 1994.
377. Mihály Hoppál, 1994.
378. Mihály Hoppál, 1994.
379. Mihály Hoppál, 1994.
380. Mihály Hoppál, 1994.
381. Mihály Hoppál, 1994.
382. Mihály Hoppál, 1994.
383. Mihály Hoppál, 1991.
384. Mihály Hoppál, 1991.
385. Mihály Hoppál, 1994.
386. Mihály Hoppál, 1997.
387. Mihály Hoppál, 1997.
388. Janos Karpati, 1988, Gosobavara, Aomoti Bölgesi.
389. Tanimoto, 2000.
390. B. Pilsutski.
391. B. Pilsutski.
392. Cambell, 1988. 153. Fotoğrafın orijinali 1840 yılında yapılmıştır.
393-394. Mihály Hoppál, 1995, Sapporo, Ainu Tarih Müzesi. Fotoğraflarda ayinlerde kullanılan yumuşak lifler görülmektedir.
395. Kamçatka şamanı, Georgi, 1776.68. fotoğraf.
396. Mihály Hoppál, 2001.
397. Her iki gravür de Lankenau, 1872: 281. Davul tutağının şekillerden, fotoğraftaki şamanın Beltir ya da Abakan Tatarı olabileceği düşünülebilir.
398. Hoppal, 1986, Ulan-Ude Şehir Müzesi Deposunda çekilmiş fotoğraf.
399. T. Y. Lehtinen, 1998, St. Petersburg, Kunskamera koleksiyonuna bu seyrek güzel şaman paltosunu S.M. Sirokogoroff getirmiştir.
400. Mihály Hoppál, 1995, Tuva'nın başkenti Kızıl. Fotoğraf Düngür'de çekilmiştir.
401. Y.B. Sinçenko (1960'lı yıllar), fotoğrafı dul eşi kullanmam için verdi.
402. Mihály Hoppál, 2003.
403. Mihály Hoppál, 2000.
404. Mihály Hoppál, 2001.
405. Graçeva, 1978: 319.2. fotoğraf Paltonun sağ tarafını soluk kırmızı renkle sol tarafını ise siyahla boyarlar. Şamanın gündüz ve gece aynı şekilde rahatça hareket edebildiğini sembolize etmektedir.
406. Dioszegi, 1967, 28. fotoğraf.
407. Dioszegi, 1967, 29. fotoğraf.
408. Rosenboh (Hrsg.) 1999: 34, Angara, Baykal civarı. 1908 yılında Maslennikov derledi.
409. Mihály Hoppál, 2001, Rus Etnografya Müzesi'nde, Amsterdam'da çekilen fotoğraf.

410. Mihály Hoppál, 2000.
411. Her iki fotoğraf Ferenc Cservenka, Budapeşte Halkbilimi Müzesi, Vilmos Diószegi derlemeleri.
412. K. Banyikov, 1999, Aginszki, Buryat şamanı.
413. Lajos Nadorfi, 1996, Kızıl, Şamanların tedavi yurdunda kaydedildi, fotoğraf, video ve film.
414. Mihály Hoppál, 1995, Kızıl Müzesi sergisinde.
415. Anohin, 1914: 84.104. fotoğraf.
416-417. Ex: Befa-Delabiy, 1999:91-92. sayfa, Paris Muséé de l'Homme derlemesinde (M.H. 87, 42.11.-üst taç: M.H. 43.27.608 alt).
418. (alt üç fotoğraf) Ex: Popov, 1984: 1, 7, 8. fotoğraflar, Uszty Avam, Tamir. Nganasan halkı.
419. Ex: Okladnikov, 1949: 405. ortaki ex: İvanov, 1954: 572. Angara ve Lena arasındaki bölgeden. sağ kenardaki : ex: Anohin, 1914: 84.
420. Ex: Befa-Delabiy, 1999:91-92. sayfa, Paris Muséé de l'Homme derlemesinde (M.H. 87, 42.11.-üst taç: M.H. 43.27.608 alt).
421. Ex: Okladnikov, 1949: 405.
422. Vilmos Diószegi (1960). Moğolistan'da yerel bir müzenin koleksiyonundan çekmiştir.
423. Ex: Gilberg, 1992: 4 Henming Haslung-Christensen, 1936 derlemesi.
424. Mihály Hoppál, 2004, Ytong şehir müzesi sergisinde çekilmiş fotoğraf.
425. Yu Guo-Hua, Çin.
426. J. Zsamcarano derlemesi, 1911. MAE 2016-45. Şaman sağaltma ve fala bakma törenleri esnasında taşıyor. Baykal ardı bölgelere aittir. krş. Pentikainen et Alii (eds) , 1998: 149.
427. C.Zsamcarano, Alar Buryatları arasında derlemiştir, 1907. MAE 1108-1. Khangil kabilesinin efsanevi şamanının maskesi. Ona yemek kurbanıyla saygılarını sunarlar.
428. V.N. Graçova derlemesi, 1972. MAE 6680-71. Erkek maskesi sert ağaçtan hazırlanıyor ve şaman yardımcı ruhunu temsil eder. krş. Pentikainen et Alii (eds), 1998: 147. Nganasan, Tamir, Dudinka Nehri yanında.
429. Mihály Hoppál, 1997. Rus Etnografya Müzesi St. Petersburg sergisinde çekilen fotoğraf.
430. Mihály Hoppál, 1997. St. Petersburg Kunstkamera malzemelerinin Amsterdam sergisinde çekilmiştir.
431. Mihály Hoppál, 1998.
432. Henri Laconte (1980). Uszti Avam, Tamir, Rusya Federasyonu.
433. Popov, 1984: 140.
434. American Museum of Natural History (New York) koleksiyonunda Even şaman çizmesi (bk. 70-5773). bk. Serov 1988: 248-249.
435. Smoljak, 1976.
436. Her iki fotoğraf da Mihály Hoppál, 1993- Nanay; 2000- Mançu.
437. E.A. Gaer, 1971.
438. Ex: Bu eski gravür Londra'da Radio Hulton Library koleksiyonunda bulunmaktadır. Yerdeki yacan şekil Scheffer'de de bulunmaktadır. 1674: 56.
439. Ex: Manker, 1950, II ABB. 190, no. 68.
440. Ex: Holmberg (Harva), 1927.
441. Ex: Scheffer, 1673. Arkeolojik çalışmalar sırasında MÖ 1000'li yıllardan kalan yüzeye tamamen benzeyen nesneler bulunmuştur. krş. Zacharisson, 1991.

442. N.P. Direnkova'nın fotoğrafı temelinde hazırlanmıştır. Bu sahne çok seyrek görülür. Kaç kabilesine bağlı bir aile Hakasya'da törenle kabul edilen davul fotoğrafını hazırlıyor.
443. Ex: Even, 1988-1989.
444. İvanov, 1954.
445. Mihály Hoppál, 2000.
446. Mihály Hoppál, 1994, Davulu, Güney Fransa'daki festivalde sahneye çıkan aile kendileriyle getirmiştir. O zaman fotoğraflanmıştır.
447. Mihály Hoppál, 2002. Rus Etnografya Müzesinin Roma sergisinde çekilmiş fotoğraf (bk. 5589-41). E.V. Brizniyak, 1914'de derlemiştir.
448-451. Ex: İvanov, 1954.
452. Mihály Hoppál, aşağı yukarı 2000 yılı.
453. İvanov, 1955, 20/ 2.fotoğraf. Nesnenin kaynağı Minusinski Müzesi (Savenkov arşivi no.910).
454. Fotoğrafın orijinal kaynağı Knödel-Johansen, 2000: 235.
455. Ex: İvanov, 1954, 600.46. fotoğraf.
456. İvanov, 1954: 642.84. fotoğraf. Davulun orijinal kaynağı MAE. bk. 1853-3 ve A.V. Anohin 1911 yılında Katuniy Irmağı vadisinde derlemiştir.
457. Prokefiyeva, 1961. Tablo 5.3.b. Davulun çapı 83 cm.'dir ve St. Petersburg Kunstkamera Halkbilimi koleksiyonunda bulunmaktadır.
458. Mihály Hoppál, 1986, St. Petersburg Kuntskamera koleksiyonundan çekilmiştir.
459. Mihály Hoppál, 2000, Helsinki'de düzenlenen Sibirya sergisinde bu fotoğraf çekilmiştir.
460. Mihály Hoppál, 1984. St. Petersburg Kunstkamera Halkbilimi koleksiyonundan çekilen fotoğraf.
461. Mihály Hoppál, 1995. Bu fotoğraf Güney Fransa'da, orada ikamet eden Nganasan büyük şamanının soyundan gelenlerle buluştuğum zaman bu fotoğraf çekilmiştir.
462. Mihály Hoppál (1990'lı yıllar).
463. Maskarinec, 1995:139.4.1; 105.3.2. fotoğraflar.
464. Kenin-Lopsan, 1997: 120. Plate 9-V. Elizarov fotoğrafı.
465. İvanov, 1954: 171. 61.2 fotoğraf.
466. V.P. Moshoskov, 1903, Rus Etnografya Müzesinde 1134-147.
467. Mihály Hoppál (1995), Kızıl Şehir Müzesi Halkbilim koleksiyonu.
468. Popov, 1984: 142.25. fotoğraf, 2.davul uott 138.21. fotoğraf; 3.uott 140.23. fotoğraf.
469-470. Mihály Hoppál, 1997, Tomsk, Tomsk Devlet Üniversitesi Arkeoloji ve Etnografya Müzesi koleksiyonunda bulunan davullar.
471. Mihály Hoppál, Roma. Rus Etnografya Müzesi sergisinde çekilen fotoğraf (3786-4) İ.İ. Berdnikov derlemesi, 20.yüzyıl başında.
472. Prokofyeva, 1961, tablo 22.1.
473. Znamenski, 2005: 128.8. fotoğraf. Grigori Çoros Gurkin. Ünlü Sibiryalı ressamın fotoğrafı, 1914.
474. S.D. Maynagasev, 1913. Büyük bir ihtimalle tıpkı basımı Leningrad'a yaptığım araştırma gezim vesilesiyle Kunstkamera koleksiyonundan aldım (2899/107).
475. Mihály Hoppál, 1996. Fotoğrafın sol tarafında Moğol baş şamanlardan bir yer alır. So İzoloi Serenzari.
476. Mihály Hoppál, 2002.

477. İvanov, 1979, 116. fotoğraf.
478. Mihály Hoppál, 1999.
479. Mihály Hoppál, 2002, Rus Etnografya Müzesi Koleksiyonundan (bk. 6957-3/a). Derleyeni belli değildir fakat müzeye 20. yüzyılın başlarında geldiği bilinmektedir. Yenisey ırmağının üst bölgelerindendir.
480. Vilmos Diószegi Moğolistan'a yaptığı araştırma gezisinde bu eşsiz nesnelerin fotoğrafını çekmiştir.
481. İvanov, 1979: 184.178. fotoğraf.
482. Mihály Hoppál, 1986.
483. Mihály Hoppál, 1986. Davuldan bu fotoğrafı Kunstkamera Halkbilimi koleksiyonundan çektim.
484. İvanov, 1979: 183.177. fotoğraf.
485. Mihály Hoppál, 2002. Fotoğraf Roma sergisinde çekilmiştir (bk. 8761-8164 a,b.). Davul 19.yüzyıl sonunda Tomsk İdaresin'den müzeye getirilmiştir.
486. Mihály Hoppál, 1995. Her iki heykeli Kızıl Şehir Müzesi bahçesinde fotoğrafladım.
487. K. Bannikov, 1999.
488. Mihály Hoppál, 1997. Tomsk Bölge Araştırmaları Müzesi Halkbilimi derlemelerinin parçaları.
489. Mihály Hoppál, 1997.
490. Mihály Hoppál, 2002, Roma'da sergilenen davul (bk. 8761-8164.a,b.).
491. Mihály Hoppál, 1996.
492. Mihály Hoppál, 2002, Bizim derlemelerimizin bir parçası Tuva şamanı Oryak Dugarsür'ün hediyesi.
493. Popov, 1984.
494. Dioszegi, 1978, 144.23. fotoğraf.
495. Taube-Taube, 1983: 104.- Fotoğrafın orijinalinin Dioszegi'den kaynaklandığı notlardan ortaya çıkmaktadır.
496. Kenin-Lopsan, 1997, Plate 1. ve 17. Açıklama age. 119. sayfada. V. Elizarov fotoğrafları.
497. Mihály Hoppál, 2003. Buryat şaman kadını Handiya, Yimin Köyü, İç Moğolistan.
498. Mihály Hoppál, 2003. Daur şaman kadını Siçingua'nın evinde Hailar yanında.
499. Hyun-key Kim-hogart, 1994, Güney Kore, Seul. Bu kitap için Koreli kadın araştırmacı hediye etti.
500. Mihály Hoppál, 1996, Kızıl, Bütün fotoğraflar Tarih Müzesi sergisinde çekilmiştir.
501. Fotoğraf: Mihály Hoppál, 1996. Kızıl, Bütün fotoğraflar Tarih Müzesi sergisinde çekilmiştir.
502. Mihály Hoppál, 1996, 6. Baykal Gölü kenarında sırrı öğrenme töreni icra ediliyor.
503. Mihály Hoppál, 2003.
504. Mihály Hoppál, 1997. Buryat şamanizmi tarihi hakkındaki kitaptan alınmış fotoğraf.
505. H. Haslund-Christensen (1939).
506. Mihály Hoppál, 2003.
507. Mihály Hoppál, 2004. Derlemelerimizin parçaları.
508. Yu Guahua, 1987. Shi kabilesi Mançular arasında şamanları ve gelenekleri koruyan törenleriyle meşhurdur. krş. Guo-Wang (eds) 2001: 55-64. Törenin tasviri ve fotoğrafları.

509. Mihály Hoppál, 2002, Helsinki, Lehtinen İldiko'nun düzenlediği Siberia sergisi malzemelerinden.
510. Cao Li Juan, 1987.
511. Mihály Hoppál, 2004. Fal kılıçları, yazarın koleksiyonundan.
512. Mihály Hoppál, 1994. İncson, Seul banliyösü, Güney Kore.
513. Mihály Hoppál, 2004, Tegirmeti Köyü, Artus İlçesi, Doğu Türkistan, Çin.
514. Laszlo Punkovacs, 1994, Kırgızistan, Talas vadisi.
515. Huang Zhong-hiang, 2003, Doğu Türkistan, Çin.
516. Mihály Hoppál, 2003, İç Moğolistan.
517. İvanov, 1954: 144.41. fotoğraf. Etnografya Devlet Müzesi (bk. 2651-1); Fotoğraf: Mihály Hoppál.
518. Eva Aranyosi, 1997. Fotoğraf Ulan-Ude Bağımsızlık Meydanı Halkbilimi Müzesinde çekilmiştir.
519. Mihály Hoppál, 1998.
520. Juha Pentikainen (1991)
521. Stötzner 1934, 12.
522. Sierosewski, 1896: 598.
523. M. Koskov (1990'lı yılların sonunda).
524. Vasilyev, 1909: 305, 1. fotoğraf.
525. Kara David Somfai, 1997, Yakutistan, Saha Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu.
526. krş. Kenin-Lopsan, 1978: 295 fig.2.
527. Mihály Hoppál, 1997. Tomsk Devlet Müzesi Halkbilimi Koleksiyonundan çekilmiş fotoğraf.
528. Yaşlı Tuva şamanı Sariglar, Hoppal Mihaly, 1995.
529. Mihály Hoppál, 1995. Orman sütunları adlı kutsal yerde Fyodor Afanasi adlı şaman sabah töreni icra ediyor.
530. Mihály Hoppál, 1996, Kızıl. Şamanın adı Ondar Mokurool.
531. Mihály Hoppál, 1993. Her iki fotoğraf Amur civarında, Habarovski ilçesinin Daerge Köyünde çekilmiştir.
532. Mihály Hoppál, 1993. Davul çalan kadının adı Nesulta Beldi.
533. Yves Benoit, 1997. Paris yakınında küçük bir şehirde konferans veriyor. Fotoğrafın sağ tarafında Buryat şaman kadın Nadya Stephanova görülüyor.
534. Mihály Hoppál, 1992. Yakutsk Millî Tiyatro sunumundan çekilmiş iki fotoğraf.
535. Mihály Hoppál, 1995. Şamanın adı Sariglar.
536. Maria Volçenko armağanı, 2004.
537. Mihály Hoppál, 2001, Yilin Eyaleti, Çin.
538. Mihály Hoppál, 2004, Yilin Eyalet, Çin.
539. K. Banyikov, 1999, Arkada şapkalı neoşamanizmin lider kişisi Michael Harner duruyor. Fotoğrafın sağ tarafında ise Kira Van Deusen.
540. Mihály Hoppál, 2000. Fotoğraf Budapeşte'de çekildi. Ayinin adı saenam kut. Koreli UNESCO komitesi, grubu beraberinde getirmiştir.
541. Mihály Hoppál, 1998, Incson, Güney Kore.
542. Maria Volçenko hediyesidir (2004).
543. Mihály Hoppál, 1995, Gannat, Güney Fransa.
544. Mihály Hoppál, 1995, Gannat, Güney Fransa.
545-546. Pozzi 1992.
547. Harita: Hoppál, 2007.

Dizin*

A. V. Anohin Koleksiyonu 121
Abakan Bölgesi / Havzası 85, 241
Abakan stepleri 123
Abakan Tatarları 122, 123, 138
Abakan Vadisi 70
Abülkasım 137
Afganistan 132
Afrikalı büyücüler 54
Ağacın efendisi 30
ailevî gelenekler 276
ak horoz 135
Ak şaman (Ok Kam) 112, 113, 118, 138, 259, 262
Akademi Yayınevi (Akadémiai Kiadó) 10
akbaba 216
Akdağ Yaşlı Tanrı (Mançularda) 168
Albıs 128
Alekseyenko, E. A. 179, 182
Alekseyev, N. A. 112, 155
Alma (Yukagirlerde şaman) 183
Almanca 9, 11, 14, 74
Almanlar 76, 77, 179, 191
alt dünya 55, 56, 94, 103, 105, 121, 123, 124, 142, 166, 180, 206, 207, 209, 213, 217, 222, 224, 226, 227, 231, 233, 235, 236, 237, 240, 250, 255
alt dünya yerlileri 209
alt dünyanın büyük kurbağası 124
Altan Kaan 144
Altay bölgesi / çevresi 84, 115, 195, 209, 220, 224, 229, 233, 242, 245
Altay bölgesi kurganları 220
Altay Cumhuriyeti 118
Altay çevresi kaya resimleri 229
Altay çevresi Türk boyları 209
Altay Dağı / Dağları 37, 110, 121, 138, 230
Altay dili / dil ailesi 155, 158, 164, 195, 249
Altay kiji davulu 118
Altay kiji şamanlığı 110
Altay kijiler 86, 110, 118, 119
Altay şaman davulu 239, 246
Altay şamanizmi 85
Altay şamanları 119
Altay Türk (Hakas) şaman davulu 236
Altay Türk boyları 216, 232, 256
Altay Türk davulu 231, 243, 244
Altay Türk folkloru 117
Altay Türk grupları / halkları 207, 243, 251
Altay Türk şaman davulu tokmağı 248
Altay Türk şamanları 26, 81, 86, 222
Altay Türkleri 40, 41, 46, 228, 110, 119, 197, 207, 213, 214, 216, 230, 232, 234, 242, 243, 247, 251, 256
Altay Türklüğü 119
Altay-Sagayaz tipi 241
Altay-Sayani dilleri 251
Altayek (Altaylılar) 118
Altaylar 119, 213, 228
Altaylı Kiji kabilesi 86
Altaylılar 117, 121, 168
altı parmak 207
Amerika Birleşik Devletleri 275
Amerika Kıtası 183
Amerikalı-Rus ilmi araştırma gezisi 183
Amgun ırmağı 156, 157
Amuderya ırmağı 136
Amur 45, 51, 52, 65, 80, 83, 152, 156, 158, 159, 172
Amur Boğazı 158
Amur boyu / bölgesi / civarı / çevresi 45, 51, 52, 65, 80, 83, 152, 161, 172, 168, 188, 208, 247
Amur boyu kavimleri 247
Amur bölgesi şaman töreni 188
Amur ırmağı 65, 156, 188, 268
Amur ırmağı ağzı 188

* Hemen her sayfada geçen "şaman" ve "şamanlar" kelimeleri tek başına oldukları zaman *Dizin*'e alınmamıştır.

Amur kıyısı 158, 163, 188, 269
Ana Tanrıça (Umay) 134
Anabirşk 113
Anadolu 110
Anantay kabilesi 137
Angara ırmağı 66
Anglure, Saladin d' 59
Animist dünya görüşü 56
Anisimov, A. F. 154
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Etnoloji Bölümü Koleksiyonu 232
Anohin, A. V. 119, 120, 121, 179, 217, 222, 246
Ansiganova, L. 122
Antropomorf davul tutakları 243
antropomorfik figürler 232
Anyu gelenekleri 203
Anyu şamanları 203
Aral Gölü 132
aranga (Buryatlarda) 264
arangas (Yakutlarda) 264
Aranyosi, Éva 11
Argun ırmağı 76, 77, 159
arınma 219
arktik bölgesi 185
arktik histeri 185
Arsenyev, V. K. 172, 177
asâ (morin horibo) 143
asâ 32, 63, 85, 87, 96, 98, 99, 100, 102, 105, 129, 138, 140, 142, 143, 150, 151, 154, 160, 219, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 258
asâlı şamanlar 140, 254, 255
aslan 157
Asya 13, 37, 46, 47, 56, 68, 71, 110, 132, 133, 134, 135, 136, 141, 192, 195, 245, 257
Asya Hunları 141
Asya stepleri 245
at 40, 79, 85, 107, 114, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 142, 143, 147, 150, 215, 219, 221, 234, 242, 245, 247, 252, 253, 254, 256, 265
at ayakları 254
at başı süsü 79
at başlı asâ 142, 150, 151, 254
at başlı demir asâ 219, 252
at başlı şaman asâları 85, 147, 219, 252, 253, 254, 256
at gözlüğü 215
at gözlüğü maskeler 221
at kılı 114
at kurbanı / töreni 40, 85, 107, 116, 117, 123, 242, 265
at kuyruğu 40
at yarışı 245
atalar 11, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 32, 59, 60, 68, 69, 117, 121, 122, 123, 135, 137, 138, 142, 144, 153, 199, 200, 211, 212, 213, 230, 232, 235, 245, 265, 274,
atalar ruhu (arbak) 11, 32, 59, 69, 122, 135, 137, 138, 142, 153, 199, 200, 211, 230, 235, 245, 274,
atalara saygı 27, 121, 245
atalardan kalan atın gömülmesi 265
ateist dünya görüşü / ateizm 120, 144
ateş 30, 31, 35, 37, 44, 49, 80, 97, 103, 112, 120, 121, 153, 164, 177, 190, 191, 197, 199, 203, 211, 220, 227
ateş ana (Ape Huçhi) 120, 203
ateş ocağı anaları 153
ateşin ruhu 103
ateşte yürümek 211
atkı 225
atlı (morin) şaman asâsı 255
atmaca 30
Aus Sibirien (*Sibirya'dan* - W. Radloff) 81
av tanrısı 243
avcı halklar 207
avcı kültürleri 117, 249
avcılık 34, 92, 97, 115, 117
avcılık dönemi 117
avcılık kültürü 117
Avrasya 9, 15, 17, 19, 21, 22, 27, 35, 46, 55, 60, 91, 95, 152, 179, 182, 183, 185, 192, 205, 210, 211, 229, 220, 225, 232, 248, 249, 257, 262
Avrasya coğrafyası 15, 16
Avrasya geyik kültü 229
Avrasya kıtası 95
Avrasya kültürü 60
Avrasya milletleri 19, 35
Avrasya mitolojisi 249
Avrasya şamanlığı / şamanizmi 22, 27, 55, 185, 192, 205, 211, 225, 248, 257
Avrasya şamanları 9, 46, 192, 210
Avrasya toplulukları 17
Avrasya'da Şamanlar (Mihály Hoppál) 16
Avrorin, V. A. 163
Avrupa 73, 95, 111, 152, 275
Avrupaî ifade 229
Avrupalı seyyahlar 73
Ay 104,114, 121, 227, 229, 230, 237
Ay resimleri 104
Ay sembolü 121
ayak giyimleri 222
ayakkabı 222
aygır 137
ayı 26, 27, 41, 106, 107, 108, 130, 157, 189, 200, 202, 203, 206, 213, 222, 224, 232, 249
ayı bayramı 106, 108, 189, 200, 202
ayı dişleri 224
ayı kafatasları 155
ayı kurban törenleri 249
ayı kurbanı 203, 249
ayı oyunu 107
ayı pençesi (adigeren) 130, 213, 222

ayı ruhu 27
ayı tırnağı 222, 224
ayı tırnaklı Selkup şaman ayakkabısı 222
ayıbalığı dişi 186
âyin masası 196
ayna (küzüngü) 36, 43, 44, 82, 89, 129, 140, 143, 149, 150, 161, 162, 163, 168, 199, 205, 208, 210, 211, 212, 213, 224, 225, 250
aynalı şamanlar 36, 43, 89, 129, 140, 149, 150, 162, 163, 212
aynalı Tuva şaman okları 250
aynayla fala bakma 43, 44
aynayla tedavi 36
Aynu ayı bayramı / töreni 200, 201, 202
Aynu dili 203
Aynu Sergisi 202
Aynu şamanı 201, 203
Aynuk şamanı 203
Aynuklar 41, 203
Aynular 91, 200, 201, 202, 203
Aza (kötü varlık) 128

Bade Anna 49
Bai-Ulgengök 40
bakır ayna 36, 149, 150, 161, 163, 210
bakır aynayla tedavi 36
bakır levha 245
bakire ana 120
baksı / bakşı 34, 46, 53, 61, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 258, 259
bal bahadur davulu 194
balık 30, 163, 207, 234
balık adam iskeleti 207
balıkçıl kuşu 104
balıkçılık 35, 97, 156, 158, 161
Balzer, M. 112
bar sezi / pars (tekir arslan) 243
Baraba Türkleri 123
Baráthosi, Balogh Benedek (Macar seyyah) 37, 82, 83, 157, 158, 172
Bargu (Buryat) 150
Bargu şamanı 150
Barnaul 123
Basilov, V. N. 10, 11 133, 136, 310, 311
baş bandı 215
baş eti 109
baş süsü / süslemesi 98, 101, 161, 210, 214, 221
baş şaman 161, 167, 195
başka dünya 9, 20, 35, 53, 65, 101, 176, 210, 224, 254,
başlık 79, 100, 117, 125, 156, 161, 162, 175, 176, 214, 215, 216, 219
Bationova 120
Batirkan Baksı 137
Bay Ülgen (Tanrı Ülgen / Ülgen) 39, 40, 116, 120, 231, 232, 242, 244
Baykal 24, 36, 37, 68, 81, 141, 144, 150, 152, 177, 206, 221, 240
Baykal ardı bölgeler 206
Baykal Gölü 36, 68, 81, 141, 144, 150, 240,
Baykal kenarı / kıyısı 24, 36, 37, 177
Baykal ötesi 221
baykuş tüyleri 26, 215, 216
bayrak 44, 139, 150, 151, 250
bayraktar 271
bayram 44, 102, 106, 108, 113, 122, 123, 146, 189, 200, 202
bayram törenleri 146
Bayram, Bülent 17
bedh bahadur davulu 194
Beldi, Lindza (yaşlı Nanay kadın şaman) 173, 174, 175, 269
Beldi, Nesulte 269
Beltir şaman davulları 230
Beltirler 122, 224, 230
Benitaşi Çudaviça Çunançara 103
bereket 68, 116, 117, 138, 249
bereket büyüsü 116
Bese, Lajos 141
beşik 104, 241
beyaz 37, 41, 79, 113, 117, 120, 135, 139, 140, 155, 156, 215, 229, 234, 269
beyaz davul 229, 234
beyaz geyik 155, 156
beyaz gök 120
beyaz şamanlık geleneği 113
beyaz ve kırmızı kaftan 156
bez parçaları 143, 150
bıçak / bıçaklar 34, 35, 36, 37, 49, 55, 99, 103, 105, 135, 136, 180, 217, 224, 229
bıçakla kendini kesme 105
bıçakla sağaltma 36
Bibliothech Shamanistic 10
Birançen Oroçlarda "Kingan Tunguzları"ından bir grup) 161
Birinci Dünya Savaşı 203
Bisirya şaman elbisesi 222
Biysk civarı 115
Bo Sommarström 227
Bogoras, Waldemar 183, 185
Bolşevikler 88
bombo (Nepaller'de şaman) 192, 194
bon dini 194
boncuk 215
boy ataları 117
boynuz 66, 67, 68, 69, 73, 74, 76, 78, 79, 105, 108, 120, 142, 143, 150, 154, 156, 161, 175, 180, 182, 184, 205, 208, 210, 212, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 225, 235, 246
bronz ayna (toli, küzüngü) 43, 44, 68, 70, 71, 143, 205, 208, 212
Bronz çağı / dönemi 68, 71
bronz maske 221

Buçan, G. 91
Budapeşte 14, 16, 83, 107, 236
Budapeşte Halkbilim Müzesi 83, 107, 236
Budist 15, 146
Budist dua metinleri 146
Budizm 15, 70, 134, 144, 145, 146, 198
Budoy (Altay Cumhuriyeti'nde kent) 118
Buir Gölü 159
Bulatova, N. 154
bulut 113
burgu 44
burun 242
Buryat / Buryatlar 10, 11, 22, 35, 36, 37, 38, 42, 56, 66, 75, 78, 79, 87, 105, 141, 142, 143, 150, 207, 208, 209, 211, 219, 221, 233, 248, 250, 251, 254, 255, 265, 268, 274, 275
Buryat at kurbanı 38
Buryat Cumhuriyeti 275
Buryat davul tokmağı 248
Buryat hekim şamanlar 35
Buryat kabul töreni 255
Buryat kadın şaman 23, 42, 75
Buryat kurban töreni 37
Buryat ongonu 56
Buryat öykü geleneği 142
Buryat sihir elbiseleri 79
Buryat şaman aracı 143
Buryat Şaman Derneği 211
Buryat şaman folkloru 142
Buryat şaman pelerini 208
Buryat şamanı / şamanları 22, 36, 56, 66, 85, 87, 142, 143, 219, 248, 256, 274
Buryatya 36, 255
buzlu ırmak 255
bübü (kadın şaman) 138, 140, 259
büyü 63, 75, 76, 93, 94, 116, 161, 162, 206, 209, 229, 258
büyücü (kiançi) / büyücüler 54, 55, 63, 74, 92, 107, 108, 109, 146
büyücü hekimler 109
büyücülük 74
Büyük ayı yıldızları 197
büyük davul 200
Büyük Moğol İmparatorluğu 141
büyük şamanlar (dung-'dongo') 104, 181, 219
büyük tarak dişi 154
büyülü resimler 93

cadı oyunu 79
Cambridge Museum of Archeology and Ethnography 161
Campbell, Joseph 63
canlılar imparatorluğu 237
Carpini, Piano 73
Castren, M. A. 95, 250
Cehennem 109
cenaze uğurlama töreni (buni) 174
Cengiz Han / Cengiz Kaan 126, 142, 146
ceset 183
cinsel organlar 65, 67, 68, 69, 117, 244
cinsel semboller 210
Csurkin, Grigorij Csorosz 119
Cukça Yarımadası 185

çadır 29, 31, 80, 93, 96, 102, 112, 140, 151, 153, 162, 183, 187, 188, 226, 229, 232, 235, 236, 249, 257
çadır direği 153, 257
çadır girişi 226
çaesu kut (şans ve başarılı bir hayat için yalvarma) 198
Çaharlar / Çakarlar 140, 150, 253
Çahar / Çakar şamanı 253
çakmaktaşı 103
çakoran (kayın ağacı) 257
Çalkandılar (Lebegi Tatarları) 84, 110, 115, 116
Çalkandı şamanı 116
Çalkandı şamanlığı 110
Çalkanlar çevresi 244
çam ağacı 40, 144
çan 206, 210
Çapçal civarı 168
Çapraz, Hüseyin Şevket Çağatay 17
Çarlık / Çarlık Rusyası 19, 87
çatallı boynuz 78
çatallı taç 220
çaydanlık 265
Çelkan şaman davulları 230, 239
Çelkan şamanı / şamanları 43, 44, 230, 239
Çelke şamanı (kam) 251
Çepang 192
Çepang jhakri 192
Çepang şamanı (pande) 193
Çerneçov, V. N. 106
Çesu Adası 197
çıngırak / çıngıraklar 47, 134, 138, 142, 157, 166, 190, 170, 206, 210, 224, 225, 255
çıngıraklı asâ (asâ-tayak) 138
çıngıraklı davul 134
çıngıraklı kemer 157
çıngıraklı şaman kemeri 166
çiçek hastalığı 163
çift başlı kartal küpe 180
çift başlı taç 150
çiftçilik kültürü 134
Çin 9, 67, 132, 134, 136, 140, 146, 152, 159, 161, 162, 163, 164, 168, 172, 195, 208, 212, 268, 272, 273
Çin bronz aynaları 208, 212
Çin İmparatorluğu 164, 168
Çin kültürü 195
Çin makamları 134
Çince 14, 122, 159, 168

çinogi kut / çinogwikut (ölmüş akrabaların anısına yapılan tören) 198, 274
çok katlı dünya tasviri 226
Çuça töreni 196
Çukça dili 179, 183
Çukça şamanının baş bandı 184
Çukça şamanları 185
Çukçalar 26, 179, 183, 185, 188, 247
Çulım ırmağı 70, 122
Çulım Türkleri 12
Çuvaşlar 233

Daege köyü 175
dağ 29, 30, 31, 56, 105, 130, 162, 176, 192, 200, 232, 242, 245, 257, 261
dağ adamı 162
dağın ruhları 130
dalgıç kuşu 104
dans 20, 47, 48, 50, 51, 52, 54, 67, 69, 70, 81, 87, 102, 112, 120, 121, 136, 159, 160, 163, 167, 176, 177, 179, 199, 205, 210, 233, 238, 259, 277
dans ve davul temposu 179
Darhat şaman gelenekleri 144
Darhat şamanları 144
Darhatlar 28, 144
Darkhan / Tarkan 211
Darkhatdk (Halha Moğolları) 146
Daur kadın şaman 55, 147, 148, 251, 253
Daur şaman âyinleri 268
Daur şaman davulu 147
Daur şaman elbisesi 147
Daur şaman geleneği 146
Daur şaman pelerini 149
Daur şamanları 146, 147, 149, 210, 252, 268
Daur şamanlığı 146
Daurlar / Dagurlar 55, 146, 147, 148, 149, 150, 159, 160, 210, 251, 253, 259, 268
davet şarkısı 221
davul (hese) / tüngür / şaman davulu 28, 43, 47, 48, 50, 52, 54, 58, 62, 63, 68, 67, 69, 74, 75, 78, 79, 80, 87, 93, 94, 96, 101, 102, 103, 104, 107, 109, 112, 113, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 142, 147, 150, 151, 153, 154, 156, 157, 159, 162, 163, 166, 167, 170, 171, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 190, 193, 194, 205, 210, 211, 217, 219, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 248, 249, 252, 254, 256, 258, 259, 264, 268, 269, 272
davul çalma / çalmak 43, 177, 190
davul çalma teknikleri 238
davul derisi 103
davul derisini yarmak 264
davul kasnağı 154
davul resimleri 237
davul ruhları 241
davul sesi 190
davul tokmağı 43, 69, 79, 113, 142, 159, 190, 225, 228, 246
davul tutakları / tutacakları / tutakları 142, 178, 241, 242, 243, 244, 245
davul-ruh iyeleri 118
davulcu 48, 75
davulcu şaman 67
davulla fal 74
davullu şamanlar 69, 107
davulun canlandırılması 229
davulun çerçevesi (kasnağı) 228
davulun hazırlanışı 228
davulun sahip ruhu (tüngür ezi) 243
davulun tokmağı 113
Dayan Degerki (Moğollarda koruyucu tanrı) 29
defin töreni 174, 265
değnek 40, 79, 144,
demir 25, 26, 29, 31, 35, 49, 55, 59, 76, 78, 79, 84, 96, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 109, 112, 138, 142, 143, 154, 156, 161, 180, 181, 185, 206, 207, 209, 210, 211, 214, 218, 219, 221, 222, 223, 232, 235, 239, 240, 241, 242, 245, 250, 252, 254, 255, 256
demir asâ 98, 217, 252, 254, 255
demir boynuz 156
demir çıngırak 76, 154
demir çubuk (kiriş) 245
demir iskelet 222
demir işlemeli tengeyiği toynağı 223
demir mızrak 102
demir ok 252
demir süsleme 98, 99, 101, 112, 181, 206, 235
demir taç 78, 219
demir tutak (komisya) 240
demir yüzlü ve demir boynuzlu tac (Moğol şamanı) 218
demirci 31, 210, 211
demirci mucize kültürü 211
demircilik 211
deniz kuşları 30
deniz 28, 30, 80, 152, 158
Deotsi 172
deri 37, 39, 40, 59, 74, 76, 77, 78, 79, 101, 103, 104, 105, 112, 123, 156, 157, 161, 181, 190, 206, 207, 209, 210, 213, 221, 222, 226, 228, 229, 235, 238, 240, 246, 248, 249, 264, 308
deri çanta 226
deri şaman kaftanı 76
Dhang Phung (falcı-şaman) 192
diğer / öte / öteki (öbür) dünya 25, 33, 37, 45, 47, 48, 53, 59, 61, 97, 99, 121, 130, 130, 153, 173, 174, 177, 208, 217, 222

Dilmurat, Ömer 135
Diószegi, Vilmos 11, 23, 43, 116, 117, 123, 128, 129, 131, 182, 184, 207, 212, 252
direk (serge) 257
Direnkova, N. P. 119
dirilme âyini 252
dişi geyik sesi 103
doğa üstü güçler 194
doğaçlama 192
doğaüstü varlıkların dünyası 262
Doğu Müslümanlığı 134
Doğu Sibirya 66, 182
Doğu Türkistan 134, 136, 168
doğumun kolaylaştırılması 239
doğurganlık 103
Dokuz Denizler 30
dokuz gök katı 113
dokuz yardımcı ruh 219
Dolgan şamanları 114
Dolgan toplulukları 114
Dolganlar 30, 31, 110, 113, 114, 209
Dolgih, B. O. 97, 114
domuz 41, 167, 174
domuz kurbanı 41
Donner, Kai 82, 83, 104, 179
Dölgöra Buga 219
Dudi köyü 26
Dudinka 97, 113
Dulam, S. 145
Dulsimyaku 101, 102
Dulzon, A. P. 179
duval ruhları 239
duvar resimleri 66
düngür (şaman davulu) 129, 272
Düngür (halk derneği) 271
dünya 9, 10, 11, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 28, 30, 31, 34, 38, 45, 49, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 89, 94, 97, 106, 109, 110, 121, 122, 124, 125, 136, 137, 139, 145, 146, 147, 153, 154, 156, 158, 163, 183, 185, 192, 199, 213, 214, 220, 222, 223, 226, 227, 228, 230, 232, 233, 235, 236, 237, 241, 253, 260, 261, 267, 270, 277
dünyanın ortası 228, 235, 236, 260, 261
dünya ağacı 34, 55, 56, 124, 136, 220, 230, 232, 233, 241
dünya ağacı taçları 220
dünya dağı 56
dünya direği 139, 214, 232
dünyanın sonu 235
dünyanın üç parçaya ayrılmış düzeni 55
düş yorumu 203
düşman ruhlar 190, 250
düşman şamanlar 104
Dyakonova, V. P. 128

ebe 108
eğik davul tokmağı 246
ejderha 26, 49
elbise 205
Eliade, Mircea 20, 22, 45, 183, 208, 257
Eltsin (Sibolarda sağaltıcı şaman) 169
emçi (hekim şaman) 120
endüstrileşme 267
enneche (insan, konuşan) 97
Enyesi şamanları 99, 100, 222
Enyets şaman davulları 235
Enyets şaman elbisesi 98
Enyetsler 97, 98, 99, 100, 209, 222, 235, 250
epik mitoloji geleneği 269
epilepsi 163
erkek cinsel organı 117
erkek deve 139
erkek şamanlar (baksı) 34, 45, 138
Erlik 232
Erlik Hanı 235
erotik şarkı 117
Eski Çin 212
eski Japon şamanizmi 199
eski Lap panteonu 227
eski şamanlar 237
eski tip şaman kültürü 68
eski Türk dilleri 251
eski Türk dini 15
eski Türk taş heykelleri / taşbabaları 246
Eskimo şaman kültürü 61
Eskimo ve Çukça kültürleri 27
Eskimolar 27, 59, 61, 208, 224
estik durum 192
estiklik / esrime 53, 54, 151, 194
esrime yolculuğu 224
Estonca 11, 14
etnik gelenekler 276
etnik kimliğin sürdürülmesi 271
etnik milliyetçilik 271
etnografik bilgiler 75
Etnographscher Teil (Leopold von Schrenk) 80
ev birası 244
ev ruhları / iyeleri 174
ev sunağı 230
Even (Lamut) davulu 156, 235
Even (Lamut) şamanı 214
Even şaman çizmesi 223
Even şaman elbiseleri 156
Even şaman rozetleri 213
Even şamanı / şamanları 214, 235
Even şamanizmi 155
Evenki asâları 255
Evenki boyu 161
Evenki büyük şamanı 32
Evenki davul tokmağı 247
Evenki diyalektleri 159
Evenki halkı 221
Evenki inanışları 260
Evenki kadın şaman 54, 153, 154, 155, 163

Evenki kökenli araştırmacılar 154
Evenki *ominaleng* (yaz sonu) töreni 44
Evenki şaman âyinleri 268
Evenki şaman çizmesi 222
Evenki şaman davulu / davulları 154, 230, 235, 236, 237, 239
Evenki şaman elbisesi 27, 152, 154
Evenki şaman kılıcı 256
Evenki şaman mezarı 263
Evenki şaman önlüğü 25
Evenki şaman paltosu 29
Evenki şaman pelerini 208
Evenki şaman tacı 218
Evenki şamanları 20, 44, 66, 84, 148, 152, 153, 154, 209, 219, 242, 246, 260, 265
Evenki tokmakları 247
Evenki-Oroçlar 163
Evenkiler 20, 25, 27, 29, 31, 32, 44, 54, 66, 84, 148, 152, 153, 154, 155, 159, 161, 163, 208, 209, 210, 214, 218, 221, 222, 230, 235, 236, 239, 242, 246, 247, 255, 256, 260, 263, 265, 268
Evenkilerin kuşlu şaman ağaçları 260
Evenler (Lamutlar) 155, 156, 213, 214, 223, 235
evren kapısı 125

fal / fal bakma 33, 34, 43, 44, 58, 74, 75, 92, 93, 103, 105, 109, 116, 117, 128, 129, 134, 135, 146, 150, 163, 172, 183, 192, 199, 200, 203, 211, 225, 227, 247, 249, 251, 252, 256, 257, 272
fal bakıcılığı 225
fal kılıçları 257
falbin / porhan (Harezm'de şaman) 134
farklı dünyalar 260
Fedorov, Afanasey 111
Felemenkçe 74
Fergana 70, 133, 138
Fergana dağlık bölgesi 70
Fergana Vadisi 133
Fin araştırmacı 21, 33, 83
Fin-Ugor dil ailesi 106
Fin-Ugor milletleri 92
Fince 11, 14
Findeisen, K. 179
Finlandiya 66, 92
Finmark (Knud Leem) 92
Finsch, Otto 80
Fodo Mama töreni (Mançu şamanı) 41
Fransa 103
Fransızca 74, 87
Fu Yuguang 167
Fünk, D. A. 119

Gadaçi 117
Gaer, E. A. 172
Galikova, Tatyana 187
ganasan fal tekniği 163
gece 57, 76, 97, 121, 140, 183, 194, 237, 244, 257, 315
gece motifleri 237
Geç Dönem Taş Devri 67
Geleneksel Hakas Din (Şamanizm) Derneği 122
geleneksel hayat tarzları 108
geleneksel kültür 275
Gemujev, I. N. 89, 104, 106
genç şaman adayları 120
Georgi, Jahann Gottlieb 76, 77, 78, 138
geyik 27, 41, 68, 69, 70, 92, 97, 99, 101, 105, 126, 156, 162, 181, 206, 210, 214, 217, 219, 222, 234, 246, 247,
geyik ayak kemikleri 222
geyik besiciliği 97
geyik boynuzları 156, 219
geyik boynuzu 214, 246
geyik derisi 101, 105, 222
geyik elbisesi 206
geyik figürleri 70, 247
geyik kafası 68
geyik kurban etmek 156
geyik motifi 210
geyik şaman tacı 181, 217
geyik taklidi 206
geyik yetiştiriciliği 92
Gılgamış Destanı 121
Gilyak kadın şaman 191
Gilyak şaman geleneği 191
Gilyak şamanı 81, 82, 188, 190, 191
Gilyaklar (Nivghuk) 81, 82, 188, 190, 191,
Gmelin, Johann Georg 75, 76, 77
Gold (Nanaylar) 172
gomiso (Japonya'da falcı şaman) 199
Gondatti, N. L. 106
göçebeler / göçebe halklar 134, 182, 258
göğe çıkan ağaç motifi 257
göğe defnetme 264
göğe giden yol 114, 241
göğün büyük annesi 134
göğün dokuz katı 114
göğüs eti 109
göğüs korseleri 105
göğüslük 101, 104, 154, 213
gök bakireleri 232
gök cisimleri 230
gök dünyası 229
gök katı 257
gök katmanları 260
gök kökenlilik 212
Gök Tanrısının kızları 233
gök 37, 40, 45, 57, 58, 59, 68, 97, 99, 104, 114, 120, 128, 134, 142, 146, 181, 183, 184, 197, 206, 211, 212, 214, 217, 220, 229, 230, 232, 233, 234, 241, 244, 252, 257, 260, 261, 264

Hakas şaman davulu 122, 123, 231, 232, 233
Hakas kadın şaman 210
Hakas kavmi 122
Hakas şamanizmi / şamanlığı 110, 122, 123
Hakas Tatarları 138
Hakas Türkleri 123
Hakas Türklüğü 121, 122
Hakaslar (Abakan Tatarları / Altay Türk boyu)10, 69, 79, 110, 121, 122, 123, 138, 210, 216, 231, 232, 233, 275
Hakasya 69, 70
halay (sıra dansı) 233 Halha Moğolları 144, 146
Halha şaman gelenekleri 144
halk kültürü 120, 269, 271
halk oyunları 245
halk ozanlığı 55
halk sanatı 275
halk türküleri 101
halüsinasyon 20, 26, 53, 107
Han Çinlileri 164
hançer 37, 55, 104, 246
Handijun şamanı 166, 167
Handima 151
Hangalov, M. N. 142
Hantılar (Ostyaklar) 6, 27, 41, 79, 80, 108
Harezm 134
Harva, Uno 222
Has (Kaç) 110, 122, 235
Has (Kaç) şamanlığı 110, 122, 235
Haslund-Christensen, Henning 145
hastalıkların sağaltılması 35
hava 207
hava ruhları 79
havaya defin 182, 264
hayat ruhu 121
hayvan kemikleriyle fal 199
hayvan kurbanı 183, 229, 245
hayvan ruhları 224
hayvan şeklindeki yardımcı ruh 28
hehe eltsin (Sibolarda kadın şaman) 169
Heilongjiang (Çin"de eyalet) 164
Heissig, W. 141
Hejhe (Nanaylar)172
Hekim şamanlar (körmekçi) 135, 272
hekimler (begemni) 155
hekimler (otoshi) 146
hekimler (qutuochin) 163
hekimlik 129, 272
hekimlik törenleri 247
Heling (Sibolar üzerine çalışan araştırmacı) 169
Helsinki Millî Müzesi Helsinki Fotoraf Arşivi 41
Helsinki Üniversitesi 84
heykel 186, 243, 245, 246
Hıristiyan düşüncesi 93
Hıristiyan misyonerleri 227
Hıristiyan rahipler 34

Hıristiyanlaştırma 92
Hıristiyanlık 15, 34, 92, 93, 132, 198, 227
Hıristiyanlık öncesi 227
Hi Kun (Çinli araştırmacı) 167
Hildén, Kaarlo 83, 84, 85
Hingyiang 137
Hint-Avrupa gelenekleri 41
Hint-Avrupa kökenli milletler 41
Hinyan 169
Hitchcock, Y. T. 192
Hokkaido Adası 200
Hollanda 73
Holmberg, Uno (Harva), (Fin araştırmacı) 206
Hoppál, Mihály 14, 16, 17, 130
Hor-Abist 49
Horçin 150
horoz kurbanı 174, 175
Höfr, A. 192
Hövsgöl bölgesi 146
Huang Ge 147
Huangge âyini 149
Hultkrantz, Åke 10, 35, 63
Hulun Gölü 159
Humphrey, C. 146
Hun dönemi 245
Hun-Türk Çağı 70
Hunlar 126, 141
Hüseyin (Hz. Hüseyin) 137

International Society for Shamanistic Research (Uluslararası Şamanizm Araştırmaları Derneği) 10
ırmak iye-ruhları 178
ırsî olarak şamanlığı alanlar 197
ışık 180, 215
ışık saçan baş 180

İç Asya 56, 71, 195
İç Asya milletleri 56
İç Moğolistan 50, 140, 146, 150
İç Moğolistan Kavimleri 146
İç Moğolistan şamanı 50
iki başlı yardımcı kuş 152
iki dünya 136, 185
iki dünya arasındaki aracılık 185
iki renkli şaman elbisesi 156
ikili ruh düşüncesi 35
İldikó, Bellér-Hann 135
İli ırmağı vadisi 134, 168
İlkçağ insanı 63
İlkçağ yüksek kültürleri 249
İnchon / İnçon (Seul'de semt) 195, 274
inek 113
İngiliz Dünya Atlası 74, 75
İngilizce 10, 15, 74, 127, 282, 309
İngiltere 160
insan başı / kafası (başrun) 99, 100, 190, 241, 243
insan bedeni 223
insan figürleri 247
insan kaburga kemikleri 207
insan motifli asâ 143
insanlar dünyası 255
insanlı şaman asâsı 255
inyök kut (şaman kadının kendi töreni) 198
ip-bayrak 139
ipek kurdeleler 252
İran 133, 134, 161, 212, 257
İran kültürel tesiri 257
İranî kökenli Sarmatlar 212
irkeye 183
İsevî hareketler 118
iskelet düzeniyle bezenmiş göğüslük 209
iskelet süslemeleri 206
İslâm 110, 133, 140
İslâm öncesi dönem 133
İslâmî dua 140
İstanbul 16
İsveç 75, 92
İsveççe 85
İsveçli 116
itako (Japonya'da falcı şaman) 199, 200
İtalya 94, 275
İtelmen dili 179
İtelmenler 41, 188, 191, 277
İvanov, S. V. 242
iye ruhu 244
iyeler / ruhlar 174
iyi ruhlar 54, 56

jajaori 174
Japon adalar dünyası 199
Japon bilim adamları 199
Japon halk inanışı 199
Japon kültürü 195
Japon mitolojisi 199
Japon resmi 202
Japon kadın şaman 199, 252
Japonca 9, 14
Japonlar 177, 195, 199, 200, 202, 252
Japonya 91, 199, 212, 268
Jilin 164
Jivopisnaya Rossiya (Rusya'da yayımlanan eski bir dergi) 81
Jochelson, W. 155
Jones, R. L. 192
Jorniçkaya, M. 112
Jukovskaya, N. L. 141

kabul töreni 228, 256, 258
kaburga kemiği / kemikleri 24, 130, 154, 191, 206, 207, 241
kaburga kemiği tasviri 191
Kaç davulu 122
Kaç şaman kadın 123

Kaç Türkleri (Hadç Türkleri, Kaçiri) 122, 123
Kaçin şamanları 235
Kaçinler 234
Kaçiri (Rusça) (Hadç Türkleri, Kaç Türkleri) 122
kadın iyeler / ruhlar 176
kadın şaman (bübü) 138, 140
kadın şaman / şaman kadın 19, 23, 31, 36, 42, 44, 47, 51, 54, 55, 75, 77, 83, 85, 86, 87, 99, 53, 88, 101, 119, 120, 123, 124, 130, 133, 134, 138, 140, 141, 142, 143, 145, 147, 148, 153, 154, 155, 158, 159, 160, 163, 164, 166, 169, 170, 171, 185, 187, 191, 196, 197, 198, 199, 203, 210, 215, 216, 237, 247, 251, 252, 253, 254, 257, 269, 274
kadın şaman kıyafeti 101
kadına dönüşme 185
Kafalar (Karagaslar, Karahaslar) 131
kafatası 183, 202
Kafkas Türkleri 110
kaftan (orgoi) 47, 77, 117, 129, 143
kâhinler (tolkin) 109, 155
kâinat 214, 235, 236
kâinatın ortası 236
Kaluzuga, Nyina İ. 177
Kalzan, İrgit 89
kam (şaman) 23, 40, 81, 86, 87, 118, 121, 123, 125, 242, 243, 251
Kamambay 137
Kamçatka 78, 185, 205
Kamçatka Coğrafyası (S. P. Kraşeninikov) 185
Kamçatka şamanı 205
kamçı 130, 134, 135, 136, 138, 140, 259
kami şaman davulu 194
Kamitirni şamanı 105
kamlık yapma 259
kan 57, 77, 107, 109, 163, 229, 254, 257
Kanada 59
Kanim 244
kanlı kurban 107, 109
Kannisto, A. 106
kansız kurban 102
kapşit (davul tokmağı) 104
kara (harin bö) şaman145
kara at 116
kara kam (kara şaman) 118
kara kuş 40
kara şaman (kara kam) 118, 146
Kara Tatar 115
Kara-Kırgız 138
Kara, Dávid Somfai 139, 140, 259
Karagaslar / Karahaslar / Tafalar (Altay Türk boylarından) 43, 131, 216, 229
Karahaslar / Karagaslar / Tafalar (Altay Türk boylarından) 43, 131, 216, 229
kargı / mızrak 69
karizmatik şamanlar 197
kartal 26, 122, 127, 177, 210, 216, 217, 260, 261, 262
kartal kültü 260
kartal tüyleri 26, 127
kartal tüyünden baş süslemesi (Tuvalarda) 216
kasatai (Nanaylarda yüksek dereceli şaman) 173
kasataori töreni 45
Kastren, M. A. 179
Kâşgarlar 138
kataipa ağacı 199
Kau-Oz (Altay Cumhuriyeti'nde kent) 118
kauri midyeleri 216
kaya resimleri 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 141, 213, 218, 219, 220, 229
kaya yazıları 66
kayın ağacı 40, 86, 106, 107, 117, 178, 221, 233, 254, 255, 257
kayın ağacı kabuğu 107
kayıp rengeyiği 227
kayış 215, 235
kaz 30, 154, 216
Kazak baksısı / Kazak şamanı 46, 136, 137, 138
Kazak şamanları hekimlik töreni 136
Kazak şamanlığı 138
Kazakistan 132, 135
Kazakistan kaya resmi 69
Kazaklar 136, 138, 259
Kazan azizi 139
Kazim ırmağı 108
keçe çadırı 140
keçi 234, 265
keçi kurbanı 265
keder önleyicilik 272
kemer 93, 96, 150, 224
Kemerovo Eyaleti (Kuzey Altaylar) 115, 119
kemik, kemikler 23, 24, 25, 31, 39, 40, 44, 57, 59, 100, 130, 131, 146, 148, 150, 199, 207, 208, 213, 222, 241, 246
kemikçiler (bariesi) 146
Kenin-Lopsan, Mongus 271
Kereji, Agneş 108
Keremovo Eyaleti (Hakasya'da) 122
Kerey kabilesi 137
kertenkele 26, 104, 157, 180, 234, 247
kertenkeleli şaman önlüğü 180
keskin kılıç 169
keskin kılıç 196, 256
Ket ırmağı 83, 84
Ket şaman davulu 180, 181, 235
Ket şaman tacı 180, 218
Ket şamanizmi 182
Ket şamanları 181, 182, 219
Keten elbise 117
Ketler (Yenisey Orsyakları) 83, 84, 179, 180, 181, 182, 188, 209, 214, 218, 219, 235, 246
KGB (Sovyet Gizli Haberalma Teşkilatı) 88

kılıç 217, 252, 255, 256
kılıç merdiven / basamaklar 172, 256, 257
Kıpçak Türkçesi 136, 138
Kıpçak Türkleri 132, 138
kırbaç 135, 143, 247, 258, 259
Kırgız baksı 53, 139, 258
Kırgız kültürü 140
Kırgız Otonom Bölgesi 138
Kırgız sağaltıcı kadın (bübü) 259
Kırgızistan 70, 135, 138, 140
Kırgızlar 53, 122, 138, 139, 140
kış ekinoksu 227
kış töreni 161
kızgın bıçakla hastayı temizlemek 34
kızgın demir yalamak 185
kızgın kömür 138
kızıl (renk) 49, 66, 120, 130, 244, 254, 268
kızıl ideoloji 88
Kızıl (Tuva Cumhuriyeti'nin başkenti) 88, 129, 130, 136, 247, 272, 306, 307, 311, 315, 318, 319
kızıl at 49
kızıl killi toprak 254
Kızıl Şaman (Platon Oyunskiy) 88, 269
Kızıl Şehir Müzesi Koleksiyonu 128, 216, 245
Kızılderili kabilesi 59
Kiçesan 169
kilise tasvirleri 227
Kim, A. A. 104
Kingan dağları 161
Kingan Tunguzları (Oroçlarda birkaç gruba verilen ortak ad) 161
Kito, Kasai 200
Klasik Sibirya şamanizmi 85
Klomich, L. 96
koboz 47
Koca Kaan 116, 117
Koiçhi, İnoue 177
Kojibekova, Tatyana 275
Kol-köröçi 117
Kola Yarımadası 92, 93
Kolimai 183
komünist idareciler 271
komünist ideoloji 10, 162
komünizm 89, 129, 144, 267, 269, 272
komünizm sonrası 277
Kopenhag 25, 94, 140, 219
Kopenhag Etnoğrafya Müzesi 25
Kopenhag Millî Müzesi 140, 219
kopuz 46, 136
kor yemek 185
Kore 11, 44, 47, 51, 61, 168, 195, 197, 198, 212, 220, 252, 256, 257, 262, 268, 274, 275
Kore dili 195
Kore fal kılıçları 256
Kore kültürü 195
Kore Silla 220
Kore şamanizmi / şaman kültürü 61, 168, 198, 274, 275
Kore şamanları 11, 197
Kore şehir şamanizmi 198
Kore Yarımadası 195, 274
Koreli kadın şamanlar 47, 51, 251, 252, 257
Koreliler 195, 262
koruyucu kuşlar 167
koruyucu ruhlar 113, 177
koruyucu Tanrı 227
koruyucu-yardımcı şamanlar 125
Koryak aile şamanizmi 183, 186, 188
Koryak kadın şaman 187
Koryak şaman rozetleri 213
Koryak şamanları 186
Koryak şamanlığı 187
Koryakça 186
Koryaklar 41, 183, 185, 186, 187, 188, 213, 247
Kostyerkin ailesi 276
Kostyerkin, Cukhodie 217
Kostyerkin, Demnime 48, 50, 102, 213, 275
Kotskalar 178
Koyballar 122
koyun 46, 143, 234, 252, 265
koyun kurban etme 252, 265
Koz, Sabri 17
kozmik ırmak 55
kozmik semboller 237
Kök-su-oz (Altay Cumhuriyeti'nde kent) 118
köpek 41, 186, 190
köpek derisi 190
köpek kurban edilmesi 186
körmökçi (ruhlarla konuşan şamanlar) 120
körmöş (kötü ruh) 40
kötü cin 75
kötü ruhlar 40, 50, 115, 135, 139, 140, 192, 200, 210, 221, 234, 235, 256, 260, 262, 264
köz yeme 121
kral mezarları 220
Krasnoyarsk (Sibirya'da bir bölge) 77, 78, 179
Krasnoyarsklı şaman kadın 77
Kraşeninikov, S. P. 185
Kreynoviç, E. A. 188
Ksenofontov, G. V. 112
kuğu 30, 216
kukuleta 156
kulaklar 87
kulaklı baykuş 216
Kulemzin, V. M. 108
kulplu Tamang şaman davulu 193
Kumandı 110
Kumandı şamanlığı 110
Kumandı şaman davulları 230
Kumandin 115
Kumandin Kavmi 116

Kumandinler 117
Kumarçen (Oroçlarda "Kengan Tunguzları"ndan bir grup) 161
Kundalasov, İshak (baksı) 138
Kunkovács, László 137, 140
Kunstkamera 85
Kunstkamera Koleksiyonu 125
Kuonival, Guan 163
Kur'ân 135
kurbağa 124, 157, 231, 232, 234, 247
kurban 31, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 46, 59, 64, 65, 67, 84, 86, 91, 93, 102, 107, 108, 109, 113, 116, 117, 121, 122, 123, 125, 126, 129, 140, 141, 143, 145, 146, 148, 153, 156, 162, 164, 167, 168, 169, 174, 175, 183, 185, 186, 189, 207, 210, 229, 230, 232, 233, 234, 242, 244, 245, 247, 249, 252, 255, 257, 260, 262, 265, 273
kurban ağacı 39, 84, 126, 174, 233, 257
kurban âyini / töreni 37, 109, 113, 121, 143, 148, 167, 230, 273
kurban direği 167, 260
kurban edilen kuzular 123
kurban eti 125
kurban hayvanı 129
kurban törenleri 33, 37, 109, 121, 143, 230
Kurbus 49
kurdele 215
kurgan definleri 195
Kurgan vadisi 121
kurganlar 212
Kuril Adaları 203
kuş 49, 65, 68, 70, 99, 100, 101, 113, 157, 162, 163, 180, 206, 207, 209, 210, 216, 222, 224, 234, 260, 265
kuş atalar 68
kuş ayağı 222
kuş başlı ağaç 157, 265
Kuş başlı dans eden figürler 69
kuş kanadı 210
kuş kanadı kemiği 101
kuş sembolizmi 216
kuş sembolü 206, 260
kuş süslemeleri 162
kuş tipi elbiseler 206, 209
kuş tüylü baş süslemeleri 70, 216
kuş tüyü 49
kuşlu ağaç 113
kuşun göğüs kemikleri 100
kut 113, 197, 198, 274, 319
kut töreni 198
kutsal çevre 276
kutsal geyik 155
kutsal kayın ağacı 233
kutsal kaynak (arjan) 257
kutsal şarkılar 276
kutsal yuvarlak ayna 199
kutup tilkisi 115
kutup yıldızı 184, 232
Kuzey Altay bölgesi 241
Kuzey Altaylılar / Altay milletleri 117
Kuzey Altay Türk boyları 115, 246
Kuzey Amerika 224
Kuzey Amerika yerlileri 177, 216
Kuzey Amerikalı 59
Kuzey Avrasya şamanizmi 13, 232
Kuzey Buz Denizi 152
Kuzey halkları / milletleri 207, 232
Kuzey Kore 195
Kuzey Obi-Ugorlar 36
Kuzey Selkuplar 104, 159
Kuzey Sibirya 47
Kuzey Sibirya Türklüğü 135
Kuzey toprakları 247
Kuzeydoğu Çin 252
Kuzeydoğu Sibirya Türkleri 110, 111
Kuzeyli avcı halk 209
Kuzeyliler 209
kuzgun 262
küçük boynuz 182
küçük davul 226
külçük kamçı 259
küçük kurbanlar 262
küçük kuşlar 220
küçük şaman ağaçları 262
küçük yayla 143
kültürel devamlılık 274
küpe 74, 180, 246
kürek kemiği 44, 58, 117, 146
kürek kemiği falı 146
küreselleşme 267
küzüngü 43, 44, 129, 130

Labantşikşa 79
Labed Tatar şamanı 83
Ladak 34
Lama ritüelleri 127
Lamaist meditasyon pratikleri 208
Lamaist öge 146
Lamaizm 127, 141, 144, 271
lamalar 127, 145
Lamutlar 155, 209
Lap (Sami) şaman davulu 93, 94, 225, 226
Lap büyülü davulu (güneş merkezli) 94
Lap Noitalar 27
Lap şamanı 74, 226
Lap şamanlığı 92, 93
Laplar (Samiler) 74, 91, 92, 93, 92, 226, 225, 227, 247
Laponia / Laponya (Scheifer, J.) 92, 93
Laponya 74
Lar, L. 96, 97
Lascaux Mağarası 63
Lebegi ırmağı 116

Lebegi Kuğu Tatarları 116
Lebegi Tatarları (Çalkandı) 84, 110, 115, 116
Lehçe 14
Lehtisalo, T. 95
Lena ırmağı 66, 71, 219
Lena kıyısı 71
Leningrad (St. Petersburg) 85
leopar 26
Liaoning 164
Lindenau, Ya. I. 155
Lingren, Ethel 160, 161
Litvinov, A. 52, 178, 179
Locke, John 75
Lopatin, İ. A. 163, 172, 177
Lopsan, Mongus Kenin 88, 128
Lukina, N. V. 108

Macar bilim adamları 15, 22
Macar Bilimler Akademisi 16
Macar dili 131
Macar folkloru / halkbilimi 83, 257
Macar mitolojisi 13
Macarca 9, 11, 14, 15, 132, 211
Macaristan 10, 16
Macarlar 13, 15, 17, 22, 83, 92, 131, 257
madder-akka (Tanrıça ana) 227
Magadan bölgesi 185
Magar davulu 194
Magar şaman davulu 194
Magar şamanı / kamanı 193, 194
Magarlar (Nepallerde'de halk) 192, 193, 194
Magnus, Olaus 75
mağara 13, 30, 31, 58, 63, 64, 67, 69, 215, 249
mağara resimleri 13, 64, 67, 69, 249
Majnagasev, S. D. 86
makro kozmos 236
Mampi şaman davulu 119
Mampiy (Altaylı bir Türk kam) 86-87
Mampi şamanı 119
mamut dişi 246
Managirler (Oroçlarda "Kingan Tunguzları"ndan bir grup) 161
Mançu anlatmaları 217
Mançu dili 164, 168
Mançu kökenli sülale 164
Mançu milleti 273
Mançu şaman âyinleri 268
Mançu şaman folkloru 164
Mançu şaman geleneği 167, 273
Mançu şaman kemeri 225
Mançu şaman tacı 220
Mançu Şamanı ruh çağırma şarkısı 9
Mançu şamanizmi 9, 164, 167, 220, 225, 268, 273
Mançu şamanları 11, 41, 164, 166, 167, 168, 220, 252, 272, 273, 274
Mançu şamanları âyin kitapları 252
Mançu toprakları 273
Mançu tören kitabı 41
Mançu töreni 256
Mançu Törenleri ve Kurbanlarının İmparator Emri Üzerine Hazırlanan Kanun Kitabı 164
Mançu ve Çinli araştırmacılar 167
Mançu yazısı 169
Mançu-Tunguz dili / dil ailesi 152, 156, 172, 176, 177
Mançu-Tunguz kavimleri 152, 158, 212, 268
Mançu-Tunguz kavimlerinin şamanizmi 158
Mançular 9, 11, 41, 152, 156, 158, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 172, 176, 177, 212, 217, 220, 225, 247, 252, 256, 262, 268, 272, 273
Mançurya 21, 146, 167, 168, 195, 210
Mançurya Handjun şamanı 21
Mansı (Vogul) maskesi 106
Mansı bölgeleri 106
Mansı dili 107
Mansı rüyaları 33
Mansı şaman davulu 107
Mansı şamanizmi 106
Mansık ve Hantık 117
Mansılar (Vogullar) 33, 106, 107, 108
mantar 20, 26, 53, 107, 109
mars (şaman davulu tutağı) 242
masalcılar 108
Maskarinec, G. 192
maske 65, 66, 69, 101, 106, 107, 117, 144, 160, 216, 221, 242
Mastromattei, R. 192
mavi ipek 143
mavi koçum 139
Mavi tepe 137
Maynagaşev, S. D. 125
Mazin, A. İ. 163
memoteknik 238
merdiven 162, 169, 172, 256, 257
merdivene çıkma 257
Meri, Lennart 102, 275
Meschtub, N. A. 176
Messerschmidt, D. G. 123
metal çıngıraklı Tuva davul tokmağı 248
metal diskler (güneşi ve ayı sembolize eder) 210
metal işleme sanatı 220
metal işlemeler 211
Mezeni (Nenetslerin yaşadığı kentlerden biri) 95
mızrak / kargı 69, 102, 150, 168, 256
Middendorf, A. F. 157
Mihajlov, T. M. 142
mihrap 162
Miko (Japon kadın şaman) 199
Miko geleneği 199
mikro kozmos 236
Miller, G. F. 106

millî cevher 198
millî gelenekler 274
millî kimlik 277
millî kültür 274, 275
millî sağlık 167
millî şaman 167
Minusinski Havzası 121
Minusinski Müzesi 122
mistik öyküler 56
mitik üç dağ 56
mitler 60
mitraik boğa öldürme 257
modern şamanlar 267
modern ve büyük ideolojiler 267
modern yaşamın motifleri 274
modernizm 267
Moğol baş şamanı 252
Moğol boyları 140, 144, 150
Moğol davulu 229, 243
Moğol dili 146
Moğol Halk Cumhuriyeti 144
Moğol halkları 245
Moğol İmparatorluğu 39
Moğol kadın şaman 31, 145
Moğol kaya resimleri haritası 67
Moğol kültürü 144
Moğol soyu 141
Moğol şaman ailesi 47
Moğol şaman kadın (Ulan Bator) 44
Moğol şaman kültürü 144
Moğol şamanı 24, 89, 145, 151, 218
Moğol şamanizmi 144
Moğol şamanları 29, 44, 211
Moğol şamanlığı 141, 144, 145
Moğolca 144
Moğolistan 10, 46, 56, 126, 140, 141, 144, 145, 150, 262, 268
Moğollar 24, 29, 31, 41, 44, 47, 67, 71, 78, 89, 105, 140, 144, 141, 134, 144, 145, 151, 146, 150, 211, 218, 233, 241, 260
Moğolların Gizli Tarihi 140
mongoloid 177
Monguş, Şizep 129
Monguş, Yelena 129, 130
Moskova 217
Möngke Kaan (Moğol İmparatoru) 39
mudang / mudanglar (sağaltıcı kadın şamanlar) 44, 47, 196, 197, 198, 274
Mugur-sargoli kaya resimleri 68
Munkácsi, Bernát 106
Münih Völkerkunde Museum Koleksiyonu 131
Müslüman / Müslümanlık 15, 134, 135, 137
Müzik alerleriyle ruh çağıran şaman 107

Nádorfi, Lajos 11
Naerim kut (Yeni bir şamanlığın bildirimi / öğretimi) 198
Nainta (Bargu şamanı) 151
Nanay aydınları 172
Nanay dili 156
Nanay kadın 269
Nanay kadın şaman yardımcısı 54
Nanay kurbanı (Amur civarı) 174
Nanay şaman elbisesi 175
Nanay şaman kemeri 225
Nanay şamanı 81, 175
Nanay şamanları 172
Nanaylar 11, 45, 54, 81, 156, 172, 174, 175, 176, 225, 247, 255, 260, 268, 269
Nanayların tedavi edici taçları 176
Naninak 158
Narim (Güney Selkupları'nın yaşadığı şehirlerden biri) 104
nefes alma teknikleri 187
Negidal şaman cüppesi 157
Negidal şaman davulu 156, 157
Negidallar 156, 157
Negidalların şamanizmi 157
nemati (Nanaylarda ölüm ve hastalıkta yardımcı olan şaman) 173
Nenets aile şamanları / şamanlığı 95, 96, 222
Nenets asâsı 98
Nenets çevresi 241
Nenets çuhası 221
Nenetsler 36, 44, 45, 87, 95, 96, 97, 98, 214, 221, 222, 224, 241, 249
Neolit Çağ / Dönem 65, 67, 71
neoşaman kültürleri 13
neoşamanlar 53, 276
Nepal 25, 36, 192, 193, 194, 237
Nepal davulu 237
Nepal davulu ve tokmağı 193
Nepal folkloru 192
Nepal halk inanışları dünyası 192
Nepal şamanı 194
Nepal şamanlık geleneği 192
Néprajzi Gyüjtőúton (Vilmos Diószegi) 131
Nerier / nereer udha (Gök Tanrı) 142
Neveyanyani şamanları 97
Ngamtuso ailesi / kabilesi 217, 275
Nganasan davul tokmağı 248
Nganasan fal tekniği 163
Nganasan şaman ailesi 102, 223
Nganasan şaman aletleri 102
Nganasan şaman ayakkabısı 223
Nganasan şaman davulları 28, 230, 235, 236, 239
Nganasan şaman geleneği 103
Nganasan şaman tacı 218
Nganasan şamanları 32, 48, 50, 55, 61, 101, 103, 207, 209, 217, 222, 238
Nganasanlar 27, 28, 101, 102, 103, 113, 209, 213, 217, 222, 223, 230, 235, 236, 238, 239, 248, 249, 275
Niivkhi 188

Nissan kadın şaman 164, 237
Nissan sámannö története (Nissan Kadın Şaman Tarihi) 164
Niula (Ologuya Evenki şamanı) 162
Nivghu 188
Noaidi faaliyeti 74
Nobat Özbek kadın şaman 133
Norveç 92
Norveç arkeolojik kazıları 225
Noviçkiy, G. 108
Novikova, K. A. 176
Novikova, N. İ. 106
Nyivh 214

Ob (ırmak) 106
Ob Bölgesi Ostyakları 80
Ob-İrtis Bölgesi 152
Obi 262
Obi-Ugor ailesi 108
Obi-Ugorlar 41, 106, 117, 233
Obö 56
ocak 113, 120, 236, 237
ocak yeri 236
Ocak yerinin ruhu 113
Ohotsk Denizi 152
ok 68, 77, 117, 241, 245, 249, 250, 251, 252, 256
ok atma 245
okçu şaman 249
Okinova Adası 199
okla fal bakmak 251
Okladnyikov, A. P. 66, 71, 219
Oklu Tanrılar / Tanrıçalar 249
Olçalar / Ulçalar (Mançu-Tunguz boylarından biri) 158, 172, 176
Ologuya Evenki şamanı Niula 162
Ominaleng töreni 161
Ondar, Marta (Tuvalı kadın şaman) 215
Onenko, Mala (Nanay şamanı) 224
ongon 35, 56, 82,
Oppitz, M. 192
Orhun bölgesi 141
Orman İnsanları 52
Orman Samoyedleri 48
Oroç dili 156, 177
Oroç şaman başlıkları 162
Oroç şamanlar 163
Oroç şamanlığı 163
Oroçlar (Olunchun) (Evenki boylarından biri) 152, 156, 161, 162, 163, 172, 177
Orok davulu 177
Orok etnografyası 176
Orok şamanı 176
Oroklar / Uilta 6, 172, 176, 177
Oroktoy kaya resimleri 66
Orta Asya 6, 13, 46, 47, 68, 110, 132, 133, 134, 135, 136, 245, 257
Orta Asya stepleri 245
Orta Asya şamanizmi 136, 257
Orta Asya şamanlığı 13
Orta Asya Türk boyları 6, 132, 134
Orta Asya Türklüğü 110, 134
orta dünya (dünyanın / kâinatın ortası) 55, 56, 94, 101, 213, 225, 226, 232, 233, 235, 236, 250, 261, 262
Orta ve Kuzey Asya şaman milletleri 37
Ortaçağ 195
ortak ominan töreni 147
Ortodoks sömürgeciler 88
Oskin, Aleksandr 68, 102, 217
Ostyak şamanları 79, 108
Ostyak ve Amur civarındaki kavimler 41
Ostyaklar (Hantılar) 6, 27, 41, 79, 80, 108, 179
Otoktoy kaya resimleri 66
oval davul 190
Oymok Kayrakan 120
Oyunskiy, Platon 88, 269

öbür / öte / öteki (diğer) dünya 25, 33, 37, 45, 47, 48, 53, 59, 61, 97, 99, 121, 130, 130, 153, 173, 174, 177, 208, 217, 222
ölü ırmağı 237
ölüler imparatorluğu 237
ölüleri anma töreni (çinogvi-kut) 260, 275
ölülerin ruhlarının öteki dünyaya geçirilmesi 33
ölülerin yeri 94
ördek 40
öte / öteki (öbür, diğer) dünya 25, 33, 37, 45, 47, 48, 53, 59, 61, 97, 99, 121, 130, 130, 153, 173, 174, 177, 208, 217, 222
öykü anlatımı 33
Özbek Cumhuriyeti 132
Özbek kadın şamanlar 134
Özbek şaman davulu 133
Özbek şamanları 133, 134
Özbek şamanlığı 133, 134
Özbekçe 134
Özbekistan 135
Özbekler / Üzbikler 6, 132, 133, 134, 135

pagan rahip 74
Paleoasya 183
Paleoasiyatik halklar 179
Paleoasya dili 182
Paleoasya grubu 185, 188
Paleoasya milletleri 59
Paleolitik dönem 63, 64
Paleolitik kaya resimleri 213
Pallas Seyahatnamesi (P. S. Pallas) 78
Pallas, P. S. 78, 138
Pamir 138
Pamir kökenli Kırgız 138
pars / bar sezi (tekir arslan) 243
paryit şaman davulu 194
Pavlinskaya, L. 219
Pazırık 195

Pekin 162
pelerin 99, 213
Pelikh, G. I. 104
penis 68, 116, 210,
Pentikainen, Juha 10, 45, 227
Peters, L. 192
Petersburg Dinler Tarihi Müzesi Koleksiyonu 114
Petersburg Kıntkamera Koleksiyonu 115
pileçi (her şeyi bilen şamanlar) 120
Pilsudski, V. O. 176, 203
Pogromnaya 79
Polo, Marco 73
Polonya 201
Popov, A. A. 28, 32, 102, 114, 141
porhan / falbin (Harezm'de şaman) 134
post-modern şamanlık 277
postmodern dönem 267
postmodern şamanizm 268
Potanin, G. N. 119
Potapov, L. P. 229, 230
profesyonel şamanlık 188
Prokofjev, G. N. 97
Prokofjeva, E. D. 97
Pürev, O. 145

Qing Hanedanlığı 146, 159, 168
Qiqihar 146
Qui Pu (Pekinli Etnograf) 162

Radloff, Wilhelm 81, 119, 138, 224,
reankarnasyon 183
Rechberg, Kari von 81
Reguly, Antal 106
rengeyiği 91, 100, 182, 185, 222, 225, 238, 240, 255
rengeyiği ayağı 100
rengeyiği derisi 222
rengeyiği kafası 255
rengeyiği kurbanı 185
rengeyiği toynağı 255
Rhenn, Samuel 95
Rinchen, B. 141
ritüel 13, 20, 26, 33, 34, 38, 40, 45, 47, 48, 55, 60, 61, 67, 86, 87, 93, 96, 99, 110, 113, 116, 117, 118, 119, 123, 125, 127, 133, 135, 146, 158, 164, 167, 181, 185, 190, 194, 200, 203, 205, 206, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 218, 219, 221, 223, 224, 225, 229, 249, 250, 252, 257, 264, 276
ritüel araçlar 205
ritüel çıplaklık 224
ritüel elbiseler 99, 209, 213, 214, 221
ritüel körlük 215
ritüel ok 252
ritüel transseksüelizm 133
Róberté, Hamayon 10

Roma Etnoğrafya Müzesi 94
Roon, T. P. 176
rozet 89, 114, 213, 214
Rubruk, Wilhelm 73
ruh (iye) / ruhlar (iyeler) 3, 9, 10, 11, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 37, 39, 40, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 65, 69, 70, 75, 79, 81, 87, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 112, 113, 114, 115, 118, 120, 121, 122, 125, 128, 130, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 146, 150, 153, 156, 158, 159, 161, 162, 163, 166, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 183, 186, 187, 190, 191, 192, 194, 197, 198, 199, 200, 203, 205, 206, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 221, 222, 224, 225, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 240- 241, 242, 243, 244, 245, 246, 250, 251, 252, 255, 262, 264, 265, 269, 274
ruh atı 255
ruh çağırma 9, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 87, 107, 108, 112, 133, 134, 150, 163, 173, 194, 198, 225, 265, 269
ruh çağırma şarkıları 48, 49, 133, 150, 173, 269
ruh göçü 222
ruh temizleme törenleri 97
ruh toplayıcı 212
ruh yönetimi 33
ruhlar âlemi / dünyası 20, 22, 32, 203, 213, 215, 221, 224, 225, 227, 255, 262
ruhlar imparatorluğu 183
ruh idarecisi 45
ruhlarla ilişki 108
ruhun bedenden ayrılması 35
Rus / Ruslar 15, 22, 30, 32, 47, 51, 65, 68, 69, 81, 85, 86, 88, 92, 93, 97, 118, 119, 122, 131, 152, 163, 177, 183, 188, 205, 217, 225, 241, 246, 269
Rus araştırmacılar 65, 68, 69, 104, 131, 152, 163, 188, 205, 225, 241, 246
Rus bilim adamları 69
Rus bölgesi 93
Rus dergisi 81
Rus dili 104
Rus entelektüeller 119
Rus Federasyonu 92
Rus halkbilimi tarihi 86
Rus İmparatorluğu 269
Rus kaynakları 85, 119
Rus kültür emperyalizmi 104
Rus Ortodoksluğu 119
Rus sineması 51
Rus sömürüsü 47
Rusça 15, 97, 15, 48, 87, 97, 122, 126, 127, 132, 138, 159, 177, 269
Rusya 47, 87, 126, 132

Rusya Federasyonu 126
rüya yorumcuları (içen) 155

Saami (Same) 92
saç 209
Sagalayev, A. M. 106
Sagay 85, 86, 110
Sagay at kurbanı 38
Sagay şaman davulları 230
Sagay şaman efsaneleri 125
Sagay şamanları 41, 125, 234, 235
Sagay şamanlığı 110
Sagaylar 38, 41, 85, 86, 110, 122, 125, 230, 234, 235
sağ çizme 222
sağaltıcı 108, 140, 169, 173, 211, 259
sağaltıcı bitkiler 203
sağaltıcı şaman 140
sağaltma 5, 32, 33, 35, 81, 89, 93, 108, 129, 140, 181, 186, 194, 200, 203, 229, 234
Saha / Saha Cumhuriyeti (Yakutistan) 11, 111, 113, 114, 271
Saha Uranhay (Büyük Uranhay) 111
Sahalar / Hahalar (Yakutlar) 11, 111, 113, 114, 271
Sahalin Adası (Rusya Federasyonu) 176, 177, 188, 200, 203
Sahalin Aynuklarının şamanları 203
Sahalin Orokları 177
Sahalin şamanları 203
sahip / iye ruhlar 246, 247, 252
Salamon Dağı 139
Sale, A. de 192
salgınlar zamanı 117
Sámánarchívum (Şaman Arşivi) 11
Sámánok. Lelkekés Jelképek / Şamanlar. Ruhlar ve Semboller (Mihaly Hoppál) 9
Samanyolu 227
Samanyolu Delikanlıları (belgesel film) 50
Samembet 137
Sami bölgeleri 225
Sami çadırı 93
Sami şaman davulları 225, 226, 227
Sami dünya modeli 94
Sami kozmolojisi 227
Sami şamanı 92, 93, 225
Samiler 5, 7, 92, 93, 94, 225, 226, 227
Samoyed ailesi 97
Samoyed boyu 217
Samoyed dili 48, 95, 101, 104
Samoyed şamanlığı 96
Samoyed tipi 28, 48, 91, 92, 95, 96, 104, 214, 242, 255
Samoyed-Nganasan ağzı 48
Samoyedler 3, 28, 30, 48, 91, 92, 95, 96, 97, 101, 214, 217, 242, 250, 255
sandık 41, 166
Sanjeyev, G. D. 141
sar-akka (kızların ve çocukların koruyucu Tanrıçası) 227
saray şamanları 140
sarı (sarin bö) şamanlar 145
sarı şamanlık 146
Sarlar 133
Satlayev, F. A. 116
savaş 11, 47, 59, 60, 69, 101, 104, 117, 125, 126, 194, 197, 203, 207, 210, 219, 256
Savone Enyetsleri 99
Sayan civarı 242
Sayan Dağı 121
Saymalıtaş kaya resmi (Kırgızistan Fergana dağlık bölgesinde) 70
Saymalıtaş Su Ayrımı (Kırgızistan Fergana dağlık bölgesinde) 70
Saytan 115
Schamanentum (Şamanizm) 22
Scheffer, Johannes 74
Schefferus 225
Schmidt, Éva 108
Schrenk, Leopold I. von 80, 158, 163, 172, 188, 190
seçilmiş şamanlar 205, 276
sekiz başlı taşıyıcı sehpa 188
Selkup davul resimleri 104
Selkup şamanları 55, 207, 219
Selkuplar 23, 55, 104, 207, 209, 219, 222, 228, 229, 250
Sem, T. Ju. 155, 172
Semantik ikilik 181
Senge Tanrı 108
Senge-tar 139
Sentpetervar Kunstkamera Sergisi 25
sere (şaman masası) 143
serençin (İç Moğolistan şamanı) 50
seri (Tuvalarda) 264
Seul 198, 257, 274, 275
Shalin adası 176
Shaman 10, 86
Shimbang tipi şamanlar 197
Shirokogoroff, S. M. 154
sıra dansı (halay) 233
sırık 39, 155, 205, 256
Sibirya halkı / halkları / kavimleri / Sibiryalılar 39, 119, 177, 181, 208, 209, 264
Sibirya 5, 6, 9, 10, 13, 19, 23, 34, 35, 39, 43, 45, 54, 55, 63, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 77, 81, 83, 85, 86, 87, 91, 110, 119, 126, 177, 181, 186, 199, 203, 205, 206, 208, 209, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 224, 226, 229, 230, 233, 235, 236, 237, 247, 249, 254, 255, 262, 264, 268, 272, 275, 276, 277
Sibirya çevresi 233
Sibirya halkbilimi gelenekleri 55
Sibirya halklarının davulu 181

Sibirya kaya resimleri 5, 63, 67, 71, 219
Sibirya Koleksiyonu 85
Sibirya kökenli motifler 34
Sibirya mağara resimleri 249
Sibirya şaman davulları 226, 235, 237
Sibirya şamanizmi 83, 110, 220, 230, 272, 276, 277
Sibirya şamanları 55, 87, 199, 203, 206, 208, 213, 215, 217, 219, 221, 236
Sibirya şamanlarının esrime anı 54
Sibirya Türkleri 254
Sibiryalı araştırmacılar 67
Sibo / Xibe dili 257
Sibo / Xibe şaman ayinleri 268
Sibo / Xibe şamanının tacı 168
Sibo / Xibe şamanizmi 169
Sibo / Xibe şamanları 168, 169, 172, 256
Sibolar / Xibeler (Mançu boyu) 6, 168, 169, 172, 256, 257, 268
sicim 114
Sierosevski, V. 259
sihir 59, 76, 79, 104, 105
sihir gücü 105
sihirbaz 77, 79
sihirbaz kadın 79
sihirli davul 104
sihirli değnek 79
sihirli taşlar 59
Siikala, Anna-Leena 10
silâh 7, 163, 217, 219, 250, 255, 256
Silla / Silla Hanedanı 195, 220
Simbang 197
Simçenko, Yuriy B. 102, 103, 217
sincap 78
siurinka (Nanaylarda sağaltıcı şaman) 173
sivrisinek 226
siyah 24, 59, 79, 157, 213, 229, 234, 235
siyah davul 234, 235
siyah şamanlar 262
Siyang tung 172
Sleptsov, Platon 88
Smolyak, A. V. 157, 158, 163, 172, 176, 188
Snyesarev, G. P. 133
Sogdlar 257
Sokolova, Z. P. 106, 107
sol çizme 222
Solon kabileleri 159
Solon kadın şamanlar 160
Solon Otonom Bölgesi 159
Solon şaman elbisesi 160
Solonlar 159, 160
Sombrini şamanları 104
Somolyak, A. V. 177
Son Çin Hanedanlığı 273
sopa 69, 225
Sopoçin, İvan 108
Sovot şamanı 127
Sovyet Bilimler Akademisi Film Arşivi 217
Sovyet dönemi 269
Sovyet egemenliği 87
Sovyet idaresi 19
Sovyet makamları 37
Sovyet orduları 269
Sovyetler Birliği 19, 37, 87, 89, 138, 217, 269
Soyan Dağları 110
soymuk 190
Soyon (Tuva, Tıba, Soyot, Uryan-hay) 126
Soyut (Tıba, Tuva, Soyon, Uryan-hay) 126
Soyut kadın şaman 83
spritüel durgunluk 144
Ssikkim kut (ölenler için öbür dünya yolunu açma töreni) 198
St. Petersburg (Leningrad) 25, 41, 80, 85, 86, 88, 98, 99, 152, 165, 179
St. Petersburg Akademisi Halk Bilimi Bölümü 41
St. Petersburg Antropoloji ve Etnografya Müzesi (Kunstkamera) / Halkbilimi Koleksiyonu 88, 99, 165, 179
St. Petersburg Çarlık Bilim Akedemisi 80
St. Petersburg Rus Etnografya Müzesi 98, 152
Stalin yönetimi 77, 85
Steller, Georg Wilhelm 191
Steponav, Timofey 57, 58, 59, 60
Sternberg, L. Ya. 158, 163, 172, 188
Styepanova, N. A. 275
su 29, 31, 70, 128, 163, 207, 209, 210, 234, 241, 248
su altı 207
su ana 29
su kesesi 163
su kuşları 210, 241
su mitosu 199
su ruhu / iyesi 128, 234
su yılanı 209
sufî dansı 136
sufîler 136
Suların Efendisi 28
Sümer 121
süt 144
Süt Yolunun Oğulları 48

şahin 130, 142, 144, 216
şahin pençesi 130
şair-şarkıcılık 33
şam / kam / ham (şaman) 121, 123, 130
şaman (kam) davulu 242
şaman / ayam 190
şaman adayı 23, 25, 29, 30, 31, 32, 59, 64, 121, 142, 212
şaman ağacı (tooroo) 122, 124, 125, 160, 205, 255, 260, 262
şaman ailesi 250
Şaman Araştırmaları Sempozyumu 274

şaman asâsı (asâ tayak) 140, 143, 154, 252, 155
şaman ataları 32, 60, 245
şaman atalarının ruhu (töstöri)122
şaman aynaları 162
şaman baba 276
şaman baş süslemeleri 142, 216
şaman başlığı 182, 214, 215, 216
şaman bayrağı 250
şaman birlikleri 144
şaman çizmesi 222, 223
şaman dansı 163
Şaman Davulları Söylesinler 48
şaman davulu (yay) 249
şaman davulu / davul (hese) / tüngür 28, 43, 47, 48, 50, 52, 54, 58, 68, 67, 69, 74, 75, 78, 79, 80, 87, 93, 94, 96, 101, 102, 103, 104, 107, 109, 112, 113, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 142, 147, 150, 151, 153, 154, 156, 157, 159, 162, 163, 166, 167, 170, 171, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 190, 193, 194, 205, 210, 211, 217, 219, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 248, 249, 252, 254, 256, 258, 259, 264, 268, 269, 272
şaman davulu ritimleri 101
şaman derecesi 59
şaman derneği 129
şaman dinî törenleri 35
şaman duaları 167, 169
şaman efsaneleri 163
şaman eğitimi 60
şaman elbisesi 98, 143, 161, 162, 191, 206, 208, 209, 210, 212, 213, 223, 224
şaman elbisesi sembolizmi 224
şaman eldiveni 99, 100, 207, 213
şaman esrimesi 177
şaman eşyaları 69
şaman folkloru 229
şaman gelenekleri 150, 210
şaman giyimi 214
şaman gözleri 215
şaman güçleri 108
şaman hikâyeleri 56
şaman hilesi 78
şaman inancı 260
şaman kadın / kadın şaman 19, 23, 31, 36, 42, 44, 47, 51, 54, 55, 75, 77, 83, 85, 86, 87, 99, 53, 88, 101, 119, 120, 123, 124, 130, 133, 134, 138, 140, 141, 142, 143, 145, 147, 148, 153, 154, 155, 158, 159, 160, 163, 164, 166, 169, 170, 171, 185, 187, 191, 196, 197, 198, 199, 203, 210, 215, 216, 237, 247, 251, 252, 253, 254, 257, 269, 274
şaman kaftanı 161
şaman kemeri 175, 190, 224
şaman kılıçları 150
şaman kıyafetleri / kostümü 70, 76, 206, 208, 216, 219, 223, 250
şaman kitabı 119, 120
şaman kozmogonisi 230
şaman kültü 69
şaman kültürü (Sibirya) 56, 78, 120, 142, 216, 221, 230, 276
şaman kültürünün sonu 276
şaman merdiveni 162, 169
şaman merkezi 271
şaman mezarları 104, 250, 262, 264
şaman mızrağı 102, 256
şaman mitolojisi 20, 55, 56, 59, 211
şaman önlüğü 99
şaman paltosu 213
şaman panteonu 168
şaman pelerini 101, 105, 112, 221, 240,
şaman resimleri / tasvirleri 13, 78, 81, 87, 89, 185, 232
şaman ritüelleri 249
şaman sandukası 264
şaman seansı (gece) 183
şaman seçimi 59
şaman sembolizmi 217
şaman seyahatleri 60
şaman şarkıları 20, 48, 103, 141, 205, 223
şaman tacı / taçları 154, 162, 166, 180, 198, 217
şaman tiyatrosu 270
şaman tokmakları 247
şaman toplumları 36
şaman törenleri 47, 50, 53, 95, 121, 125, 162, 164, 167, 183, 208, 217
şaman ve kartal uyumu 177
şaman yardımcısı / yardımcı şaman 54, 103, 125
şamanın aya dua edişi 184
şamanın başka dünyalarda yaptığı seyahatler 35
şamanın bedeni 210
şamanın donanımı 217
şamanın ruh ataları 32
şamanın iki cinsiyetli bir varlığa dönüşmesi 59
şamanın tedavisi 128
Şamanın Ülgen'e giden yolu 39
şamanist halklar 21
şamanist toplumlar 64
şamanistik işaretler 197
şamanistik unsurlar 192
şamanistler 260
Şamanizm 10, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 28, 32, 46, 53, 63, 64, 65, 67, 69, 70, 74, 83, 85, 88, 91, 92, 101, 104, 106, 110, 112, 119, 120, 122, 123, 127, 134, 136, 140, 141, 144, 155, 157, 158, 162, 164, 168, 169, 172, 176, 177, 179, 181, 182, 183, 185, 186, 188, 191, 192, 197, 198, 199, 203, 205, 211, 213, 219, 220, 228, 230, 232, 257, 267, 268, 269, 271, 274, 276, 277

Şamanizm Arşivi 16
şamanizm inanç sistemi 228
şamanizmin totemist kökleri 28
şamanların ayı bayramı 106
şamanların iskeletli elbiseleri 207
şamanlığa kabul töreni 144
şamanlık 10, 22, 23, 28, 32, 58, 60, 61, 63, 65, 132, 138, 140, 142, 185, 191, 197, 211, 212, 228, 235, 256, 271, 273, 274
şamanlık alameti 23
şamanlık araştırmaları 271
şamanlık bilgisi 138
şamanlık daveti 197
şamanlık geleneği 228, 273, 274
şamanlık gücü 32
şamanlık güçleri 58
şamanlık imtihanı 256
şamanlık kurumu 61, 185
şamanlık kültürü 212
şamanlık makamı 28
şamansal zihin durumu 53
Şamanstvo (Şamanizm –Ruslarda–) 22
Şambana şamanları 97
şansın garantisi 198
Şappor Müzesi 202
Şaraek Kabilesi 79
şarkı 20, 31, 46, 47, 48, 60, 61, 75, 76, 79, 80, 85, 87, 93, 96, 103, 107, 108, 109, 112, 115, 117, 119, 130, 136, 138, 141, 174, 171, 176, 205, 221, 238, 259, 271, 276
şarkıcılar 109
şarlatanlık 275
şehir şamanizmi 268
Şcikin, Yuriş 177
Şeni şaman davulu 124
Şeroşiewşki, W. G. 112
Şeytan 76, 227
Şhrenk, L. İ. 176
Şimkeviç, P. P. 157, 172
Şintoizm 199
Şinyiang 140
Şitalpas insan şekilleri 63
Şor davul tutacağı / tutağı 241
Şor davulu 239
Şor kadın şaman 124
Şor şaman davulları 230
Şor şamanları 124, 125, 235
Şor şamanlığı 110
Şorlar / Şor Türkleri 110, 122, 123, 124, 125, 230, 235, 239, 241, 242

Tacikistan 132
taç 66, 78, 101, 104, 144, 154, 166, 190, 195, 205, 217, 219, 220, 309, 310, 313
taç süslemeleri 166
Tafalar / Karagaslar / Karahaslar (Altay Türk boylarından) 43, 131, 216, 229
Tagar kültürü 213
tahta çıngıraklar 157
tahta kuşlar 114
Taka-sera köyü 193, 194
Taksami, Ch. M. 176, 188, 191
talma-biy 140
Tamanglar 192
Tampere Şaman Sergisi 98
Tan'gun mitosu 197
Tanrı Ülgen / Bay Ülgen / Ülgen 39, 40, 116, 120, 231, 232, 242, 244
Tanrılar dünyası 203
Taoizm 198
Tarançı 134
Tarım Havzası 134
taş heykeller 245
Tatipi 104
Tatipi-aloga 105
Tatipi-kamitirli şamanlar 105
Tatipiler 104
Tavgi Samoyedler 30
tayak (Tuvalarda asâ) 129
tayga ruh iyesi 176
Tayga Yakagirler (güneyde) 182
Taymir Yarımadası 48, 101, 113, 217, 275
Taz ırmağı 104
tedavi 36, 50, 82, 128, 135, 136, 138, 139, 147, 148, 176, 190, 199, 206, 258, 259, 306, 316
tekir arslan (bar sezi / pars) 243
tekir kaplan 120
tekir renkli 49
Telengit (Teleüt) şamanlığı 110, 119, 120
Telengitler (Teleütler) 80, 81, 110, 118, 119, 120, 216, 230, 233, 251
Teleüt (Telengit) kadın şaman 80, 119, 120
Teleüt (Telengit) şaman davulu 230
Teleüt (Telengit) şamanı 81, 120
Teleütler (Telengitler) 80, 81, 110, 118, 119, 120, 216, 230, 233, 251
temizleme töreni 268
temizleyici törenler 36
Tengri 29, 197
tepesi kuş şeklinde yontulmuş ruh direkleri 262
Teşik-taş 139
Teyut 232
Tıba (Tuva, Soyot, Soyon, Uryan-hay) 126
Tibet 71, 144, 194
Tibet Budizmi 144
Tibetçe 194
Tienşan kavimleri 70
Tim ırmağı 84, 104
Tocalar 252
Tofa (Karagas) kadın şaman 132
Tofa davulu 239
Tofa şaman çizmesi 223
Tofa şaman elbisesi 207
Tofa şaman mezarı 132

Tofa şamanı 132
Tofa Türkleri 131, 132, 207, 223, 239
Toju Eyaleti 126
tokmak 134, 226, 247, 249
Tolbu Gölü 137
Tom ırmağı / nehri 63, 64, 65, 67, 68, 71
Tom ırmağı boyu 67, 68
Tomsk 11, 86, 104, 119, 152, 241, 250, 255
Tomsk çevresi 241, 250
Tomsk Devlet Üniversitesi Müzesi 86, 119, 250
Tomsk Üniversitesi Koleksiyonu 11
Toporov, V. N. 88
toprak ruhları 128, 153
Toprakana 37, 41
Tölgöçi (Kuzey Altay boylarında gelecekten haber veren şamanlar) 117, 120
tören kitabı 167, 273
tören pelerini 149
Tuba 110, 115
Tuba şamanlığı 110
Tugolukov, V. A. 154, 155
tuğ 136
Tulayev Karagas şamanı 131
Tulayev şaman davulu 131
Tundra Yakagirler (kuzeydeki) 182
Tundralı Nenetsler 224
Tundra 91
Tungkeli 169
Tunguz grubu 177
Tunguz halkları 262
Tunguz kolu 155
Tunguz şaman kıyafeti 76
Tunguz şamanı 51, 74, 76, 80, 82
Tunguz tipi 242
Tunguzca 21
Tunguzlar 6, 21, 30, 51, 74, 76, 77, 80, 82, 152, 155, 156, 158, 161, 164, 168, 172, 176, 177, 206, 212, 242, 262, 268
Turfan bölgesi 134
Turgay bölgesi 66
Turku Üniversitesi 85
turna 154, 216
turna balığı 234
Turukhan 179
Turukhanski bölgesi 104
tusukur (şaman) 203
Tuva 10, 19, 23, 31, 33, 35, 42, 45, 49, 110, 126, 127, 129, 207, 215, 216, 229, 234, 237, 238, 241, 243, 247, 250, 252, 255, 259, 262, 271
Tuva adig ceren 31
Tuva Başkent Müzesi 255
Tuva Cumhuriyeti 126
Tuva çevresi 241
Tuva davul tutağı 241, 243
Tuva davulu 252
Tuva dili 129
Tuva gelenekleri 271
Tuva hekim şamanlar 35
Tuva kadın şaman 19
Tuva kaynakları 33
Tuva kurban kaşıkları 42
Tuva şaman davulu 237, 238
Tuva şaman davulu tutağı 238
Tuva şaman donanımı 252
Tuva şaman okları 250
Tuva Şaman Şarkısı 49
Tuva şamanı 37, 39, 54, 89, 116, 127, 209, 211, 216, 238, 267, 268
Tuva şamanları / şamanlığı 48, 110, 127, 128, 129, 209, 211, 216, 222, 271, 272
Tuva Türkleri / Tuvalar (Tıba, Soyot, Soyon, Uryan-hay) 11, 126, 127, 215, 268
Tuvaların tüylü baş süslemesi 215, 216
Tuvalı 36, 44, 88
Tübingen 75
Türk Boyları 15, 29, 110, 133, 209, 230, 242
Türk dilli Müslüman 135
Türk halkları 245
Türk mitolojisi 13
Türk şamanı 86
Türk şamanizmi 14
Türk şamanlığı 241
Türk ve Moğol boyları / kavimleri 32, 37, 262
Türk-Moğol şamanizmi (Ketlerde) 182
Türk şaman kültürü 110
Türkçe 5, 13, 14, 15, 16, 70, 110, 126, 136, 138
Türkistan (Mescidi) 139
Türkistan 132, 134
Türkiye 14, 15, 16, 37, 41
Türkmen hekimlik törenleri 136
Türkmen şaman 136
Türkmen şamanizmi 136
Türkmenistan 132
Türkmenler 136
Türkoloji araştırmaları 16
türkü festivalleri 269
tütsü 40, 130, 144, 190
tütsü sehpası 190
tüy 26, 31, 49, 66, 70, 127, 206, 207, 209, 214, 215, 216, 217, 220
tüylü baş süslemesi 216, 217

uçan at 250, 251
Ude / Udikhe 177
Udehe kadın şaman 177
Udehe şaman töreni 177
Udehe şamanı 52, 177, 214, 215
Udehe şamanının başlığı 214
Udehe şamanizmi 177
Udehe şamanları 52
Udehe şaman önlüğü 26
Udeheler 6, 26, 52, 177, 179, 214, 215
Ugor kolu 106

Ugorlar 27
uks-akka (koruyucu Tanrıça) 227
Ulan-Ude şamanı 250
Ulan-Ude Tarih Müzesi 219
Ulanbator 10
Ulanude 255
Ulça dili 156
Ulça kadın şaman 158, 159
Ulça şaman önlüğü 26
Ulçalar / Olçalar (Mançu-Tunguz boylarından biri) 6, 26, 156, 158, 159, 172, 176
ulus 273
Uluslararası Şaman Araştırmaları Konferansı 271
Uluslararası Şamanizm Araştırmaları Derneği 219
Ural Halkları 92
Ural kültürü 117
Urgunge Onon 146
Urguria 76
Urmayevz, Oboşkin 253
Uryan-hay (Tuva, Tıba, Soyot, Soyon) 126
Uygur alfabesi 164
Uygur baksı şamanı 135
Uygur şamanları 135
Uygurlar 6, 34, 134, 135, 259, 268
Uzak Doğu 13, 47, 81, 247
Uzak Doğu şamanlığı 13, 81
Uzak Kuzey 101, 208
Uzume, Ame no (Japon araştırmacı) 199
uzun şaman metinleri 192

üç başlı şaman asâsı 129
üç bölümlü dünya 226
Üç Buda 196
üç dallı boynuzlar 79
üç koyu renkli geyik 102
üçüncü bir cinsiyet 59
Ülgen / Tanrı Ülgen / Bay Ülgen 39, 40, 116, 120, 231, 232, 242, 244
Ülgen'in kızı 244
Ülgen'in kızları (Kistar) 232
Ülgen'in kurbağaları 231, 232
Üs Kijileri 122
üst dünya 56, 58, 94, 97, 113, 121, 122, 123, 142, 180, 181, 206, 213, 217, 224, 226, 227, 232, 233, 236, 237, 240, 241, 250
üst dünyanın ruhları 217
Üst Tanrı 119, 120
Üzbig 132
Üzbikler/Özbekler 133
üzengi 255

vahşi rengeyiği derisi 240
Vajda, László 71
Vajnstein, S. I. 127
Vasileviç, G. M. 154
Vasilyev, V. N. 114
vaşak 153
Vaynstein, Aziz İ. 252
ventriloquism 186
Venüs 230
Venüs sembolü 121
Verbitskiy, V. I. 116
Vidutada 44
Vidutana şamanları 97
Vilmos Diószegi Albümü 116
Vitaşevskiy, N. A. 112
Vitebsky, Piers 10

Wang Hong-gang 167
Witsen, Nicolaus 73
Wrangel, F. P. 155

Xibeler / Sibolar (Mançu boyu) 6, 168, 169, 172, 256, 257, 268
Xingyiang eyaleti 140

yaban kazı 154, 216
yaban ördeği 154, 216
yabancı şamanlar 60
yadaçi (yağmur getiren şamanlar) 120
yağmur 120, 146, 197
Yakut ak şaman 267
Yakut anlatmaları 217
Yakut atasözü 210
Yakut davulu 229
Yakut entellektüelleri 271
Yakut millî kimliği 113
Yakut sağaltma töreni 33
Yakut şaman elbisesi 25, 206
Yakut şaman mezarı 262, 263
Yakut şaman pelerini 210
Yakut şamanı / şamanları 26, 52, 87, 91, 111, 112, 157, 191, 274
Yakut şamanının paltosu 210
Yakut şamanizmi 112
Yakut tablosu 58
Yakutça 113
Yakutistan (Saha Cumhuriyeti) 111, 113, 271
Yakutistan 11, 88, 155, 218, 219
Yakutlar 6, 25, 26, 30, 33, 39, 47, 50, 52, 58, 59, 87, 91, 110, 111, 112, 113, 157, 191206, 209, 210, 217, 229, 233, 259, 260, 262, 263, 264, 267, 268, 269, 271
Yakutsk (Rusya Federasyonu'na bağlı Yakutistan'ın başkenti) 71, 270
Yamkina, E. 95
yardımcı araç 99
yardımcı hayvanlar 101, 181, 206, 210, 235, 240
yardımcı hayvanların boynuzları 235
yardımcı hayvanların memeleri 235
yardımcı kuşlar 122, 232
yardımcı ruhlar (periler) 101, 136, 139, 161

yardımcı ruh hayvanları 206
yardımcı ruh / ruhlar 20, 21, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 40, 48, 59, 70, 75, 78, 93, 95, 97, 101, 105, 112, 113, 136, 139, 156, 161, 162, 187, 188, 190, 191, 203, 206, 214, 215, 219, 221, 228, 229, 230, 241, 243, 247, 255
yardımcı savaş arı (ryn bura) 256
yardımcı tasvirler 98
yarı göçebe 182
yaşayan şaman gelenekleri 102
yaşlı bir Tuva şamanı 271
yay 44, 116, 199, 200, 249, 250, 251, 252
yay kirişi 200
yayla fala bakmak 44, 116
yaz bayramı 122
yaz ortası törenleri 233
yazılı kayalar galerisi 64, 65
yedi ced 156
yedi dallı taç 179
yedi gök 257
yedi yüzlü ikon 104
yeni kartal tüylü baş süsleri 216
yeni şamanlık 277
yeniden doğuş inancı 207
yeniden dünyaya gelmek 121
Yenisey 69, 95, 97, 138, 179, 214, 246
Yenisey boyu 214
Yenisey Irmağı 179, 246
Yenisey Kırgızları 138
Yenisey Ostyakları (Ketler) 179
Yenisey yakınları 69
yer altının karanlık dünyası 262
Yer anası 116
yeraltı dünyası 229
yerel şaman kültürleri 13
Yerel şamanlar 83
yerin göbeği 235
Yesup 183, 185, 187
Yesup North Pacific Expedition (Yesup Bilimsel Gezisi, 1897-1902) 183, 185, 187
yılan 26, 59, 79, 131, 137, 143, 157, 170, 209, 223, 225, 233, 234, 238, 241, 247, 255
yılan derileri 79
yılan motifli asâ 143
yılanlar 233
yılanlı (mogoy) şaman asâsı 255
yılanlı tören önlüğü 26
yıldız / yıldızlar 94, 122, 203, 211, 227, 230, 232, 233
yıldız haritası 94, 227
Yilin Eyaleti 167, 273
Yimin ırmağı 161
Yisilta-ku şamanları 108
yiyecek-içecek kurbanı 257
Yochelson, Valdemar 183, 185
Yoiku şarkı 75
Yol kenarındaki taş değirmenleri 56
Yukagir dili 179
Yukagir şaman pelerini 213
Yukagir şamanları / şamanlığı 182, 183
Yukagirler 7, 41, 179, 182, 183, 188, 213
yukarı dünya 55
yumurta 157, 226, 230, 240
yurt / yurta (büyük çadır) 40, 53, 61, 77, 79, 82, 86, 140, 229, 235, 255, 258
yuvarlak ayna 212
yüzük 75

zayıf şamanlar grubu 163
zebani 75, 105
zehirli mantar (halüsinasyon yapan) 107
Zelenin, D. K. 35, 116
Zeya ırmağı 159
zırhlı göğüslük 99, 100
Ziçy-Fele Koleksiyonu 222
zikir 136
ziller 47, 51, 79
Znamenski 119
Zodiak'ın on iki yıldız resmi 227
Zolotarev, A. M. 158

547. Şaman Geleneklerinin ve Şamanların
Yaşadığı Bölgeler ve Halklar

70'li yılların ortalarında ilk kez Sibirya'da bulunurken bunun hayat boyu sürecek bir seyahat olduğunu anladım. Şamanın tören sırasında "başka dünyalara" yaptığı seyahat gibi, genç etnolog için yabancı milletlerin araştırılması yeni sırların çözülmesi anlamına geliyordu. Bu aynı zamanda bilgi edinmenin biricik yöntemidir. Ancak 90'lı yıllarda faaliyetlerini hâlâ sürdüren şaman ve şaman kadınlarla tanışabilecek kadar şanslı olabileceğimi düşünmemiştim. Elinizdeki kitap bu seyahatlerin ve buluşmaların bir ürünüdür, dolayısıyla eser yaptığım seyahatlerle birlikte birbirine uzak "dünyalardan"; Avrasyalı şamanların dünyasından bizim dünyamıza, elde edilen bilgilerin aktarılması açısından da gene şamanların işlerine benzerlik göstermektedir. Bu satırları yazarken ben de usta bir şaman gibi farklı kültürler arasında bilgi alışverişi sağlayan bir aracıyım.

Mihály Hoppál, dünyanın birçok diline çevrilen bu kitabıyla dinî ve siyasi baskılara direnen renkli bir dünyanın gizlerini paylaşıyor. Çok uzun bir zamandan beri Batılı araştırmacılar tarafından didik didik edilen Şamanizm üzerine söylenecek yeni şeylerin varlığı bu kitapla da ortaya konulmuş oluyor. Kırk yıl boyunca şamanlar, şamanlık, şaman inanç ve uygulamaları üzerine çalışan bilgin, *Avrasya'da Şamanlar* konusunu çok geniş bir coğrafyada ve çok farklı toplumlarda yaşanmış, yaşanmakta olan bir inanç özgürlüğü, bir var oluş ve kültür aktarma mücadelesi olarak da yansıtıyor. *Avrasya'da Şamanlar*, Türk kültürü ve inanç tarihi açısından bir iç ve derin bakışlar sisteminin anahtarı aynı zamanda...

ISBN 978-975-08-2330-5
40 TL
9 789750 823305